

I. ULUSLARARASI İBRAHİM HAKKI EĞİTİM ve BİLİM KONGRESİ

“İbrahim Hakkı, Eğitim ve Bilim”

7-8-9 Mayıs 2026

Siirt ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

EDİTÖR

ISBN:

1. ULUSLARARASI İBRAHİM HAKKI EĞİTİM VE BİLİM KONGRESİ

7-8-9 Mayıs 2026 / Siirt, Türkiye

Liberty Publishing House

Water Street Corridor New York, NY 10038

www.libertyacademicbooks.com

TÜM HAKLARI SAKLIDIR. BU KİTABIN HİÇBİR BÖLÜMÜ; TELİF HAKKI SAHİBİNDEN VE YAYINCIDAN YAZILI İZİN ALINMAKSIZIN, FOTOKOPİ YOLUYLA VEYA BİLGİ DEPOLAMA YA DA GERİ ÇAĞIRMA SİSTEMLERİ DAHİL OLMAK ÜZERE HERHANGİ BİR ELEKTRONİK VEYA MEKANİK YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ.

© Liberty Academic Publishers 2026

Bu eserin sanal PDF sürümü açık erişim olarak sunulmakta olup bu kapsamda, asıl esere atıfta bulunulması kaydıyla ayrıca bir izin alınmasına gerek yoktur.

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖR:

ISBN:

1.ULUSLARARASI İBRAHİM HAKKI EĞİTİM VE BİLİM KONGRESİ

7-8-9 Mayıs 2026 / Siirt, Türkiye

Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi

DİLLER

Türkçe, İngilizce

ISBN:

DÜZENLEME KURULU

Başkan

Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Yardımcılar

Doç. Dr. Seda İĞRET ARAZ, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Dr. Tayfun AKIN, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Dr. Kerim TUZCU, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Akmatoli ALİMBEKOV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Prof. Dr. Muhammad Bilal RIAZ, VSB - Technical University of Ostrava, Çekya

Prof. Dr. Ebenezer BONYAH, Akenten Appiah-Menka University (AAMUSTED), Gana

Prof. Dr. Salah BOULAARAS, Qassim University, Suudi Arabistan

Prof. Dr. Liliana Manciu GURAN, Babeş-Bolyai University, Romanya

Prof. Dr. Laura DAVRANBEKOVA, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan

Prof. Dr. Khurram SHABBIR, Government College University, Pakistan

Doç. Dr. Kashif Ali ABRO, Mehran University of Engineering and Technology, Pakistan

Doç. Dr. Malik SULTANBEK, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan

Dr. Maroua Amel BOUBEKEUR, Ahmed Zabana University of Relizane, Cezayir

Dr. Zuhra ALTIMIŞOVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Kongre Sekreterliği

Arş. Gör. Ebru GÜÇ, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Arş. Gör. İdris ÖZTÜRK, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye

Betül SİNCAR, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (Yüksek Lisans Öğrencisi)

ŞEREF KURULU

Prof. Dr. Nihat ŞINDAK, Siirt Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Cahit PESEN, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Sait İZGİ, Bitlis Eren Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi Dekanı

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah AYDIN, Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram ÖZER, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet EPÇACAN, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal AKPINAR, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AKIN, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Erol KOÇOĞLU, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati ÇAVUŞ, Hakkâri Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Meerim KÖLBAYEVA, Kırgızistan Ulusal Bilimler Akademisi, Kırgızistan

Prof. Dr. Mustafa CENGİZ, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KAHYAOĞLU, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Turgay ÖNTAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup ÜLKER, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Zihni MEREY, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah Yasin GÜNDÜZ, Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Asiye Şengül AVŞAR, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Doç. Dr. Ata PESEN, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Azmi TÜRKAN, Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Bakıt MURZARAYIMOV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Doç. Dr. Cemal İNCE, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Cengiz BUYAR, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Doç. Dr. Cüneyt DEMİR, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Denizler YILDIRIM, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Esra TELLİ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih ERULAŞ, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih ÖZDİNÇ, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan ÇETİN, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Halil SAĞLAM, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. İlke ALTUNTAŞ GÜRSOY, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

Doç. Dr. Mehmet RAMAZANOĞLU, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer ÇATAK, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan KAMA, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Sinan KESKİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Şefika Sümeyye ÇAM, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz Ercan GÜL, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Doç. Dr. Zekeriya ÇAM, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Ahmet AYDIN, Batman Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

Dr. Ali Haydar AKARSU, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Dr. Ali ÜNAL, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Dr. Altınbek COLDOŞOV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Dr. Ayda KAREGAR, Ankara Üniversitesi

Dr. Caner DOĞRUSEVER, Siirt Üniversitesi

Dr. Damla ALTIN, Sakarya Üniversitesi
Dr. Ebru ESKİCİ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Edip AKSOY, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Enes DEMİR, Siirt Üniversitesi
Dr. Filiz Arzu YALIN, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Gülşah KURU, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Güneş KILINÇ, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Hakan ÖNGÖREN, İçişleri Bakanlığı
Dr. Hatice ÇIRALI SARICA, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mehmet Akif ÇETİN, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Mehmet Şahin SOLAK, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi
Dr. Mehmet UYMAZ, Sakarya Üniversitesi
Dr. Mücahit AYRA, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Nasibe KANDEMİR ÖZDİNÇ, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Reyhan TAŞTEMİROVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Dr. Rıdvan ÇETİN, Iğdır Üniversitesi
Dr. Rumeysa HOŞOĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Sedat GELİBOLU, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Selçuk URAL, Sakarya Üniversitesi
Dr. Sinan ÖZER, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Taha ŞENEL, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Volkan AVŞAR, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

DAVETLİ KONUŞMACILAR

Prof. Dr. Aslan GÜLCÜ, Atatürk Üniversitesi, Türkiye

Ebenezer BONYAH, Becei Eğitimi ve Girişimcilik Geliştirme Üniversitesi, Gana

Liliana Manciu GURAN, Babes-Bolyai Üniversitesi, Romanya

Prof. Dr. Khurram SHABBIR, Goverment College University, Pakistan

Jorge Burgueno LOPEZ, Comillas Papalık Üniversitesi, İspanya

Kashif Ali ABRO, Mehran Mühendislik ve Teknoloji Üniversitesi, Pakistan

YÜZ YÜZE KONGRE PROGRAMI

OTURUM BAŞKANI	SALON	TARİH	SAAT	BİLDİRİLER	YAZAR/LAR
Prof. Dr. VEYSEL OKÇU	İBRAHİM HAKKI KONGERANS SALONU	7-May	13.00-14.15	Öğretmen Eğitiminde Üretken Yapay Zekâ Entegrasyonu: Görev Odaklı Bir Eylem Araştırması	TAYFUN AKIN
				Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Yapay Zekâ Uygulamalarından ve Dijital Araçlardan Yararlanmalarının Öğrenci Başarısına Etkisine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi	YUSUF YILDIRIM, TUBA TAŞKESEN
				Okul Yöneticilerinin Yapay Zekâ Hazırlanışuğu ve Teknoloji Kabulü: Farklı Ülke Bağlamlarında Bir Literatür İncelemesi	YAREN ADIGÜZEL, ZAKİR ELÇİÇEK
				Yapay Zekâ Teknikleri Kullanarak Epidemiyolojide Gelişmiş Tahminleme	SEDA İĞRET ARAZ
DOÇ. DR. ATA PESEN	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	7-May	13.00-14.15	Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı: Siirt İli Üzerine Bir İnceleme	ÖMÜR KIZILKAN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Çok Anlamlı Kelimelerin Öğretimi ve Anlam Karmaşasının Önlenmesi	İLHAMİ KONAĞ
				Sezai Karakoç Leyla Köşesi Şiirinin Saussure Dil-Söz Ayrımı Açısından İncelenmesi	FATMA OLGUN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dilbilgisi ve Anlam Arasındaki İlişki: Öğrenenler İçin Zorluklar	BURAK SITKI
DOÇ. DR. ERKAN İŞIKTAŞ	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	7-May	13.00-14.15	Bir İletişimsizlik Aracı Olarak Dil Sıcak Kafa Romanı	ENSER YILMAZ
				Innovative Perspectives in Mathematics Teaching Using Digital Technologies	ESRA SEDA PARLAK , SEDA İĞRET ARAZ
				Kadınlar Dünyası ve Âlem-İ Nisvan Dergilerinde Kadın: Karşılaştırmalı Bir İnceleme	ENSER YILMAZ, HALİL ÖZDEMİR
				Katlı ve Sirkat Defterlerine Yansıyan Pranga Cezası: 470 Numaralı Defter Üzerine Bir İnceleme	ERKAN İŞIKTAŞ
PROF. DR. ALİ ÇETİN	A1 DERSLİĞİ	7-May	13.00-14.15	Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri: Bir Derleme	NİLGÜN ONURSAL, VELİT KARACADAĞ, RABİA ÇAKIR
				8. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Yılmazlık Düzeyleri ile Matematik Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	SEMA NUR ÖZMEN, CEVDET EPÇAÇAN, UĞUR EPÇAÇAN
				Görsel Sanat İle Desteklenen Fen Öğretiminin Akademik Başarıya, Motivasyona Ve Öğrenmelerin Kalıcılığına Etkisi: Kolaj Tekniği	AYŞEGÜL ÜZÜM, AYNUR KALKANOĞLU
				Farklı Katkılama Elementlerinin Al-Cu Ötektik Alaşımının Döküm Fazında Mekanik Özelliklere Etkisinin İncelenmesi	AYNUR KALKANOĞLU
PROF. DR. RAMAZAN KAMA	A2 DERSLİĞİ	7-May	13.00-14.15	Dienes'in Dinamiklik İlkesine Dayalı Matematik Öğretiminin Matematik Kaygısı, Motivasyon ve Temel Psikolojik İhtiyaçlara Etkisi	RAZİYE ASUDE ÇATALSARIK, MALİK DURMAZ
				LGS Hazırlık Sürecinde Matematik Başarısının Ötündeki Bir Engel Olarak Akademik Erteleme: 8. Sınıf Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	HALİL COŞKUN ÇELİK
PROF. DR. MUSTAFA KAHYAOĞLU	A3 DERSLİĞİ	7-May	13.00-14.15	Kuvvet, Hareket ve Enerji Konularında Geliştirilen Akademik Başarı Testlerinin TYMM Beceriler Çerçevesine Göre İncelenmesi	SÜMEYYE ERKOYUNCU, ALİ ÇETİN
				Sosyal Paylaşım Ağlarının Eğitsel Kullanımında Ders Başarısına Katkısı Yordayan Faktörler: Psikososyal Değişkenlerin Hiyerarşik Regresyon Analizi	MUSTAFA KAHYAOĞLU, RIDVAN KENANOĞLU, ÇAĞLAR PALDAR
				İstatistiksel Yakınsak Çarpan Uzaylarında Toplama Operatörleri	FATMA BULAK, RAMAZAN KAMA
				Türkiye'de Argümantasyon Temelli Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri ve Tematik Analizi	SERPİL BEYTEKİN, ALİ ÇETİN
DOÇ. DR. CÜNEYT DEMİR	İBRAHİM HAKKI KONGERANS SALONU	7-May	14.30-15.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Çoklu Zeka Kuramının Öğretime Uygulanması	AZİZ CAN ÖZER
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Eklemeli Dil Yapısının Öğretilmesi	AYŞE TAVŞAN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Soru Cümlelerinin Öğretimi	ZEYNEP EKİN

				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kelime Dağarcığı Geliştirme Yöntemleri	KÜBRA ŞEN
PROF. DR. REZAN KARAKAŞ	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	7-May	14.30- 15.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Konuşma Becerilerinin Geliştirilmesi İçin Uygulamalar	BAHAR ATMACA
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Ses Bilgisi (Fonetik ve Fonoloji) Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler	İCLAL ETE
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kelime Türetme ve Yapım Eklerinin Öğretimi	ZOZAN ÖZCAN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Hassas Konuların Sınıf İçinde Ele Alınışı	DİCLE DOĞRU
DOÇ. DR. MEHMET HALİL SAĞLAM	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	7-May	14.30- 15.45	Türkçe Eğitimi Alanında Yazma Eğitimi Tezlerinin Bibliyometrik Analizi	MEHMET HALİL SAĞLAM
				Paulo Coelho'nun Simyacı Adlı Eserinin Öğretim Kademesine Uygunluğuna İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri	EVİN YILMAZ
				Eğitim Türüne Göre Türkçe Konuşma Düzeylerinin İncelenmesi Karma ve Tek Cinsiyetli Okullar Üzerine Bir Araştırma	FURKAN ASLAN, MEHMET HALİL SAĞLAM
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Materyal Seçimi: Yedi İklim B1-B2 Düzeyi Örneği	NURİ ASLAN
DOÇ.DR. ENSER YILMAZ	A1 DERSLİĞİ	7-May	14.30- 15.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Telaffuz ve Tonlama Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar ve Çözümler	SEVDANUR ABUKAN
				Bir Dilin Ana Dili Olarak Öğretilmesi ile Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi Arasındaki Farklar	MİRAY GÜREL
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Deyim ve Atasözü Öğretimi: İnceleme Raporu	BÜŞRA AKDEMİR
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Bağlaçların Kullanılması	ESMA DÜNDAR
DOÇ. DR. HAKAN ÇETİN	A2 DERSLİĞİ	7-May	14.30- 15.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kelime Öğrenme Stratejileri-	EYLEM GÜVEN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisinin Geliştirilmesi İçin Uygulanacak Yöntemler	GÜLPERİ CAN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Telaffuz Hatalarının Çözümlemesi ve Bunları Düzeltme Yolları	BETÜL KARA
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dinleme Ve Anlama Becerilerinin Geliştirilmesi	BERHAN ARZUMAN
PROF. DR. ERHAN AKIN	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	7-May	16.00- 17.15	Ortaokul Öğrencilerinin Derste Sıkılma Deneyimlerinin Durumsal ve Duyuşsal Boyutlarının İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma	MERVE TURAK, ATA PESEN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Okuduğunu Anlama Stratejileri	MELİKE ECER
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Fiil Çekimlerinin Öğretiminde Etkili Yöntemler	ŞÜKRAN TİMURTAŞ
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dilbilgisi Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım	BÜŞRA NUR TOSUN
DR. ÖĞR. ÜYESİ DENİZ ELÇİN	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	7-May	16.00- 17.15	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Yazılı Anlatımda Bağlaçların Kullanımı ve Öğretimi	İLYAS YILMAZ
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Sosyo-Kültürel Engeller	MÜSLÜM SAYHAN
				Sosyal Bilgiler Dersinde Teknoloji ve Toplum Ünite İlişkisinin Araştırılması	VEYSEL ÇAĞRI MARANGOZ
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Mizah ve Karikatür Kullanımının İncelenmesi	ZEHRA TURAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ KERİM TUZCU	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	7-May	16.00- 17.15	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dil Bilgisi Kuralları Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler	SUDENAZ DÜNDAR
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Okuma Becerilerinin Kazandırılması	MAHİR KARABULUT
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Öğrencilerin Konuşma Becerisini Geliştirmeye Yönelik Yapılabilecek Çalışmalar	FEYZA ONAT
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Çoklu Ortam Materyallerinin Kullanımı	ZEYNEP EREZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYNUR KALKANOĞLU	A1 DERSLİĞİ	7-May	16.00- 17.15	Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Eğilimleri Bağlamında Sol Ayağı Adlı Eserin İncelenmesi	MUHAMMED VEYSEL ERENKARA, MEHMET HALİL SAĞLAM

				Material Development and Use in Teaching Turkish to Foreigners	NURAN ÖZER
				Technology-Supported Methods in Teaching Turkish to Foreigners	SEHER ÇELİK
				Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Kapsamında Erdem-Değer-Eylem Modelinin İlkokul 2. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerine Yansımaları	GÖZDE GÜNEŞ, CİHAT YAŞAROĞLU
DR. ÖĞR. ÜYESİ BURHAN ÜZÜM	A2 DERSLİĞİ	7-May	16.00-17.15	Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Kapsamında Erdem-Değer-Eylem Modelinin İlkokul 2. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerine Yansımaları	CUMALİ ATAY, ABDURRAHMAN DİNÇ, ZAKİR ELÇİÇEK
				Okul Yöneticiliğinde Rol Karmaşası: Mevzuat ve Güncel Beklentiler Işığında Bir Doküman Analizi	RUKEN KARDAŞ, ZAKİR ELÇİÇEK
				X'ten Z'ye Öğretmenlik: Farklı Kuşakların Öğretmenlik Deneyimlerinin Nitel İncelenmesi	DİLAN GÖKÇE, ZAKİR ELÇİÇEK
				Geri Dönüşüm Bir Gerçeklik mi Yoksa Yeni Bir Atık Üretme Çalışması mı? Okul Öncesi Eğitime İlişkin Bir İnceleme	İBRAHİM YILMAZ, ATA PESEN
DR. ÖĞR. ÜYESİ M. FATİH GÖKMEN	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	8-May	09.30-10.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dinleme Becerileri: Zorluklar ve Çözüm Yolları	MUHAMMET ZÜBEYİR DAĞER
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Oyun Temelli Öğrenme Teknikleri	GÜLSEN SEYHAN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Drama ve Rol Yapma Teknikleri	NEFİSE AYDIN
				Algoritmadan Geometriye: 5. Sınıf Öğrencileriyle Kodlama Temelli Açık Etkinlikleri	HÜRRİYET ÖZGÜR YAZICI, İLYAS KARADENİZ
DOÇ. DR. YUNUS EMRE AVCI	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	8-May	09.30-10.45	Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Düşünce Dünyası: İlim, Tasavvuf, Kozmik Vizyonu ve Modern Bilim Algısı	HANİFE ALAĞAŞ
				Mârifetnâme'de Yer Alan Değerlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi	YASEMİN ÖZKOYUNCU, REZAN KARAKAŞ
				Sosyal Bilgiler Eğitiminin Doğal Afetler ile İlişkisi	MUHAMMED EMRE ELAY, YUSUF YILDIRIM
				Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Farklı Sosyal Rollerini Deneyimlemelerinin Empati Becerisine Katkısı	SEDA KEÇELİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERSİN ELMACI	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	8-May	09.30-10.45	Ortaöğretim Öğrencilerinin Akademik Yaşantısına Gölge Düşüren Kurgular: İdeal Olmayan Temaların İzinde	FUAT TANHAN, MEHMET ÖZDEMİR
				Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Kullandıkları Yöntem ve Tekniklere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	MUZAFFER ÇATAK, HASİBE OTAL
				PESA Modeli ve Eğitimde İyi Oluşun Entegrasyonu	BERFİN ZEYNEP ÇEÇEN, RASİM TÖSTEN
				Birleştirilmiş Sınıf Okutan Sınıf Öğretmenlerinin ve Müdür Yetkili Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Bir Model Önerisi	VEYSEL OKÇU, SERHAT BAHRİ KURTAY
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞLAR YILDIZ	A1 DERSLİĞİ	8-May	09.30-10.45	Coğrafi İşaretli Siirt Perde Pilavının Geleneksel Hazırlık ve Pişirme Süreçlerinin Analizi	SÜMEYYE DALAGAN, FATMA KOÇ, NALAN ASLAN YETKİN
				Eğitim Duyuları Değiştirir mi? Aşçılık Öğrencilerinde Tat Algısının Dönüşümü Does Education Change Our Senses? The Transformation of Taste Perception in Culinary Students	FATMA KOÇ, SÜMEYYE DALAGAN, NALAN ASLAN YETKİN
				2024 Öğretim Programları ve 2018 Öğretim Programlarının Özel Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmen Görüşlerine Göre Karşılaştırmalı Analizi	HİVİDAR SORMAZ, YUSUF YILDIRIM
				Osmanlı Taşrasında Meslekî Dağılım: Zağra-i Atık Örneği	SAİDE ALTUNKUM
DOÇ. DR. ULAŞ BİNGÖL	A2 DERSLİĞİ	8-May	09.30-10.45	Yabancılar Türkçe Öğretiminde zaman ve kiplerin öğretiminde yöntemler	SARİYE AYDEMİR
				Uluslararası Öğrencilerin Türkçe Öğrenim Sürecinde Görünmeyen Uyum Alanları: Dil, İletişim ve Akademik Etkileşim Sorunları	İBRAHİM AKIN
				YTB Öğrencilerinin Gurbette Olma Deneyiminin Türkçe Öğrenme Sürecine Etkisi: Duyusal, Kimliksel ve İletişimsel Boyutlar	İBRAHİM AKIN
				Yabancılar Türkçe Öğretiminde Yabancı Öğrencilerin Reddetme, Rica ve Özür Dileme Gibi Söz Eylemlerini Kullanma	SONAY RABİA OCAK
DR. İBRAHİM AKIN	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	8-May	11.00-12.15	Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Sosyal Katılımı Yordama Drumu	YUSUF YILDIRIM, TUBA TAŞKESEN
				Üretici Yapay Zekâ Araçlarının Akademik Rehberlik Kapasitesi: Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Bir Çoklu Durum Çalışması	ERHAN AKIN, İLKNUR PAÇALI

				Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları: Öğretmen Adaylarının Hazırbulunuşluk Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma	VEYSEL OKÇU, ASLI KORKMAZ, SUDE SAYIN
PROF. DR. MUSTAFA KAHYAOĞLU	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	8-May	11.00-12.15	Maarif Modeli Kapsamında Türkçe Dersine Yönelik 6. Sınıf Üretim Atölyesi Uygulamasına Dair Öğrenci Görüşleri (Okuma Becerisi)	DİLVİN BİLEN, ERHAN AKIN
				Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde Değerler: 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Kapsamında Metin İnceleme	EZGİ ÜNER
				Kapsayıcı Liderliğin Örgütsel Muhalefet Etme Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü (Öğretmenler Üzerine Yapılan Bir Araştırma)	RÜMEYSA BELKIS ERKOYUNCU, VEYSEL OKÇU
				Eğitim Bilişim Ağı İçeriklerinin Nano Öğrenme Açısından Değerlendirilmesinde Ölçek Seçimi	SALİH ARICIOĞLU, ASLAN GÜLCÜ
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN YAVUZ	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	8-May	11.00-12.15	Use of Literary Texts and Cultural Transfer in Teaching Turkish to Foreigners	ELA ARAT
				The Interplay of Academic Stagnation and Procrastination in Higher Education: Patterns, Causes, and Interventions for ELT Students	CÜNEYT DEMİR
				The Incompatibility of EFL Undergraduates' Perceived Proficiency and Their Self Regulatory Capacity	DENİZ ELÇİN
				Teaching Turkish to Foreigners: The Use of Reduplications and Idioms in Daily Speech by Advanced Level (C1) Learners	FATMA YALMAÇ
PROF. DR. FATİH AHMET ERULAŞ	A1 DERSLİĞİ	8-May	11.00-12.15	Özneden Nesneye: Marifetname'de Kadının Temsili	ABDULLAH ELMAS
				Osmanlı-İran Savaşlarının Finansmanında Bir Masraf Kalemi: Diyarbekir Voyvodalı (1723-1746)	UĞUR DEMLİKOĞLU
				Osmanlı Şarkında Asi Bir Sancakbeyi: Malazgirtli Nuh Bey'in Patnos ve Çevresinde Gerçekleştirdiği Eşkialık Faaliyetleri (H. 1164- H. 1750/1751)	UĞUR DEMLİKOĞLU
				Modernizmin Eşiğinde Bilginin Konumu: Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Epistemolojik Bir Okuma	MEHMET VEYSEL KARATAŞ
DR. ÖĞR. ÜYESİ NURULLAH DÜZEN	A2 DERSLİĞİ	8-May	11.00-12.15	Mülteci Öğrencilere Yönelik Öğretmen Tutumlarının İncelenmesi: PIKTES Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma	İBRAHİM AKIN, KERİM TUZCU
				2024 Maarif Modeline Göre Sosyal Bilgiler Dersinin Öğrencilerin Meslek Seçimi ve Kariyer Farkındalığına Etkisine İlişkin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Görüşleri	ESMA ÇİFTÇİ
				Psikolojik Danışman Adaylarının Grup Süpervizyonuna İlişkin Duygularının İncelenmesi	EBRU GÜÇ, ELİF GÜLÇİN ÇELİK ATEŞ
				Karma ve Tek Cinsiyetli Liselerde Öğrenim Gören Öğrencilerin Karşı Cins Yönelik Tutumlarının Nicel Analizi	ELİF KESKİN BENEK, BURHAN ÜZÜM
DR. ÖĞR. ÜYESİ CAN UYANIK	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	8-May	13.00-14.15	Fatih Nida Üye'nin "Kınasın Dünya" Şiirinde Toplumsal Eleştiri ve Direniş	BÜŞRA DENİZ, KERİM TUZCU
				Samed Behrengi'nin Ulduz Kız ve Konuşan Bebek Hikâyesinde Çocuk ve Aile İlişkilerinin İncelenmesi	MUAZZEZ AKKUŞ
				Yavuz Bülent Bakiler'in "Anadolu Gerçeği" İsimli Şiirinin Toplumsal Gerçeklik Açısından İncelenmesi	BÜŞRA HAYYAR
				Matematik Kaygısının Çapraz Davranışı: Stokastik ve Deterministik Yaklaşımlarla Parçalı Diferansiyel Bir Yaklaşım	HALİL COŞKUN ÇELİK, SALAH BOULAARAS, SEDA İĞRET ARAZ
PROF. DR. UĞUR DEMLİKOĞLU	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	8-May	13.00-14.15	Pierre Bourdieu'nun Akademik Alan Hakkındaki Düşünceleri	ULAŞ BİNGÖL
				Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Batı Medeniyetine Yönelik Değerlendirmeleri	ULAŞ BİNGÖL
				Martı Jonathon Livingston" Eserinin Öğrenme Unsurları Açısından İncelenmesi	İBRAHİM ETHEM GÖZTOK, REZAN KARAKAŞ
				Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kültürlerarası İletişim Becerileri	FİLİZ ÖZTÜRK
DR. ÖĞR. ÜYESİ CANER DOĞRUSEVER	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	8-May	13.00-14.15	Oynayarak Büyümek: Geleneksel Çocuk Oyunları Oyun Otobüsü Projesi Katılımcı Deneyimleri	SEVGİ ELMA, EBRU GÜÇ
				Nice Nine'nin Zeytini Bağlamında İklim Adaleti Eğitimi: Çocuk Edebiyatı Üzerinden Bir Okuma	ZEHRA NUR CANPOLAT
				Çocuk Edebiyatında Bilge Arketipinin İncelenmesi	FARİS KİNEŞ, REZAN KARAKAŞ
				Yeni Tarihselelik ve Postmodernizm: Hakikat, İktidar ve Metin Arasında	ZEHRA NUR CANPOLAT, ULAŞ BİNGÖL
DR. ÖĞR. ÜYESİ HALİL ASLAN	A1 DERSLİĞİ	8-May		Evlilik Yaşam Doyumu ve Aile Aidiyetinin Evlilik Kalitesini Yordayıcı Gücü	EMİNE MERVE BAYSAL, SEMRA KİYE

			13.00-14.15	Kaçınan Bağlanma ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişkide İlişkisel Doyum ve Yalnızlığın Seri Aracılık Rolü	METİN ÇELİK
				The Impact of Phonetics Course on the Proficiency Level of Students in Translation and Interpreting Departments	AYHAN YAVUZ, YUNUS EMRE AVCI
				Lise Öğrencilerinin Girişimcilik Davranışlarının Çeşitli Sosyolojik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi	ZAKİR ELÇİÇEK, NURULLAH SEVEN, AYFER ALTUNÇ
DR. ÖĞR. ÜYESİ UĞUR EPÇAÇAN	A2 DERSLİĞİ	8-May	13.00-14.15	2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Sosyal Bilim Disiplinleri Bağlamında İncelenmesi	GÜNEŞ KILINÇ
				Dijital Vatandaşlık ve Ahlaki Sorumluluk: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Eğitim Modeli Işığında Bir Değerlendirme	HAKAN ÖNGÖREN
				Dijital Çağda Ahlaki Öz-Düzenleme: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Nefs Terbiyesi" Yaklaşımı ile Dijital Özdenetim Becerilerinin Karşılaştırılması	HAKAN ÖNGÖREN
				2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline Göre Sosyal Bilgiler Dersinde Eğitsel Oyunların Kullanımı: Öğretmen Deneyim ve Görüşleri Üzerinden Bir Değerlendirme	ZEYNEP FIRAT, YUSUF YILDIRIM
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMRAH ÖZBUĞUTU	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	8-May	14.30-15.45	Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerinde İmgesel Oyunların Lise Öğrencileri Üzerindeki Algısının Ölçülmesi	ZEYNEP ARSLAN
				Zihinsel Yetersizliğe Sahip Bireylere Fen Öğretiminde Kullanılan Tek Denekli Deneysel Araştırmaların Sistematik Derlemesi	ERSİN ELMACI
				Türkiye'deki Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Yapay Zekâ Kullanım Niyetlerinin Sistematik Analizi	BARIŞ AYAZ, TAYFUN AKIN
				Fen Eğitiminde Kuklacılık Kullanılarak Yürütülen Araştırmaların Son On Yıla Yönelik Sistematik Derlemesi	ERSİN ELMACI
DOÇ. DR. AHMET SAYLIK	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	8-May	14.30-15.45	Maarif Modeli Çerçevesinde Hazırlanmış Öğretim Programına Yönelik Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Belirlenmesi	MUHAMMED SAMED ACAR, HALİT KIRIKTAŞ, MUSTAFA CENGİZ
				An Efficient Numerical Scheme for Solving Fractional Dynamical Systems	İREM AKBULUT ARIK
				A Note on Certain Qualitative Properties of Fractal-Fractional Differential Equations	İREM AKBULUT ARIK
				KBH ₄ Hidrolizi ile Hidrojen Üretimi için CeO ₂ Destekli Co-Ni-Cr-B Nanokatalizörünün Sentez ve Kinetik İncelenmesi	MEHMET SALİH KESKİN, SABİT HOROZ, ÖMER ŞAHİN
PROF. DR. RASİM TÖSTEN	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	8-May	14.30-15.45	Kriz Dönemlerinde Eğitim Örgütlerinin Rolü: 6 Şubat Depreminde Meslek Liseleri Örneği	BEDİA TUTAN, ZAKİR ELÇİÇEK
				Türkçe Öğretmenlerinin Teknoloji Kaygısı ve Web 2.0 Araçları Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişkinin incelenmesi	MELEK EVCİL
				Okul Yönetiminin Öğrenme Ortamını Düzenleme ve Destekleme Rolü	YUNUS EMRE AVCI, AYHAN YAVUZ
				Bağımsız Anaokullarında Yönetmelik Sorunları ve Yönetici Yeterlilikleri: Bir Durum Analizi	MERVE ÖZBİLİCİ, RASİM TÖSTEN
PROF. DR. VEYSEL OKÇU	A1 DERSLİĞİ	8-May	14.30-15.45	İlk İnsanlar Dilsiz miydi?	KERİM TUZCU
				Kalbinle Sev Yüreğinle Yaşa: Türkçede Kalp ve Yürek Sözcüklerinin Derlem Temelli Karşılaştırmalı Analizi	HARİKA BAHAR DOĞAN
				Shaun Tan'ın "Uzak" (The Arrival) Adlı Sessiz Kitabının Göstergebilimsel Analizi	ÖZLEM KAYA
				Ziya Osman Saba'nın "Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi" Adlı Eserinin Dil İncelenmesi (Ses ve Biçim Bilgisi)	MUHAMMED EMRE BEYTEKİN
PROF. DR. CEVDET EPÇAÇAN	A2 DERSLİĞİ	8-May	14.30-15.45	Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Çocuk Gelişimine Yönelik Metaforik Algıları	MEHMET ENES SİDAL, EBRAR DEMİREL, NİLÜFER KURU
				İlkokul Öğrencilerinin Duyuşsal Özelliklerinin Demografik ve Çizgi Film İzleme Değişkenleri Açısından İncelenmesi	GÜLBARİN YILDIRIM, UĞUR EPÇAÇAN, CEVDET EPÇAÇAN
				İlkokul Düzeyinde Duygusal Gelişimin Desteklemesi: Bir Psikoeğitim Programı Geliştirme Denemesi	SEMRA KİYE, ELİF DEMİR
				Eğitimde Bireysel Farklılıklar ve Türkçe Eğitiminde Bireysel Farklılıkların Kazandırılmasında Ders Kitaplarının Önemi Makalesinin Analizi	FEDUA KÖÇER
PROF. DR. NAZİM ÇOĞALTAY	İBRAHİM HAKKI KONFERANS SALONU	8-May	16.00-17.15	Kur'an'da Yahudi Tipolojisinin Eğitsel Değeri: Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin Hedeflediği İnsan Profili Açısından Bir Çözümleme	MAHMUT TOPRAK
				Barış ve Savaş Kavramlarına Yönelik Metaforik Algılar: Ortaokul Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma	SERAY MARAKÇI, YUSUF YILDIRIM
				Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Eğitim Hakkındaki Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme	ŞÜKRAN BİNGÖL

				Küreselleşme ve Tüketim Kültüründe "Sahte Farklılıklar": Fark Felsefesinden Bir "Furkan Sosyolojisi"ne Geçiş Önerisi	BİLAL TAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ İREM AKBULUT ARIK	ZEMİN KAT SEMİNER SALONU	8-May	16.00-17.15	Ortaöğretim Matematik Öğretmenlerinin Geometri Alanındaki İspat Yapabilme Yeterliklerinin Pedagojik Açından İncelenmesi	CUMALİ BATUR, ENES DEMİR
				Dijital Çağda Matematik Öğrenimi: Ortaokul Öğrencilerinin Youtube Kullanım Motivasyonları ve Deneyimlerinin İncelenmesi	EMİNE AYŞE DOĞRUSEVER, ENES DEMİR
				Üslû İfadeler Öğretiminde Kavram Yanılgısı Odaklı Tartışma Yönteminin 8. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarısı Üzerine Etkisi	RÜMEYSA ÖZDEMİR, CAHİT PESEN
				6. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Sayıların Gösterimi ve Karşılaştırılmasına İlişkin Kavram Yanılgıları ve Zihinsel Süreçlerinin Klinik Mülakatlarla İncelenmesi	BARIŞ KURDAŞ, CAHİT PESEN
DR. ÖĞR. ÜYESİ FEHMİ DEMİR	BİRİNCİ KAT SEMİNER SALONU	8-May	16.00-17.15	İlkokul Öğretmenlerinin Zihinden Çarpma Öğretiminde Kullandıkları Yaklaşımlar ile Çarpım Tablolarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi	CAHİT PESEN
				İlköğretim 1. Sınıf Öğrencilerin Matematiksel Problem Çözme Becerilerine Yönelik Fiziki ve Dijital Eğitsel Oyunların Tasarımı	ENES DEMİR
				Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde Yer Alan Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi Kapsamında Türkçe Dersi Öğretim Programının Değer Sınıflandırmaları Bağlamında İncelenmesi	KEMAL TEMİZER
				Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Etkinliklerin Dijital Okuryazarlık Açısından İncelenmesi	MUSA ATAÇ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ENES DEMİR	A1 DERSLİĞİ	8-May	16.00-17.15	Sınıf Öğretmenlerinin Yapay Zekâ Algısı	FEHMİ DEMİR, MAHFUZ GÜNDEM, ABDURRAHMAN ÇİFTÇİ
				Alfa Kuşağı Çocuk Kitaplarında Tasarım ve İçerik Özellikleri: Ayvayı Yedik Müzesi Örneği	ESRA TOPRAK, MEHMET HALİL SAĞLAM
				Baticılığın Ütopyacı Anlatısı: Ahmet Ağaoğlu’nun “Serbest İnsanlar Ülkesinde” Eseri Üzerinden Siyasal Bir Okuma	AHMET AYDIN
				Edilgenlikten Direnişe: Toplumcu Gerçekçi Edebiyatta Kadın Karakterlerin Konumu: Ana ve Irazca	SULTAN AKKURT, HÜSEYİN YAŞAR
				Marifetnameden Marif Modeline Değer Erdem Eylem Modeli	BETÜL SİNCAR, YUSUF YILDIRIM
				Toplumcu Gerçekçilikten Postmodernizme Köyün Dönüşümü: Yılanların Öcü ve Gölgesizler Romanına Mukayeseli Bir Bakış	ELİF ULUSOY

ÇEVİRİM İÇİ KONGRE PROGRAMI					
OTURUM BAŞKANI	TARİH	SAAT	BİLDİRİLER	YAZAR/LAR	
DOÇ. DR. VEYSEL ÇELİK	8 MAYIS	10.30-11.45	Dijital Araçların Entegrasyonunun İlkokul Çocuklarının İngilizce Dil Öğrenimine Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi	NURSENA ALTUN, MELİHA KAYA, DENİZ ELÇİN	
			Türkçe ve Kürtçe 6. Sınıf Ders Kitaplarının Metin Türleri Açısından Karşılaştırılması	SERHAT KIZTANRI	
			Türk İslâm Edebiyatında Aşkın Estetiği: Aşk-nâme-i Hakkî Üzerinde Bazı Mülâhazalar	RIDVAN ÇETİN	
			Jeopolitik Bir Eşik Olarak Vahan Koridoru: Doğu Türkistan, Türk Dünyası ve Kuşak-Yol Projesi Arasında Fırsat-Risk Dengesi	FATİH ÇELİK, KADİR TUĞ	
			Finansal Okuryazarlık Düzeyine Dayalı Portföy Kararları İçin Matematiksel Model	RUKİYE ŞAMCI KARADENİZ	
			Ortaokul Öğrencilerinde Öğrenme Stratejilerinin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Derleme Çalışması	DOĞAN ELİBOL	
			Spor Antrenörlerinin Duygusal Zekâ ve Antrenörlük Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Kişiliğin Aracı Rolü	HAMZA YAVUZ, SERDAR ADIGÜZEL	
PROF. DR. MUSTAFA CENGİZ		13.00-14.30	Bulaşıcı Hastalıkların Matematiksel Modellenmesinde Güncel Yaklaşımlar	MEHMET AKİF ÇETİN	
			Ortaokul Öğrencilerinin İnovatif Okuryazarlık Yeterlik Algılarına Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması	CEM AKAR, YUSUF YILDIRIM	
			Teknolojik Ütopya İle Ekolojik Distopya Arasında: Ortaokul Öğrencilerinin Gelecek Düşünceleri Üzerine Fenomenolojik Bir Analiz	HİLAL TEKİR, MEHMET UYMAZ	
			Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinde Eşitlik Sembolünün İlişkisel Düşünme Bağlamında Öğretimi: Bir Öğretim Deneyi	HASAN KARADAŞ, ENES DEMİR, MALİK DURMAZ	

			Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde Bilgi İşlemsel Düşünme: Öğretmen Değerlendirmesinde Ölçek Seçimi	ESMA NUR İLBAŞ ÖZBAY, ASLAN GÜLCÜ
			Yapay Zekânın Sağlık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri	SERDAR POLAT, DURSUN KANBUR
DOÇ. DR. BARIŞ AYAZ	14.45-16.00		A Hybrid Statistical And Mathematical Approach To Modeling EUR/TRY Exchange Rate Dynamics	MAROUA AMEL BOUBEKEUR
			Hadis Usulünde Mütevatir Haber Ve Matematiksel Olasılık Eksenli Kesinlik	NECİP SEFA DEMİR
			Fen Bilimlerinde Yeni Nesil Yaklaşımlar: Meta-Analiz Temelli Bir İnceleme	NİLGÜN ONURSAL, MEHMET CAN DAL, İSMAİL KAYA
			Öğretim Programlarında Başarı: Öğretmen, Öğrenci ve Teknoloji Rolü	BARIŞ AYAZ
			İkinci Dereceden Vektör Diferansiyel Denklemler Sınıfının Asimptotik Kararlılığı ve Sınırlılığı	MELEK GÖZEN
			Stability Analysis And Numerical Simulation Of A Nonlinear SEIRD Model	MAROUA AMEL BOUBEKEUR
DR. ÖĞR. ÜYESİ TAYFUN AKIN	16.15-17.30		1922 İzmir Yangını'nın Çoklu Kaynaklar Üzerinden İncelenmesi: Öğretmen Adayları Üzerine Nitel Bir Çalışma	MEHMET UYMAZ, AYŞENUR KELEŞ
			Toplumsal Değerlerde Süreklilik Ve Dönüşüm: Ömür Dedigin Programı İzleyici	BURCU EKİZ, MEHMET UYMAZ
			Öğretmen Adaylarının Geçmiş-Bugün-Gelecek Bağlantısı Kurma Becerileri Üzerine Nitel Bir Çalışma	MEHMET UYMAZ, MELİKE SİLA ESGİN
			Türkiye'de Çok Satan Çocuk Kitaplarında Resim-Metin Uyumu	MEHMET FATİH BİRGÜL, ERHAN AKIN
			Öğretmen Adaylarının Gelecek Ve Toplumsal Dönüşüm Algılarının İncelenmesi	MEHMET UYMAZ, GİZEM YÖNAL
			Şiirsel Duyguların Eğitimdeki Yeri: Ruhi Şirin'in 'Okula Giden Kedi' Eseri ve Maarif Modeli Türkçe Öğretim Programı	MUHAMED KARAKAYA, ERHAN AKIN
			Marifetname'nin Sokrates'in Ahlaki Değerler Belirlemeleri Çerçevesinde Revili	MURAT GÖKMEN, SEDA GÖKMEN

İÇİNDEKİLER

DİL VE EDEBİYAT

- Ahmet AYDIN-** Batıcılığın Ütopyacı Anlatısı: Ahmet Ağaoğlu'nun "Serbest İnsanlar Ülkesinde" Eseri Üzerinden Siyasal Bir Okuma.....17
- Dicle DOĞRU-** Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Hassas Konuların Sınıf İçinde Ele Alınması.....27
- Fatma OLGUN, Kerim TUZCU-** Leyla Köşesi Şiirinin Dil-Söz Ayrımı ve Derin Yapı -Yüzey Yapı Temelinde Tahlili.....35
- Harika Bahar DOĞAN-** Conceptualizations of Kalp and Yürek in Turkish: A Corpus-Based Cognitive Linguistic Analysis.....46
- Zehra Nur CANPOLAT-** Nice Nine'nin Zeytini Bağlamında İklim Adaleti Eğitimi: Çocuk Edebiyatı Üzerinden Bir Okuma.....65
- Zehra Nur CANPOPLAT, Ulaş BİNGÖL-** Yeni Tarihselcilik ve Postmodernizm: Hakikat, İktidar ve Metin Arasında.....76

EĞİTİM BİLİMLERİ

- Metin ÇELİK-** Kaçınan Bağlanma ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişkide İlişkisel Doyumu ve Yalnızlığın Seri Aracılık Rolü86
- Salih ARICIOĞLU, Aslan GÜLCÜ-** Eğitim Bilişim Ağı İçeriklerinin Nano Öğrenme Açısından Değerlendirilmesinde Ölçek Seçimi.....106

İLÂHİYAT

- Hanife ALAĞAŞ-** Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Düşünce Dünyası: İlim, Tasavvuf, Kozmik Vizyonu ve Modern Bilim Algısı.....116
- Rıdvan ÇETİN-** Türk- İslâm Edebiyatında Aşkın Estetiği: Aşk-nâme-i Hakkî Üzerinde Bazı Mülâhazalar.....121

MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ

- Enes DEMİR-** Design of Physical and Digital Educational Games for the Mathematical Problem-Solving Skills of First-Grade Primary School Students.....134
- Nilgün ONURSAL, Mehmet Can DAL, İsmail KAYA-** The Impact of Next-Generation Approaches in Science Education on Academic Achievement: A Meta-Synthesis Study.....143
- Nilgün ONURSAL, Velit KARACADAĞ, Rabia ÇAKIR-** Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri: Bir Derleme.....154

SOSYAL BİLİMLER

Fatih ÇELİK, Kadir TUĞ- Jeopolitik Bir Eşik Olarak Vahan Koridoru: Doğu Türkistan, Türk Dünyası ve Kuşak-Yol Projesi Arasında Fırsat–Risk Dengesi160

Rukiye ŞAMCI KARADENİZ- A Behavioral Portfolio Optimization Framework with Endogenous Risk Preferences: An Illustrative Application of Financial Literacy.....168

Serdar POLAT, Dursun KANBUR- Yapay Zekânın Sağlık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri184

Uğur DEMLİKOĞLU- Osmanlı-İran Savaşlarının Finansmanında Bir Masraf Kalemi: Diyarbekir Voyvodalığı (1723-1746).....196

Uğur DEMLİKOĞLU- Osmanlı Şarkında Asi Bir Sancakbeyi: Malazgirtli Nuh Bey’in Patnos ve Çevresinde Gerçekleştirdiği Eşkîyalık Faaliyetleri (H. 1164- H. 1750/1751).....209

SPOR BİLİMLERİ

Hamza YAVUZ, Serdar ADIGÜZEL- Spor Antrenörlerinin Duygusal Zekâ ve Antrenörlük Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Kişiliğin Aracı Rolü.....221

Batıcılığın Ütopyacı Anlatısı: Ahmet Ağaoğlu’nun “Serbest İnsanlar Ülkesinde” Eseri Üzerinden Siyasal Bir Okuma *

The Utopian Narrative of Westernization: A Political Reading Through Ahmet Ağaoğlu’s “Serbest İnsanlar Ülkesinde”

Dr. Ahmet AYDIN

Batman Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, ORCID: 0000-0003-3521-2188,
ahmetaydin7@gmail.com

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti’nin tek parti döneminde iktidara yakın bir figür olarak siyasal yönü ağır basan, aynı zamanda kitaplarıyla, gazete ve dergilerde yayınlanan sayısız yazısıyla güçlü bir kalem olduğunu gösteren Ahmet Ağaoğlu’nun bu iki özelliğini buluşturduğu ütopya türündeki eseri *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’yi siyasal bir bakışla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Siyasetçi, gazeteci, yazar, bürokrat ve üniversite hocası gibi kimlikleri ile dönemin önemli isimlerinden biri olarak öne çıkan ve özellikle Fransa’da geçen üniversite yıllarında içselleştirdiği birey merkezli liberal siyasal sistemi savunan Ahmet Ağaoğlu, Türkiye’nin Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki Batılılaşma politikalarının ideolojik mimarlarından biridir. Bu ideologlar arasında en çok rastlanan yaklaşımlardan biri Türkiye’deki toplumsal zihniyetin çağın gerisinde kaldığı ve bu geri kalmışlığın pedagojik bir kamu politikasıyla ehlileştirilmesi gerektiğidir. Ağaoğlu da *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitabında bu politikayı alegorik anlatımlarla beslemektedir. Kitapta zihniyet sorunu yaşayan “geri kalmış” bir Türk karakterinin Batı’nın erdemlerine sahip bir toplumda yaşadığı terbiye

ABSTRACT

This study aims to politically evaluate Ahmet Ağaoğlu’s utopian work *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, which combines his strong political orientation as a figure close to power during the single-party era of the Republic of Turkey with his prolific writing as evidenced by his books and numerous articles published in newspapers and journals. Ahmet Ağaoğlu, who stood out as one of the prominent figures of his period with his identities as a politician, journalist, writer, bureaucrat, and academic, and who advocated for the individual-centered liberal political system he internalized especially during his university years in France, is one of the ideological architects of Turkey’s Westernization policies in the Early Republican Period. One of the most common approaches among these ideologues is that the societal mentality in Turkey lagged behind the times, and this backwardness needed to be tamed through a pedagogical public policy. Ağaoğlu also reinforces this policy with allegorical narratives in his book *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. The book describes the process of a “backward” Turkish character, suffering

edilme süreci anlatılmaktadır. Çalışma literatür taramasına ve Ağaoğlu'nun yazılarının metin analizine dayanmaktadır. Araştırma sonucunda Ağaoğlu'nun, Batılılaşmayı bireysel özgürlükler ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir cumhuriyet rejimi için yegâne yol olarak sunmasının yanı sıra bu kitabı “geri kalmış halk”tan ziyade bu halkı geri kalmışlıktan kurtarması gerektiği düşünülen iktidar seçkinleri için bir yöntem önerisi ve resmî ideoloji rehberi olarak tasarladığı değerlendirilmiştir. Bununla beraber kitabın, edebi niteliği ve ütöpik yapısı itibarıyla, dönemin siyasal tartışmalarındaki anti-liberal ataklara karşı Ağaoğlu'nun kendi iç dünyasına yönelik bir düşünce sığınağı fonksiyonuna sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Ütopya, Batıcılık, Batılılaşma, Erken Cumhuriyet Dönemi, Serbest İnsanlar Ülkesinde.

from a mentality problem, being educated in a society possessing Western virtues. The study is based on a literature review and textual analysis of Ağaoğlu's writings. The research concludes that Ağaoğlu not only presented Westernization as the sole path for a republican regime based on individual freedoms and the rule of law but also designed this book as a methodological proposal and an official ideology guide for the ruling elites, who were expected to rescue the “backward people” rather than for the people themselves. Furthermore, it can be argued that the book, due to its literary quality and utopian structure, functioned as a refuge for Ağaoğlu's inner thoughts against the anti-liberal attacks in the political debates of the period.

Keywords: Ahmet Ağaoğlu, Utopia, Westernism, Westernization, Early Republican Period, Serbest İnsanlar Ülkesinde.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, 200 yılı aşkın süren Batılılaşma serüveninden sonra çözülen bir imparatorluğun merkez coğrafyası üzerinde kurulmuş bir devlettir. Özellikle Tanzimat'la en somut halini alan Batılılaşma politikaları iki temel görüşten beslenmiştir. Bunlardan ilki olan “Batılılaşmanın teknik bir mesele olduğu” fikri, Osmanlı dönemi iktidar politikalarında uygulanmıştır. Diğer görüşe göre ise Batılılaşma sadece teknik bir mesele değildir ve bu politikanın başarısı için Batılılaşmaya her açıdan yaklaşmalı, Batı'dan sadece teknik bilgiler bağlamında değil, kılık kıyafetten yaşam tarzına kadar her açıdan faydalanılmalıdır. Başka bir deyişle Batılılaşmaya öylesine dahil olmak gerekir ki, Batılılaşma terimi hükmünü yitirmeli, çünkü artık herkes kendini Batılı varsaymalıdır. Bu görüş erken cumhuriyet dönemi iktidar politikalarının benimsediği temel yaklaşım olmuş ve bu doğrultuda radikal adımlar atılmıştır. Bir toplumu baştan aşağıya değiştirme hareketi olan bu politikaların fikri altyapısı Batı kaynaklı olmakla beraber, bu fikirleri Türkiye özelinde sentezleme ve uygulanabilir hale getirme noktasında ideologlara önemli görevler düşmüştür. Ahmet Ağaoğlu da bu ideologlardan biridir.

1869 yılında Karabağ'da Azeri Türkü bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelen Ağaoğlu, üniversite yıllarından başlayarak hem düşünsel hem de eylemsel açıdan siyasal alanda aktif olarak yer almış, bu doğrultuda birçok yazı kaleme almış, eylemlere katılmış, sürgüne gönderilmiştir. Hukuk, siyaset, tarih ve oryantalizm eğitimi alan, en 5 lisan bilen (Shissler, 2005, s. 3-4; Georgeon, 2006, s. 105), farklı ülkelerde (Osmanlı, Türkiye, Azerbaycan) milletvekili olmuş (Sakal, 1999, s. 87) Ağaoğlu, son olarak Kemalist seçkinler arasında yer alarak Türkiye'nin tek parti döneminde etkili olmuş bir isimdir. Tüm bu süreçte düşünce dünyasının temelinde liberalizm yer almış ve ulus devlet anlayışını merkeze alan Kemalizmi liberal bir sisteme ulaştırmak için araçsal yaklaşımla

savunmuştur. Ağaoğlu, Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde gazetecilik, idarecilik, milletvekilliği, parti kuruculuğu gibi önemli görevlerde bulunmuş, cumhuriyet rejiminin inşası için çalışmıştır. Bu süreçte, sistemin birey merkezli liberal bir düzene doğru ilerlemesi Ağaoğlu’nun en büyük hayalidir. Bu yolda gerekirse liberal ilkelerle uyuşmayan otoriter yöntemlerin geçici olarak uygulanabilir olduğunu dahi kabul etmiştir. Ağaoğlu, verdiği mücadelede liberalleşmenin sandığından çok daha zor olduğunu anladığı 1930 sonrası dönemde siyasetten uzaklaşmış olsa da hayatının sonuna kadar yazılarıyla ve gazetecilik faaliyetiyle Batı fikrini savunmaya devam etmiştir. 1930’dan sonra Ankara’dan ayrılmış, hayatının son yıllarını geçirdiği İstanbul’da 1939 yılında hayatını kaybetmiştir (Ağaoğlu, 1998, s. 7-8).

Ağaoğlu, Azerbaycan, Rusya, Fransa gibi farklı coğrafyalarda siyasi ve/veya fikri mücadele vermekle beraber asıl talimhahının Türkiye olduğu aşıkardır. Zira hayatının önemli bir kısmı Türkiye’de geçmiştir. Özellikle erken cumhuriyet döneminin iktidar seçkinlerinden biri olarak önemli görevlerde bulunmuş, dönemin resmî ideolojisi haline gelen Kemalizmin hem inşasına hem de uygulanmasına yönelik çalışmıştır. Genç yaşlardan itibaren yazın hayatına dahil olan Ağaoğlu, Batı düşüncesinin teorik çerçevesinin pratik hayatta nasıl olabileceğini anlatmanın bir yolu olarak edebiyatı kullanmıştır. Bu doğrultuda ütopya türünde yazdığı, 1930 yılında yayınlanan *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli kitabında Ağaoğlu, bir taraftan karşıt olduğu siyasal rejimi ve toplumsal anlayışı yermekte, diğer taraftan ise liberalizme dayanan siyasal fikrini alegorik anlatımlarla işlemektedir. Ağaoğlu bu kitabıyla “yeni Türkiye” hayalini anlatmış ve özellikle bu hayalin nasıl gerçekleşebileceği üzerinde durmuştur. Bu çalışmanın amacı, Ağaoğlu’nun hayalindeki sistemin gerçekleşmesi için ortaya koyduğu amaç ve yöntemle odaklanarak *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitabını analiz etmek ve dönemin istisnai yaklaşımlarından biri olan liberal Batılılaşma anlayışına dikkat çekmektir.

AHMET AĞAOĞLU DÜŞÜNCESİNDE BATI

Osmanlı’da 19. yüzyılda belirgin hale gelen gerilemenin çözümü Batı’da görülmüş, bir devlet politikasına dönüşen Batılılaşma süreci ilk etapta askeri teknolojiye dönük yapılsa da bunun yeterli olmadığı, özellikle Batı’da eğitim alan Osmanlı aydınlarının büyük etkisi ile daha kapsamlı bir Batılılaşma anlayışına ihtiyaç duyulduğu düşüncesi genel olarak hâkim olmuştur. Bu noktada Batılılaşma politikalarının kapsamının ne kadar geniş olması gerektiği tartışılmıştır. Bir grup aydın sınırlı bir Batılılaşmayı yeterli görürken diğer bir grup ise manevi ve kültür unsurlarını da dahil ederek topyekûn Batılılaşmanın zaruri olduğunu savunmuştur (Aslan, 2009, s. 24-25). Ahmet Ağaoğlu ikinci grup aydınlardandır.

Ağaoğlu farklı ülkelerde farklı siyasi hareketler içerisinde yer almıştır. “Fransa yıllarında Türkçülük karşıtı bir İranizm, Azerbaycan’da İran karşıtı bir cedidizm, İstanbul’a geldiğinde ittihatçı pantürkizm, cumhuriyet döneminde ise Kemalizm Ağaoğlu’nun dahil olduğu siyasal akımlardır” (Özcan, 2010, s. 214). Ağaoğlu’nun bu süreçte değişmeyen yönünün 19 yaşında gittiği (Shissler, 2005, s. 99) Fransa’da benimsediği oryantalist ve modernist bakış açısı olduğu (Özcan, 2010, s. 215), bunları da liberal doktrinle harmanlayarak içselleştirdiği söylenebilir. Bunlara ek olarak *Devlet ve Fert* isimli kitabında belirttiği üzere kendi ifadesiyle, Ağaoğlu “inkılapçı, demokrat, liberal devletçi ve Kemalist” biridir (Ağaoğlu, 1933, s. 101). Eklektik düşünce dünyasında birçok ideolojik öge olan Ağaoğlu’nun çatı düşüncesinin ise Batıcılık olduğu söylenebilir (Kadıoğlu, 1999, s. 80, 87). Zira Ağaoğlu Batı medeniyetine üstünlük atfetmekte ve öne sürdüğü fikirler en sonunda Batı düşüncesine/medeniyetine çıkmaktadır.

Üç Medeniyet isimli kitabında Ağaoğlu, Batı'nın diğer medeniyetlerden üstün olduğunu, bireysel özgürlüklerin ancak Batılı değerlerle gelişebileceğini savunmuştur. Medeniyeti bir "hayat tarzı" olarak tarif eden Ağaoğlu bu ifadeyi şu şekilde açmıştır (Ağaoğlu, 2013, s. 19):

"...hayat kavramını en geniş ve şumullü bir manada almalıdır. Hayatın bütün tecellilerini, maddi ve manevi bütün olaylarını o kavram içine koymalıdır. O halde medeniyet, düşünce ve tecessüs tarzından başlayarak giyiniş şekline kadar hayatın bütün olaylarını içine alır."

Ağaoğlu'na göre Batı medeniyeti dışında dikkate değer diğer önemli iki medeniyetten biri İslam medeniyeti, diğeri ise Buda-brahman medeniyetidir. Burada İslam medeniyetine ayrıntılı şekilde değinen Ağaoğlu, İslam medeniyetinde özgürlük anlayışının terk edildiğini vurgular (Ağaoğlu, 1942, s. 41). Ağaoğlu'na göre İslam dünyasının Batı'nın gerisinde kalmasının sebebi İslamiyetin son iki yüzyıldaki gelişmelere uyum sağlayamamasıyla ilgilidir (Özcan, 2010, s. 115). Ona göre Batı toplumlarındaki gelişme din alanında yapılan reformla yakından ilişkilidir. Buna göre Batı'daki sekülerleşme ile gelişmişlik arasında paralellik vardır; Batılılar din ile dünya işlerini birbirinden ayırdıkça ilerlemiş ve diğer medeniyetler karşısında hâkim konuma yükselmeye başlamışlardır. İslam toplumlarında ise her ne kadar dini hükümler gelişime müsaade etse de çeşitli bahanelerle gelişimin önü tıkanmış, yenilik istenmemiş, bu sebeple ilerleme kaydedilememiştir (Ağaoğlu, 2013, s. 36-37). Batı medeniyeti karşısındaki medeniyetlerin yenilgisinin 17. yüzyılda başladığını belirten Ağaoğlu, iddiasını ispatlamak için Batı tipi yaşam tarzının Batı dışı toplumlardaki yaygınlığına işaret eder: Ona göre Batı tarzı kıyafetlerin ve eşyaların yaygınlaşması, eğitim, siyaset ve benzeri alanlardaki taklitçilik, Batı dışı medeniyetlerin Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabullendiklerini göstermektedir (Ağaoğlu, 2013, s. 22-23).

Ağaoğlu, Batı medeniyetinin üstünlüğü iddiasını gerekçelendirdikten sonra Batı toplumları gibi gelişmek için yapılması gerekeni, kendinden emin bir şekilde ortaya koymaktadır (Ağaoğlu, 2013, s. 23-24):

"Bugün aramızda Avrupa medeniyetinin üstünlük ve galebesini takdir etmeyen hemen hiçbir anlayışlı insan kalmamıştır. Fakat bu üstünlüğü, o medeniyetin yalnız bazı unsurlarına, mesela bilim ve fennine bağlayarak, başka taraflarından vazgeçmek isteyenler vardır. Başka bir deyişle, bu gibiler, Avrupa medeniyetinde görülen birçok noksan ve hatta iğrenç taraflardan kurtulmak niyetiyle, o medeniyetin bir süzgeçten geçirilmesini istiyorlar. Bu gibi fikirleri söyleyenler samimi değillerse, cahiller mantığına uymak isteyenlerdir. Samimi iseler, medeniyetin ne olduğunu hakkıyla takdir edemeyenlerdir. Yukarıdan beri kısaca söylediğimiz düşünceler ispat ediyor ki, bir medeniyet zümresi bölünemez bir bütündür, parçalanamaz. Süzgeçten geçirilemez. Galibiyet ve üstünlüğü kazanan onun bütünüdür. Yoksa ayrı ayrı filan veyahut filan kısmı değildir. Avrupa sahasında bilim ve fen başka çevrelerden ziyade geliyorsa, bunun sebepleri o çevrenin bütününde aranmalıdır. Bugünkü Avrupa bilim ve fenni doğrudan doğruya kendi şartlarının ve genel unsurlarının bir eseridir. Başka bir şey değildir."

Ağaoğlu'nun, *Üç Medeniyet* kitabında köklü bir Batılılaşmanın, dönemin sorunları için tek çıkar yol olduğuna inandığı görülmektedir (Özcan, 2010, s. 147). 1919-1920 yıllarında yazdığı bu düşüncelerin, hayatının son döneminde de canlılığını koruduğu söylenebilir. Zira siyasetten uzaklaştığı, başkent Ankara'dan ayrıldığı dönemde, 1936 yılında kaleme aldığı *Ben Neyim* isimli kitabında Batılılaşmayı topyekûn bir amaç olarak sunmuştur (Ağaoğlu, 1939, s. 25):

“Batı medeniyetinin üstünlük ve galebesini kabul ve itiraf ediyor muyuz, etmiyor muyuz? Ediyorsak, o galebeyi yalnız ilim ve fenne ve hatta bazı siyasi ve içtimai teşkilata bağlamamalıyız, medeniyetin bütününe, zihniyetine, görüş tarzına, ruhuna, kafasına, dimağına, kalbine bağlamalıyız. Batı hayatı bütünüyle bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır. Bundan dolayı kurtulmak, yaşamak, varlığımızı devam ettirmek istiyorsak, hayatımızın bütünüyle -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur.”

Ağaoğlu Batı medeniyetine dahil olabilmenin en önemli unsurlarından birini millet olabilmekte görmektedir. Milliyetçiliği Bir toplumun bağımsız ve özgür olabilmesi için zaruri gören Ağaoğlu, millet olma bilincine erişemeyen toplumların tahakküm altında yaşamak durumunda kaldığını belirtmiştir. Ağaoğlu, Batı toplumlarının, diğer toplumları millet olabilen ve olamayan şeklinde tasnif ettiklerini belirtir ve geleneksel tahakküm anlayışının yansıması olan aşiret, kabile vb. toplulukların Batı'nın gözünde zorbalıkla kontrol edilen sürüler gibi göründüklerini anlatır (Ağaoğlu, 1942, s. 59-61). Millet olabilen toplumların ise –ki burada Ağaoğlu Türk milliyetçiliğini de bu sınıfa dahil eder- Batı tarafından nasıl değerlendirildiğini aktarır (Ağaoğlu, 1942, s. 60):

“Millet unvanı ise bam başkadır. Bu unvanı yalnız haysiyet ve şerefini duymuş, istiklal ve hürriyet aşkını tatmış ve şerefi-nefsibeşer için, hürriyet ve İstiklali vücut için ölmek lazım olduğunu idrak etmiş ve gerek dahil ve gerek hariçte bu hürriyet ve istiklale ve onları temin ve tayin eden kavaide karşı icra olunan bir tecavüze tahammül edemeyen cemiyetlere verirler.”

Ağaoğlu'na göre Batı toplumlarının elde ettiği bir diğer önemli değer ise demokrasidir. Ağaoğlu demokrasiyi “ekseriyetin hakimiyeti, ekseriyetin taşıdığı zihniyetin, tarzı telakkinin revacı, ekseriyet ihtiyacının tatmini, ekseriyet temayülâtının ve arzularının hayatı milliye üzerine tesiri” şeklinde tarif etmiştir (Ağaoğlu, 1942, s. 45). Demokrasinin bireysel özgürlüğe dayandığını belirten Ağaoğlu, demokrasi ve millet olabilmek arasında sıkı bir ilişki olduğunun altını çizer. Buna göre demokrasinin olmadığı yerde millet olmak ya da millet bilincinden yoksun bir demokrasi tesis etmek mümkün değildir (Ağaoğlu, 1933, s. 24).

Ağaoğlu, Batı tipi birey anlayışına da oldukça önemsemiştir. İdeal gördüğü sistemin merkezine bireyi yerleştirmiştir. Ona göre özgür birey toplumsal gelişimin ve ilerlemenin anahtarı gibidir. Tarihte gerçekleşen bilimsel icat ve keşiflerin bireysel girişimler sayesinde ortaya çıktığını vurgulayan Ağaoğlu, bireyi, toplumu harekete geçiren bir enerji kaynağı gibi tarif eder (Ağaoğlu, 1933, s. 33). Buna göre bireysel çabalar sonucunda toplum harekete geçtikçe bireyin önündeki engeller azalacak ve karşılıklı olarak ilerleme devam edecektir.

AHMET AĞAOĞLU’NUN SİYASAL ÜTOPYASI

Ahmet Ağaoğlu Osmanlı Devleti'nin son yıllarından başlayarak siyasi bir mücadelenin içerisine girmiş, liberal ilkelere bağlı fikirlerini hayata geçirmek için çalışmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal'in liderliğinde yürütülen siyasal harekete dahil olmuştur. Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte iktidara yakın isimler arasında yer alan Ağaoğlu, yeni rejimin inşasına hem resmi görevler üstlenmiş hem de yazın hayatında boy göstermiştir. Ağaoğlu 1930 yılına gelindiğinde, Batılılaşma adına önemli devrimler yapılmış olsa da bunun yetersiz olduğunu, toplumdaki zihniyetin halen eski rejime meylettğini düşünerek o zamana kadar yaptığı ve daha ziyade teorik seviyede kaldığı söylenebilecek yaklaşımlarını edebiyatın gücüyle somutlaştırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda dikkat çeken en önemli eserlerinden biri *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli kitabıdır. Bu kitap ilk

olarak 1930 yılı başlarında gazetede yazı dizisi olarak yayınlanmış, daha sonra aynı yıl içerisinde kitaplaştırılmıştır.

Ağaoğlu hikâye olarak nitelediği bu kitabında ideal gördüğü cumhuriyet rejiminin devamı ve gelişimi için toplumun birtakım özelliklere ve prensiplere sahip olması gerektiği belirtir. Bu çerçevede gerekli gördüğü insan tipini, edebi ve felsefi bir yöntemle anlatmaya çalışır. Kitabın giriş kısmında belirttiği üzere, Ağaoğlu’nun amacı ve kitabın ana teması, cumhuriyet rejiminin olmazsa olmazı olan, kendi ifadesiyle “yüksek vazife ve mesuliyet duyguları ve mümtaz ahlak düsturları ile mücehhez” faziletli vatandaşlığın ne demek olduğunu anlatmaktır (Ağaoğlu, 1930, s. 1-2). Kitapta genel olarak, istibdat geleneğinden kaçmış, özgürleşmek isteyen fakat özgürlüğün ne demek olduğunu bilmeyen, zihniyet sorunu yaşayan “geri kalmış” bir Türk karakterinin, Batı medeniyetinin erdemlerini içselleştirmiş ve geliştirmiş bir toplumda yaşadığı terbiye ve dönüşüm süreci anlatılmaktadır. Ağaoğlu hikâye boyunca bireyi odağa alan bir tasvir yapmakla beraber bu bireyin topluma duyarlı ve sorumluluk sahibi olması gerektiğini sık sık vurgular.

Serbest İnsanlar Ülkesinde kitabı esasında Ağaoğlu’nun 1919 yılında yazdığı, daha sonra ilk baskısı 1927 yılında yapılan *Üç Medeniyet* isimli kitabının ütopya şeklinde hikâyeleştirilmiş versiyonu gibidir. *Üç Medeniyet* kitabında Ağaoğlu, Batı medeniyetinin diğer medeniyetlere karşı bariz üstünlük kurduğunu ifade ederek Osmanlı toplumundaki sosyal hayatı birçok açıdan eleştirir. Toplumun telafi edilemez bir yozlaşma halinde olduğuna dair çıkarımlar yapar ve toplumun kendi haline bırakılarak düzelemeyeceğinin altını çizer. Kitapta genel olarak, bireysel ve toplumsal bir gelişme için Batı medeniyetine dahil olmaktan başka bir çare olmadığını vurgular. Bu kitap Ağaoğlu’nun Batılılaşma fikrinin teorik anlatısıdır (Ağaoğlu, 2013, s. 23-25). *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitabında ise yine aynı fikri temeller üzerine inşa edilen ütopik bir hikâyeleştirme söz konusudur.

Ağaoğlu ütopya türündeki bu kitapta siyasal düşüncesinin temellerini oluşturan liberal doktrini alegorik anlatımlarla besleyerek hikâyeleştirir. Kitapta öne çıkan alegorilerin başında kitaba da ismini veren “serbest insanlar ülkesi” gelmekle beraber en önemli alegorilerin ve temsil ettikleri gerçekliklerin şu şekilde olduğunu söylemek mümkündür:

Tablo 1. Serbest İnsanlar Ülkesinde Kitabında Yer Alan Temel Alegoriler ve Karşılıkları

Alegori	Temsil Ettiği Anlam
Esirler Ülkesi	İstibdat rejimine dayalı Osmanlı Devleti
Serbest İnsanlar Ülkesi	Batılılaşmış liberal ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti
Esir Türk	Osmanlı esaretinden kurtulmak isteyen fakat zihniyet sorunu yaşayan geri kalmış Türk insanı
Pir	Zihniyet sorunu yaşayan ve geri kalmış halka rehberlik eden Batılılaşmış ve aydınlanmış öğreticiler
Tanrının Resulü	Mustafa Kemal Paşa

Ağaoğlu'na göre uzun süre istibdat altında yaşayan insanların hürriyete kavuşması için esirler ülkesinden (Osmanlı Devleti) kurtulmaları yeterli değildir. İnsanlar, içlerine işleyen istibdat geleneğinden kurtulmalıdır. Bu bağlamda Ağaoğlu, kitabın bir diğer yazılış amacını “istibdadın ruh ve kalplerdeki tahtü tacını yıkmak ve yerine hürriyet tahtü tacını kurmak” olarak belirlemiştir (Ağaoğlu, 1930, s. 14-15).

Ağaoğlu'nun Batı düşüncesinin merkezinde "hür birey" vardır. Doğu toplumlarını eleştirirken "esaret" kavramını kullanır. Kitabın kahramanı olan (esir) Türk karakter esaretten kaçıp hür olma yolunda ilerler ve nihayet serbest insanlar ülkesine (Batılılaşmış Türkiye Cumhuriyeti) ulaşır. Ancak bu ülkeye ulaşmak yeterli değildir. Esir Türk, hür olabilmek için esirler ülkesinde yozlaşan bozuk zihniyetini düzeltmelidir. Bu noktada kitabın tamamının odağında yer alan ana fikir devreye girer. Öyle ki zihniyet sorunu yaşayan biri için hür olma yolunda ilerlemenin olmazsa olmazı kendisine doğru yolu gösterecek rehberler edinmektir. Bu görevi ise kitapta pir diye tabir edilen karakterler yapar. Bu pirler esir Türk'e hikâye boyunca rehberlik ederek liberal demokratik bir cumhuriyet rejiminin ne demek olduğunu ve nasıl uygulandığını anlatır. Hikâyede pir diye geçen rehberler esasında tanrının resulünün (Mustafa Kemal Paşa) “emel ve arzularını” yerine getirmeyi amaçlamaktadır (Ağaoğlu, 1930, s. 2).

Esir Türk ile pirler arasındaki ilişki Ağaoğlu'nun yöntem önerisini ortaya koymaktadır. Ağaoğlu, uzun süre istibdat rejiminde yaşayan bir toplumun hürriyet bilincine kavuşmasının zor olduğuna, toplumun Batılılaşmış aydınlarının rehberliğinde pedagojik bir devlet politikası ile sorunlu zihniyetlerinin temizlenmesinin zaruriyetine, bunun için de otoriter ve yasaklayıcı bir iktidar politikasının mazur görülmesi gerektiğine inanır (Ağaoğlu, 1930, s. 14-15). Kitap çoğunlukla esir Türk ile pirler arasındaki diyaloglardan ve esir Türk'ün serbest insanlar ülkesinde öğrendiklerini iç muhasebeye tutarken ifade ettiği duygularından oluşur. Esir Türk kitap boyunca bir taraftan serbest insanlar ülkesine hayranlık duyarken, diğer taraftan esirler ülkesinde edindiği sorunlu zihniyeti ve alışkanlıkları sebebiyle pirlere karşı mahcubiyet, utanç ve eziklik hisseder. Kitabın sonunda pirlerin terbiye etme süreci tamamlanır ve esir Türk vatandaşlık yemini ederek amacına ulaşır, hür bir birey olur (Ağaoğlu, 1930).

Kitapta dikkat çeken bir unsur lider kültüdür. Mustafa Kemal'in kitaptaki pozisyonu Kemalizm'e ve dönemin konjonktürüne paralel şekilde işlenmiştir. Mustafa Kemal serbest insanlar ülkesinin mimarı ve vazgeçilmez lideridir. Kitabın aynı zamanda anlatıcısı olan esir Türk tarafından fiziksel özelliklerine kadar yüceltilir, kutsallaştırılır. Kitabın genel anlatısı da bu kutsallaştırmayı onaylar (Ağaoğlu, 1930, s.6):

“Aramızdan sarı saçlı, mert yüzlü, aslan bakışlı birisi çıktı. Meğerki elini sakınan, yurdunu esirgeyen Tanrının resulü imiş! Sözler söyledi ki donmuş kalplere sıcaklık, ölmüş damarlara can verdi. İşler yaptı ki bütün dünya hayret etti. Yadelleri yurttan koğdu, hakanı başı aşağı etti ve bugün milletini hürriyet etrafında toplamakla meşguldür. Ben o vakit zindanda hakanın esiri idim. Ümitsizlik içinde kıvranırken Tanrı resulünün sesini ben de işittim, birdenbire canlandım, zincirlerimi kıldım, duvarı deldim ve hürriyet ararken bu diyara geldim.”

Ağaoğlu'nun kitabında bir taraftan insanların eşit muamele gördüğü Batı tipi birey-devlet ilişkisi anlatısı gözlenirken diğer taraftan ağır şekilde eleştirilen esirler ülkesi alışkanlıklarını ütopyasına dahil edebilmektedir. Şöyle ki, Ağaoğlu kitapta, makam sahibi birine övücü ifadelerle hitap etmenin yasak olduğunu, bunun esirler ülkesine ait kötü ve bireyi alçaltıcı bir alışkanlık olduğunu, bu zihniyetten kurtulmadan hürriyet bilincine erişilemeyeceğini anlatır ve bu tavrın demokratik bir

toplumda yeri olmadığını uzun uzun işler. Bunun yanında, bazı insanların hatasız kabul edildiği toplumlarda hürriyetin olamayacağını da belirtir (Ağaoğlu, 1930, s. 58, 90-97). Ama diğer taraftan -yukarıda aktardığımız gibi- serbest insanlar ülkesinin kurucu liderini “tanrının resulü” şeklinde niteleyecek kadar ileri gider. Bu çelişki, iyimser bir yaklaşımla, kitabın yayınlandığı dönemdeki aşırı otoriter iktidar politikasına karşı koruyucu bir kalkan olarak mecburiyetten kaynaklanmış olabilir. Fakat böyle bile olsa bu durum, Ağaoğlu’nun genel anlamda ortaya koyduğu ve “serbest düşünmek ve düşündüğünü serbest ve samimi söylemek” (1930, s. 58) diye tarif ettiği hürriyet kavramına dayanan Batı tipi demokratik toplum anlayışının tartışmalı hale gelmesine sebep olmaktadır. Netice itibarıyla Ağaoğlu, samimi duygularla inandığı liberal sistemin temellerini atmak isterken dönemin şartlarına göre ortaya koyduğu yaklaşımla bir liberal Kemalizm fotoğrafı ortaya çıkarmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı’da 19. yüzyıl dan itibaren bir devlet politikası olarak izlenen Batılılaşma politikası cumhuriyet rejimi ile birlikte daha önce hiç olmadığı kadar sert ve radikal nitelikte yürütülmüştür. Cumhuriyet öncesine kadar Batılı unsurların kısmen mi tamamen mi alınması gerektiği yönündeki tartışmalar bir kenara bırakılmış ve topyekûn Batılılaşma politikaları izlenmiştir. Erken cumhuriyet döneminde, iktidar üyelerinin yaptığı açıklamalarda Batı’dan sadece iyi ve gerekli unsurlar alınması gerektiği ve alındığı yönünde ifadelere rastlamak gayet mümkün olmakla beraber fiili olarak yürütülen politikaların Batı’ya tamamen dahil olmak üzere kurgulandığı söylenebilir. Bu politikaların en önemli mimarlarından biri Ahmet Ağaoğlu’dur.

Ahmet Ağaoğlu dünya tarihinde önemli kırılmalar yaşanan bir dönemde, dünyanın en hareketli coğrafyalarından birinde yaşamış, dönemin şartlarında üst düzey eğitim almış, bunu edebi kabiliyeti ile birleştirerek yazın hayatına damga vurmuş, dönemin otoriter/totaliter atmosferinde bireysel özgürlükleri siyasi rejimin müsaade ettiği sınırlarda da olsa savunmuş istisnai bir şahsiyettir. Ağaoğlu’nun düşünce dünyası Osmanlı son dönemi aydınlarının ortak özelliği olan “devleti kurtarmak “üzerinden şekillenmiştir. Bu amaçla çalışan Ağaoğlu, Batının en üstün medeniyet olduğu kabulüyle Batılı olmaktan başka çare olmadığına inanmıştır.

Ağaoğlu siyasi mücadele sürecinde İran’da, Azerbaycan’da, Osmanlı döneminde ve daha sonra cumhuriyet döneminde milliyetçi akımlara dahil olmuş biridir. Onun farklı milliyetçi hareketlerde yer alması tutarsız bir düşünce yapısına sahip olduğu zannına yol açabilir. Ancak Ağaoğlu’nun eserleri incelendiğinde ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki Ağaoğlu’nun izlediği akımların ve ortaya koyduğu teorilerin tamamı, sonunda aynı amaca hizmet eden araçlardır. Bu amaç birey merkezli liberal Batıcılıktır. Dolayısıyla Ağaoğlu’nun takip ettiği milliyetçilikler, Kemalizm ve diğer her şey bu amaca ulaşmak için sürece hizmet etmektedir.

Ağaoğlu’nun, fikri düzeyde hayatının tamamını, fiili olarak da yaklaşık 25 yılını, bütün fikirlerinin sonunda ulaştığı bireysel özgürlüklere dayalı liberal demokratik sistemi Türkiye özelinde gerçekleştirmek için harcadığını söylemek mümkündür. Arzu ettiği ideal düzeni gerçek hayatta göremese de bunu yazmaktan geri durmamış ve ütopyik bir eser diyebileceğimiz *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli kitabı kaleme almıştır. Bu çalışmasında geleneksel tahakküm anlayışı altında yaşamış bir toplumun önce özgürlük, demokrasi ve sivil toplum anlayışı gibi Batılı değerlere alıştırılması için öğretici bir iktidarın gerekliliğini anlatan Ağaoğlu, sonucun herkes için memnun edici olacağına olan inancını coşkuyla anlatmış ve Kemalizmin otoriter yönetim zihniyetini olumlamış ve hatta zorunlu görmüştür (Ağaoğlu, 2014).

Özetle, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitabında Ağaoğlu yeni rejimin hedeflemesi gereken Batılı birey profilini göstermek istemiştir. Fakat bu çabasının, hayatının son yıllarında, özellikle bu kitabın yayınlandığı yıl yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) macerasından sonra¹, iktidar merkezinden uzaklaşmasından anlaşılabileceği üzere hayal kırıklığıyla sonuçlandığını belirtmek gerekir. Ağaoğlu'nun ortaya koyduğu birey profili, Türkiye'deki Batılı-Doğulu tartışmasına uzlaşmacı bir katkı sağlayamamıştır. Tam aksine bu kitabın, Türkiye'de halen canlılığını koruyan Batılılaşma tartışmalarının temelinde yer alan en önemli sorunlardan birini; rijit Batıcılığı, kendi mantığı içerisinde meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest insanlar ülkesinde*. Sanayii Nefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve fert*. Sanayii Nefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (1939). *Ben neyim*. Ağaoğlu Külliyyatı:1.
- Ağaoğlu, A. (1942). *İhtilal mi inkılap mı*. Ağaoğlu Külliyyatı: 5. Alaeddin Kırıl.
- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç medeniyet* (3. baskı). Doğu.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Serbest insanlar ülkesinde* (3. baskı). Gram.
- Ağaoğlu, S. (1998). *Babamın arkadaşları* (1. baskı). İletişim.
- Aslan, T. (2009). Osmanlı aydınlarının gözüyle Batılılaşma. *Erdem*, 55, 1-32. <https://izlik.org/JA33GP57CR>.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930* (A. Berktay, Çev.) (1. baskı). Yapı Kredi.
- Kadıoğlu, A. (1999). *Cumhuriyet iradesi demokrasi muhakemesi* (1. baskı). Metis.
- Özcan, U. (2010). *Ahmet Ağaoğlu ve rol değişikliği*. Kitabevi.
- Sakal, F. (1999). *Ağaoğlu Ahmet Bey*. Türk Tarih Kurumu.
- Shissler, A.H. (2005). *İki imparatorluk arasında Ahmet Ağaoğlu ve yeni Türkiye* (T. U. Belge, Çev.) (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. Saner Gönen, Çev.) (7. baskı), İletişim.

¹ SCF, Mustafa Kemal'in 1930 yılında hayata geçirdiği çok partili sistem denemesidir. Güdümlü bir parti olan SCF amacı dışına çıkınca, kuruluşundan yaklaşık üç ay sonra kapatılmıştır (Bkz. Zürcher, 2000). Ağaoğlu partinin ikinci adamı ve ideolojik rehberi olmuştur ancak parti kapatılınca hayal kırıklığına uğramış ve siyasetten uzaklaşmıştır.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Hassas Konuların Sınıf İçinde Ele Alınması

Addressing Sensitive Topics in Teaching Turkish as a Foreign Language

Dicle DOĞRU

Siirt Üniversitesi, Türkçe Eğitimi ABD

Özet

Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hassas bir nitelik kazanabilen konu ve sınıf içi durumları incelemek, bu durumların öğrencilerin konuşma isteği ve derse katılımıyla ilişkisini değerlendirmek ve öğreticilerin dikkat etmesi gereken noktaları belirlemektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine göre hazırlanmıştır. DergiPark, TR Dizin ve Google Akademik üzerinden yapılan tarama sonucunda 2015–2025 yılları arasında Türkçe yayımlanan 11 hakemli makale incelemeye alınmıştır. Elde edilen veriler; hassasiyet oluşturan konu ve durumlar, kaygı ve derse katılım ile öğreticinin yaklaşımı olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda hassasiyetin yalnızca konunun kendisinden kaynaklanmadığı; kullanılan materyalin, sorunun yöneltiş biçiminin, öğrencinin geçmişinin ve öğreticinin tutumunun da etkili olduğu görülmüştür. Türkçe öğrencilerinin konuşma kaygısı yaşayabildiği bilinmekle birlikte hassas konular ile konuşma kaygısı arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Öğreticilerin kültürlerarası duyarlılık düzeylerini ele alan çalışmalar olumlu sonuçlar sunsa da gerçek sınıf içi uygulamaları gözleme dayalı olarak inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Hassas konuların ele alınmasında öğrencinin dil düzeyinin gözetilmesi, kişisel bilgi paylaşmaya zorlanmaması ve farklı kültürleri genelleyleyici ifadelerden kaçınılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, hassas konular, kültürlerarası duyarlılık, konuşma kaygısı, sınıf içi iletişim

Abstract

This study examines topics and classroom situations that may become sensitive in teaching Turkish as a foreign language. It also considers their possible relationship with learners' willingness to speak and classroom participation and identifies points that instructors should consider. The study was conducted through document analysis, one of the qualitative research methods. Following a search of DergiPark, TR Dizin, and Google Scholar, 11 peer-reviewed articles published in Turkish between 2015 and 2025 were included in the review. The findings were examined under three headings: topics and situations that may create sensitivity, anxiety and classroom participation, and the instructor's approach. The review showed that sensitivity does not arise solely from the topic itself. The teaching material, the way a question is asked, the learner's background, and the instructor's attitude may also influence how a topic is received. Although previous studies show

that learners of Turkish may experience speaking anxiety, no study was found that directly examined the relationship between sensitive topics and speaking anxiety. Studies on instructors' intercultural sensitivity generally reported positive results; however, research based on observations of actual classroom practices was limited. The study concludes that instructors should consider learners' language levels, avoid forcing them to disclose personal information, and refrain from using statements that generalise cultures or social groups when addressing sensitive topics.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, sensitive topics, intercultural sensitivity, speaking anxiety, classroom communication

Giriş

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, kelime ve dil bilgisi öğretmekten ibaret değildir. Bir dili öğrenen kişi, o dilin kullanıldığı toplumun yaşayışını, değerlerini ve insan ilişkilerini de tanımaya başlar. Bu sebeple kültür, dersin dışında bırakılabilecek ayrı bir unsur değil, öğretim sürecinin doğal bir parçasıdır. Türkçe öğreticileriyle yapılan bir araştırmada da kültürel unsurların derslerde farklı yollarla kullanıldığı ve öğrencilerin Türk kültürüne genel olarak ilgi gösterdiği belirlenmiştir (Morali & Göçer, 2019).

Türkçe sınıflarında farklı ülkelerden, inançlardan ve hayat tecrübelerinden gelen öğrenciler bir arada bulunabilir. Bu çeşitlilik ders ortamını zenginleştirirken bazı konuların konuşulmasını da güçleştirebilir. Din, siyaset, savaş, göç, etnik kimlik, aile, ölüm ve mahremiyet gibi konular her öğrencide aynı karşılığı bulmaz. Bir öğrencinin rahatlıkla konuşabildiği mesele, başka bir öğrencinin geçmişine veya kişisel değerlerine dokunabilir. Üstelik hassasiyet yalnızca konu seçiminden doğmaz. Öğreticinin kullandığı bir örnek, yönelttiği bir soru veya öğrenciler arasındaki bir yorum da rahatsızlığa yol açabilir.

Durmuş (2019), dil öğretim sınıflarını kültürlerin karşılaştığı alanlar olarak değerlendirmektedir. Bu ortamlarda ön yargıların ve kalıplaşmış düşüncelerin öğretici ile öğrenci arasında ya da öğrencilerin kendi aralarında açık veya örtük biçimde görülebileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle hassas konuları yalnızca belirli başlıklardan oluşan sabit bir liste şeklinde düşünmek doğru değildir. Konunun kimlerle, hangi şartlarda ve nasıl konuşulduğu da önemlidir.

Hassas bir konu karşısında öğrenci konuşmaktan kaçınabilir, kısa cevaplar verebilir veya derse katılımını azaltabilir. Fakat bu durumun yalnızca konudan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Yabancı dilde konuşmak zaten başlı başına kaygı oluşturabilmektedir. Boylu ve Çangal'ın (2015) Bosna-Hersekli Türkçe öğrencileriyle yaptığı araştırmada katılımcıların Türkçe konuşurken belli ölçüde kaygı yaşadığı görülmüştür. Polatcan (2019) da yabancı dil olarak Türkçe öğretimindeki kaygı araştırmalarının daha çok konuşma ve yazma becerileri üzerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Hassas konuların bu kaygıyı doğrudan artırdığı henüz kanıtlanmış değildir. Bununla birlikte öğrencinin hem sınırlı dil bilgisiyle konuşmaya çalışması hem de kendisi için özel sayılabilecek bir konuya cevap vermesi, katılımını zorlaştırabilir.

Bu noktada öğreticinin yaklaşımı önem kazanmaktadır. Öğretici, farklı görüşlerin ifade edilmesine imkân vermeli; ancak öğrenciyi konuşmaya veya özel hayatıyla ilgili bilgi paylaşmaya zorlamamalıdır. Genelleyici ve incitici ifadeler karşısında sessiz kalmaması, tartışmanın dil öğrenme amacından uzaklaşmasını önlemesi gerekir. Saygılı ve Kana'nın (2018) çalışmasında Türkçe öğreticilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu belirlenmiştir. Karabacak Yılmaz ve Eyüp (2025) ise bu duyarlılığın iletişim yeterliği, duygusal zekâ ve öğretmen öz yeterliğiyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, hassas konuların

ele alınmasında öğreticinin yalnızca alan bilgisinin değil, iletişim biçiminin de etkili olduğunu göstermektedir.

Türkçe öğretimi alanında kültür paylaşımı, kültürlerarası duyarlılık, mikro saldırganlık ve konuşma kaygısı üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların hassas konuların sınıf içinde ele alınması bakımından birlikte değerlendirildiği araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada söz konusu çalışmalar bir araya getirilerek hassas konuların hangi durumlarda ortaya çıkabileceği, öğrencilerin derse katılımını nasıl etkileyebileceği ve öğreticilerin nelere dikkat etmesi gerektiği incelenecektir.

Araştırmada şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Türkçe öğretim sınıflarında hangi konu ve durumlar hassas bir nitelik kazanabilir?
2. Hassas konular öğrencilerin konuşma isteğini ve derse katılımını nasıl etkileyebilir?
3. Öğreticiler bu konuları ele alırken nelere dikkat etmelidir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine göre hazırlanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılan konuyla ilgili yazılı kaynakların belirli ölçütler doğrultusunda toplanıp değerlendirilmesine dayanır (Sak vd., 2021). Bu yöntemin seçilmesinin sebebi, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hassas konulara ilişkin görüşleri doğrudan kişilerden toplamak yerine, daha önce yayımlanmış çalışmalar üzerinden değerlendirmektir.

İncelenen Çalışmaların Belirlenmesi

Kaynak taraması Temmuz 2026’da DergiPark, TR Dizin ve Google Akademik üzerinden yapılmıştır. Taramada “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi”, “hassas konular”, “kültürlerarası duyarlılık”, “kültür aktarımı”, “mikro saldırganlık”, “konuşma kaygısı” ve “Türkçe öğrenme kaygısı” ifadeleri kullanılmıştır.

2015–2025 yılları arasında Türkçe yayımlanan, tam metnine ulaşılabilen ve araştırma konusuyla ilişkili hakemli makaleler incelemeye alınmıştır. Yabancı dildeki çalışmalar, tezler, kitap bölümleri, kongre bildirileri ve yinelenen kayıtlar kapsam dışında bırakılmıştır. Bu ölçütler sonucunda 11 makale incelenmiştir.

Verilerin İncelenmesi

Makaleler öncelikle amaç, yöntem, çalışma grubu ve temel sonuçlar bakımından okunmuştur. Ardından araştırma konusuyla doğrudan ilgili bölümler ayrılarak kısa notlar hâlinde kaydedilmiştir. Benzer sonuçlar bir araya getirildiğinde üç ana başlık ortaya çıkmıştır:

1. Hassasiyet oluşturan konu ve durumlar,
2. Kaygı ve derse katılım,
3. Öğreticinin yaklaşımı ve kültürlerarası duyarlılığı.

Çalışmaların yöntem ve katılımcı grupları birbirinden farklı olduğu için sonuçlar sayısal olarak birleştirilmemiştir. Her araştırmanın bulgusu kendi kapsamı içinde değerlendirilmiş; kaynaklarda bulunmayan bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmamıştır. Son aşamada elde edilen ortak noktalar, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılabilecek sınıf içi önerilerle ilişkilendirilmiştir.

Araştırmada kişilerden doğrudan veri toplanmamış, yalnızca yayımlanmış ve açık erişime sunulmuş akademik çalışmalar incelenmiştir. Bu nedenle herhangi bir katılımcıya ait kişisel veri kullanılmamıştır.

Bulgular

İncelenen çalışmaların hiçbirinde “hassas konular” ortak ve yerleşmiş bir başlık olarak kullanılmamıştır. Konu daha çok kültür aktarımı, kültürlerarası duyarlılık, mikro saldırganlık ve konuşma kaygısı üzerinden ele alınmaktadır. Bu durum, hassas konuların yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında henüz müstakil bir araştırma konusu hâline gelmediğini göstermektedir.

Hassasiyet Oluşturan Konu ve Durumlar

Çalışmalarda hassas konulara ilişkin değişmez bir liste bulunmamaktadır. Bununla birlikte din, etnik köken, cinsiyet, siyasal düşünce, sosyal statü ve kişisel kimlikle ilişkili alanların daha dikkatli ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Durmuş’a (2019) göre dil öğretim sınıfları, farklı kültürlerin karşılaştığı alanlardır. Bu ortamlarda kalıp yargılar ve ön yargılar, öğrenciler arasında veya öğretici ile öğrenci arasındaki iletişimde açık ya da örtük biçimde görülebilir. Küçümseyici bir söz kullanılsa bile bir topluluğu tek bir özellikle tanımlayan ifadeler, öğrencinin kendisini dışlanmış hissetmesine yol açabilir.

Hassasiyet yalnızca konuşulan konudan kaynaklanmamaktadır. Konunun sunulmuş şekli, kullanılan ders materyali ve öğrenciden beklenen cevap da belirleyicidir. Morali ve Göçer’in (2019) çalışmasına katılan öğretmenler, kültür aktarımında farklı yöntemler kullandıklarını ancak ders materyallerini kültürel içerik bakımından her zaman yeterli bulmadıklarını belirtmiştir. Fişekçioğlu (2019) ise kültürel unsurların rastgele değil, öğrencinin dil düzeyine uygun ve belirli bir yöntem içinde sunulması gerektiğini ifade etmektedir.

Ders kitapları üzerine yapılan inceleme de benzer bir noktaya işaret etmektedir. Kınay ve Durmuş (2023), inceledikleri B1 ve B2 düzeyi Türkçe ders kitaplarında kültürlerarası duyarlılığı geliştirmeye yönelik içerik ve etkinliklerin yeterli olmadığını belirlemiştir. Kitaplarda farklı kültürleri karşılaştırmaya, empati kurmaya ve kültürel farklılıkları anlamaya imkân veren etkinliklerin artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bulgular birlikte ele alındığında bir konunun üç durumda hassaslaşabileceği görülmektedir: Kültürel bir değer tek doğru olarak sunulması, bir topluluk hakkında genelleme yapılması ve öğrencinin özel hayatına ilişkin bilgi vermeye zorlanması. Dolayısıyla asıl mesele yalnızca “hangi konular konuşulmalıdır?” sorusu değildir. Konunun hangi dille ve nasıl ele alındığı da önemlidir.

Kaygı ve Derse Katılım

İncelenen çalışmalarda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin bilhassa konuşma sırasında kaygı yaşayabildiği görülmektedir. Boylu ve Çangal’ın (2015) Bosna-Hersek’te öğrenim gören 63 katılımcıyla yaptığı araştırmada öğrencilerin Türkçe konuşurken belirli ölçüde kaygı duyduğu, ancak bu kaygının yüksek olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada yaş, cinsiyet, meslek ve dil seviyesi gibi değişkenlere göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Polatcan (2019), yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kaygı üzerine yapılmış 20 araştırmayı incelemiş ve çalışmaların daha çok konuşma ile yazma becerileri üzerinde yoğunlaştığını belirlemiştir. Araştırmacı, öğrencilerin hangi konularda konuşma kaygısı yaşadığının ayrıca incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Genç Köylü ve Işık (2020) tarafından geliştirilen ölçekte de kaygı; dinleme, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere dört beceri altında ele alınmıştır. Bu

ölçek geliştirme çalışması bir kaygı düzeyi belirleme araştırması değildir; fakat kaygının yalnızca konuşmayla sınırlandırılmaması gerektiğini göstermektedir.

Kaygıyı azaltmaya yönelik çalışmaların sonuçları ise tek yönlü değildir. İnce'nin (2021) araştırmasında Türkçe öğrencilerinin ana dili konuşurlarıyla teknoloji destekli akran çalışmaları yapmasının bazı konuşma kaygılarını azalttığı bildirilmiştir. Buna karşılık Sönmez ve Özden (2024), 245 öğrenciyle yaptıkları araştırmada iletişim stratejilerini kullanma düzeyi ile konuşma kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır. Bu farklı sonuçlar, konuşma kaygısının tek bir sebebe bağlanamayacağını göstermektedir.

İncelenen araştırmaların hiçbiri hassas bir konunun öğrenci kaygısını doğrudan artırıp artırmadığını ölçmemiştir. Bu nedenle “hassas konular konuşma kaygısına yol açar” şeklinde kesin bir sonuca varmak doğru değildir. Söylenilecek olan şudur: Türkçe öğrencileri çeşitli sebeplerle konuşma kaygısı yaşayabilmektedir. Kişisel veya kültürel bakımdan hassas bir soruyla karşılaşılması, mevcut kaygının yanına başka bir güçlük ekleyebilir. Bu ihtimalin doğrudan incelenmesi için sınıf içi gözlem ve öğrenci görüşlerine dayanan yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

Öğreticinin Yaklaşımı

Hassas konuların sınıfta nasıl karşılık bulacağı büyük ölçüde öğreticinin kullandığı dile ve sınıfı yönetme biçimine bağlıdır. Saygılı ve Kana'nın (2018) 133 Türkçe öğreticisiyle yaptığı araştırmada katılımcıların kültürlerarası duyarlılık düzeyleri genel olarak yüksek bulunmuştur. Öğreticiler ayrıca dil ile kültürü bir bütün olarak gördüklerini ve dilin kültürü taşıdığını belirtmiştir.

Karabacak Yılmaz ve Eyüp'ün (2025) 150 öğreticiyle yaptığı araştırmada da kültürlerarası duyarlılık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İletişim yeterliği, duygusal zekâ ve öğretmen öz yeterliğinin kültürlerarası duyarlılığı birlikte anlamlı biçimde yordadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, öğreticinin farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmasının tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Öğreticinin sınıftaki duygusal tepkileri fark etmesi ve iletişim dilini buna göre ayarlaması da gereklidir.

Bununla birlikte bu iki araştırmanın sonuçları öğretmenlerin kendi bildirimlerine ve ölçeklerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Kültürlerarası duyarlılık puanının yüksek olması, sınıfta aniden ortaya çıkan hassas bir durumun nasıl yönetildiğini tek başına göstermemektedir. İncelenen çalışmalar arasında, öğretmenlerin hassas bir konu karşısındaki gerçek sınıf içi davranışlarını gözlem yoluyla ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Çalışmalardan hareketle öğreticinin sorumluluğu üç noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki kullanacağı metni, görseli ve soruyu öğrenci grubuna göre seçmesidir. İkincisi, kültürel farklılıkları üstünlük veya eksiklik üzerinden değerlendirmemesidir. Sonuncusu ise öğrencilerin konuşma hakkını korurken konuşmama tercihlerine de saygı göstermesidir. Öğreticinin kendi kültürünü anlatması tabiidir; ancak bunu değişmez ve herkes tarafından kabul edilmesi gereken tek ölçü şeklinde sunması sınıf içindeki kültürel paylaşımı sınırlandırabilir.

Genel olarak bulgular, hassasiyetin yalnızca konu başlıklarından değil; materyal, anlatım biçimi, öğrenci özellikleri ve öğretici tutumunun birleşiminden doğduğunu göstermektedir. Ulusal alanyazında bu unsurlar ayrı ayrı incelenmiş, fakat hassas konuların sınıf içindeki görünümünü doğrudan ele alan uygulamalı çalışmalar sınırlı kalmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hassas konularla ilişkili 11 makale incelenmiştir. Ulaşılan ilk sonuç, konunun Türkçe öğretimi alanında doğrudan ve yeterli ölçüde ele alınmadığıdır. Hassas konular daha çok kültür aktarımı, kültürlerarası duyarlılık, mikro saldırganlık ve konuşma kaygısı gibi başlıkların içinde yer almaktadır. Bu sebeple alanyazında hangi konuların hassas sayılacağına veya bu konular karşısında nasıl bir yol izleneceğine dair ortak bir çerçeve bulunmamaktadır.

İncelenen çalışmalar, hassasiyetin yalnızca konunun adından kaynaklanmadığını göstermiştir. Din, siyaset, savaş, göç veya etnik kimlik gibi başlıklar elbette dikkat gerektirir. Fakat sıradan görülen bir aile etkinliği, bayram metni ya da günlük hayat sorusu da öğrencinin yaşantısına bağlı olarak hassas bir hâl alabilir. Dolayısıyla önceden hazırlanmış bir “yasak konular listesi” tek başına yeterli değildir. Öğreticinin öğrenci grubunu tanıması ve sınıftaki tepkileri takip etmesi gerekir.

Kültür öğretiminin Türkçe dersinin ayrılmaz bir parçası olduğu konusunda çalışmalar arasında genel bir birlik vardır (Moralı & Göçer, 2019). Ancak ders kitaplarına daha fazla kültürel içerik eklenmesi her zaman daha duyarlı bir öğretim yapılacağı anlamına gelmez. Kültürün değişmez ve tek biçimli bir yapı gibi sunulması, öğrencinin kendi kültürüyle karşılaştırma yapmasına imkân verilmemesi veya bazı toplumların kalıp ifadelerle tanımlanması yeni sorunlar doğurabilir. Durmuş’un (2019) mikro saldırganlıklar üzerine yaptığı değerlendirme ile Kınay ve Durmuş’un (2023) ders kitaplarına ilişkin bulguları bu noktada birbirini tamamlamaktadır. Mühim olan kültürel içeriğin sayısı kadar, içeriğin hangi dil ve bakış açısıyla sunulduğudur.

Kaygı üzerine yapılan çalışmalar, Türkçe öğrencilerinin özellikle konuşma sırasında zorlanabildiğini göstermiştir (Boylu & Çangal, 2015; Polatcan, 2019). Bununla birlikte hassas konular ile konuşma kaygısı arasında doğrudan bir bağ kuran araştırma bulunmamaktadır. Bu yüzden öğrencinin sessiz kalması hemen konuya, kültürel farklılığa veya dil yetersizliğine bağlanmamalıdır. Sessizlik; kelime bulamama, yanlış anlaşılma endişesi, kişisel bilgi paylaşmak istememe veya konuya yabancı olma gibi farklı sebeplerden doğabilir. Öğreticinin bu ihtimalleri göz önünde bulundurması daha yerinde olacaktır.

Öğreticilerin kültürlerarası duyarlılıklarının yüksek olduğuna ilişkin sonuçlar olumlu görünmektedir (Karabacak Yılmaz & Eyüp, 2025; Saygılı & Kana, 2018). Yine de bu sonuçlar çoğunlukla ölçek ve öğretici görüşlerine dayanmaktadır. Öğreticinin kendisini duyarlı görmesi ile sınıfta ortaya çıkan gerçek bir anlaşmazlığı nasıl yönettiği aynı şey değildir. İncelenen yayınlarda bu farkı sınıf gözlemleriyle ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Alanın en belirgin eksiklerinden biri de budur.

Netice itibarıyla hassas konuların sınıftan tamamen çıkarılması doğru bir çözüm olmadığı gibi her konunun hazırlıksız biçimde tartışmaya açılması da uygun değildir. Öğreticinin görevi tartışmayı büyütme veya öğrencileri aynı düşüncede buluşturmaktır değildir. Asıl amaç, farklı görüşlerin incitici bir dile dönüşmeden ifade edilmesini sağlamak ve dersin dil öğrenme hedefini korumaktır.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. İnceleme yalnızca 2015–2025 yılları arasında Türkçe yayımlanan makalelerle sınırlandırılmıştır. Tezler, kitap bölümleri, kongre bildirileri ve yabancı dildeki çalışmalar araştırmaya alınmamıştır. Ayrıca çalışma doğrudan sınıf ortamından veri sunmamakta, yayımlanmış araştırmaların sonuçlarına dayanmaktadır. Bu nedenle ulaşılan sonuçlar kesin kurallara değil, mevcut ulusal alanyazının gösterdiği ortak noktalar olarak değerlendirilmelidir.

Öneriler

Öğretici, derste kullanacağı metinleri, görselleri ve soruları önceden gözden geçirmelidir. Özellikle öğrencinin dini, ailesi, göç geçmişi veya siyasi düşüncesi hakkında doğrudan bilgi vermesini isteyen sorular yerine hayalî kişiler ve örnek olaylar kullanılabilir. Böylece konu tartışılırken öğrenci kendi hayatını açıklamak zorunda kalmaz.

Tartışmadan önce gerekli kelimelerin ve ifade kalıplarının verilmesi de önemlidir. Öğrencinin bir konu hakkında düşüncesi olsa bile bunu Türkçe anlatacak dilsel imkâna sahip olmaması mümkündür. Kısa bir hazırlık süresi, yazılı not alma veya önce küçük gruplarda konuşma imkânı katılımı kolaylaştırabilir. Ele alınacak içeriğin dil seviyesine uygun olması gerektiği de unutulmamalıdır.

Öğrenci konuşmak istemediğinde bunun saygısızlık veya ilgisizlik olarak değerlendirilmemesi gerekir. Katılım teşvik edilmeli ancak kişi özel hayatına ilişkin açıklama yapmaya zorlanmamalıdır. Buna karşılık bir kültürü, milleti veya inancı küçümseyen ifadeler de görmezden gelinmemelidir. Öğretici, kişiyi hedef almadan kullanılan ifadenin neden sorunlu olabileceğini açıklamalıdır.

Türkçe öğreticilerine yönelik eğitimlerde kültür aktarımının yanında sınıf içinde ortaya çıkabilecek hassas durumlara da yer verilmelidir. Ders kitabında bulunan bir metnin nasıl uyarlanacağı, kırıcı bir yorum karşısında nasıl müdahale edileceği ve gerilen bir konuşmanın nasıl sonlandırılacağı örnek olaylar üzerinden çalışılabilir.

Bundan sonra yapılacak araştırmalarda doğrudan öğrenci görüşlerine başvurulması faydalı olacaktır. Farklı dil seviyelerinde ve farklı kültürel gruplarda hangi konuların konuşmayı güçleştirdiği incelenebilir. Öğreticilerin gerçek sınıf içi uygulamalarını ele alan gözlem ve görüşme çalışmalarına da ihtiyaç vardır.

Üretken Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Bu çalışmada akademik dil ve anlatımın gözden geçirilmesi ile APA 7 ve sayfa düzeninin kontrolü amacıyla üretken yapay zekâ araçlarından destek alınmıştır. Çalışmanın nihaî hâli yazarlar tarafından gözden geçirilmiş ve onaylanmıştır.

Kaynakça

- Boylu, E., & Çangal, Ö. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Bosna-Hersekli öğrencilerin konuşma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 349–368. <https://doi.org/10.7884/teke.422>
- Durmuş, M. (2019). Kültürlerin temas alanı olarak dil öğretimi süreçleri ve mikro saldırganlıklar. *Millî Folklor*, 16(122), 50–63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/article/590393>
- Fişekçioğlu, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi ölçütlerine göre Türk kültürü tanımlayıcılarının oluşturulması: B1 dil düzeyi model önerisi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 871–893. <https://doi.org/10.12981/mahder.598017>
- Genç Köylü, S., & Işık, A. D. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenme kaygısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 5(2), 167–181. <https://doi.org/10.29250/sead.754276>

- İnce, B. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde teknoloji destekli akran öğretiminin konuşma kaygısına etkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö10), 171–179. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1012525>
- Karabacak Yılmaz, M., & Eyüp, B. (2025). Yabancı dil olarak Türkçe öğreticilerinin kültürlerarası duyarlılıkları: İletişim yeterliği, duygusal zekâ ve öğretmen öz yeterliğinin yordayıcı rolü. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 75–98. <https://doi.org/10.31464/jlere.1588356>
- Kınay, D. E., & Durmuş, M. (2023). Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi kitaplarında kültürlerarası duyarlılık görünümü: Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe ve Yedi İklim Türkçe örneği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 847–873. <https://doi.org/10.32321/cutad.1370264>
- Moralı, G., & Göçer, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür paylaşımına yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1115–1129. <https://doi.org/10.16916/aded.609340>
- Polatcan, F. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kaygı üzerine yapılan araştırmaların incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(1), 205–216. <https://doi.org/10.16916/aded.483208>
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227–256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Saygılı, D., & Kana, F. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin kültürlerarası duyarlılığı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1041–1063. <https://doi.org/10.16916/aded.449622>
- Sönmez, E. N., & Özden, M. (2024). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin iletişim stratejilerini kullanma düzeylerinin konuşma kaygısına etkisi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 9(1), 71–105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aydintdd/article/1440672>

Leyla Köşesi Şiirinin Dil–Söz Ayrımı ve Derin Yapı -Yüzey Yapı Temelinde Tahlili

An Analysis of the Poem "Leyla Köşesi" Based on the Language-Speech Distinction and Deep Structure-Surface Structure

Fatma OLGUN

Dr. Öğr. Üyesi Kerim TUZCU

Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, fatmaolgun041@gmail.com

Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, kerim.tuzcu@siirt.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, modern dil bilimin kurucusu Ferdinand de Saussure’ün geliştirdiği “dil” ve “söz” ayrımı yaklaşımı ve Noam Chomsky’nin derin ve yüzey yapı yaklaşımı çerçevesinde Sezai Karakoç’un “Gün Doğmadan” şiir kitabında yer alan “Leyla Köşesi” şiirini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada şiir “Yüzey Yapı”, “Derin Yapı” ve “Dil – Söz Etkileşimi” başlıkları altında ele alınmıştır. Dilin toplumsal yapısı ile bireysel yaratıcılığın ürünü olan söz/derin yapı arasındaki gerilim, şiirin estetik bütünlüğünü anlamak açısından önem arz etmektedir. Zira söz-derin yapı, dil/yüzey yapı ve anlam birbirini tamamlayan unsurlardır. Şiir dilini kültürel ve mistik kodlarla ören Karakoç’un bu yanları çalışmanın açımlayıcı noktalarını oluşturmakla birlikte Karakoç’un Türkçenin ortak dilsel kodlarını korurken, söz/derin anlam düzeyinde gerçekleştirdiği özgün imgelerle şiirsel dili nasıl dönüştürdüğü kaynak metindeki verilerle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Leyla Köşesi, Dil–Söz Ayrımı, Yüzey Yapı, Derin Yapı, Dil- Söz Etkileşimi

ABSTRACT

This study aims to analyze Sezai Karakoç’s poem "Leyla Köşesi," featured in his poetry book *Gün Doğmadan*, within the framework of the "langue" (language) and "parole" (speech) dichotomy developed by Ferdinand de Saussure, the founder of modern linguistics, and Noam Chomsky’s approach of deep and surface structure. In the study, the poem is examined under the headings of "Surface Structure," "Deep Structure," and "Langue-Parole Interaction". The tension between the social structure of language and speech/deep structure, which is the product of individual creativity, is of vital importance for understanding the aesthetic integrity of poetry. Indeed, parole/deep structure, langue/surface structure, and meaning are complementary elements. While Karakoç's weaving of poetic language with cultural and mystical codes constitutes the clarifying focus of this study, how he transforms poetic language through original imagery at the level of parole/deep meaning, while preserving the collective linguistic codes of Turkish, is analyzed through data from the source text.

Keywords: Leyla Köşesi, Language–Speech Distinction, Surface Structure, Deep Structure, Language–Speech Interaction

Giriş

Dilbilimin temel yaklaşımlarından olan “ dil-söz ayrımı” edebi metinlerin hem yapısal hem de anlam düzeyinde analiz edilmesine olanak sağlar. Modern dilbilimin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure (1857-1913) dilin bir sistem olarak incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Saussure’ün dil – söz ayrımı kuramı, edebi metin çözümlemelerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Saussure (2011); dili toplumsal bir olgu, kuralları önceden belirlenmiş bir dizge, kişilerin ortaklaşa kullandığı bir iletişim bütünü olarak tanımlarken sözün ise bireysel ve dilin somut kullanımı olduğunu, konuşma, yazma gibi eylemlerin söz kapsamında olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda söz; dilin somut ve yaratıcı biçiminin kullanımı olarak ele alınmaktadır (Saussure, 2011). Bu yaklaşım şiir gibi estetik ve özgünlüğün ön planda olduğu metinlerde, eserin sanatsal olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Noam Chomsky ise Port-Royal kuramına göre, yüzey yapı sadece sese karşılık gelmektedir ve yüzey yapıyla gösterge oluşturulunca doğrudan sesle değil anlamla ilgili olan, derin yapının ise zihinsel bir çözümlemeyle ortaya çıktığını ifade etmektedir (Chomsky, 2002). Başka bir deyişle derin yapı, zihnin derinliklerinde bulunduğu varsayılan, dilin gizil kullanımını önceleyen ve sözdizimin anlamsal yorumlamasını kapsayan yapıyı karşılarken yüzey yapı ise derin yapıların farklı dönüşümlerden geçerek dışa vurulmuş şekli olarak tanımlanmaktadır (Müldür, 2016). Bu bağlamda yapısal dilbilimin eleştirisiyle karşılaştığı nokta, şairin toplumsal uzlaşmalarla şekillenmiş ortak dil şemalarını kendi bireysel estetik potasında nasıl yeniden üretime soktuğudur. Aksan (2005) bu konuda şair; gördüğü bir varlığı, bir şahsı ve bir durumu kendi hayal süzgecinden geçirerek aktarır diyerek gündelik iletişimde dilin pratik ve göndergesel bir işlev üstlendiğini fakat edebi eserlerde özellikle şiirde bu işlevin yerini estetik özerkliğe bıraktığını vurgulamaktadır. Karakoç da standart dil sisteminin sınırlarını bütünüyle reddetmez; aksine, okur tarafından anlamlandırılabilme adına bu ortak kurallar bütünü bir zemin olarak kullanır. Ancak sanatsal özgünlük, Karakoç’un bu zeminin üzerine inşa ettiği bireysel sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar ve eğretilmeler aracılığıyla, yani "söz" düzeyinde gerçekleşir. Dolayısıyla onun şiirleri, kurallı bir yapının durağanlığı ile bireysel yaratıcılığın dinamizmi arasındaki diyalektik gerilimden doğar.

Bu çalışmada Saussure’ün dil-söz ayrımı ve Chomsky’nin derin ve yüzey yapı yaklaşımları temel alınarak Sezai Karakoç’un “Leyla Köşesi” adlı şiirinin incelemesi yapılmıştır. Çalışmada Karakoç’un bir eserine odaklanmanın arkasında yatan temel sebep ise Karakoç’un şiirlerinde dilin toplumsal kodları korumakla birlikte söz düzeyinde güçlü sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar ve özgün imgeler kullanmasıdır (Şengül, 2012; Kanter, 2022). Güçlü sapmaların, alışılmamış bağdaştırmaların ve özgün imgelerin Karakoç’ta ortaya çıkmasında çevresi, yaşam tarzı, hayata bakış açısı gibi birçok durumun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Orhanoğlu (2009); bir sanatçının ya da bir şairin sanatındaki özü tespit edebilmek amacıyla genel olarak yaşadığı çağ, bulunduğu çevreyle ve üzerinde en çok durduğu imgelerle olan ilişkisini sorgulamamız gerektiğini ifade ederek eser ve yazar arasındaki bağa dikkat çekmektedir.

Edebiyat ürünleri bilhassa anlam katmanları bakımından yoğun olan şiir türünün dilbilimsel verilerle çözümlenmesi, metnin estetik yanını ve şairin eseri oluşturma sürecini

anlamlandırmada işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Alan yazınında Ferdinand de Saussure'ün geliştirdiği dil-söz ayrımı ile Noam Chomsky'nin derin yapı-yüzey yapı kuramı, edebi eleştiride ve metin analizinde sıklıkla başvurulmuş yapısal modellerdendir (Asiltürk, 2021).

Çağdaş Türk şiirinde geleneksel anlatıların modern imajlarla yeniden yoğrulması, şairlerin bireysel "söz" üretimlerinin somut göstergelerinden biridir. Karakoç, İkinci Yeni şairleriyle ortak bir imge evrenini paylaşıyor görünse de bu imgeleri yapılandırırken tamamen kendine özgü, inanç temelli ve metafizik bir derinlik yaratır. Bu konuda Kanter (2022); Sezai Karakoç'un da İkinci Yeni şairleriyle benzer şekilde yaşadığı çağın ve modern şehir yaşamının eleştirisini, kapitalizmin etkilerini, mimari yapıların dönüşümünü, kişilerin yozlaşmasını işlediğini fakat bunların dışında geleneksel söylemi, İslami duyarlılığı, metafizik unsurları merkeze alması bakımından İkinci Yeni şairlerinden ayrıldığını vurgulamaktadır. Karakoç için imge, salt biçimsel bir süsleme veya dilde estetik bir sapma yaratma aracı değil; şairin varoluşsal, tasavvufi ve metafizik düşünce dünyasının birleşme noktasıdır. Nitekim o, şiirlerinde geleneğin yeni bir yorumunu gündeme getirirken anlam dünyasını da reddetmeden mistik bir varoluşçuluğu yeni imgelerle ortaya koymaktadır (Orhanoglu, 2009). Karakoç'un şiir dilinde Türkçenin sözdizimi ve morfolojik yapısı muhafaza edilirken, kavramların içleri mistik kodlarla genişletilerek dilde yoğun bir anlam dönüşümü gerçekleştirilir. Bu durum, şairin toplumsal dilden kopmadan, onun imkânlarını kullanarak zaman ve mekân sınırlarını aşan özgün bir söylem kurabildiğini göstermektedir.

“Leyla Köşesi” de klasik Leyla ve Mecnun anlatısını modern bir bakışla yeniden ele alması, tasavvufi ve metafizik boyutları yoğun imgelerle ifade etmesi bakımından bu tür bir çözümleme için elverişli bir metin olarak düşünülmüştür. Karakoç; bu eserinde ve diğer eserlerinde manevi bakışı ele almakla kalmamış, aynı zamanda genel dünya görüşü olarak da mistik bir yaşamı benimsemiştir. Özellikle sanayi çağının başlamasıyla beraber bireyin Tanrı merkezli dünya görüşünü yıkmasına karşın Karakoç tam tersi bir tutumla dini bakış açısını ve modernizmi harmanlamıştır. Günümüzde bireylerin dinin yerine koymaya çalıştığı materyalizm, yaşanan dönemi bir bakıma ruhsuz bir hale getirmekte fakat İslam'ın ise bir orta yol, insanlık için umut ışığı, mutluluk kaynağı olduğu ifade edilmektedir (Gündüz ve Uluç, 2024) Bu noktada “Leyla Köşesi” şiirinde dilin sağladığı anlam alanı ile şairin bireysel sözü arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ilişkinin şiirin anlam dünyasını ve estetik yapısını nasıl biçimlendirdiği ise Chomsky ve Saussure'ün yaklaşımlarından hareketle açıklanmıştır.

Bu gerekçelerden hareketle “Leyla Köşesi” şiirinde dilin sağladığı ortak anlam alanı ile şairin bireysel sözü arasındaki ilişkiyi ortaya koymak; bu ilişkinin şiirin anlam dünyasını ve estetik yapısını nasıl biçimlendirdiğini göstermek amaçlanmaktadır. Şiir metnindeki kavramsal yapının günlük dildeki karşılıkları ile şairin mistik ve modern bağlamda kurguladığı içsel yönelimler arasındaki bağ kuramsal bir temelde incelemek bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışma, Sezai Karakoç'un şiir dünyasındaki imge kurgusunu aydınlatmak dışında aynı zamanda Ferdinand de Saussure'ün ve Noam Chomsky'nin dilbilimsel kategorilerinin edebi ve özellikle tasavvufi içerikli metinlerin çözümlemesinde ne derece işlevsel bir araç olarak kullanılabileceğini de metodolojik açıdan ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Yöntem

Nitel araştırma, yirminci yüzyılda insan yaşamının karmaşık doğası, insana dair olgu ve gizemleri belirleme çalışmaları olarak ortaya çıkmış bir araştırma yöntemidir (Baltacı, 2019). Bu bağlamda Sezai Karakoç'un “Leyla Köşesi” adlı şiiri, Ferdinand de Saussure'ün dil-söz ayrımı ve Noam

Chomsky'nin derin ve yüzey yapı yaklaşımları temelinde incelenirken nitel araştırma yöntemi esas alınarak çalışma yürütülmüştür.

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden doküman analizi desenine göre incelenmiştir. Doküman analizi deseni, araştırma verilerinin asıl kaynağı olarak dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanmaktadır (Sak vd., 2021).

Veri Kaynağı

Araştırmanın temel veri kaynağını, Sezai Karakoç'un *Gün Doğmadan* adlı eserinde yer alan "Leyla Köşesi" adlı şiiri oluşturmaktadır. Analiz sürecinde şiirin tam metni esas alınmış, yapısal ve anlamsal öğelerin bütünselliğinin korunmasına özen gösterilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizi sürecinde, nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi yöntemi esas alınmıştır. Bu doğrultuda Ferdinand de Saussure'un dil-söz ayrımı ve Noam Chomsky'nin derin-yüzey yapı yaklaşımları, analiz sürecinin çerçevesi olarak belirlenmiştir. Şiir ilk aşamada yüzey yapı ve dil boyutuyla ele alınmıştır. Bu düzeyde; metnin söz varlığı, genel sözdizimi, dil bilgisi kurallarına uygunluğu, zaman kiplerinin kullanımı ve kelimelerin gündelik dildeki yüzey anlamları incelenmiştir. Daha sonra metin derin yapı ve söz boyutu temelinde çözümlenmiştir. Şairin bireysel estetik anlayışını yansıtan alışılmamış bağdaştırmalar, sapmalar, imgesel dönüşümler, metaforlar ve tasavvufi/metafizik söylemler tespit edilerek tasnif edilmiştir. Son olarak ise dil-söz ayrımı ve derin-yüzey yapı boyutlarında elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak ele alınmış; dilin sağladığı zemin ile şairin söz varlığı yani dil-söz ayrımı ve derin-yüzey yapı etkileşimi açıklanmıştır.

Kuramsal Çerçeve: Dil-Söz ve Derin-Yüzey Yapı Ayrımı

Saussure'e göre dil (langue); bir toplum içinde paylaşılan, kuralları ve yapısı önceden belirlenmiş bir göstergeler sistemidir. Dil, kişilerin tek başına ortaya koyduğu bir yapı değil; toplumsal uzlaşma ile var olan ve bireyler arasında iletişimi mümkün kılan ortak bir kodlamadır (Saussure, 2011). Bu yönüyle dil, edebi metnin okur tarafından anlaşılabilir olmasını sağlayan temel zemini oluşturur. Buna karşılık söz (parole), bireyin dili kullanma biçimidir. Söz; onu kullanan kişinin psikolojik durumu, estetik tercihleri, dünya görüşü ve yaratıcılığıyla doğrudan ilişkilidir. Şiirde söz, şairin seçtiği imgeler, metaforlar, tekrarlar, ritim ve anlam sapmaları aracılığıyla somutlaşır. Bu nedenle edebi metinlerde özgünlük, büyük ölçüde söz ile sağlanır.

Edebi bir metin yalnızca toplum iletişimini sağlayan temel kodlama ile yani dil ile ortaya çıkmaz; aynı zamanda sözün yaratıcı, özgün müdahalesini de gerektirir. Dil bir metni bireyler için anlaşılır kılar; söz onu sanatsal hale getirir. Saussure'nin dil-söz ayrımı özellikle şiirde daha görünür hale gelir. Gündelik hayatta dilin iletişim işlevi ön plandayken; şiirde dil estetik bir boyut kazanır. Bu estetik, şairin söze yoğunlaşmasıyla ortaya çıkar. Şair toplumsal dili bağlamların dışına çıkararak yeniden kurar; bir anlamda dil, söz aracılığıyla dönüşüme uğrar. Bu dönüşüm çoğu zaman sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar, karşıtlıklar ve imgeler yoluyla gerçekleşir.

Modern dil bilimin öncülerinden Noam Chomsky'nin geliştirdiği Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi kuramı, bireyin sahip olduğu zihnin tasarım ürünü olup dili yalnızca dışsal ve gözlemlenebilir bir olgu olarak ele alan davranışçı yaklaşımlara karşı çıkararak dili zihinsel bir

süreç olarak tanımlamaktadır (Doyumgaç ve Tezcan, 2018). Chomsky, dil yetisini açıklarken yüzey yapının dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapının kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterdiğini vurgulamaktadır (Üstünova, 2010). Derin ve yüzey yapı yaklaşımına göre bir dilsel gösterge veya cümle türetilirken zihinsel boyuttaki soyut anlam alanı ile fiziksel boyuttaki ses ve biçim dünyası arasında bir etkileşim söz konudur.

Dilin fiziksel, işitsel ve morfolojik düzeyini temsil eden yüzey yapı, bir cümlenin söz dizimi olarak üretilen ve son hâlini alan şeklidir (Onan, 2015). Bu düzey, gramer kurallarına, söz dizimi dizilişine ve kelimelerin sözlükteki gerçek anlamlarına karşılık gelmektedir. Edebi metinler bağlamında yüzey yapı; şiirin vezni, kafiyesi, dize kurgusu, kelime kurgusu ve standart dil bilgisi sınırları içindeki doğrudan okunan söz varlığı ile ortaya çıkmaktadır.

Zihnin derinliklerinde soyut bir biçimde var olduğu kabul edilen derin yapı, yüzey yapının zıt hali olup bir cümlenin soyut olarak anlamsal yönünü temsil etmektedir (Onan, 2015). Cümlenin zihinsel yordama gerektiren bu boyutu, sesle veya biçimle değil; tamamen anlamsal boyutla ilgilidir. Derin yapı, cümlenin biçimsel veya sentaktik yönünün aksine görünmeyen fakat birey tarafından algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde temel yapı, uzak yapı, birincil yapı gibi birçok farklı isimle ifade edilmektedir (Demirci, 2010). Söz dizimini anlamlandıran temel faktör derin yapı olup yüzey yapının anlamlandırılabilmesi ancak zihnin bu derin katmanına inmekle mümkün olmaktadır.

Şair, zihnindeki soyut ve çok boyutlu anlam evrenini (derin yapı) doğrudan aktarmak yerine, estetik sapmalar ve alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla farklı yüzey yapıya dönüştürür. Dolayısıyla edebi metin analizinde sadece yüzey yapıya (ses, biçim ve sözlük anlamı) odaklanmak metnin estetik değerini tam olarak kavramaya yetmemekte; yüzeydeki dönüşümler takip edilerek zihinsel alandaki derin yapıya ulaşılması gerekmektedir. Ferdinand de Saussure'ün dil/söz ayrımıyla paralellik gösteren bu yaklaşım; dilin ortak kuralları dahilinde inşa edilen yüzey yapının ardında, şairin bireysel söz üretimiyle şekillendirdiği metaforik ve tasavvufi bir derin yapının keşfedilmesine olanak tanır.

Karakoç'un da şiirlerinde var olan dilin üzerine dili aşan imgesel ve metafizik bir söylem kurarak dilin sınırları içinde sözün anlam dünyasını genişlettiği ifade edilmektedir (Şengül, 2012; Orhanoğlu, 2009). Şengül (2012), Sezai Karakoç'un şiirlerinde imgenin yalnızca estetik bir süs değil, aynı zamanda inanç ve düşünce dünyasının taşıyıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda söz/derin yapı yalnızca bireysel bir anlatım değil; şairin metafizik ve tasavvufi bakışının dile yansımasıdır. Karakoç'un şiirlerinde dil/yüzey yapı, Türkçenin ortak söz varlığını ve sözdizimini korurken; söz/derin yapı düzeyinde yoğun bir anlam genişlemesi görülmektedir. Bu durumda, dilin/yüzey yapının durağan, sözün-derin yapının ise dinamik bir yapı olduğu görülmektedir.

Bulgular

Yüzey Yapı /Dil Boyutu

“Leyla Köşesi” şiiri yüzey yapı açısından incelendiğinde şiirde sade ve gündelik bir dilin kullanıldığı görülmekte ancak bu sadelik anlam bakımından derin ve çok katmanlı bir yapı barındırmaktadır. Şiirde kullanılan kelimeler günlük hayatta sıkça karşılaşılan sözcükler olmasına rağmen, şiir bağlamı içinde sembolik anlamlar kazanmıştır.

Şiirin başlığında yer alan “Leyla” ve “köşe” ifadeleri yüzeyde basit çağrışımlar yapsa da şiirde soyut anlamlar taşır. “Leyla”, Divan şiiri geleneğinde sevgiliyi temsil eden sembolik bir

figürdür. “Köşe” ise mekansal bir ifade olmanın ötesinde, şairin hayata ve aşka baktığı içsel bir konumu temsil eder.

Şiir serbest nazım biçimiyle yazılmıştır. Ölçü ve kafiye yerine anlam ve düşünce ön plana çıkarılmıştır. “Pencere”, “gölge”, “kum”, “ay”, “karanlık”, “ışık”, “saat”, “rüzgâr”, “güneş” gibi kelimeler gündelik dilin parçası olmakla birlikte şiirde metaforik anlamlar kazanmıştır.

Cümle yapısı bakımından şiirde devrik cümleler yaygındır. Buna rağmen şiir, düz yazıya yakın bir akıcılıkla okunabilmekte ve dil bilgisi kurallarına büyük ölçüde uymaktadır.

Leyla Köşesi” şiirinde anlatı, belirli bir zamansal ve duygusal akış üzerine kuruludur. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kurulan ilişki, dilin zamansal kipleri aracılığıyla açık biçimde aktarılır. Örneğin:

“Evlenmişti ve görünüşte mutlu / Şimdiden memnun ve gelecekte umutlu”

Bu dizelerde görülen geçmiş zaman ve şimdiki zaman kullanımı, anlatının kronolojik olarak takip edilmesini sağlar. Dilin bu düzenleyici işlevi, şiirin bütünüyle soyutlaşmasını engeller.

Ayrıca şiirde sıkça kullanılan bağlaçlar ve soru yapıları (“*Ne çare*”, “*Nasıl eskitmeli eskimeyeni*”) dilin mantıksal bağ kurma işlevini öne çıkarır. Bu durum, şiirin düşünsel yönünü güçlendirirken okurun metinle bağ kurmasını kolaylaştırır.

Derin Yapı/ Söz Boyutu

“Leyla Köşesi” şiiri söz boyutu açısından incelendiğinde, Sezai Karakoç’un kendine özgü üslubu ile tasavvufi düşünce dünyasının belirgin biçimde ön plana çıktığı görülür. Şair bu şiirde özellikle bekleyiş, belirsizlik, kader, arzu–korku ikiliği ve varoluşsal sorgulama temalarını imgesel bir dil aracılığıyla işler. Dilin ortak anlam alanı korunmakla birlikte, söz düzeyinde anlam derinleşir ve metafizik bir boyut kazanır.

Şiirin erken bölümlerinde Leyla’nın yaşadığı iç hal, *teslimiyet ve içsel sorgulama* üzerinden verilir. Özellikle “*Bırakmıştı kendini yazılmış olana*” dizesi, Leyla’nın kader fikrini kabullenişini ve iradesini ilahi yazgıya teslim edişini göstermektedir. Bu teslimiyet, şiirin derin yapısında tasavvufi bir duruşun ilk işaretidir.

Karakoç, Leyla’yı yalnızca bir kadın figürü olarak değil, ilahi aşkı ve mutlak güzelliği temsil eden sembolik bir varlık olarak ele alır. Bu bağlamda Leyla, Divan şiirindeki Leyla–Mecnun anlatısının modern bir yorumu olarak karşımıza çıkar. Leyla’nın görünüşte mutlu bir evlilik sürmesine rağmen iç dünyasında bir eksiklik hissetmesi, beşerî mutluluğun yetersizliğini ve ruhsal arayışın devam ettiğini gösterir. Mecnun’un hatırlanması, geçmişin bütünüyle silinemediğini ve aşkın ruhsal boyutta varlığını sürdürdüğünü ortaya koyar.

Şiirde arzu ve korku duyguları sürekli olarak iç içe ilerler. Leyla, bir yandan Mecnun’un geri dönme ihtimalini umutla düşünürken, diğer yandan bu ihtimalin hayatını yeniden altüst etmesinden korkmaktadır. Bu durum, şiirin derin yapısında insanın içsel çatışmasını temsil eder. Şair bu çatışmayı şu dizelerde açık biçimde dile getirir:

“Arzu ve korku iki karanlık duygu / Yüreğinde birbirini kovalayıp duruyordu”

Bu dizelerde duygular soyut kavramlar olmaktan çıkarak neredeyse somut varlıklar gibi hareket eden güçlere dönüşür. Böylece söz düzeyinde güçlü bir kişileştirme ve imgesel yoğunluk sağlanır.

Ruh–beden karşıtlığı da şiirin söz boyutunda önemli bir yer tutar:

“Ruh hürdür vücut esir / Ruh baldır beden zehir”

Bu dizelerde ruh ve beden arasındaki çatışma, alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla verilir. Ruhun özgürlüğü ile bedenın sınırlılığı arasındaki karşıtlık, tasavvuf düşüncesinin temel kabullerinden biri olarak şiirin derin yapısını şekillendirir. Bu kullanım, dilin sınırlarını aşan özgün bir söz boyutunu ortaya koyar.

Bekleme ve belirsizlik teması ise insanın varoluşsal durumunu yansıtan bir hal alır:

“Beklemek neyi beklediğini bilmeden / Gün günü ay ayı kovalarken”

Bu dizelerde “beklemek” fiili sıradan bir eylem olmaktan çıkar; insanın hayat karşısındaki çaresizliğini simgeler. Gün ve ayın kişileştirilmesiyle zaman, edilgen bir arka plan olmaktan çıkıp insanı kuşatan bir güce dönüşür.

Şiirin ilerleyen bölümlerinde modern hayat eleştirisi söz düzeyinde imgelerle kurulmaktadır:

*“Kupkuru bir hayat kalmış ve adeta oyun bitmiş
Arzulanan zenginlik, at kumaş ve ziyafet*

Yetmez olur insana bir gün elbet”

Burada maddi zenginlik ve dünyevi refahın insanı tatmin etmediğı vurgulanır. “Kupkuru hayat” ifadesi, soyut bir yaşam hissinin somut bir doğa imgesiyle verilmesi bakımından Karakoç’un şiirlerinde sıkça rastlanan alışılmamış bağdaştırmalara örnek teşkil eder (Kanter, 2022).

Şiirin son bölümünde ise Leyla, içsel çatışmalarını aşarak tevekkül yoluyla huzura ulaşır. Beşeri aşkın ötesine geçen bu bilinç hali, ayrılık ve kavuşmanın, geçmiş ve geleceğin aynı varoluşun farklı görünümleri olduğu düşüncesiyle ifade edilir. Leyla ve Mecnun figürleri artık bireysel kimliklerinden sıyrılarak ilahi düzlemde birleşmiş semboller haline gelir. Şiir, insanın nihai huzuru dünyevi bağlarda değil, ilahi hakikatte bulacağı düşüncesiyle son bulur.

Dil/Yüzey Yapı ve Söz/Derin Yapı Etkileşimi

Şiirin bütünü, dil ve söz arasındaki denge sayesinde kurulmuştur. Dil, şiirin anlaşılabilirliğini sağlarken; söz, şiirin özgünlüğünü ve derinliğini oluşturur. Sezai Karakoç, dilin sınırları içinde kalarak söz aracılığıyla yeni anlam alanları açmıştır. Örneğin şiirin son bölümlerinde Leyla ve Mecnun figürleri artık bireysel karakterler olmaktan çıkar, sembolik varlıklara dönüşür:

“Fark etmez gelse gelmese Kays (Mecnun)

Ona Gitse gitmese Ona Leyla

*Tanrı katında buluşmuşlardır
Hakikat yurduna kavuşmuşlardır”*

Bu dizelerde dil, anlatıyı anlaşılır kılarken; söz, anlatının anlamını metafizik bir düzleme taşır. Beşerî karşılaşmaların önemsizleşmesi, hakikat kavramının merkezi hale gelmesiyle ifade edilir. Dil ve söz arasındaki bu denge, şiirin hem felsefi hem de estetik değerini artırır.

Şiirin bazı bölümlerinde söz, açık biçimde tasavvufi bir boyut kazanır. Beşerî aşkın aşılması ve ilahi aşka yöneliş, dilin ortak kavramlarıyla ifade edilse de anlam söz düzeyinde derinleşir:

“Ruh hürdür Tanrı aşkıyla / Bağlı değil yer ve zaman kaydıyla”

Bu dizelerde “ruh”, “Tanrı”, “yer” ve “zaman” gibi kavramlar herkesçe bilinen dilsel göstergelerdir. Ancak bu göstergelerin ilişkilendirilme biçimi, sözün özgünlüğünü ortaya

koyar. Ruhun zamandan ve mekândan bağımsızlığı, tasavvufi düşüncenin şiirsel bir ifadesidir.

Sonuç

Bu inceleme, Saussure'ün dil-söz ayrımının şiir çözümlemesinde işlevsel bir yöntem sunduğunu göstermektedir. “Leyla Köşesi” şiirinde dil, metnin ortak bir anlam zemininde kurulmasını sağlarken; söz, Sezai Karakoç'un bireysel poetikasını, tasavvufi düşüncesini ve metafizik arayışını görünür kılmıştır. Nitekim Şengül'e (2012) göre Karakoç'un şiirlerinde kullanılan ifadeler, imgenin inançla birleştiği noktaları oluşturur. Böylece söz, yalnızca estetik bir araç değil, düşünsel bir derinlik alanı haline gelir.

Karakoç'un şiiri, dilin sınırlarını zorlamadan, söz aracılığıyla bu sınırları genişletmiştir. Bu durum, şiirin hem okur tarafından anlaşılabilir olmasını hem de derin bir düşünsel katman sunmasını mümkün kılmıştır. Dil-söz ayrımına dayalı bu tür incelemeler, edebiyat eleştirisine olduğu kadar dil öğretimine de katkı sağlamaktadır. Çünkü bu yaklaşım, dili yalnızca kurallar bütünü olarak değil, anlam üreten ve dönüştüren bir yapı olarak ele almayı mümkün kılar.

Edebiyat ürünlerinin özellikle de anlamsal yoğunluğu yüksek olan mistik şiirlerin dil bilimsel modellerle çözümlenmesi, metnin yüzey yapısının ötesindeki gizli anlam katmanlarını ortaya çıkarmada kullanılabilmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular; Ferdinand de Saussure'ün dil/söz ayrımı ve Noam Chomsky'nin yüzey yapı/derin yapı yaklaşımlarının, sadece söz dizimi çalışmalarında değil, tasavvufi ve metafizik derinliği olan edebi metinlerin anlamlandırılmasında da kullanılabileceğini göstermektedir. Karakoç, Türkçenin dil bilgisi ve morfolojik kurallarına bağlı kalıp okurla bir iletişim zemini kurmaktadır. Ancak bireysel yaratıcılığını devreye sokarak geleneksel Leyla ve Mecnun anlatısını modern bir varoluşsal irdelemeye dönüştürmüştür.

Şairin “ruh hürdür vücut esir” veya “kupkuru bir hayat” şeklindeki alışılmamış bağdaştırmaları ve estetik sapmaları, dilin bilinen iletişim görevini aşip derin anlam kazandığını göstermektedir. Tartışma boyutunda dikkat çeken unsur ise şairin İkinci Yeni imge anlayışına benzer teknik unsurları kullanırken içerik ve dünya görüşü olarak onlardan tamamen ayrılması ve dilde dini/metafizik bir anlayış benimsemesidir. Karakoç'un söz düzeyindeki bu özgün müdahalesi, materyalist sanayi devrinin ortasında sıkışan modern bireye, geleneksel soyutlama ve tevekkül yoluyla bir umut ışığı ve sükûnet sunma çabasını göstermektedir. Sonuç olarak metin, dilin kurallı durağanlığı ile bireysel sözün gizil yaratıcılığı arasındaki etkileşimin bir örneğini sunmakta ve yapısal dil bilim yöntemlerinin edebî eleştirideki işlevselliğini göstermektedir.

Kaynakça

Aksan, D. (2005). Şiir dili. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 1–13.

Asiltürk, B. (2021). Cahit Külebi'nin “Zerdali Ağacı” şiiri odağında şiirde bağıntı, derin yapı ve matris. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, (24), 441-458. <https://doi.org/10.30767/diledeara.995366>

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368–388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>

Chomsky, N. (2002). *Dil ve zihin* (A. Kocaman, Çev.). Ayraç Yayınevi.

Demirci, K. (2010). Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz?. *Turkish Studies*, 5(4), 263–275. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1633>

Doyumğaç, İ., & Tezcan, A. (2018). Transformational generative grammar in teaching Turkish as a foreign language. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 6(4), 244–265. <https://doi.org/10.18298/ijlet.3184>

Gündüz, T., & Uluç, D. (2024). *Sezai Karakoç'un eğitim anlayışı: Din eğitimi bağlamında nitel bir inceleme*. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kanter, B. (2022). Sezai Karakoç ile İkinci Yeni şairlerinin ortak imge evreni. *Folklor Akademik Dergisi*, 5(2), 435–444. <https://doi.org/10.55663/folklor.1137093>

Müldür, F. (2016). Noam Chomsky'de üretici dilbilgisi: Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (27), 59–74.

Onan, B. (2015). Derin yapı yüzey yapı ilişkisi bağlamında temel dil becerileri üzerine bir analiz çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(3), 91–110. <https://doi.org/10.16916/aded.50911>

Orhanoglu, H. (2009). Sezai Karakoç'un şiirinde imgeler. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 1(1), 73–104. (Not: Metninizdeki diğer kayıta sayfa aralığı 45–62 olarak belirtilmiştir; çalışmanızdaki asıl sayfa aralığına göre bu kısmı güncelleyebilirsiniz).

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227–250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>

Saussure, F. de. (2011). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.). Multilingual.

Savaş, S. (2008). *Modern Türk şiirinin Leylâları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Şengül, S. (2012). İnancın imgeye yansıması: Sezai Karakoç. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 269–280.

Üstünoğlu, K. (2010). Yüzey yapı - derin yapı kavramları üzerine. *Turkish Studies*, 5(4), 697–704. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1771>

EK 1. İncelenen Şiir

Leyla Köşesi

Bir de bakalım Leyla köşesinden
Aşkın kadın adlı penceresinden
Bırakmıştı kendini yazılmış olana
Susmak ve konuşmamak denen cana
Evlenmişti ve görünüşte mutlu
Şimdiden memnun ve gelecekte umutlu
Fakat bir eksiklik ufacık bir nokta
Kalbi kurcalıyordu hala
Mecnun ne olmuştu neredeydi
Nasıldı ne yapıyordu hali neydi
Geceleri loş gölgeler arasında
Kum tepelerinde ay yarasında
Mecnuna benzeyen hayaller olurdu
Bu anlarda sanki kalbi dururdu
Bitmiş olan bir daha mı başlayacak

Ne çare başlayan başlamamış
Bitmiş bitmemiş olacak
Gibi gelirdi Ona
Ürküntü geçmiş ama erememişti huzura
Karanlık bitmiş fakat erememişti huzura
Ay tutulmuş, tutulmuş kurtulmuştu
Gönlü zaman zaman tutmuştu muştı
Gün kırmıştı siyah çerçevesini
Yarmıştı ışıktaki ötesini berisini
Baskın korkusuyla ürperen çadırların
Bugün düzen ve güven, ama yarın!..
Yarına bir güvence olmayan
Neye yarar böyle bir şimdiki zaman
Acıyla da olsa dopdolu olan hayat
Boşalmıştı zembereği boşalmış bir saat gibi.

Dönmüştü bomboş bir kağıda
Ağızdaki tat benzemiyor eski tada
Irmak kurumuş rüzgar esmiyor
Yakıcı güneşi bir parçacık bulut örtmüyor
Arzu ve korku iki karanlık duygu
Yüreğinde birbirini kovalayıp duruyordu
Ya bir gün geri dönerse Mecnun
Yine altüst olursa ortalık bütün
Daha mı iyi olur daha mı kötü bilmiyordu
Bir umut vardı gönlünde eksilmiyordu
Sonra kızılıyordu kendine kınıyordu kendini
Kapamak istiyordu içinde eskinin kepengini
Eski oldu diyelim ama neydi yeni
Ve nasıl eskitmeli eskimeyeni
Nasıl öldürmeli ölmeyeni
Nasıl diri sayarsın ölü olanı
Eski bir zehirdi belki ama yeni
Andırıyordu tatsız tuzsuz bir yemeği
Beklemek neyi beklediğini bilmeden
Gün günü ay ayı kovalarken
Beklemek bir vaktin dolusunu
Öç alan kaderin zalim oyunu
Her şey akılla kurulu akılla düzgün
Ama aklın içinde olmalı baharat gibi
Bir parça delilik
Oysa mecnun almış bütün deliliği gitmiş
Kupkuru bir hayat kalmış ve adeta oyun bitmiş
Arzulanan zenginlik, at kumaş ve ziyafet
Yetmez olur insana bir gün elbet
İnsan hep bir şey umar bekler
Ne olduğunu bilmez fakat

Fakat sonradan duruldu Leyla
Tevekkülle huzuru buldu Leyla
Ruhta kopan fırtınalar dindi
Gökten gönle sükunet indi
Anladı ki acı tatlı soğuk sıcak
Geçmiş ve gelecek ayrılmak ve kavuşmak
Hep aynı varoluşun dönüşümleri
Aydınlanışları ve sönüşümleri
Her şey havada döner durur
Sonunda Tanrı varlığında yok olur
Ruh hürdür vücut esir
Ruh baldır beden zehir
Ruh hürdür Tanrı aşkıyla
Bağlı değil yer ve zaman kaydıyla
Fark etmez gelse gelmese Kays (Mecnun) Ona
Gitse gitmese Ona Leyla
Tanrı katında buluşmuşlardır
Hakikat yurduna kavuşmuşlardır
Sezai KARAKOÇ

Conceptualizations of Kalp and Yürek in Turkish: A Corpus-Based Cognitive Linguistic Analysis

Harika Bahar Doğan

Ministry of National Education, Türkiye.harikabahardogan@gmail.com

ABSTRACT

This study investigates the semantic, grammatical, pragmatic, metaphorical, and metonymic distributions of the semantically related Turkish body-part terms *kalp* and *yürek* from a corpus-based cognitive-linguistic perspective. The analysis draws on naturally occurring data from the Turkish National Corpus (TNC) and focuses on non-literal uses in which the two lexemes extend beyond anatomical reference. After literal instances were excluded, 2,421 concordance lines were examined: 2,350 instances of *yürek* and 71 of *kalp*. The findings reveal a marked asymmetry between the two lexemes. *Yürek* is substantially more productive in figurative and affective contexts, whereas *kalp* is comparatively restricted in the non-literal dataset. Sadness, fear, love, distress, excitement, courage, and related affective states are conceptualized through recurrent source domains including physical agitation, damage, burden, pressure, fire and heat, displacement, transfer, possession, and containment. Metonymic patterns also occur, particularly where physiological effects stand for emotions. The CONTAINER schema is especially productive, with *kalp* and *yürek* functioning as locations where emotions reside, accumulate, or exert pressure. Morphological and collocational evidence further demonstrates *yürek*'s productivity in expressions of courage, character, and affective disposition. Overall, the corpus evidence shows that near-synonymous body-part terms develop distinct figurative profiles, reflecting interactions between embodied experience and culturally conventionalized linguistic patterns.

Keywords: Body-part terms, Cognitive linguistics, Conceptual metaphor, Corpus linguistics, Emotion

INTRODUCTION

Language reflects not only what speakers communicate but also how they conceptualize abstract experience. Emotion language is especially revealing because metaphorical and metonymic expressions connect subjective states with recurrent bodily, spatial, and cultural experience. Cognitive linguistics treats such figurative patterns as part of ordinary conceptual organization rather than as merely literary devices (Lakoff & Johnson, 2003; Kövecses, 2000). Embodiment is central to this view: bodily experience provides recurring source structures through which abstract domains such as emotion are understood (Gibbs, 2005; Sharifian et al., 2008).

Although human physiology is broadly shared, cultures may conventionalize different body parts as centers of emotion, cognition, personality, or social evaluation. Cross-linguistic work has described the liver in Indonesian, the abdomen in Kuuk Thaayorre, and the heart in Chinese traditions as culturally salient loci of inner experience (Gaby, 2008; Siahaan, 2008; Yu, 2008). Turkish likewise provides a productive case through the semantically related terms *kalp* and *yürek*, both of which can denote the anatomical heart but differ substantially in figurative distribution.

The present study examines the categorization, schematization, metaphorical and metonymic conceptualization, and lexicogrammatical behavior of *kalp* and *yürek* in naturally occurring Turkish. It asks: (1) What are the non-literal distributions of *kalp* and *yürek* in the Turkish National Corpus (TNC)? (2) How are emotions conceptualized metaphorically and metonymically through these terms? and (3) What lexicogrammatical functions do they display? The study is limited to non-literal TNC occurrences of these two body-part terms; literal anatomical uses and other body-part expressions fall outside its scope.

LITERATURE REVIEW

Conceptual Metaphor Theory proposes that abstract target domains are systematically understood through more concrete source domains (Lakoff & Johnson, 2003; Kövecses, 2002). Thus, emotion may be conceptualized through heat, force, burden, spatial orientation, containment, damage, or movement. Metonymy differs in that it usually provides mental access within a single conceptual domain, for example when a physiological effect such as increased heartbeat stands for fear or excitement. Metaphor and metonymy frequently interact in emotion language and together structure culturally conventionalized models of feeling.

Emotion is one of the most productive target domains for embodied conceptualization. Recurrent mappings include EMOTION IS HEAT/FIRE, EMOTION IS A FORCE, EMOTION IS A BURDEN, and THE BODY IS A CONTAINER FOR EMOTION (Kövecses, 2000, 2010). Emotion-related metonymies often follow CAUSE OF EMOTION FOR EMOTION or EFFECT OF EMOTION FOR EMOTION patterns. At the same time, shared embodiment does not entail identical lexicalization across languages. Wierzbicka (1992, 1998) and Wierzbicka and Harkins (2001) demonstrate that emotion categories and their lexical realizations are culturally situated rather than universally equivalent.

Research on Turkish has likewise shown a strong interaction between bodily experience and culturally specific metaphor. Aksan (2006a, 2006b) identifies both shared and culture-specific conceptualizations of anger; Aksan and Kantar (2007) examine LOVE IS A JOURNEY in Turkish and English; and Aksan and Aksan (2012) discuss Turkish emotion vocabulary from a cultural-semantic perspective. Çetinkaya (2006, 2007) investigates body-part expressions and specifically compares *kalp* and *yürek*, while Öz (2011) provides corpus-based evidence for figurative body-part conceptualization. These studies motivate a corpus-based comparison of the two near-synonymous terms that combines conceptual, distributional, and lexicogrammatical evidence.

Studies of internal organs across languages further show that the heart may function as a source domain for emotion, thought, character, and centrality, but the scope of these meanings varies cross-culturally (Gutiérrez Pérez, 2008; Sharifian et al., 2008). The present analysis therefore treats the contrast between kalp and yürek not simply as lexical synonymy but as a question of how Turkish distributes culturally salient conceptual functions across two related forms.

METHOD

The study adopts a corpus-based cognitive-linguistic methodology. Data were retrieved from the Turkish National Corpus (TNC), a large reference corpus of contemporary Turkish (Aksan et al., 2012). A total of 2,421 non-literal concordance lines were retained for analysis: 2,350 instances of yürek and 71 instances of kalp. Literal anatomical uses were excluded after contextual inspection. Expanded context was consulted where necessary to determine figurative interpretation, and Turkish Language Association dictionary entries were used as supplementary lexicographic evidence for conventionalized meanings and idioms.

The analysis proceeded in three stages. First, recurrent metaphorical mappings between kalp/yürek and emotion were identified and grouped by emotion category and source-domain structure. Second, metonymic patterns were classified, particularly physiological and behavioral effects that provide access to emotional states. Third, the lexicogrammatical and morphological behavior of the two nouns was examined, including their use as centers or containers, possessive and case-marked forms, derivational suffixes, collocations, and verbal derivatives. The frequencies reported below refer to the retained non-literal corpus dataset.

FINDINGS

Conceptual Metaphors of Kalp and Yürek in TNC Context

Sadness

The heart is conceptualized through a range of metaphors and metonymies. Some figurative uses are highly conventionalized and function as idioms. Sadness is the most frequent metaphorical emotion category in the TNC data analyzed here, and its principal conceptual patterns are presented below.

SADNESS IS PHYSICAL AGITATION

The TNC instances in this category include verbs such as ağrı 'ache', burkulmak 'twist', dayanamamak 'not withstand', sızlamak 'ache/sting', and ağlamak 'weep', together with related nominal forms. These expressions map bodily agitation onto emotional disturbance. Sadness is conceptualized as an external cause that physically disturbs the heart, thereby representing psychological suffering as bodily disturbance. This pattern corresponds to the more general mapping EMOTIONAL DISTURBANCE IS PHYSICAL AGITATION (Kövecses, 2000, p. 80). In this mapping, the physically disturbed state of the heart stands for the emotional disturbance of the experiencer. Expressions of heartache therefore construe sadness as a form of bodily suffering and emphasize the embodied nature of emotional pain.

1. Kalp/yürek acısı: lit. “heart pain” - deep sadness or emotional pain

2. kalp/yürek ağrısı: lit. “heartache” - pain associated with sadness or unreciprocated love

w W-QE37C2A-0186-769 da, o yanık tınılarla haykırıyordu yüreğindeki acıdan.

Sahnenin önünde en mutlu

w W-VI19E0A-4048-128 hep samimi ve kendi hâlinde yüreğinin acılarını ve kendi iç gurbetlerini

SADNESS IS PHYSICAL DAMAGE

Physical damage provides another source domain for the conceptualization of sadness. In this pattern, the heart is treated as an object whose integrity or functionality can be damaged. The broader mapping EMOTIONAL HARM IS PHYSICAL DAMAGE motivates expressions involving breaking, shattering, tearing, wounding, bleeding, piercing, and related forms (Kövecses, 2000, p. 46).

1. *yüreği parçalanmak / yüreği parça parça olmak / yüreği paramparça olmak* - lit. "one's heart to shatter / be in pieces" - to feel profound sadness

2. *kalbi/yüreği yırtılmak* - lit. "one's heart to tear" - to suffer intensely; *yürek yırtığı* - "a torn heart"

w W-TI09C4A-0839-357 ayaküstü. Bir başka gün de, yüreği paramparça bir ananın eline, bir

w W-FA16B2A-1369-2103 olsun da gör. Bu dizelerle yüreği parça parça olan Baal, ki

SADNESS IS PHYSICAL CONTACT / EMOTIONAL EFFECT IS PHYSICAL CONTACT

This metaphor foregrounds physical contact. An external object or force, corresponding to the cause of emotion, comes into contact with the heart, corresponding to the experiencer's emotional center. Touching, feeling, or penetrating the heart therefore represents being emotionally affected by another person, event, or experience.

yüreğine dokunmak - lit. "to touch one's heart" - to sadden or affect someone deeply

yüreğinde duymak - lit. "to feel something in the heart" - to be deeply affected by sadness

w W-SG37E1B-2935-2143 yüreğiyle görebilir seni ve ancak yüreğiyle dokunabilir gizine senin. Rengin yüreğimizde...

w W-PA16B4A-0089-328 ağzında, iri siyah gözlerinde insanın yüreğine dokunan bir acı vardı. Dünyada

SADNESS IS A BURDEN; SADNESS IS AN EXTERNAL PRESSURE

This specific-level metaphor is related to the more general mappings EMOTION IS A BURDEN and EMOTIONAL DIFFICULTIES ARE BURDENS. External pressure exerted by a burden on the body corresponds to emotional difficulty or stress exerted on the self (Kövecses, 2000, p. 82). In this mapping, BURDEN is the source domain and SADNESS is the target domain. Verbs expressing crushing, pressing, growing, falling, or squeezing represent the pressure exerted on the heart by sadness.

yüreği ezilmek - lit. "one's heart to be crushed" - to feel sorrow or emotional pain

yüreğine büyümek - lit. "to grow on one's heart" - to hurt or distress someone emotionally

w W-PA16B1A-0246-2071 şeyi anlatan adamın kendini anlatamaması yüreğimi ezdi iletişiminin iletişimsizlik duvarına toslamasından

w W-LG09C4A-0107-2356 "hüznü" dile getiren yakarışlar ile yürekler ezen "acı dolu" büyük yakarışlar

SADNESS IS FIRE/HEAT

Intensity is frequently conceptualized in terms of heat, motivating the more general metaphor INTENSITY IS HEAT/FIRE. In the TNC data, SADNESS is conceptualized through fire and heat: the heart may burn, smolder, or be damaged by emotional heat. The metaphor therefore maps the destructive intensity of fire onto the intensity of sadness.

yüreğine od düşmek - lit. "fire falling onto one's heart" - to experience grief or deep sadness

yüreğindeki ateş / yüreklere ateş düşürmek - lit. "fire in one's heart / to set hearts on fire" - to experience or cause intense sadness

- w W-CG37C0A-0225-1332 duymaz benim Muhabbetin odu benim Yüreğime düştü
yanar Denize garkolurısam Söynüp
w W-SI45F1D-4722-2181 kül olurken, bir kömür parçası yüreğime düşüyor ve köz
oluyor. Birşeylerin

SADNESS IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

The heart may also be conceptualized as a container that is filled or covered by sadness. This pattern is compatible with the broader metaphor THE BODY IS A CONTAINER FOR EMOTION (Kövecses, 2000). In the relevant expressions, sadness and related negative states occupy the heart as if they were substances, sometimes co-occurring with fear, longing, or anxiety.

yüreğini kaplamak - lit. "to fill/cover one's heart" - to experience sadness or anxiety

... ile yürek dolsun - lit. "let the heart be filled with ..."

- w W-RH32D1B-2497-760 yamukluğu örtbas etmenin tiryakiliği kaplar yüreğinizi...
Dünkü Milliyet'te Sami Kohen'in birinci
w W-FA15B1A-1728-1105 dinginlikte Bir bilge suskunluk kaplar yüreğini, usul usul
Gurbet paltonu omuzlarsın

Distress

DISTRESS IS DARK

Apresjan (1997) discusses culturally salient associations between light/dark and positive/negative emotional evaluation. This pattern is compatible with broader mappings in which positive states are associated with LIGHT and negative states with DARKNESS (Kövecses, 2000, pp. 39, 44). In the TNC data, distress can therefore be conceptualized through DARKNESS, as in expressions in which the heart becomes darkened.

yüreği kararmak - lit. "one's heart to darken" - to become pessimistic or distressed

- w W-CG22C3A-0622-1168 her yerde her zaman çirkindir, yürek karartıcıdır. Kudüs'ün
Mandelbaum kapısında yaşayan
w W-CI37C3A-0469-1655 çarkları içinde yerini almış bulunuyor. Yürek karartmayan
tek bir şarkı söylenmiyor.

DISTRESS IS PHYSICAL DAMAGE

Physical damage is also used to conceptualize distress. Here, damage to the heart represents emotional disturbance or anxiety.

yüreğini bozmak - lit. "to disturb/break down one's heart" - to become distressed or emotionally troubled

- w W-JA16B2A-0437-75 ve sapsarı kesilen Meliha, "Üzülme, yüreğini bozma, ben
sana hiç

DISTRESS IS INTERNAL PRESSURE; DISTRESS IS A SUBSTANCE (FLUID) IN THE HEART

The emotion-specific PRESSURE metaphor instantiates the broader FORCE schema and the mapping EMOTION IS A SUBSTANCE IN A CONTAINER. In this pattern, the heart serves as the container for distress, conceptualized as a fluid or gas that exerts pressure. The heart may therefore swell, tighten, or narrow under emotional strain.

yüreği kabarmak - lit. "one's heart to swell/rise" - to experience distress or emotional pressure

yüreği daralmak / yüreği dar - lit. "one's heart to narrow / be narrow" - to feel distressed or constricted

- w W-VA14B1A-1632-2037 bu büyük akışın sesini dinledim. Yüreğim kabardı, sancağı elime alıp önlere,
w W-FA16B2A-1037-724 bulunan arabasıydı bu. Korkut yine yüreğinin kabardığını hissetti, ama genç kadın

Liking/Love

LOVE IS UNITY (OF TWO COMPLEMENTARY PARTS)

Cognitive-semantic studies conceptualize love both as an emotion and as an interpersonal relationship. UNITY is one of the central source domains in the love system, together with BOND and CLOSENESS (Kövecses, 2000, p. 27). Two people may therefore be represented as complementary parts forming a single unit, while HEART FOR PERSON metonymy can further support expressions of emotional unity.

kalp kalbe karşıdır - lit. "heart is toward heart" - love and sincere feelings are reciprocal

tek yürek / bir yürek - lit. "one heart" - complete emotional unity

- s S-BEABXO-0453-234 kalp kalp bak. <şarkı söyleyerek> kalp kalbe karşı derler, şu falı
w W-NI09C3A-0652-2113 de bir kalbi olduğunu ve kalp kalbe karşı olduğu için, onun

LOVE IS A BOND (BETWEEN HEARTS)

The BOND metaphor conceptualizes interpersonal attachment as a connection between two people. Friendship, marriage, loyalty, and affection may be expressed through links, ties, or bonds of varying strength. In the present data, yürek participates in expressions that construe love and faithfulness as a strong bond between hearts.

yürekten bağlanmak / yürekten bağlı / yürekleriyle bağlı - lit. "to be tied from/with the heart" - to love deeply; to be attached with affection and loyalty

yüreğe değmek - lit. "to touch the heart"

- w W-PG37E1B-2923-1458 Tanrı öğretisi bulunan akıl yürütmelere yürekten bağlı bir karakterken, uygunsuz davranışlarda
w W-GA16B4A-0048-503 çalışıyorlardı? Yoksa, ideallerine mantıklarıyla değil yürekleriyle bağlı olanlar için bu tutum

LOVE IS HEART FILLER; LOVE IS A SUBSTANCE (FLUID) IN THE HEART

Pérez (2008) notes the central role of the heart as a conventional location of emotion. The metaphor THE HEART IS A CONTAINER OF EMOTIONS combines with LOVE IS A SUBSTANCE to produce expressions in which love fills the heart. The degree of fullness also allows emotional intensity to be construed in terms of quantity: greater fullness corresponds to greater emotional intensity, whereas emptiness can represent the absence or loss of love.

yüreği dolu olmak - lit. "one's heart being full" - to have a sweetheart or be emotionally attached

yüreğindeki boşluk / yüreğimizin boşlukları - lit. "the emptiness in one's heart" - the state of lacking a sweetheart or emotional attachment

- w W-DI22C3A-0719-1810 bir de... Aman kalsın! Bizim yüreğimiz doludur, gitsin başımızdan... Bu ense

w W-NA16B2A-0702-1016 kimin umurunda? Daha o dakika yüreğindeki boşluğun doluverdiğini duyumsuyor Meloş. Ve

LOVE IS THE TRANSFER OF HEART

In this pattern, yürek is conceptualized as a transferable substance or fluid. The heart is treated as something contained within the body and capable of flowing toward another person, thereby construing love as movement or transfer from one experiencer to another.

yüreği akmak - lit. "one's heart flowing" - to love or feel drawn toward someone

yüreğe girmek - lit. "to enter one's heart" - to win affection

w W-LA16B4A-0687-2272 Gerilerden, uzaklardan dalgalarla gelen. Gelip yüreğine akan. Gelip soluğunu tıkayan. Gelip

w W-NA15B1A-0161-1219 bugün gelme üstüme hasretin gözleriyle yüreğine akarım ateşler gibiyim seni yakarım

LOVE IS GETTING THE POSSESSION OF (SOMEONE'S) HEART

The heart may also be construed as a valuable possession that can be stolen, conquered, or won. In this pattern, HEART is conceptualized as a VALUABLE OBJECT or COMMODITY, and LOVE is conceptualized as gaining possession of another person's heart.

yüreğini çalmak / çaldırmak - lit. "to steal one's heart / to have one's heart stolen" - to make someone fall in love; to win someone's affection

kalbi fethetmek - lit. "to conquer someone's heart" - to win someone's trust, attention, or affection

w W-NG37C0A-0192-845 yaşayarak öğrendim. Çal, seni çal, yüreğini çal, referans yok, kendin ol.

w W-MA16B4A-0126-272 arayanlara bakıyorum gökyüzünden. Gecenin aymazlığında yüreğini çaldırmaktan ölesiye korktuğu için kapılarına

LOVE IS FIRE; LOVE IS A HOT FLAME IN A CONTAINER

Vejdemo and Vandewinkel (2016) identify recurring associations between bodily temperature and interpersonal evaluation, including CARING IS WARM and UNCARING IS COLD. In Turkish, kalp/yürek can similarly function as a container whose emotional contents are conceptualized in terms of heat. Love and emotional intensity may therefore be represented through warmth, fire, or flame.

yüreği alev alev fişkırmak - lit. "flames bursting from one's heart" - to experience intense love

yüreğini sıcak tutmak / yüreğindeki sıcaklık - lit. "to keep one's heart warm / warmth in the heart"

w W-KA16B4A-0712-882 demirden. Kıvılcımlar fişkırdı tenden kemikten. Yürekləri alev alev fişkırdı. Dudakları alev

w W-RG37C1A-0844-174 yanbaşında bitiveren bir dost eli, yüreklere sıcaklık taşır, niçin? Ana kucağı

LOVE IS IN THE HEART

The following expressions conceptualize being liked or loved as being located inside the heart, yielding the mapping LOVE IS IN THE HEART.

yürektekden çağırmaq - lit. "to call from the heart" - to desire or call for someone intensely

kalbine girmek - lit. "to enter someone's heart" - to win someone's love

w W-TA16B4A-0342-1953 ne söylenir ki! Bu kadar yürektekden çağırma beni Bir gece ansızın

w W-TI42E1B-2942-158
olmaya çalışan bir

O, her zaman nûr-i Muhammedi'nin kalbe girmesine mâni

Fear

FEAR (DANGER) IS BURDEN

When the BURDEN metaphor is applied to fear, the emotion or associated danger is construed as unpleasant pressure on the body-container. By contrast, the removal or absence of that burden may correspond to relief (Kövecses, 2000, p. 82).

yüreğine inmek / indirmek - lit. "to fall onto someone's heart / to make something fall onto someone's heart" - to frighten or deeply alarm someone

w W-VE09C3A-1051-2491 duymak için." "Delisin sen!" Gülüyorum, "yüreğime indiriyordun. Kötü bir şey oldu

w W-TA16B2A-1200-126 büyüünden kurtardın," demiş. "Padişah babamın yüreğine indirmek için beni Kafdağı'ndaki cinlere

FEAR IS COLD

Fear is physiologically associated with responses such as trembling, shaking, and chilling. These bodily reactions motivate expressions in which fear is conceptualized through COLDNESS or a drop in body temperature.

1. yüreği titremek - lit. "one's heart trembling" - to dread or be frightened

2. yüreği ürpermek - lit. "one's heart chilling/shuddering" - to be terrified

w W-PA16B4A-1247-1184 oyunun sonunu getiremeyeceğimden korkmuş olmalı." Yüreği titredi, heyecanlandı. "Beni gerçekten seviyormuş

w W-TA16B4A-0090-1013 bir hali vardı ki Volkan'ın yüreği titredi. "İsyanını doğru yere yönlendiremiyorsun,"

FEAR IS A PHYSICAL DAMAGE

In this pattern, physical damage to an object maps onto emotional harm experienced by a frightened person. FEAR IS PHYSICAL DAMAGE is therefore a specific realization of the broader metaphor EMOTIONAL HARM IS PHYSICAL DAMAGE (Kövecses, 2000).

yüreği kopmak - lit. "one's heart breaking off" - to be extremely frightened

yüreği yarılmak - lit. "one's heart splitting" - to be terrified

w W-SE22C2A-1395-1386 oğul cehennem kapısı kapandı. Yıllarca yüreklerimizi koparıp koparıp oraya gönderdik. Neye

w W-OA15B1A-1746-1160 çeperini, Ölümle sınayan esaret, Ve yüreğimi yararcasına zorlayan cesaret; Kıyasıya vuruşsun

FEAR IS A PHYSICAL FORCE; (SUDDEN) FEAR IS DISPLACEMENT OF HEART

This pattern instantiates the more general metaphor EMOTION IS A PHYSICAL FORCE (Kövecses, 2000). Fear is construed as an internal force capable of moving or displacing the heart within the body. Sudden fear may therefore be represented as the heart rising to the mouth, moving from its place, or leaping abruptly.

yüreği ağzına gelmek / getirmek / yüreği ağzında - lit. "to have one's heart in one's mouth" - to be suddenly frightened or anxious

yüreği yerinden oynamak / fırlatmak / hoplamak - lit. "one's heart moving from its place" - to be suddenly terrified

w W-OA16B1A-0103-1238 bile oldu. Anlayacaksınız diye benim yüreğim ağzıma geldi de, karınız soğukkanlılığını

w W-UA16B4A-1185-347 telefonum çaldı. Şansal'ın numarasını görünce yüreğim ağzıma geldi. "Evet Şansal?" "Her

FEAR IS THE ABSENCE OF HEART

In Turkish, yürek is strongly associated with fear and courage. Having 'heart' is associated with courage and boldness, whereas lacking heart is associated with timidity. The metaphor FEAR IS THE ABSENCE OF HEART therefore interacts with the related mapping HEART IS COURAGE/FEARLESSNESS.

yüreksiz / yüreksizlik - lit. "heartless / heartlessness" - cowardly / cowardice

yüreği yetmemek - lit. "one's heart not to be enough" - to lack courage; not to act boldly

w W-SA16B2A-0516-2027 büyük yüreklerle kazanılırdı. Bir yürek yüreksiz bir şehre bedel değil miydi?

w W-CA16B2A-1299-2054 birer aleve dönüştürebilir, isterse ve yüreksiz eğer... Yeller güçlüdür üflemesini, kullanmasını

FEAR IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Fear may also be conceptualized as a substance that fills the heart-container. The intensity of fear is represented through the amount and pressure of the emotional substance within the container, linking containment, force, and intensity in a single conceptual pattern.

w W-KI37C3A-0997-786 buruk tadını dolduruyorduk. Korku dolu yüreklerimizi düşlerle uyuşturuyorduk. "Bir şehri kurmak,

s S-ACABUZ-0035-54 meşgul hayalim. Cehennem korkusuyla dolu yüreğim. Ben de tırmandım ulu Tubaya.

FEAR IS THE TRANSFER OF HEART

Here, fear is represented as something that can be transferred into or spread across hearts. The construction therefore combines the conceptualization of HEART as a container with the representation of fear as a transferable substance.

yüreklerle korku salmak - lit. "to spread fear into hearts"

w W-LG09C4A-0107-2326 müziğinin heybetini, gümbürtüsünü unutamamıştı. Müzikle "yüreklerle korku salmak" işte bu kadar

Relief

RELIEF IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Relief, a positive emotional state, is conceptualized as a substance that fills or covers the heart-container, consistent with the broader metaphor THE BODY IS A CONTAINER FOR EMOTION.

w W-IA16B2A-0996-1880 veren rahatlatıcı bir sıcaklık kaplamıştı yüreğini. Bu çocuğun "Baba" deyişinde bile

Excitement

EXCITEMENT IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Excitement is likewise conceptualized as a substance or liquid that fills or covers the heart, again instantiating THE BODY IS A CONTAINER FOR EMOTION.

w W-RA16B2A-0675-1193 hislerine, duygularına... Bir heyecan kaplamıştı yüreğini bundan böyle. Allah'ı seviyordu. Melekleri

w W-II36C3A-0596-1251 Çocukluğunuzdaki gibi dolup taşıyor mu yüreğiniz? Saf yürekli Emin Efendi Amca'lar

Affectivity

AFFECTIVITY IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

In this category, affectivity is conceptualized as a substance that fills the heart. The expression combines emotional fullness with reminiscence and affective experience.

w W-II36C3A-0596-368 sınıf kapısının önünde gözüm, gönlüm, yüreğim dolmuştu...
Doluksamıştı...) Ben mi orada

Anger

ANGER IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Anger is frequently described through an elaborate CONTAINER model. In the present corpus example, anger or resentment fills the heart, representing the emotion as a substance contained within a bounded internal space.

w W-CA16B3A-1282-1516 istedi hep, ağlayamadı. Hınçla doldu yüreği. Bahçelerdeki çiçekleri yolup atmak, üstlerine

Enthusiasm

ENTHUSIASM IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Enthusiasm involves heightened emotional intensity and is represented here as a substance that fills the heart.

w W-OI42E1B-2937-2118 en iyi değerlendirmenin coşkusuyla doludur yürekleri...
Bilirler ne yalan olduğunu dünyanın.

Hope

HOPE IS A SUBSTANCE (LIQUID) THAT FILLS/COVERS THE HEART

Hope is conceptualized as a substance that fills or resides in the heart, consistent with the broader CONTAINER schema.

w W-PI22E1B-2909-593 Allah'ın evi, Gönüller yapmaya geldim." "Yüreği umut dolu sevgili arkadaşlar, bugünden
w W-IG37C3A-0679-898 kol... Fırat'ın üzerindeki köprülerin, insanların yüreğindeki umuttan da az olduğu, Fırat'ın

Pity

PITY IS HEART FILLER; PITY IS A SUBSTANCE (FLUID) IN THE HEART

Pity, understood as sympathetic sorrow for another person's suffering or distress, is represented as a substance that fills the heart.

w W-IA16B3A-0041-2148 titreyen oğluna acıma duygularıyla doldu yüreği. "Korkma Bora," diye seslendi, "o

Table 1. Metaphoric Distributions of Kalp and Yürek in TNC

Emotion	Yürek	Kalp
Sadness	184	11
Distress	29	0
Love	47	4
Fear	74	0
Relief	1	0
Excitement	2	0
Affectivity	1	0
Anger	1	0
Enthusiasm	1	0
Hope	2	0
Pity	1	0

Conceptual Metonymies of Kalp and Yürek in TNC Context

In cognitive linguistics, metonymy provides mental access from one conceptual entity to another within the same broader domain (Kövecses, 2002, p. 160). Two general emotion-related patterns were identified in the corpus: THE PHYSIOLOGICAL EFFECTS OF EMOTION STAND FOR THE EMOTION and THE BEHAVIORAL REACTIONS OF AN EMOTION STAND FOR THE EMOTION.

THE PHYSIOLOGICAL EFFECTS OF EMOTION STAND FOR THE EMOTION = INCREASE IN HEARTBEAT RATE FOR FEAR

Fear may produce physiological responses such as changes in body temperature, sweating, dry mouth, increased pulse rate and blood pressure, changes in heartbeat, immobility, and flight. Such responses can metonymically stand for the emotion itself. Metonymy therefore contributes important experiential cues, although metaphor provides much of the broader conceptual structure of emotion.

yüreği çarpmak / yürek çarpıntısı - lit. "one's heart to beat / heartbeat" - rapid heartbeat caused by fear, worry, anxiety, or excitement

yüreği küt küt atmak - lit. "one's heart to pound" - to have a rapid heartbeat because of fear, anxiety, or excitement

w W-SI09C2A-0801-1374 çekim gücü Turhan'ı türbeye çekti. Yüreği çarparak kapıyı itti. Kapalıydı. Türbedarı

w W-SA16B0A-0132-721 gördüğü mor tünüğü uzaktan seçince yüreği çarparak o tarafa doğru koşmaya

Animals Stand for Their Characteristic Emotions; Heart For (Lack Of) Fear

Characteristics conventionally associated with animals may be mapped onto human beings who display similar qualities. Lions, for example, conventionally symbolize bravery, whereas sparrows may evoke smallness or timidity. Expressions such as arslan yürekli and serçe yürekli therefore

combine animal-based metaphor with the cultural association between the heart and courage or fear.

- w W-VE39C1A-2595-1425 uğrunda can vermekten çekinmeyen arslan yürekli babayiğitlerdi. Kara Batak Bey, düşman
w W-KA16B4A-0121-890 vermeden konmuşken onu öldüremeyen serçe yürekli kişi de ben değil miyim?

Lexicogrammatical Functions of Kalp and Yürek

Kalp/Yürek as a center of something

TNC examples were examined in which kalp or yürek metaphorically denotes the central, most important, or most active part of a place, institution, organization, or domain.

- s S-BEABXO-0056-687 ki mutfak. Mutfak evin ruhu, kalbi. Alper abi nerde oturacak? İşte
s S-ACABQq-0421-225 Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye'nin kalbidir, çatısıdır hiç tartışmasız. Ülkeye, ulusa,
w W-UH39E1B-2929-813 başkaldırı öyküsüdür de. Türk-İslam medeniyetinin kalbi olan Anadolu'nun bütün motifleri O'nun
w W-OH36C2A-1472-2043 başlı başına bir ülke... Çukurova'nın yüreği Adana... Çukurova'nın bitek düzünü işleyime
w W-PG03A1B-2526-1732 sıkı sıkıya bağlılıktandır. Ve Frigya'nın yüreği Afyon çevresinde okunan bu yazıtların
w W-JE39C3A-1250-1951 diliminde yaşama fırsatı veriyor. Şehrin yüreği için çok güzel köşeler bulabiliriz
w W-SG03A0A-0168-1233 perdeleri var, Siyah... otsuz dağların yüreği kadar siyah. Bir tokmak sedasıdır
w W-JH24D1B-2295-6 Parkı/Il Parco dei Musei"nin Musei"nin yüreği olarak nitelendiriliyor. Aslen Sienalı olan
w W-OG37C0A-0191-1876 keşfedecektir ama mekan klasik müziğin yüreği sayılan ülkelerden birisidir "Klasik gitarcı

Kalp and Yürek as an element that gives life to something

Kalp and yürek can also metaphorically denote an element that gives vitality, centrality, or essential functioning to a non-living entity. This usage was less frequent than expected; the following TNC example illustrates the pattern with kalp.

- w W-QE30D1B-2107-1093 Detroit'te seferber. Amerikan siyah müziğinin kalbinden doğan ve vurucu ritimleriyle her

As the home of emotion (where emotion is formed, where it settles; hides/shelters emotion)

In relation to emotion, kalp and yürek function as locations or containers: (1) places where emotion is formed or originates; (2) places where emotion settles or resides; (3) entities that shelter or conceal emotion; and (4) containers that can be filled or covered by emotion.

Table 2. Emotion Types for Kalp and Yürek

Emotion	Yürek	Kalp
Sadness	54	2
Relief	12	0

Apathy	7	1
Suspicion	5	0
Satisfaction	5	0
Pity	15	0
Affectivity	1	0
Fear	22	0
Distress	5	0
Anger	2	0
Love	7	6
Jealousy	2	2
Excitement	19	0
Happiness	9	0
Despair	2	0
Longing	3	0
Courage	28	0
Uneasiness	2	0
Hate	0	1
Hope	1	1

Collocational Usages of Kalp and Yürek

The nouns yürek and kalp can take possessive suffixes, as shown in Table 3. Because yürek occurs more frequently in non-literal TNC Contexts, it also displays a wider range of possessive-marked forms in the dataset.

Table 3. Possessive suffixes

Kalp	Yürek	Inflectional Suffixes
Kalbimiz, kalbim, kalbi, kalbiniz,	Yüreği, yüreğim, yüreğin, yüreğimiz, yüreğiniz, yürekleri,	Possessive suffixes: 1st person singular -(I)m; 2nd person singular -(I)n, 3rd person singular -(s)I(n); 1st person plural -(I)mIz; 2nd person plural -(I)nIz; 3rd person plural -IArI(n)

Table 4. Case markers

Kalp	Yürek	Inflectional Suffixes
-------------	--------------	------------------------------

Kalbi , kalbe, kalpte, kalpten, kalbin (GEN)	Yüreği; yüreğe; yürekte; yürekten; yüreğin, and other combination of the suffixes like yüreğimizin, yüreklerine, etc.	Case markers -(y)I marker of the accusative case; -(y)A marker of the dative case; -DA marker of the locative case; -DAn marker of the ablative case; -(n)In/-Im marker of the genitive case: ‘heart’s’
--	---	--

Table 5. Adverbial and related suffixes

Kalp	Yürek	Suffixes
	yüreğiyle	the comitative marker an adverbial of manner: -(y)IA/ile
	yüreklice yüreklerce	Adverbial suffix -CA
kalpten	yürekten	The source of the action or the space through which an action takes place (indicated by the ablative case marker) -DAn

Table 6. -ki following locative forms

Kalp	Yürek	Inflectional Suffixes
kalpteki	yürekteki	By attaching -ki to noun phrases and postpositions which contain the locative suffix: yürekteki/kalpteki ‘(the one) in the heart’.

Table 7. Generalizing modality marker -Dİr

Kalp	Yürek	Inflectional Suffixes
	yürektir	The generalizing modality marker -Dİr

Table 8. Diminutive suffix -CIK

Kalp	Yürek	Derivational Suffixes
------	-------	-----------------------

yürecik	-CIK: diminutive suffix
---------	-------------------------

Table 9. Adjectival suffix -II

Kalp	Yürek	Derivational Suffixes
kalpli	yürekli	-II: adjectival suffix

Table 10. Privative suffix -sIz

Kalp	Yürek	Derivational Suffixes
kalpsiz	yüreksiz	-sIz productive suffix is added to nouns to form adjectives denoting that the entity described lacks whatever is expressed by the root.

Table 11. Nominal suffix -IIK

Kalp	Yürek	Derivational Suffixes
Kalplilik	Yüreklilik yüreksizlik	-IIK productive suffix derives the state relating to a particular concept

Adjective Collocates of Yürekli and Kalpli in the TNC

İyi kalpli/iyi yürekli: 'good-hearted'

- w W-PA16B3A-0503-259 güzel ve yakışıklıdır ama iyi kalpliliği devam etmektedir. Annesi Bayan Gamelin'I
- w W-CG03A1B-3165-2210 adı belirtilmeyen çar da "iyi yürekli ve duyguludur". Duygusal akımın bütün
- w W-OA16B1A-1221-1841 anlatırım. Sıkılmazsınız." "Sağ ol, iyi yürekli yavrum. Üzülme... Bir şeye ihtiyacım

Açık yürekli 'open-hearted'

- w W-JI22C2A-0797-746 bir netleşir, daha bir açık yürekli olur, ya da bana öyle
- w W-OE39C3A-2604-36 izin verirsiniz dürüst ve açık yürekli bir insan olarak konuşabilir miyim?
- w W-NE36C3A-0079-429 dediği için alkış alan "açık yürekli" bir konuşmacı, sınıf öğretmeni tarafından
- w W-EA16B4A-0353-1758 anımsıyorum. Her zamanki gibi açık yürekli, saf ve toksözlü, sormuştu Sınıftaki

Aslan yürekli 'lion-hearted'

- w W-RG41C3A-1164-1694 çalışma 'Selahaddin Eyyubi'nin Yeğeni, Aslan yürekli Rişar'ın Kız kardeşine Karşı' (geçen

w W-XI45F1D-4809-256 sık sık arayıp soran aslan yürekli şövalyem; birlikte nice güzel yıllara

Serçe yürekli ‘sparrow-hearted’

w W-KA16B4A-0121-890 vermeden konmuşken onu öldüremeyen serçe yürekli kişi de ben değil miyim?

Verbal Forms of Yürek: Yüreklenmek/Yüreklendirmek

The root yürek can take the verbal suffix -lAn and, with the causative suffix -DIr, form yürek-len-dir- ‘to encourage’.

w W-LA16B4A-0289-1237 insan umarken mutluluğu Ölünmez der yüreklenmeme

Yoramaz atımı yolların en yoranı

w W-DA16B2A-1719-180 yapmak isteyip de yapmaya bitürlü yüreklenen şeyleri yapan bir kadındın, çok

w W-GE39E1B-2835-1893 dua ediyoruz. Allah onları korusun. Yüreklenemediği yöneticilere anlayış ve çözüm için

DISCUSSION

The corpus results reveal a strong asymmetry between kalp and yürek. Although both lexemes can denote the anatomical heart, yürek is much more productive in the non-literal dataset and participates in a wider range of emotion categories, metaphorical mappings, morphological formations, and characterological collocations. This supports the view that near-synonymous body-part terms may occupy different conceptual niches within the same language rather than functioning as interchangeable lexical equivalents.

The findings also show that embodiment and cultural convention operate together. Recurrent mappings involving physical agitation, damage, force, pressure, heat, movement, possession, and containment are motivated by bodily experience, yet their lexical realization is shaped by Turkish conventions. The particularly productive association of yürek with courage, fearlessness, emotional intensity, and character is visible not only in metaphorical expressions but also in derivational forms such as yürekli, yüreksiz, yüreklilik, yüreksizlik, yüreklenmek, and yüreklendirmek. In this respect, the corpus evidence extends earlier observations on Turkish body-part conceptualization (Çetinkaya, 2007; Öz, 2011).

The CONTAINER schema cuts across several emotion categories and is therefore one of the most systematic patterns in the dataset. Sadness, fear, love, anger, hope, pity, excitement, and relief may all be represented as substances located in or affecting the heart. Metonymic patterns complement these metaphors by linking physiological effects such as increased heartbeat with the corresponding emotional state. Taken together, the results support cognitive-linguistic accounts in which emotion concepts emerge from recurrent embodied experience but are elaborated through language-specific cultural models (Kövecses, 2000, 2010).

CONCLUSION

This study analyzed 2,421 non-literal TNC concordance lines involving kalp and yürek and demonstrated that the two terms differ substantially in figurative productivity. Yürek dominates the non-literal dataset and exhibits a wider semantic, affective, morphological, and collocational range, while kalp is more restricted. The most prominent patterns include sadness as agitation,

damage, burden, heat, or contained substance; distress as darkness or internal pressure; love as unity, bond, transfer, possession, heat, or containment; and fear as burden, cold, physical damage, displacement, absence of heart, or contained substance.

The findings show that Turkish emotion language cannot be explained through bodily universals alone. Shared physiological experience supplies recurrent conceptual structures, but lexical choice and conventional usage are culturally patterned. The contrast between *kalp* and *yürek* therefore provides evidence for the interaction of embodiment, cultural conceptualization, and lexical distribution.

REFERENCES

- Aksan, M. (2006a). Metaphors of anger: An outline of a cultural model. *Journal of Linguistics and Literature*, 3(1), 31–67. <https://ded.mersindibilim.info/tr/download/article-file/182621>
- Aksan, M. (2006b). The container metaphor in Turkish expressions of anger. *Journal of Linguistics and Literature*, 3(2), 15–24. <http://ded.mersindibilim.info/tr/download/article-file/182619>
- Aksan, M., & Aksan, Y. (2012). To emote a feeling or to feel an emotion: A view from Turkish. In P. Wilson (Ed.), *Dynamicity in emotion concepts: Lodz studies in language* (Vol. 27, pp. 285–304). Peter Lang.
- Aksan, Y., & Kantar, D. (2007). When love is a journey in English and in Turkish. In P. Cap & J. Nijakowska (Eds.), *Current trends in pragmatics* (pp. 93–109). Cambridge Scholars Publishing.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ., & Kurtoglu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)* (pp. 3223–3227). European Language Resources Association. <https://aclanthology.org/L12-1590/>
- Apresjan, V. (1997). Emotion metaphors and cross-linguistic conceptualization of emotions. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 6(2), 179–195.
- Baş, M. (2015). *Conceptualization of emotion through body part idioms in Turkish: A cognitive linguistic study* [Doctoral dissertation, Hacettepe University]. Hacettepe University Open Access System. <http://hdl.handle.net/11655/3612>
- Çetinkaya, B. (2006). *Türkiye Türkçesinde mutluluk ve üzüntü göstergeleri* [Unpublished doctoral dissertation]. Gazi University.
- Çetinkaya, B. (2007). Bağlam içerisinde yürek ve kalp sözcükleri. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 111–134.
- Gaby, A. (2008). Gut feelings: Locating intellect, emotion and life force in the Thaayorre body. In F. Sharifian, R. Dirven, N. Yu, & S. Niemeier (Eds.), *Culture, body, and language:*

Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages (pp. 27–44). Mouton de Gruyter.

Gibbs, R. W. (2005). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.

Gutiérrez Pérez, R. (2008). A cross-cultural analysis of heart metaphors. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 21, 25–56.

<https://raei.ua.es/article/view/2008-n21-a-cross-culturalanalysis-of-heart-metaphors>

Knowles, M., & Moon, R. (2006). *Introducing metaphor*. Routledge.

Kövecses, Z. (1990). *Emotion concepts*. Springer.

Kövecses, Z. (1995). Anger: Its language, conceptualization, and physiology in the light of cross cultural evidence. In J. R. Taylor & R. E. MacLaury (Eds.), *Language and the cognitive construal of the world* (pp. 181–196). Mouton de Gruyter.

Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.

Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.

Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (Original work published 1980)

Longman Dictionary of Contemporary English. (n.d.). *Longman Dictionary of Contemporary English*. <https://www.ldoceonline.com/>

Öz, S. (2011). *A corpus-based analysis of Turkish body part terms based on conceptual metaphor theory* [Unpublished master's thesis]. Mersin University.

Sharifian, F., Dirven, R., Yu, N., & Niemeier, S. (Eds.). (2008). *Culture, body, and language: Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages*. Mouton de Gruyter.

Siahaan, P. (2008). Did he break your heart or your liver? A contrastive study on metaphorical concepts from the source domain organ in English and in Indonesian. In F. Sharifian, R. Dirven, N. Yu, & S. Niemeier (Eds.), *Culture, body, and language: Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages* (pp. 45–74). Mouton de Gruyter.

Türk Dil Kurumu. (n.d.). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>

- Vejdemo, S., & Vandewinkel, S. (2016). Extended uses of body-related temperature expressions. In P. Juvonen & M. Koptjevskaja-Tamm (Eds.), *The lexical typology of semantic shifts* (pp. 249–284). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110377675-009>
- Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture specific configurations*. Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1998). ‘Sadness’ and ‘anger’ in Russian: The nonuniversality of the so-called ‘basic human emotions’. In A. Athanasiadou & E. Tabakowska (Eds.), *Speaking of emotions: Conceptualisation and expression* (pp. 227–252). Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, A., & Harkins, J. (2001). Introduction. In J. Harkins & A. Wierzbicka (Eds.), *Emotions in crosslinguistic perspective*. Mouton de Gruyter.
- Yu, N. (2008). Metaphor from body and culture. In R. W. Gibbs (Ed.), *The Cambridge handbook of metaphor and thought* (pp. 242–262). Cambridge University Press.

***Nice Nine'nin Zeytini* Bağlamında İklim Adaleti Eğitimi: Çocuk Edebiyatı Üzerinden Bir Okuma**

Climate Justice Education Through Children's Literature: A Reading of *Nice Nine's Olive Tree*

Zehra Nur CANPOLAT

Adıyaman Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışma, çocuk edebiyatının iklim adaleti eğitimi bağlamındaki işlevini, *Nice Nine'nin Zeytini* adlı eser üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde iklim krizi yalnızca çevresel bir sorun olmaktan çıkmış; etik, toplumsal ve politik boyutlarıyla “adalet” kavramı etrafında yeniden düşünülmesi gereken bir meseleye dönüşmüştür. Bu bağlamda iklim adaleti eğitimi, bireylerin yalnızca doğa bilinci geliştirmesini değil, aynı zamanda eşitsizlik, sorumluluk ve hak temelli düşünme becerileri kazanmasını da hedeflemektedir. Çocuk edebiyatı, soyut kavramların somut anlatılar aracılığıyla içselleştirilmesini sağlayan güçlü bir pedagojik araçtır. *Nice Nine'nin Zeytini*, doğa ile insan arasındaki ilişkiyi, kuşaklar arası aktarımı ve yerel bilgelik üzerinden çevresel farkındalığı işleyerek, iklim adaleti perspektifi için zengin bir anlatı sunmaktadır. Eserde zeytin metaforu; süreklilik, direnç ve ekolojik hafıza kavramlarını temsil ederken, aynı zamanda doğaya yönelik sorumluluğun etik boyutunu da görünür kılmaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden doküman incelemesi kullanılmış; eser, iklim adaleti eğitiminin temel bileşenleri (eşitlik, sürdürülebilirlik, sorumluluk ve empati) doğrultusunda çözümlenmiştir. Bulgular, eserin çocuklarda çevresel farkındalığın ötesinde, adalet temelli bir ekolojik bilinç geliştirmeye katkı sağladığını göstermektedir. Özellikle anlatıdaki karakterler ve doğa unsurları arasındaki ilişki, çocukların empati kurma ve etik değerlendirme yapma becerilerini desteklemektedir. *Nice Nine'nin Zeytini* gibi eserlerin eğitim ortamlarında kullanılması, iklim adaleti eğitiminin erken yaşlarda temellendirilmesi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bu çalışma, çocuk edebiyatının iklim krizi bağlamında dönüştürücü bir eğitim aracı olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim adaleti, çocuk edebiyatı, ekolojik bilinç, değerler eğitimi, sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

This study aims to explore the role of children's literature in climate justice education through an analysis of *Nice Nine's Olive Tree*. Today, the climate crisis has evolved beyond being merely an environmental issue; it has become a multidimensional problem that requires reconsideration within ethical, social, and political frameworks, particularly through the lens of justice. In this context, climate justice education seeks not only to foster environmental awareness but also to

develop individuals' abilities to think in terms of equity, responsibility, and rights. Children's literature serves as a powerful pedagogical tool by enabling the internalization of abstract concepts through concrete narratives. *Nice Nine's Olive Tree* presents a rich narrative framework for climate justice education by addressing the relationship between humans and nature, intergenerational transmission, and ecological awareness grounded in local wisdom. In the story, the olive tree functions as a metaphor for continuity, resilience, and ecological memory, while also highlighting the ethical dimensions of human responsibility toward nature. This study employs a qualitative research design based on document analysis. The text is examined in relation to the core components of climate justice education, including equity, sustainability, responsibility, and empathy. The findings indicate that the work contributes not only to environmental awareness but also to the development of a justice-oriented ecological consciousness among children. In particular, the relationships between characters and natural elements in the narrative support the development of empathy and ethical reasoning skills. Literary works such as *Nice Nine's Olive Tree* hold significant potential for integrating climate justice education into early learning environments. This study highlights the need to reconsider children's literature as a transformative educational tool in the context of the climate crisis.

Keywords: Climate justice, children's literature, ecological awareness, values education, sustainability.

Giriş

İklim adaleti eğitimi, iklim krizinin yalnızca çevresel değil aynı zamanda sosyal ve etik bir mesele olduğunu kavratmayı amaçlar. Bu eğitim yaklaşımı, küresel ısınmanın etkilerinin toplumlar arasında eşit dağılmadığını vurgular. Özellikle yoksul, kırılgan ve marjinal grupların iklim değişikliğinden daha fazla etkilendiği gerçeği üzerinde durur. Öğrencilere, doğa ile insan arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılık içerdiği öğretilir. Aynı zamanda tarihsel sorumluluk kavramı ele alınarak, sanayileşmiş ülkelerin rolü tartışılır. İklim adaleti eğitimi, bireyleri yalnızca bilinçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda harekete geçmeye teşvik eder. Bu bağlamda eleştirel düşünme becerileri geliştirilir ve farklı bakış açıları değerlendirilir. Eğitim sürecinde disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenir ve bilim, etik, siyaset gibi alanlar bir arada ele alınır. Öğrencilerin yerel ve küresel düzeyde çözüm üretme becerileri desteklenir. Dolayısıyla iklim adaleti eğitimi, daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir dünya için bilinçli bireyler yetiştirmeyi hedefler.

İklim adaleti eğitimi, iklim krizini yalnızca bilimsel veriler üzerinden değil, etik, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele almayı gerektiren çok katmanlı bir öğrenme alanı olarak öne çıkar. Bu yaklaşım, çevresel meselelerin tekil ve evrensel anlatılarla açıklanamayacağını, aksine farklı coğrafyalar, sınıflar ve topluluklar arasında eşitsiz biçimlerde deneyimlendiğini vurgular. Postmodern ekoloji ile kesişen bu eğitim anlayışı, doğa ile insan arasındaki ilişkinin sabit ve uyumlu bir dengeye dayanmadığını, aksine tarihsel, politik ve ekonomik süreçlerle sürekli yeniden kurulduğunu savunur. Bu bağlamda Greg Garrard'ın ortaya koyduğu post-denge kavramı, ekosistemlerin durağan bir uyum içinde var olduğu yönündeki geleneksel kabulleri sorgulayarak, doğanın dinamik, kırılgan ve çoğu zaman öngörülemez yapısını görünür kılar. İklim adaleti eğitimi de benzer biçimde, doğayı yalnızca korunması gereken bir nesne olarak değil, insan faaliyetleriyle iç içe geçmiş, çatışmalı ve çok sesli bir alan olarak ele almayı gerektirir.

Bu çalışma, çevresel adalet, ekolojik keder ve yas kavramlarını iklim adaleti eğitimi perspektifiyle yeniden düşünerek, *Nice Nine'nin Zeytini* adlı resimli çocuk kitabını pedagojik bir bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. Eser, Manisa'nın Yırca köyünde yaşanan zeytin ağacı kıyımını

merkeze alarak, iklim ve çevre krizlerinin yerel deneyimler üzerinden nasıl somutlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Metinde, zeytin ağacı, kepçe operatörü, mühendis, nine ve kız çocuğu olmak üzere beş farklı anlatıcının varlığı, çocuk okurların çevresel yıkımı tek boyutlu bir felaket anlatısı olarak değil, çok katmanlı ve tartışmaya açık bir süreç olarak kavramalarına imkân tanır. Bu yönüyle eser, iklim adaleti eğitiminin temel hedeflerinden biri olan eleştirel düşünme ve empati geliştirme süreçlerine katkı sunar. *Nice Nine* ve *Yırca* köylülerinin zeytin ağaçlarının yok edilmesi karşısındaki direnişi, ekolojik yasın yalnızca bireysel bir duygu durumu olmadığını, aynı zamanda kolektif bir hak arama ve adalet talebi biçimi olarak da ortaya çıkabileceğini gösterir. Ekolojik keder ve yas, burada yalnızca doğanın kaybına yönelik bir tepki değil, aynı zamanda yaşam biçimlerinin, kültürel sürekliliğin ve yerel belleğin aşınmasına karşı verilen bir karşı duruş olarak anlam kazanır. Termik santral projeleri, zorunlu yer değiştirmeler ve çevresel yıkımlar, iklim adaleti bağlamında değerlendirildiğinde, kırılğan toplulukların maruz kaldığı eşitsizlikleri görünür kılan somut örnekler hâline gelir. Bu noktada çocuk edebiyatı, iklim krizinin soyut ve uzak bir tehdit olmaktan çıkarılarak, gündelik hayatla ilişkili, hissedilebilir ve tartışılabilir bir deneyime dönüştürülmesinde önemli bir araç işlevi görür. *Nice Nine'nin Zeytini*, hem çocuklara yönelik bir farkındalık metni hem de iklim adaleti eğitimi açısından eleştirel okuma pratiklerine imkân tanıyan bir anlatı olarak değerlendirilmeye açıktır. Bu bağlamda eser, çevresel adalet, ekolojik yas ve pedagojik dönüşüm ekseninde ele alınarak, iklim adaleti eğitiminin edebî metinler aracılığıyla nasıl derinleştirilebileceğine dair bir tartışma zemini sunmaktadır.

Literatür Taraması

İklim adaleti eğitimi, son yıllarda çevre eğitimi literatürünün önemli bir alt başlığı olarak gelişmiş ve özellikle iklim krizinin eşitsiz etkilerini görünür kılma amacıyla öne çıkmıştır. Bu yaklaşım, çevre sorunlarını yalnızca bilimsel bilgi aktarımıyla sınırlamayan, aksine etik, politik ve toplumsal boyutlarıyla ele alan disiplinlerarası bir çerçeve sunar. Nicholas Low ve Brendan Gleeson'ın çevresel adaleti mekânsal ve toplumsal eşitsizlikler üzerinden tartıştıkları çalışmaları, iklim krizinin etkilerinin coğrafi ve sınıfsal olarak farklılaştığını ortaya koyarken; David Schlosberg bu çerçeveyi genişleterek adalet kavramını yalnızca dağılım değil, tanınma ve katılım boyutlarıyla birlikte ele alır. Bu bağlamda iklim adaleti eğitimi, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi, yerel ve küresel ölçekte adalet ilişkilerini sorgulamalarını sağlamayı ve çevresel sorunlara karşı aktif yurttaşlık bilinci kazandırmayı hedefler.

Bu yaklaşımın kuramsal arka planı, ekoeleştirme ve özellikle postmodern ekoloji tartışmalarıyla kesişmektedir. Greg Garrard, doğa-kültür ilişkisini sabit ve uyumlu bir yapı olarak değil, çatışmalı ve değişken bir süreç olarak tanımlarken, post-denge kavramı aracılığıyla ekosistemlerin durağan bir dengeye sahip olduğu yönündeki geleneksel anlayışı sorgular. Bu yaklaşım, iklim adaleti eğitiminin doğayı idealize eden anlatılar yerine, karmaşık ve çok katmanlı bir gerçeklik olarak ele alması gerektiğini ortaya koyar. Öte yandan Michel Foucault'nun iktidar, söylem ve bilgi ilişkilerine dair geliştirdiği kuramsal çerçeve, çevresel söylemlerin nasıl üretildiğini ve hangi güç ilişkileri içinde anlam kazandığını çözümlemek açısından önemli bir imkân sunar. Bu doğrultuda doğa üzerindeki tahakküm, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda söylemsel ve epistemik bir inşaa olarak değerlendirilebilir.

Çevresel adalet literatürünün güncel yönelimlerinden biri olan çoklu türler adaleti ise insan-merkezcî yaklaşımları sorgulayarak etik çerçeveyi genişletir. Danielle Celermajer ve çalışma arkadaşları, adaletin yalnızca insanlar arasında değil, insan-dışı varlıkları da kapsayacak şekilde yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, iklim adaleti eğitiminin kapsamını genişleterek, doğayı bir kaynak ya da arka plan olmaktan çıkarıp özneleşen bir varlık alanı olarak

konumlandırır. Türkiye’de ise Kerimcan Yazgünoğlu, Tırış ve Oğuz’un 2020 ve 2021 yıllarında yaptıkları çalışmalar, çevresel adalet ve ekolojik kriz bağlamında yerel deneyimlere odaklanarak literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Ekolojik keder ve yas kavramları da bu tartışma alanında giderek daha fazla görünürlük kazanmaktadır. Bu kavramlar, bireylerin ve toplulukların doğa kaybı karşısında geliştirdiği duygusal ve kültürel tepkileri ifade ederken, aynı zamanda bu kaybın politik ve etik boyutlarına da işaret eder. Catriona Mortimer-Sandilands ve Bruce Erickson gibi araştırmacılar, çevresel kayıp ve yas süreçlerinin kültürel temsiller aracılığıyla nasıl kurulduğunu tartışarak bu alanın duygulanımsal boyutunu derinleştirmiştir. Ayrıca Julie Sze ve Joni Adamson gibi isimler, çevresel adalet ile kültürel anlatılar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, edebî metinlerin bu süreçteki rolünü görünür kılmıştır.

Bu bağlamda T. J. Demos ve Amitav Ghosh gibi düşünürlerin çevresel krizlerin anlatı biçimleri üzerine geliştirdikleri tartışmalar, çocuk edebiyatı gibi alanların da bu çerçevede yeniden değerlendirilmesine olanak tanır. Ayrıca Deborah Bird Rose ve Donna Haraway’in insan-dışı varlıklarla kurulan ilişkileri etik ve ontolojik düzlemde yeniden düşünmeye açan çalışmaları, çoklu türler adaleti perspektifini derinleştirmektedir. Bu noktada, Di Chiro’nun çevresel adalet hareketlerini toplumsal mücadeleler ve feminist politikalar bağlamında ele alan yaklaşımı, doğa, beden ve iktidar ilişkilerini birlikte düşünmeye imkân tanır. Böylece mevcut literatür, iklim adaleti eğitimi, postmodern ekoloji ve çocuk edebiyatı arasında güçlü bir kuramsal ilişki kurmakla birlikte, bu üç alanın ekolojik yas ve keder kavramlarıyla birlikte ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlayarak, çocuk edebiyatı üzerinden iklim adaleti eğitiminin duygusal ve eleştirel boyutlarını birlikte değerlendiren bütüncül bir okuma önerisi sunmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, inceleme nesnesi olarak Şafak Okdemir’in yazıp resimlediği *Nice Nine’nin Zeytini* adlı resimli çocuk kitabı seçilmiştir. Araştırma, metin ve görsel unsurların birlikte değerlendirildiği bütüncül bir kitap tahliline dayanmaktadır. Bu bağlamda eser, postmodern ekoloji ve iklim adaleti eğitimi perspektifleri doğrultusunda yakın okuma tekniğiyle incelenmiş; anlatı yapısı, anlatıcı çeşitliliği, karakter temsilleri ve doğa-insan ilişkisini kurma biçimleri çözümlenmiştir.

Çalışmada ayrıca metnin görsel boyutu da analize dâhil edilmiştir. Resimli çocuk kitaplarının anlam üretim sürecinde görsellerin belirleyici rolü göz önünde bulundurularak, eserde yer alan illüstrasyonlar metinle kurdukları ilişki çerçevesinde değerlendirilmiştir. Görsellerin, ekolojik yıkımı, duygusal yoğunluğu ve çoklu bakış açılarını nasıl temsil ettiği incelenmiş; özellikle ekolojik keder ve yasın görsel düzlemde nasıl somutlaştırıldığına odaklanılmıştır.

Bununla birlikte eser, Yırca köyünde yaşanan zeytin ağaçlarının yok edilmesine dayanan gerçek bir olayla ilişkili olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu çevresel yıkıma dair fotoğraflar da çalışmaya dâhil edilerek, kurmaca anlatı ile gerçeklik arasındaki ilişki karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmiştir. Fotoğraf ve illüstrasyonların birlikte değerlendirilmesi, okurun hem estetik hem de etik düzlemde nasıl bir farkındalık geliştirebileceğini ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, çevresel adalet, çoklu türler perspektifi ve ekolojik yas kavramları çerçevesinde yorumlanmış; çocuk edebiyatının iklim adaleti eğitimi bağlamında nasıl işlevselleşebileceği tartışılmıştır. Bu yönüyle çalışma, edebî metinlerin yalnızca anlatı düzeyinde

değil, görsel ve duygulanımsal boyutlarıyla da pedagojik bir araç olarak nasıl kullanılabileceğine dair nitel bir çözümleme sunmaktadır.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma, tek bir eser üzerinden yürütülen nitel bir incelemeye dayandığı için elde edilen bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. İncelenen adlı eserin belirli bir tarihsel ve yerel bağlama, özellikle Yırca'da yaşanan çevresel olaya dayanması, yorumların bu bağlamla ilişkili olarak şekillenmesine neden olmuştur. Ayrıca çalışmada kullanılan fotoğraflar ve görseller, belirli bir seçki doğrultusunda analize dâhil edilmiş olup, farklı görsel materyallerin eklenmesi farklı yorumların ortaya çıkmasına imkân tanıyabilir.

Bulgular

Michele Anstey ve Kathleen O'Neil'in işaret ettiği üzere postmodern resimli çocuk kitapları, yalnızca okuryazarlık becerilerini geliştiren araçlar değil; aynı zamanda çocukların dünyayı çok katmanlı biçimde anlamlandırmalarını sağlayan güçlü anlatı alanlarıdır. Bu eserler, metin ile görsel arasındaki sınırları esneterek okuru pasif bir alıcı olmaktan çıkarır; onu etik, politik ve kültürel sorgulamaların aktif bir öznesine dönüştürür. Tam da bu noktada iklim krizi, yalnızca çevresel bir sorun değil, etik ve adalet kavramlarının yeniden bağlandığı bir fenomen olarak belirir (Yazgünoğlu, 2022: 146). Dolayısıyla postmodern resimli kitaplar, çocuklara yalnızca hikâye anlatmaz; aynı zamanda onları iklim adaleti, çevresel adalet ve çoklu türler adaleti gibi kavramlarla erken yaşta tanıştırır.

İklim krizi; sosyal ve mekânsal eşitsizlikleri, yerel ve küresel ilişkileri, ırk, cinsiyet, kültür ve iktidar kesişimlerini dönüştüren çok boyutlu bir olgudur. Üstelik ironik biçimde bu krize en az sebep olan topluluklar, onun en ağır sonuçlarını yaşamaktadır (, 2022: 146). Sosyal adaletsizlik ile çevresel adaletsizlik arasındaki bu sıkı bağ, “sosyal adaletsizliği yaşayanların çevresel adaletsizliğin de bir parçası olduğu” gerçeğini görünür kılar (Yazgünoğlu, 2022: 150). Bu bağlamda çevresel adalet yalnızca insanlar arasındaki eşitliği değil, insan ile doğa arasındaki dengeyi ve nihayetinde çoklu türler arası etik ilişkileri de kapsayan geniş bir çerçeveye oturur (Low & Gleeson, 1998; Schlosberg, 2013; Celermajer vd., 2020; Akt. Yazgünoğlu, 2022: 151).

Şafak Okdemir'in *Nice Nine'nin Zeytini* adlı eseri, tam da bu kesişim kümesinde yer alan güçlü bir iklimkurgu örneği olarak dikkat çeker. Ege Bölgesi gibi tarımsal üretimin yoğun olduğu ve çevresel krize en az katkı sunmasına rağmen onun yıkıcı sonuçlarına maruz kalan bir coğrafyada geçen

anlatı, iklim adaletinin somut bir temsiline dönüşür. Gerçek bir olaydan, Yırca Direnişi'nden ilham alan eser, bir sabah vakti yedi bine yakın zeytin ağacının kesilmesini beş farklı anlatıcı üzerinden aktararak çoğulcu bir bakış açısı geliştirir. Bu yönüyle kitap, çocuk edebiyatında nadir görülen bir biçimde, ekolojik yıkımı yalnızca bir “olay” olarak değil, etik bir kırılma noktası olarak ele alır.

Anlatının merkezinde yer alan zeytin ağacı, insan-merkezci dünya görüşüne karşı güçlü bir karşı söylem geliştirir. Kendi zamansallığını insan ömrünün ötesine taşıyan bu kadim varlık, doğanın yalnızca bir kaynak değil, bir özne olduğunu hatırlatır. Ancak antroposen çağda bu özne, teknokapitalist sistemin gözünde “harcanabilir” bir varlığa indirgenir. Yazgünoğlu’nun belirttiği gibi, biyopolitik mekanizmaları elinde bulunduran ayrıcalıklı sınıflar, insan ve insan olmayan özneleri kolaylıkla “ıskarta bedenler” kategorisine yerleştirebilmektedir (2022: 162-163). Kitapta kepçe ve mühendis figürleri, bu sistemin sahadaki temsilcileri olarak karşımıza çıkar. Onların bireysel tereddütleri, yapısal şiddetin önüne geçemez; böylece etik sorgulama, eyleme dönüşmediği sürece etkisiz kalır.

Kepçe operatörünün vicdan azabı ve mühendis beyin içsel çatışması, bireyin sistem karşısındaki kırılganlığını gözler önüne sererken; köylülerin direnişi kolektif bir etik duruşun imkânına işaret eder. Bu noktada Yırcıların direnişi, Michel Foucault’nun “itaatkâr bedenler” kavramına karşı bir başkaldırı olarak okunabilir. Köylüler, bedenlerini ve yaşam alanlarını savunarak pasif öznelerle dönüşmeyi reddederler. Özellikle kadınların -başta Nice Nine olmak üzere- anlatıdaki belirleyici konumu, ekofeminist bir okumanın da kapısını aralar. Di Chiro’nun vurguladığı gibi, çevresel yıkımın en ağır yükünü çoğu zaman yoksul, marjinalleştirilmiş ve doğayla doğrudan ilişkili topluluklar taşır (2016: 103).

Nice Nine karakteri, yalnızca bir direniş figürü değil, aynı zamanda ekolojik hafızanın taşıyıcısıdır. Girit göçmeni kimliğiyle, yersiz yurtsuzlaşmanın ve aidiyet kaybının izlerini taşır; bu yönüyle ekolojik yabancılaşmanın somut bir örneğine dönüşür. Göç olgusu burada yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda doğayla kurulan bağın kopuşudur. Bu kopuş, iklim krizinin görünmeyen ama derin etkilerinden biridir.

Anlatıda çocuk karakter Asena ise geleceğin sembolik taşıyıcısıdır. Her ne kadar doğrudan eyleyici bir konumda olmasa da onun varlığı, iklim adaletine dair bir umut alanı açar. Çocuk kahramanların bu tür anlatılardaki varlığı, yalnızca masumiyetin değil, aynı zamanda olası bir dönüşümün de göstergesidir. Çünkü iklim adaleti, yalnızca bugünün değil, yarının da meselesidir.

Brian Tokar'ın da belirttiği gibi iklim adaleti, yüzeysel ve piyasa temelli çözümler yerine, yerel toplulukların güçlendirilmesini ve alternatif yaşam biçimlerinin geliştirilmesini savunur (2014: 13). Chitra Sankaran ise bu adalet anlayışını, doğal kaynaklara bağımlı toplulukların bu kaynaklar üzerinde söz sahibi olma hakkı olarak tanımlar (2022: 114). Bu perspektiften bakıldığında, zeytinliklerin kamusallaştırılması ve köylülerin topraklarından dışlanması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda etik bir ihlaldir. Bu durum “ekolojik borç” kavramı çerçevesinde de değerlendirilebilir (Tırış ve Oğuz, 2020-2021).

Arne Naess'in derin ekolojisinden Murray Bookchin'in toplumsal ekolojisine uzanan çizgide ortak olan vurgu, ekolojik krizin çözümünün ancak sosyal ve ekonomik adaletle birlikte mümkün olacağıdır (Yazgünoğlu, 2022: 155). *Nice Nine'nin Zeytini* bu bütüncül bakışı çocuk edebiyatı düzlemine taşıyarak, okurda empatik bir farkındalık yaratır. Didaktik bir dil kullanmaksızın, görsel ve anlatısal stratejilerle okuru düşünmeye sevk eder.

İklim değişikliği insanın yerküyle kurduğu en temel ilişkiyi sarsmaktadır. Bu nedenle insanın doğayla yeniden bağ kurması ve ekolojik bir bilinç geliştirmesi kaçınılmazdır (Yazgünoğlu, 2022: 170). *Nice Nine'nin Zeytini*, bu ihtiyacı çocuk okur düzeyinde görünür kılan, güçlü bir iklimkurgu örneği olarak öne çıkar. Anlatı, açıkça öğretici olma iddiası taşımasa da, iklim krizine dair farkındalığın artık ertelenemez bir gereklilik olduğunu sezdirir. En sarsıcı soruyu güçlü bir şekilde ortaya koyar: Köklerinden koparılan yalnızca zeytin ağaçları mıdır, yoksa insanın dünyayla kurduğu bağın kendisi midir?

Asena ve İklim Adaleti Eğitimi Bağlamında Çocuk Kahramanın İşlevi

İklim adaleti eğitimi açısından çocuk edebiyatında yer alan çocuk kahramanlar, yalnızca anlatının duygusal merkezini oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda etik farkındalığın, eleştirel düşünmenin ve eyleyciliğin potansiyel taşıyıcıları olarak işlev görür. Bu bağlamda *Nice Nine'nin Zeytini*, Asena karakteri üzerinden çocuk öznenin iklim adaleti karşısındaki konumunu hem açığa çıkaran hem de tartışmaya açan bir anlatı sunar. Asena, doğrudan eyleme geçme kapasitesi sınırlı bir çocuk

olarak görünse de, ekolojik hafızanın sürekliliğini sağlayan ve geleceğe yönelik etik bir duyarlılığı temsil eden bir figürdür.

Anlatıda zeytin ağacı, yalnızca doğanın bir parçası değil; yerinden edilme, kökünden koparılma ve yeniden tutunma süreçlerinin metaforu olarak belirir. Bu yönüyle ağaç, Hirschon'un *displacement* (yerinden edilme) kavramıyla örtüşen biçimde, hem insan hem de insan olmayan varlıkların ortak yazgısını temsil eder. Nice Nine'nin ağaca dokunarak vedalaşması, bireysel bir kaybın ötesinde kolektif bir ekolojik yasın ifadesidir. Ancak bu yasın geleceğe taşınması, doğrudan Asena'nın varlığıyla mümkün olur. Çünkü çocuk kahraman, yalnızca geçmişin tanığı değil, aynı zamanda geleceğin kurucu öznesidir.

İklim adaleti eğitimi açısından bakıldığında, bu tür anlatılarda çocuk karakterlerin işlevi iki yönlüdür: Bir yandan empati kurma becerisini geliştirir, diğer yandan okuru eyleme geçmeye çağıran bir özdeşlik alanı yaratır. Greta Gaard'ın ekopedagoji çerçevesinde ortaya koyduğu gibi, çocuk çevre edebiyatı; retorik, çevresel ve kültürel okuryazarlığı geliştiren, yabancılaşmaya karşı bir panzehir sunan ve okuru ekolojik demokrasi yönünde harekete geçirme potansiyeli taşıyan bir alandır. Bu noktada Asena'nın anlatı içindeki konumu, söz konusu potansiyelin hem gücünü hem de sınırlarını görünür kılar.

Gaard'ın ilk sorusu olan "Ben kimim?" bağlamında Asena, kimliğini doğayla kurduğu ilişki üzerinden inşa eden bir karakterdir. Ninesinin masallarıyla beslenen bu kimlik, insan ile doğa arasındaki hiyerarşik ayrımı reddeder. Zeytin ağacıyla kurduğu bağ, onu doğanın dışında değil, bir parçası olarak konumlandırır. Buna karşılık kepçe operatörü ve mühendis gibi yetişkin figürler, doğayla kurdukları araçsal ilişki nedeniyle bu bütüncül kimlikten çoktan kopmuş, yabancılaşmış özneler dönüşmüştür.

İkinci soru olan eko-adaletin nasıl kurulduğu meselesinde ise anlatı, kolektif direnişi ön plana çıkarır. Köy halkının zeytinlikte tuttuğu nöbet, yalnızca bir çevre mücadelesi değil; aynı zamanda katılımcı bir adalet anlayışının somut örneğidir. Bu durum, Yazgünoğlu'nun belirttiği gibi çevresel adaletin yalnızca doğayı değil, insanlar arasındaki eşitliği de kapsadığını gösterir (2022: 151). Ancak bu kolektif mücadelenin içinde Asena'nın rolü daha çok tanıklık ve duygusal bağ kurma düzeyinde kalır. Bu da çocuk kahramanın eyleycilik kapasitesinin sınırlı tutulduğunu düşündürür.

Gaard'ın üçüncü sorusu olan doğanın faillik meselesi ise anlatının en tartışmalı yönlerinden birini oluşturur. Metin, zeytin ağacını özne konumuna yaklaştırsa da, Asena'nın bakış açısında doğa yeniden korunması gereken bir nesneye indirgenir. Asena'nın ninesinden miras kalan yemeniyi ağaca bağlaması ve dilek dilemesi, güçlü bir sembolik anlam taşısa da, iklim adaleti açısından daha

çok romantik bir jest olarak kalır. “Keşke tanrıça olsaydım” (Okdemir, 2021: 60)) ifadesi, çocuğun çözümü kendi eyleyciliğinde değil, aşkın bir güçte aradığını gösterir. Oysa iklim adaleti eğitimi, çocukları pasif umut taşıyıcıları olmaktan çıkarıp aktif yurttaşlara dönüştürmeyi hedefler. Brian Tokar’ın vurguladığı gibi, iklim adaleti ancak yerel toplulukların güçlendirilmesi ve katılımcı mekanizmaların geliştirilmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda Asena’nın potansiyel eyleyciliği, anlatı içinde tam anlamıyla açığa çıkarılmaz. Örneğin, çevresel yıkımı görünür kılmak adına dijital araçları kullanması ya da kolektif direnişe aktif katılım göstermesi, çocuk kahramanın işlevini daha dönüştürücü bir noktaya taşıyabilirdi.

Bununla birlikte Asena’nın tamamen edilgen bir karakter olduğunu söylemek de eksik kalır. O, ekolojik hafızayı taşıyan, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran ve doğayla kurulan ilişkinin etik boyutunu sezgisel olarak kavrayan bir figürdür. Bu yönüyle, Arne Naess’in derin ekolojisinden Bookchin’in toplumsal ekolojisine uzanan çizgide vurgulanan “bağ kurma” ihtiyacını temsil eder. Onun varlığı, iklim krizinin yarattığı kopuşa karşı bir bağlanma imkânı sunar.

Netice itibariyle, *Nice Nine’nin Zeytini* çocuk kahraman üzerinden iklim adaleti eğitiminin temel bir gerilimini görünür kılar: Çocuk, geleceğin umudu olarak idealize edilirken, bugünün eyleyici öznesi olma kapasitesi çoğu zaman sınırlandırılır. Asena karakteri, bu gerilimin tam ortasında yer alır. O, hem umut hem eksiklikler; hem hafıza hem imkândır. İklim adaleti eğitimi açısından asıl mesele ise tam burada belirir: Çocukları yalnızca geleceğin taşıyıcıları olarak görmek yerine, onları bugünün aktif öznesi hâline getirebilecek anlatılar kurmak. Çünkü köklerinden koparılan bir dünyada, yeniden filizlenme ancak bu öznelik bilinciyle mümkün olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, *Nice Nine’nin Zeytini* üzerinden çocuk edebiyatının, özellikle de postmodern resimli kitapların, iklim adaleti eğitimi bağlamında ne denli güçlü bir pedagojik araç olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak metnin sunduğu imkânlar kadar sınırlılıkları da dikkate alındığında, çocuk edebiyatının bu alandaki işlevine dair daha geniş bir tartışma zemini açmak gerekmektedir. Öncelikle, çağdaş çocuk edebiyatı, küresel ölçekte artan iklim krizine paralel olarak, yalnızca estetik bir üretim alanı olmaktan çıkıp etik ve politik bir söylem alanına dönüşmektedir. Postmodern resimli kitaplar, çoklu bakış açıları, parçalı anlatı yapıları ve görsel-metin etkileşimi

sayesinde çocuk okuru karmaşık gerçekliklerle erken yaşta karşılaştırmaktadır. Bu yönüyle söz konusu eserler, çocukların yalnızca çevre bilinci geliştirmesine değil; aynı zamanda adalet, eşitlik ve sorumluluk gibi kavramları çok katmanlı biçimde kavramasına katkı sunar. Nitekim iklim adaleti, yalnızca doğayı koruma meselesi değil; sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizliklerin yeniden düşünülmesini gerektiren bir alandır.

Bununla birlikte, incelenen eserde de görüldüğü üzere, çocuk kahramanların çoğu zaman sembolik bir umut figürü olarak konumlandırıldığı, ancak aktif eyleyciliklerinin sınırlı tutulduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, çocuk okurun özdeşlik kurduğu karakterler aracılığıyla eyleme geçme potansiyelini zayıflatabilir. Oysa iklim adaleti eğitimi, çocukları yalnızca farkındalık düzeyinde değil, katılım ve dönüşüm düzeyinde de güçlendirmeyi hedeflemelidir. Bu bağlamda çocuk edebiyatının, çocukları edilgen tanıklar olmaktan çıkarıp, karar alma süreçlerine katılan, sorgulayan ve çözüm üreten özneler olarak kurgulaması önem arz etmektedir.

Dünya çocuk edebiyatına bakıldığında, özellikle son yıllarda iklimkurgu (cli-fi) türünde üretilen eserlerin arttığı ve bu eserlerin çocuklara yalnızca felaket senaryoları sunmakla kalmayıp alternatif yaşam biçimleri ve direnç pratikleri de önerdiği görülmektedir. Resimli kitaplar ise bu noktada ayrıcalıklı bir konuma sahiptir; çünkü görsellik, soyut kavramların somutlaştırılmasını kolaylaştırır ve duygusal etkiyi derinleştirir. Görsel anlatımın sunduğu bu imkân, çocukların empati kurma becerisini güçlendirirken, insan olmayan varlıkların da özne olarak algılanmasına katkı sağlar. Böylece çoklu türler adaleti fikri, erken yaşta içselleştirilebilir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, doğanın temsiline ilişkindir. Çocuk kitaplarında doğa çoğu zaman korunması gereken pasif bir varlık olarak sunulmakta, bu da insan-merkezi bakış açısını yeniden üretmektedir. Oysa iklim adaleti perspektifi, doğayı edilgen bir nesne değil, kendi hakları ve failliği olan bir özne olarak konumlandırmayı gerektirir. Bu nedenle hem metinsel hem görsel düzlemde doğanın ajansını görünür kılan anlatı stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bir diğer önemli tartışma noktası, ekofeminist perspektifin çocuk edebiyatındaki yansımalarıdır. Kadın ve doğa arasındaki ilişkiyi vurgulayan anlatılar, bir yandan sömürüye karşı güçlü bir eleştiri sunarken, diğer yandan doğayı dişil bir metaforla özdeşleştirerek yeni bir özcülük riski de barındırabilir. Bu nedenle çocuk edebiyatında cinsiyet, doğa ve iktidar ilişkilerinin daha dengeli ve çoğulcu bir biçimde ele alınması gerekmektedir.

Bu tartışmalar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Çocuk edebiyatı üreticileri, iklim adaleti temalı eserlerde çocuk karakterlerin eyleyciliğini artırmalı; onları yalnızca umut sembolleri değil, değişimin aktif öznesi olarak kurgulamalıdır.
- Resimli kitaplarda görsel anlatım, doğanın özne oluşunu destekleyecek şekilde kullanılmalı; insan dışı varlıkların perspektifine daha fazla yer verilmelidir.
- Eğitimciler, bu tür eserleri sınıf ortamında yalnızca okuma etkinliği olarak değil, tartışma, yaratıcı yazma ve proje temelli çalışmalarla destekleyerek öğrencilerin aktif katılımını sağlamalıdır.
- İklim adaleti eğitimi, disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmalı; edebiyat, coğrafya, fen bilimleri ve sosyal bilimler arasında köprüler kurulmalıdır.

- Yerel ekolojik sorunları merkeze alan çocuk kitaplarının üretimi teşvik edilmeli; böylece çocukların kendi yaşadıkları çevreyle daha güçlü bağlar kurmaları sağlanmalıdır.
- Dijital çağın olanakları da göz önünde bulundurularak, çocukların çevresel farkındalıklarını sosyal medya, kısa film, dijital hikâye anlatımı gibi araçlarla ifade etmeleri desteklenmelidir.

Sonuç olarak, çocuk edebiyatı ve özellikle resimli kitaplar, iklim krizinin yarattığı çok katmanlı sorunları çocuklara aktarmada ve onları bu sorunlara karşı duyarlı bireyler olarak yetiştirmede önemli bir yol gösterici potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için, anlatıların çocukları edilgen bir konumda bırakmayan, aksine onları düşünmeye, sorgulamaya ve harekete geçmeye teşvik eden bir anlayışla kurgulanması gerekmektedir. Çünkü iklim adaletinin tesisi, yalnızca bugünün değil, yarının da öznesi olacak çocukların bu bilinçle yetişmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Celermajer, D. (2020). *Justice through a multispecies lens*. Contemporary Political Theory, 19, 475-512.
- Coffel, C. M. Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış. (Çev. Cenk Pamay). İstanbul: Erdem Yayınları, 2021.
- Di Chiro, G. (2016). *Enviromental Justice*. J. Adamson, W. A. Gleason ve D. N. Pellow, Ed. Keywords for Enviromental Studies (s. 100-105) içinde. New York University Press.
- Gerrard, Greg (2016). *Ekoeleştirir*, çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Low, N. ve Gleeson, B. (1998). *Justice, Society and Nature An Exploration in Political Ecology*. Routledge.
- Michel Foucault (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Okdemir, Ş. (2021). *Nice Nine'nin Zeytini*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Orr, D.(1992). *Ecological Literacy: Education and the transition to a postmodern World*.Albany. Suny Press,
- Schosberg, D. (2013). *Theorising Enviromental Justice: The Expanding Sphere of a Discourse*. *Enviromental Politics*, 22(1), 37-55.
- Tırış G. ve C. U. Oğuz (2020- 2021). *İklim Adaletine Demokrasi Perspektifi ile Bakmak Ekolojik Demokrasi*. Doğu Batı: Son Dönemeç: Ekolojik Kriz, 24(95), 75-97.
- Tokar, B. (2014). *İklim Adaletine Doğru*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Yazgünoğlu, K. (2022). *İklimkurgu*. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Sankaran, C. (2022). *Climate Justice and Literatures of the Global South*. Cambridge University Press.

Yeni Tarihselcilik ve Postmodernizm: Hakikat, İktidar ve Metin Arasında

New Historicism and Postmodernism: Between Truth, Power, and Text

Zehra Nur CANPOLAT

Doç. Dr. Ulaş BİNGÖL

Adıyaman Üniversitesi, zehranur1654@gmail.com

Siirt Üniversitesi, ulasedebiyat@gmail.com

ÖZ

Bu çalışma, yeni tarihselcilik ve postmodernizm arasındaki ilişkiyi hakikat, iktidar ve metin kavramları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Postmodern düşüncenin temel özelliklerinden biri olan meta-anlatılara yönelik kuşku, tarihsel bilginin nesnelliğini sorgulamış ve hakikatin çoğul, görel ve dil aracılığıyla kurulan bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Jean-François Lyotard'ın büyük anlatıların çöküşüne ilişkin görüşleri, tarihsel anlatıların mutlak doğrular sunmadığını, aksine belirli söylemler içinde üretildiğini göstermektedir. Yeni tarihselcilik ise bu düşünsel zeminde ortaya çıkarak, edebî metin ile tarihsel bağlam arasındaki karşılıklı etkileşimi merkeze alır. Stephen Greenblatt öncülüğünde gelişen bu yaklaşım, “tarihin metinselliği” ve “metnin tarihselliği” kavramları aracılığıyla tarih ile edebiyat arasındaki sınırları belirsizleştirir. Bu doğrultuda tarihsel metinler de edebî metinler gibi kurgusal ve yorumlanabilir yapılar olarak değerlendirilir. Çalışmada ayrıca Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair görüşlerinden hareketle, metinlerin yalnızca estetik ürünler değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin üretildiği ve yeniden dağıtıldığı söylem alanları olduğu ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede postmodern romanın üstkurmaca, metinlerarasılık ve çoğulculuk gibi anlatım teknikleri aracılığıyla hakikatin parçalı ve inşa edilmiş doğasını görünür kıldığı görülmektedir. Böylece, yeni tarihselcilik ve postmodernizm, tarihsel ve edebî metinleri sabit anlamlardan arındırarak, onları çok katmanlı, ideolojik ve bağlamsal yapılar olarak ele alır. Bu yaklaşımlar, hakikatin mutlak bir veri değil, dil, söylem ve iktidar ilişkileri içinde sürekli yeniden kurulan bir olgu olduğunu ortaya koyarak, metni hem estetik hem de politik bir çözümleme alanına dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni tarihselcilik, postmodernizm, metinsellik, tarihsellik, hakikat.

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between new historicism and postmodernism within the framework of truth, power, and text. One of the defining features of postmodern thought is its skepticism toward meta-narratives, which challenges the objectivity of historical knowledge and reveals that truth is plural, relative, and constructed through language. In this context, Jean-François Lyotard's notion of the collapse of grand narratives demonstrates that historical accounts

do not present absolute truths but are produced within specific discursive formations. Emerging from this intellectual background, New historicism places the interaction between literary texts and their historical contexts at the center of analysis. Developed under the influence of Stephen Greenblatt, this approach blurs the boundaries between history and literature through the concepts of “the textuality of history” and “the historicity of the text.” Accordingly, historical texts are regarded as constructed and interpretable, much like literary works. Drawing on Michel Foucault’s perspective on the relationship between power and knowledge, this study also argues that texts function not only as aesthetic objects but also as discursive fields in which power relations are produced and reproduced. In this regard, postmodern fiction—through techniques such as metafiction, intertextuality, and pluralism—makes visible the fragmented and constructed nature of truth. In conclusion, both new historicism and postmodernism reject fixed meanings and instead approach historical and literary texts as multilayered, ideological, and contextual structures. These approaches reveal that truth is not an absolute entity but a dynamic construct continuously shaped within language, discourse, and power relations, thereby transforming the text into both an aesthetic and a political site of analysis.

Keywords: New historicism, postmodernism, textuality, historicity, truth.

Giriş

“Tarih hakiki manada yaşandığı gibi mi kayda geçmiştir, yoksa her anlatı kendi gerçeğini mi inşa etmiştir?” Bu soru, modern paradigmanın uzun süre tartışmasız kabul ettiği “nesnel tarih” anlayışını temelden sarsan bir başlangıç noktasıdır. Geleneksel tarih yazımı, geçmişin kanıtlanabilir, sabit ve değişmez bir hakikat göstergesi olduğunu varsayarken; XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan postmodern düşünce, bu varsayımı farklı açılardan ele almıştır.

Postmodernizm, gerçekliğin tekil ve kesin olmadığı; bilakis çoğul, parçalı ve söylemler aracılığıyla kurulan bir yapı olduğu fikrini savlar. Bu bağlamda tarihsel metinler de geçmişin salt bir yansıması değil, belirli iktidar ilişkileri ve ideolojik çerçeveler içinde yeniden üretilen bir anlatı olarak değerlendirilir. Yeni tarihselcilik ise bu noktada edebî metinlerle tarihsel bağlam arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeyi gündeme getiren bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuram, metinlerin yalnızca estetik üretimler olmadığını; aynı zamanda dönemin iktidar ilişkilerini, ideolojik yapısını ve söylemlerini bünyesinde barındıran birer kültürel belge olduğunu ileri sürer.

Bu bildirinin temel amacı, postmodernizmin hakikat anlayışı ile yeni tarihselciliğin tarih ve metin ilişkisine getirdiği yorumları birlikte ele alarak; “tarih”, “hakikat” ve “iktidar” kavramlarının nasıl anlamlandırıldıklarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, söz konusu iki yaklaşım arasındaki kesişim ve ayrışma noktaları incelenecek; ayrıca belirli edebî metinler üzerinden kuramsal çerçevenin somut bir okuma pratiğine nasıl dönüştüğü gösterilecektir. Dolayısıyla bu çalışma, tarihin sabit bir gerçeklik olmaktan ziyade, söylemler aracılığıyla sürekli yeniden kurulan dinamik bir yapı olduğu tezini tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Literatür Taraması

Bildirinin amacı, postmodernizm ve yeni tarihselcilik kuramlarının kesişim noktalarına temel kuramsal metinlerden yola çıkarak işaret etmektir. Postmodern düşüncenin temelleri, Jean François Lyotard’ın büyük anlatılara yönelik eleştirileri çerçevesinde ele alınmış; hakikatin çoğullaşması ve bilginin görelî yapısı üzerinde durulmuştur. Yeni tarihselcilik bağlamında ise Stephen Greenblatt’ın çalışmaları temel alınmış; edebî metinlerin tarihsel bağlamla olan ilişkisi ve kültürel üretim

süreçleri içerisindeki konumu incelenmiştir. Bunların yanı sıra; Michel Foucault'nun söylem ve iktidar kavramları hem postmodernizm hem de yeni tarihselcilik açısından belirleyici bir teorik zemin sunmuştur. Literatürdeki bu yaklaşımlar doğrultusunda, metinlerin yalnızca estetik eserler olmadığı; aynı zamanda ideolojik ve tarihsel anlam üretim süreçlerinin bir parçası olduğu yönündeki görüşler çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmuştur.

Yöntem

Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülen bu çalışma, temel olarak kuramsal inceleme ve örneklendirmeye dayalı betimleyici analiz yöntemine dayanmaktadır. Araştırmada öncelikle postmodernizm ve yeni tarihselcilik kuramlarına ilişkin temel kavramlar literatür taraması yoluyla ortaya konmuş; ardından bu kuramsal çerçeveyi somutlaştırmak amacıyla çeşitli edebî metinlerden örnekler seçilmiştir. Seçilen metinler, derinlemesine bir çözümlemeye tabi tutulmaktan ziyade, ilgili kuramsal kavramları açıklayıcı ve destekleyici nitelikte temsili örnekler olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışma, kapsamlı bir metin çözümlemesi yapma iddiası taşımamakta; daha çok kuramsal tartışmayı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, yorumlayıcı bir yaklaşımı sınırlı düzeyde kullanmakta; esas olarak kuramsal bilgiyi örnekler üzerinden desteklemeyi hedeflemektedir.

Bulgular

Jean François Lyotard postmodernizmi, merkezlerin yitimine şahitlik eden, meta anlatılara şüphenin meydana getirdiği bir hareket olarak açıklar. Meta anlatılara karşı gelişen kuşku ise, Batı odaklı ilerlemelere mana kazandıran bu büyük metafizik hikâyelerin suyunu çektiği, hayatîyetlerini kaybettikleri anlamına gelir. Düşünür, meseleyi şu şekilde temellendirir:

Aşırı basitleştirilmiş bir ifadeyle diyebiliriz ki, “postmodern” sayılan tutum, üst-anlatılara karşı inançsızlıktır. Bu kuşkusuz bilimlerdeki ilerlemenin bir sonucudur; ancak söz konusu ilerleme de zaten bunu varsayıyor. Üst-anlatısal meşrulaştırma düzeneğinin eskimişliğine, özellikle metafizik felsefe ile ona bağlı üniversite kurumunun düştüğü bunalım denk geliyor. Anlatısal işlev işleyenlerini, büyük kahramanı, büyük tehlikeleri, büyük serüvenleri ve büyük hedefi yitiriyor. Anlatısal, ama aynı zamanda, her biri *sui generis* [kendine özgü] pragmatik değerler taşıyan, gösterici, normlayıcı, betimleyici, vb. dilsel öge bulutları hâlinde dağılıyor. Her birimiz bunlardan birçoğunun kavşağında yaşıyoruz. İlle de istikrarlı, kalıcı dilsel yapılar kurmuyoruz; kurduklarımızın özellikleri de mutlaka iletilabilir olmuyor. (2013: 8)

XIX. yüzyılda Tanrı'nın ölüm ilanının² akabinde tanrısal gücün dünyadaki temsilcileri de aynı sona mahkûm olur. XIX. yüzyıl sonuyla XX. yüzyıl akıl ile bilimin ana esaslarının temelden sarsıldığı zaman aralığıdır. Bu durum, us ve bilime yaslanan Aydınlanma projesi ile hümanizm, liberalizm ve Marksizm gibi kesinlik iddiası taşıyan yaklaşımları tartışmalı hâle getirir (2013: 71). XXI. yüzyıla yaklaşırken nerdeyse tüm olgulara bir katiyet yükleyen kuramların, yapı söküme uğramasının izahını yapan Lyotard, kesişme noktasını ötekilerin bertaraf olduğu yerden kuran anlatılara yönelik yoğun ilginin geçmişteki gibi olmadığını belirtir. Çünkü artık “öteki”ler çeperden merkeze doğru konumlanmakta, onların anlatıları metinselleşmektedir. Tarihin dışına itilen öğeler, alternatif yorumlar sayesinde yalnızca yeniden görünür olmakla kalmaz hem tarihin hem de edebiyatın odağına yerleşir.

² Friedrich Nietzsche, “Tanrı öldü” düşüncesini *Die fröhliche Wissenschaft* (Şen Bilim), 125. aforizmada ortaya koyar.

Kate Ellis'e göre postmodernistler, değerleri yansız bir hakikat üzerine temellendirerek, olgu, inanç ve arzulardan oluşan karmaşık gerçeklik yerine, bu değerleri savunanlar için daha az zahmetli bir sorumluluk alanı oluşturur (2008: 44). Diğer bir deyişle, tarihi bilim olarak konumlandıran araştırmacılar, modern sonrası yaklaşımla birlikte hakikat diye dayatılan bilgileri savunma zorunluluğundan kurtulmaktadır.

Postmodernist düşünce, tarihsel metinler de olmak üzere en geniş anlamda tüm metinlerin yorumlanabilir olduğu iddiasındadır (Thompson, 2004: 19). Bu yeni anlayışın temsilcileri Annales Tarih Okulu ve Frankfurt Okulu üyeleri; Wilhelm Dilthey, Jürgen Habermas, Wilhem Dilthey, Claude Lévi Strauss, Martin Heidegger, Hans Georg Gadamer, Michel Foucault, Jacques Derrida, Thomas Kuhn, Louis Althusser gibi düşünürlerdir. İsmi anılan düşünürler, çalışmalarını olgulara, deneylere, gerçeklere dayayan, metafizik açıklamaları kuramsal olarak imkânsız ve faydasız gören pozitivistliği çürütürken yeni bir tarih anlayışı kurmak için çalışmışlardır. Bu gayretleri sayesinde pozitivistliğin yerleştiği evrensel ve tarih dışı bir insan yaklaşımı yerine tarihsel ve toplumsal bir beşer kavramı işlevsel kılınmaya gayret edilmiştir (Skinner, 1997: 5). Kuramsal çerçevede tarihi sorgulayıp sorunsallaştıran bu çabalar sayesinde “yeni tarihselcilik” adlı eleştiri kuramı doğmuştur. Tarihe diyalektik bir bakış getiren yeni tarihselcilik; tarihin konumunu epistemolojik ve metodolojik olarak kuramsallaştırır.

Stephen Greenblatt, “yeni tarihselcilik” ismini ilk kullanan edebiyat eleştirmenidir. 1980’li yıllarının edebiyat ortamında kilit bir rol oynayan Greenblatt, Shakespeare özelinde ilgilendiği Rönesans dönemi çalışmalarının yanı sıra Catherina Gallagher ile birlikte çıkardıkları *Practising New Historicism* adlı kitabın girişinde bu konuyla alakalı şaşkınlık ve kuşku duydukları bir olayı anlatır:

Kısa bir süre önce Modern Dil Derneği’nin yıllık iş ilanında, bir İngilizce bölümünün yeni tarihselcilik alanında bir uzman için reklam yaptığını ilk kez fark ettik ve buna tepkimiz kuşkuculuk oldu. Gerçekte var olmayan, yeni bir yorumlama pratiğine işaret eden yalnızca birkaç kelime olan bir şey nasıl bir “alan” hâline gelebilir? Bu ne zaman oldu ve biz bunu nasıl fark etmedik? Eğer böyle bir alan gerçekten olsaydı, kim bu alanda uzmanlık iddia edebilir ve bu tür bir uzmanlık neyi içerirdi? Elbette bizler, yeni tarihselciliğin tarihi ve ilkeleri hakkında diğer insanlardan daha çok şey bilmeliyiz ama her şeyden önce bildiğimiz bir şey varsa o da onun (veya belki de bizim) sistemleşmeye direndiği idi. Biz hiçbir zaman bir dizi teorik önerme formüle etmemiş veya bir program eklememiştik; yeni tarihselci okumayı inşa etmek için bir edebiyat eseri ile karşılaştığımızda her zaman sorulması gereken bir dizi soru hazırlamamıştık. Bunu kibirli bir şekilde onaylamayan birine “Sen özgün bir yeni tarihçi değilsin” diyemeyiz. Özgünlük (authentic) kavramı yanlış bir yere yerleştirilmiş gibi göründü ve görünmeye devam ediyor çünkü yeni tarihselcilik, bir kişinin kaydolabileceği ya da ayrılabilceği tutarlı ve birbirine kenetlenmiş bir okul değildir. (2000: 1-2)

Edebiyat teorisyeni olan Greenblatt ve Gallagher’ın inceledikleri ilana olan hayretleri, yorumlama pratiği olarak ortaya çıkan yeni tarihselciliğin kuramsal bir sahaya dönüşmesine olmuştur. İki araştırmacı da bu yorumlama yöntemini bir ekol olarak görmedikleri iddiasındadır.

Stephen Greenblatt, William Shakespeare’in eserlerini tarihin doğrudan bir yansıması olarak değil, yazarın kendi çağını nasıl algıladığının bir yorumu olarak değerlendirir; bu metinler, tarihsel gerçeklikten çok, yazarın o gerçekliği nasıl süzdüğünü ve anlamlandırdığını gösterir. Nitekim Ben Jonson’ın Shakespeare’i “çağın ruhu” olarak nitelmesi tesadüf değildir: Jonson bunu 1623’te dile getirdiğinde Shakespeare henüz popüler kültürden yüksek edebiyat kanonuna tam anlamıyla

taşınmamış olsa da, içinde yaşadığı dönemin temel tarihsel ve kültürel dinamiklerini yakalama ve yansıtmada konusunda, dönemin “yüksek” kültür temsilcilerinden bile daha güçlü bir konumdaydı; başka bir deyişle Shakespeare, tarihi anlatmaktan çok, yaşadığı çağın nabzını tutup onu edebiyata dönüştüren bir “canlı kayıt cihazı” gibiydi (Somay, 2021: 17).

Ayrıca tarih yazımsal postmodern romanda “tarihin metinselliği” ve “metnin tarihselliği” kavramlarını iki temel olgu olarak öne çıkarır. Bu duruma işaret ederek tarihin sabit ve tarafsız gerçeklerden oluşmadığını bunun tersine edebiyat ile birebir etkileşim içinde olduğunu anlatmak ister. Böylelikle anlam ve bağlam açısından tarihin de edebiyat gibi yorumlanması gereken bir metin olduğunu belirtir. Nitekim yüzyıllardır tesiri giderek artarak sergilenen Shakespeare’in *Hamlet* adlı oyunu, Stephen Greenblatt’ın yeni tarihselci perspektifiyle okunduğunda, Rönesans iktidar söylemlerinin üretildiği bir metin olarak görünürken; postmodern bağlamda ise hakikatin, öznenin ve gerçekliğin parçalandığı, temsil üzerinden kurulduğu bir yapıya dönüşür. Bu nedenle eser hem tarihsel söylemlerin ürünü hem de bu söylemleri çözen bir metin olarak iki yaklaşımın kesişiminde yer alır.

Alanın yetkin edebiyat araştırmacılarından S. Oppermann’a göre ise, yeni tarihselci anlayışta bir metin üzerinde çoğulcu açılardan tarihsel okuma gerçekleştirilir. Bu eleştirel tarihî okumalar metnin edebî çizgisiyle birlikte düşünülür. Böylece tarih ve edebiyat ilişkisindeki sınırlar bulanıklaşır. Yeni tarihselcilik edebî metinlerin tarihsel bir belge gibi okunması yanında tarihsel belgelerin de edebiyat metni gibi incelenmesini öngörür. Yeni tarihselciliğin edebiyatı tarihselleştirip tarihi de edebîleştirmesi, yeni tarih yazımı ve eleştiri kuramları çerçevesinde süregelen tartışmaların odak noktasını oluşturur. Edebiyat metinlerinin her okunuşunda ortaya çıkan yorum tarihseldir. Her eleştirel okuma bu tarihsel eylemin etkilerini gösterebilir. Tarihsel bir metinde kullanılan anlatı örgüsü nasıl kurulmuştur, anlatı hangi yöntem ve tarihsel yaklaşım içinde yazılmıştır, bunun ideolojik yansımaları nelerdir ve iletmeye çalışılan mesaj nedir gibi sorular gündeme tarihsel doğruluk kavramını getirmektedir. Tüm bu sorular, gerçek kavramının yorum ve bakış açılarıyla ilişkisini de ortaya çıkartır (2006: 27). Dolayısıyla tarih metinleşirken gerçeğin göreceliği, onu yorumlayanın politik kültürü ve güttüğü iletisi söz konusudur. Söz tekrar postmodernistlerin dış dünya gerçekliğini kavrama noktasındaki düşüncelerine getirildiğinde onların bu kavrayışı sanal olarak kurulan dil ile kurgulanabileceği iddiasında oldukları görülür (Yalçın Çelik, 2021: 31).

Postmodern kuramcılara göre; geçmiş olduğu gibi aktarmak dilin gerçekliği kavrayabilme derecesi sebebiyle tam olarak mümkün değildir. Iggers, Saussure, Barthes ve Hayden White gibi araştırmacıların görüşlerinden hareketle dil konusunu enine boyuna irdeler. Bu irdeleme uğraşı tarihin bilimselliğine meydan okumaktadır. Iggers’e göre tarihin bir nesneye sahip olmayışı, onun nesnel olamayacağını düşündürmektedir. Tarihçi, içinde yaşadığı ve düşündüğü dünyanın bireyidir. Dolayısıyla tarih araştırmacısının duygu ve düşünce evreni, kullandığı dil ile biçim alır. Bu minvalde dil tüm algıları şekillendirdiği gibi gerçekliği de yeniden biçimlendirir. Saussure’ün sözleriyle ifade edilecek olunursa dil, kendi kendine yeten bir işaretler sistemidir. Roland Barthes ve Hayden White gibi araştırmacıların tarihin kurgusal yönlerinin edebî eserlere yaklaştırdığını belirttikleri dönemlerde, Saussure’ün dil hakkındaki bu görüşleri, Jacques Derrida ve Paul de Man gibi araştırmacılar tarafından daha da ileri bir seviyeye taşınır. Bu gibi araştırmacılar dilin gerçekliğe herhangi bir gönderme yapmaktan ziyade gerçekliği meydana getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Buradan hareketle tarihçinin üzerinde çalıştığı gerçekliğin de benzer şekilde dil içinde oluşturulduğunu ifade etmişlerdir. Tarihçi yazılı olanlarla çalışır ama bu yazılı olan metinler dış dünyaya herhangi bir gönderme yapmaz. Çünkü var olan sadece metindir (Iggers, 2011: 9-10).

Michel Foucault da “The Functions of Literature” (Edebiyatın İşlevleri) adlı makalesinde geleneksel tarih yazımının mutlakıyetçi bir yönünün olduğunu belirterek onu eleştirir. Çünkü teorisyene göre; tarihsel bilgi çeşitlemeyi ortaya koymalıdır, bütünleşmeyi değil (2006: 24). Buradan yola çıkarak dilin hemen her disipline tesir eden ve onları dönüştüren yapısının vurgulandığı ancak gerçek olgusunun bu materyali kullananın dünya görüşü ve kültürel beslenme alanları ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Son olarak yeni tarihselci bir eleştirmenin elindeki metni yorumlarken sorduğu sorulara değinmek gerekir. Bunlar;

- Anlatıda ön planda olan güç ilişkileri nelerdir?
- Metinde yer alan açık ya da üstü örtük gücü yöneten kimdir?
- Gücün kullanılmasını tehdit eden şey ne olabilir?
- Gücü elinde bulunduran kişiler bu gücü yıkmaya mı çalışıyor?
- Tarihî ve kültürel olaylar metni nasıl etkileyebilir?
- Bu eser; yazıldığı dönemdeki kültürde dil, bilgi ve güç arasındaki ilişkide neyi açığa çıkarır?
- Bu eser nasıl bir insan karakteri ve nasıl bir insan vücudu imgesi belirtir ya da oluşturur?
- Bu eser nasıl bir gerçek ve güç modeli yaratır? şeklinde sıralanabilir (Erdemir, 2018: 310).

Postmodern Kurgu ve Tarihî Roman

Terim olarak postmodernizm Federico de Onis tarafından 1934 yılında modernizme karşı ufak sayılabilecek bir tepki olarak tanımlanır. “Postmodernlik” terimi ise ilk olarak 1947 yılında Arnold Joseph Toynbee tarafından Batı medeniyetinin bir dönemini açıklamak amacıyla kullanılmıştır. 1970’lere kadar ciddi bir şekilde tartışılmamış postmodernite kavramı ilk kez 1979 yılında Jean François Lyotard’ın edebiyat eleştirisinde dolaşıma soktuğu ve sınırlarını belirlediği bir kavram olarak yeniden belirir. Lyotard’ın izaha giriştiği postmodern tavrın öne çıkan özelliği günümüzde modernist döneme ait büyük inançların ve ütopyaların artık yürürlükte olmadığıdır. Düşünür; meta-anlatı derken adalet, eşitlik, hümanizm, ilerleme gibi modernist anlatıları büyük inançları kastedir. Tarihin en zorlu dönemlerinde insanoğlu; bu modernist anlatılar yoluyla gelişen ideolojilerin ardına düşmesinin bedelini çok ağır biçimde ödemiştir. Ancak insanlığı nihai noktasına getiren bu bedellerin büyük çaplı boyutlarından çok, günden güne hızla gelişen bilgi ve teknolojilerin oluşturduğu atmosfer olur. Her şeyin hızla ilerleyip bir o kadar hızla tükendiği bu atmosferde hiçbir büyük ideoloji itibarlı günlerindeki kadar kalabalık taraftar kitleleri bulamayacaktır. Üstelik çok daha küçük hedef ve ülküler kendi etraflarında ufak topluluklar oluştururken herkes kendince biraz aykırı kalmış olacak ya da amaçsızca tüketim ve hazzı önceleyen genel kitleyle birlikte olmayı yeğleyecektir (Aktay, 2008: 14).

1980’li yıllarda dünya edebiyatında ve bilhassa İngiliz ve Amerikan romanlarında tarihe dönüşün varlığı, postmodern romanın tarih yazımıyla olan ilişkisini gündeme getirmiştir (Oppermann, 2006: 51). XX. yüzyıl ile birlikte değişen geleneksel, gerçekçi roman algısı ve bu algının yetiştirdiği okur kitlesiyle beraber modern, ardından postmodern roman örnekleri çoğalmaya başlar. Bu tür romanlarda alışılanın aksine yazarların anlatım ve biçim anlamında serbestiyetleri söz konusudur. Bu yeni anlayışta hikâyenin anlatımı ve içerik kurgusundan ziyade deneysellik hâkimdir. Postmodern anlatılarda bütünlük düşüncesinin alt üst edildiği gözlemlenir. Bölümler arası alışlagelmiş bir kompozisyonundan farklı olarak kopukluklar olabilir. Olayların nedenselliği söz

konusu olduğunda ise belli bir mantıktan söz edilmeyebilir. Çizgisel bir zamana alışkın modernist okur, postmodern anlatıda daha kırılğan bir zaman unsuru ile karşılaşır. Elbette edebiyata bu denli kaotik izdüşümü olan postmodernist akımın kökeninde ve yaygınlaşmasında dünya tarihinin rolü büyüktür. Sanayi Devrimi ve II. Dünya Savaşı sonrası toplumda oluşan güvensizlik atmosferi gerçeğin göreceli bir olgu olduğunu insanlığa derinden hissettirmiştir. Hem tarih hem edebiyat söz konusu olduğunda “dil” e atfedilen önem çerçevesinden ise postmodern yazarlar sanatın temsiliyetini sorgular.

“Bu yazarlara göre romanla gerçek arasındaki ilişki hayaldir, romanın yaşama benzemesi söz konusu olamaz, çünkü roman bir yaratı, insan zihninin bir ürünüdür. Bu yaratının malzemesi dildir. Roman dilin belli kalıpları içinde kullanılışı, yani çatılışıdır (teşekkülüdür), o hâlde roman diğer edebî türler gibi yazılı bir metindir ve gerçekle ilişkisi herhangi bir metinde olduğu kadardır. Bu konuda postmodernistlerin yapısalcılarla aynı noktada birleştiklerini görüyoruz; dil çeşitli anlamları çağrıştıran seslerden oluşur; bu anlamlar bağlama (context) ve kişiye göre değişebildiği için gerçeklerle ilgileri tutarlı ve kesin değildir.” (Menteşe, 1996: 100)

Postmodernizm, tarihe ait unsurları yeniden dolaşıma sokarak yerel olanı evrensel olanın önüne yerleştirir. Bu çerçevede kültürel ve geleneksel değerler önem kazanırken, sosyoekonomik ve siyasal alandaki geçirgenlik sonucunda disiplinler arası sınırlar giderek belirsizleşir (Yalçın Çelik, 2021: 47).

Postmodernizmin birçok disiplin söz konusu olduğunda öne çıkan özellikleri; çoğulculuk, çok kültürlülük, yerellik, aydınlanmanın sorgulaması, merkezsizlik, parçalılık, ilerlemeye karşı duruş, öznenin parçalanması, simülasyon, büyük anlatıların yitimi, dil oyunlarıdır. Bu çok katmanlı düşünsel ve estetik yaklaşımla birlikte tarih ve gelenek metinlerde fazlasıyla yerini almıştır. Ancak ne tarih ne de gelenek geçmişteki gibi işlenmiştir (Aydın, 2008: 45). Postmodernizm, ilerlemeci tarih anlayışını eleştirirken, tarihin önceden belirlenmiş kalıplar doğrultusunda işlediğini öne süren geleneksel ve döngüsel tarih tasavvurlarını da kabul etmez (Canatan: 2008: 116). Postmodern tarzda yazılmış anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkan anlatım biçimleri şöyle sıralanabilir: Üstkurmaca (metafiction), metinlerarasılık (intertextuality) ve çoğulculuk/çok katmanlılık (pluralism), ironi (irony).

Üstkurmaca; anlatım biçimi olarak kurmacanın “üstü” yani metnin kendisinin yazılma sürecinin nasıl oluştuğunu, yazma eyleminin nasıl gerçekleştiğini aktaran bir formdur. Yazmanın metnin bir bölümü hâline geldiği üstkurmacada karakterler ya da anlatıcı metin içinde metin üreten konumundadır. Tarihi olduğu gibi yansıtma endişesi taşıyan geleneksel roman yazarları kurgularındaki şahıs kadrosunu, olay örgüsünü, mekân ve zamanı gerçek kılma eğilimi taşırlar. Diğer yandan postmodern tarihî roman yazarları, tarihin kurgulanabilir olduğu inancını taşıdıkları için gerek yaşadıkları dönemi gerekse aktardıkları dönemi yansıtırken nesnellik iddiası taşımazlar. Nitekim “anlatılacak bir şeyin kalmadığı” bir dünyada edebiyat, kendini anlatmak zorunda kaldığı için postmodern tarihî roman yazarı, kurguya öncelik verir ve asıl amaç metnin kendisi olur (Ecevit, 2001: 99). Yazar açısından metnin yazılış sürecinin üstkurmaca tekniği ile anlatıda verilmesi okur açısından da anlamlıdır. Zira okurun anlatı ve anlatıcıyla muhataplığı postmodern kurguda bu sayede arttığı gibi edebiyatın kurgusu da sorguya açık hâle gelir. Üstkurmaca anlatılar romanın ‘varlık’ sorununu ortaya çıkarır. Üstkurmaca en bilinen tanımıyla “roman teorisi”ni roman yazma pratiği içinde gösterme işidir. Son otuz yıldır yazılan kurmaca metinlerde oldukça sık görülen bir uygulama olan üstkurmaca, bir edebiyat terimi olarak ilk kez 1960’ların sonlarına doğru William Gass tarafından kullanılır (Demir, 2008: 357). Sonrasında ise postmodern romanın en öne çıkan anlatı tekniklerinden biri olarak varlığını sürdürür.

Postmodernizmin diğ er belirleyici kavramlarından birisi de metinlerarasılıktır (intertextuality). Postmodern eserlerin eleştirisinde en fazla m uracaat edilen olgulardandır. Görsel Aytaç, metinlerarasılığın yapıtın incelenerek onun diğ er eserlerle ilişkisini irdelleyen bir teknik olduğunu vurgular (2003: 208). Metinlerarasılık,  ağdaş edebiyat eleştirisi bağlamında yeni bir kavram olarak değerlendirilse de, geçmiş dönemlerde yazılmış edebî eserlerde de varlığı tespit edilebilen bir olgudur. İncelenen bir metnin başka eserlerden izler taşıdığı veya başka eserlerin uzantısı olduğu varsayımına yaslanan metinlerarasılık; Rus Biçimciler, Mihail Bahtin, Julia Kristeva, Ronald Barthes, Umberto Eco, Riffaterre, Jenny, G rard Genette, Harold Bloom gibi araştırmacılar ile popüler bir inceleme yöntemine dönüşmüştür. Alıntı, montaj, epigraf, pastiş, parodi, kolaj, açık ve kapalı gönderme gibi yöntemler metinlerarası ilişkiler içerisinde değerlendirilir. Metinlerarasılığı yalnızca bir metinden başka bir metne bölüm ya da cümle geçirme olarak değerlendirmemek gerekir. Yazarlar ve şairler, ürettikleri eserlerinde o güne kadar okudukları, izledikleri ya da zihinlerine yerleştirdikleri anlatılardaki kesitleri çoğunlukla yeni ve alışılmamış bağlamlarda kullanırlar. Böylece aktarılan kesitin işlevi, daha önceki işlevinden başkalaşır. Bu sebeple metinlerarasılık bir bozma ve yeniden kurma işlemi olarak da görülebilir. Hem gerçekçi edebiyat hem de modern edebiyatta kullanılan metinlerarasılık kavramı, genel anlamıyla bir yeniden yazma (r criture) işlemi olarak da algılanabilir. Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden yazar (Aktulum, 2000: 17). İlk kez Julia Kristeva tarafından terimselleştirilen, bir anlamda her metnin bir diğerinin devamı şeklinde özetlenen metinlerarasılıkt  bir roman başka anlatılardan izler barındırabilir. Postmodern roman özelinde, konusunu bizzat tarihten alan metinlerde tarihî belgelerden, kayıtlardan veya farklı dönemlerde yazılmış kurmaca eserlerden yararlanıldığı görülür.

Yıldız Ecevit'e göre XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra insanlık postmodern tanımı altında toplanma eğilimindedir. Hayatın tüm kargaşasına rağmen bir anlam, etrafta dönüp duran kaosun yarattığı çatlaklardan herhangi bir ışık aramaktan vazgeçen insanoğlu yaşamın içindeki zıtlıkları ve çelişkileri kabullenmiştir. Bu durumların yanı sıra geleneksel görüşün bir ortak paydaya asla alamayacağı değer ve kriterleri bir arada tutmayı öğrenmiştir (2001: 65-66). Alt kültürlerin önem kazanmaya başladığı, yüksek ya da popüler kültür ayırımının ortadan kalktığı, ötekilerin sesinin daha çok duyulduğu çoğulcu bir ortamın benimsendiği böyle bir atmosferde üretilen edebiyat eserleri de bu etkiyi içerecektir.  oğulculuk postmodernizmin hem hayatta hem sanatta ana eğilimi olunca 1980'li yıllar sonrası edebî eserlerde giderek daha fazla gözlenmeye başlanır.

Yeni tarihselcilik bağlamında ironi, yalnızca estetik bir anlatım stratejisi değil, metnin tarihsel ve kültürel iktidar ilişkileriyle kurduğu gerilimi görünür kılan bir okuma biçimi olarak değerlendirilir. Stephen Greenblatt'a göre edebî metinler, üretildikleri dönemin ideolojik ağlarından bağımsız değildir ve bu ağlar metin içinde dolaylı biçimlerde yeniden üretilir (Greenblatt, 2003). Bu noktada ironi, metnin yüzeyindeki söylem ile onun taşıdığı tarihsel anlam katmanları arasındaki mesafeyi açığa çıkarır. Yeni tarihselci yaklaşım, ironiyi metnin "söylenen" ile "ima edilen" arasındaki çatışma alanı olarak okur. Louis Montrose'un ifadesiyle metinler, hem tarihselliğin metin içindeki izlerini hem de metnin tarih üretme kapasitesini aynı anda taşır (Montrose, 1996). Bu çerçevede ironi, sabit bir anlam üretmekten ziyade, tarihsel söylemlerin çoğulluğunu ve çelişkisini görünür kılar. Metin, bu sayede kapalı bir yapı olmaktan çıkar ve kültürel söylemler ağı içinde yeniden konumlanır. İroni, yalnızca anlatı tekniği değil, aynı zamanda ideolojik olanı açığa çıkaran bir okuma stratejisi hâline gelir. Yeni tarihselcilik açısından bakıldığında, anlam metnin içinde değil, metin ile tarih arasındaki dolaşımda oluşur. Böylece ironi, tarihsel bağlamın metne sızdığı ve metnin bu bağlamı dönüştürerek yeniden ürettiği bir gerilim alanı yaratır.

Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* adlı romanı, Osmanlı minyatür geleneği ve anlatı çoğulluğu üzerinden hem postmodern hem de yeni tarihselci bir okuma imkânı sunar. Roman, tek bir hakikatin değil, farklı bakış açılarının ve anlatıcı seslerin birlikte var olduğu çoğulcu bir yapı üzerine kuruludur. Bu durum, postmodern kuramın vurguladığı anlamın sabitlenemezliği ve metinlerarasılık ilkesiyle örtüşür. Linda Hutcheon'ın "çift kodlama" yaklaşımıyla düşünüldüğünde roman hem Doğu'ya hem Batı'ya ait estetik ve düşünsel kodları aynı anda işler (Hutcheon, 2020: 32). Yeni tarihselcilik bağlamında ise eser, Osmanlı saray kültürünü ve minyatür sanatını yalnızca geçmişin temsili olarak değil, ideolojik ve kültürel bir üretim alanı olarak yeniden kurar. Stephen Greenblatt'ın belirttiği gibi metin, kendi tarihsel bağlamının söylem ağları içinde anlam kazanır. Romandaki farklı anlatıcıların varlığı, tarihin tekil ve doğrusal bir anlatı olmadığını, aksine çatışmalı ve çok sesli bir yapı taşıdığını gösterir. Bu yönüyle *Benim Adım Kırmızı*, postmodern estetik ile yeni tarihselci yaklaşımı birleştirerek hem Osmanlı görsel kültürünü hem de modern anlatı tekniklerini iç içe geçirir. Erdağ Gökner'in ifadesiyle Pamuk bu çok sesli romanında zamanlar ve metinler arası anlatım aracılığıyla Osmanlı- İslami estetik geleneğini Türk modernliğiyle yüzleştirir (Akt. Havlioğlu, 2019: 361, Gökner: 2013). Böylece tarihsel roman olarak *Benim Adım Kırmızı*, tarihi bir belgenin aksine geçmişi çağdaş okurun anlayabileceği bir dilden yansıtırken, geçmişten çok günümüze ve okurun dünyasına dair bir tartışma açar (Havlioğlu, 2019: 362).

Sonuç

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, postmodernizm ve yeni tarihselcilik arasında güçlü bir kuramsal ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle postmodernizmin, hakikatin tekil ve mutlak olmadığı yönündeki yaklaşımı, tarihsel bilginin güvenilirliğini sorgulayan bir zemin hazırlamıştır. Bu durum, yeni tarihselciliğin tarihe yönelik eleştirel bakış açısını destekleyen önemli bir düşünsel arka plan oluşturmıştır. *Hamlet* ve *Benim Adım Kırmızı* gibi edebî metinler üzerinden yapılan değerlendirmelerde, metinlerin yalnızca bireysel anlatılar sunmadığı; aynı zamanda üretildikleri dönemin ideolojik yapısını ve güç ilişkilerini yansıttığı görülmüştür. Bu bağlamda metinlerin, tarihsel gerçekliği doğrudan aktarmaktan ziyade, onu yeniden kurguladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bulgular, metinlerin tarafsız yapılar olmadığı; belirli söylemler aracılığıyla okuyucuya yön verdiğini ve bazı bakış açılarını görünür kılarak diğerlerini dışladığını göstermektedir. Bu durum, Michel Foucault'nun bilgi ve iktidar ilişkisine dair görüşleriyle örtüşmektedir.

Tartışma kısmında ise, postmodernizmin daha çok teorik ve felsefî bir düzlemde hakikati sorguladığı; Yeni tarihselciliğin ise bu sorgulamayı somut metinler üzerinden analiz ederek derinleştirdiği görülmektedir. Bu iki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, edebiyatın yalnızca estetik bir alan olmadığı; aynı zamanda tarihsel ve ideolojik bir mücadele sahası olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda metin, yalnızca okunacak bir yapı değil; çözümlenecek bir güç alanıdır. Yeni tarihselcilik ve postmodernizm, metin ile tarih arasındaki sınırları bulanıklaştırmaları bakımından önemli bir kesişim alanı oluşturur. Her iki yaklaşım da tarihin nesnel, sabit ve doğrusal bir anlatı olmadığını, söylemler aracılığıyla kurulduğunu savunur. Bu ortak zemin, edebî metinlerin tarihsel bağlam içinde yeniden üretildiği fikrini güçlendirir. Ancak bu durum, tarihsel gerçekliğin giderek metinsel bir yapıya indirgenmesi riskini de beraberinde getirir. Postmodernizmin çoğulluk ve belirsizlik vurgusu, tarihsel anlamın sabitlenmesini zorlaştırır. Yeni tarihselcilik ise her ne kadar bağlamı öne çıkarsa da, zaman zaman tarihsel gerçekliği söylemler ağına fazlasıyla bağımlı hâle getirebilir. Bu noktada tarih, yalnızca yorumlanan bir alan değil, aynı zamanda sürekli yeniden kurulan bir yapı olarak karşımıza çıkar. Fakat bu yeniden kurulum süreci, tarihsel bilginin

güvenilirliği konusunda bazı soruları da gündeme getirir. Özellikle aşırı görecelilik, tarihsel olayların hiyerarşisini ve önem derecelerini belirsizleştirebilir. Bu nedenle her iki kuram da güçlü eleştirel imkânlar sunsa da, tarihsel bilginin sınırları açısından dikkatle yeniden değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.

Aytaç, G. (2003). *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.

Canatan, K. (2008). Modernizm ve Postmodernizm Perspektifinden Toplumsal Değişme. *Hece Postmodernizm Özel Sayısı* (138/139/140), 110-120.

Demir, Y. (2008). Üst(ü) Kurmaca A(n)l(a)tı Roman. *Hece Postmodernizm Özel Sayısı* (138/139/140), 357-360.

Ecevit, Y. (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ellis, K. (2008). *Babasız Hayat: 'Postmodern' Bir Siyasi Pratik*. (Çev. Sevinç Altınçekiç, Taylan Doğan). İstanbul: Bgst Yayınları.

Erdemir, G. K. (2018). Yeni Tarihselci Söylem Işığında Bir Disiplin Olarak Edebiyat. *Folklor/Edebiyat*, 24(95), 299-312. Oppermann (2006: 27).

Foucault, M. (1995). *The Functions of Literature. Genealogy and Literature* (s. 3-9). Minneapolis: University of Minnesota Press.)

Greenblatt, S. (2003). *Shakespeare ve Kültür Birikimi*. (Çev. Nilgöl Pelit). Ankara: Dost Kitabevi.

Somay, B. (2021). *Tarihin Bilinçdışı*. İstanbul: Metis Yayınları.

Havlioğlu, D. (2019) Benim Adım Kırmızı Üzerine Yazılar (haz. Erkan Irmak), İstanbul , Yapı Kredi Yayınları.

Hutcheon, L. (2020). *Postmodernizmin Poetikası*. (Çev. Yunus Balcı). Ankara: Hece Yayınları.

Iggers, G.G. (2011). *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çev. İsmet Berkan). İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

Menteşe, O. B. (1996). "Romanda Kurumlaşmış Biçimin Yıkılışı ve Yenilikçi 'Avangart-Garde' Görüş", *Bir Düşün Yolculuğu*, (Edebiyat-Sanat-Eleştiri Yazıları). Ankara: Bilkamat Yayınları, 97-101. (Aydın, 2008: 45).

Montrose, L. (1996). *The Purpose of Playing: Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*. Chicago: The University of Chicago Press.

Oppermann, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi

Thompson, W. (2004). *Postmodernism and History*. New York: Palgrave Macmillan. (Skinner, 1997: 5).

Yalçın Çelik, D. (2021). *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*. İstanbul: Hiperyayın.

Kaçınan Bağlanma ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişkide İlişkisellik Doyumu ve Yalnızlığın Seri Aracılık Rolü

The Serial Mediating Role of Relationship Satisfaction and Loneliness in the Relationship Between Avoidant Attachment and Social Media Addiction

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇELİK

Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, metincelik@siirt.edu.tr

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracılık rolünü incelemektir. Araştırma ilişkisel tarama deseniyle tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcıları, uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu, Ruls-6 Yalnızlık Ölçeği, Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Psikolojik İhtiyaç Doyumunda Denge Ölçeği'nin ilişkisellik doyumu alt boyutu kullanılmıştır. Örneklem %54.2'si kadın ve %45.8'i erkektir (N = 203). Katılımcıların yaş ortalaması ise 29.8 (SS = 8.32)'dir. Veriler, SPSS 27.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı ile ilişkisinde ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracılık rolü PROCESS Macro (Model 6) kullanılarak test edilmiştir. Aracılık etkileri bootstrap yöntemi (5000 yeniden örnekleme) ile değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kaçınan bağlanmanın ilişkisellik doyumunu negatif, yalnızlığı ise pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı belirlenmiştir. İlişkisellik doyumu, yalnızlığı ve

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the serial mediating roles of relatedness satisfaction and loneliness in the relationship between avoidant attachment and social media addiction. The study was conducted using a correlational survey design. The participants of the study were determined using a convenience sampling method. Data were collected using the Short Form of the Attachment Styles Scale, the Ruls-6 Loneliness Scale, the Bergen Social Media Addiction Scale, and the relatedness satisfaction subscale of the Balance of Psychological Needs Satisfaction Scale. Of the sample, 54.2% were women and 45.8% were men (N = 203). The mean age of the participants was 29.8 (SD = 8.32). The data were analyzed using SPSS 27.0. The serial mediating roles of relatedness satisfaction and loneliness in the relationship between avoidant attachment and social media addiction were tested using the PROCESS Macro (Model 6). Mediating effects were assessed using the bootstrap method (5,000 resamples). According to the findings of the study, it was determined that avoidant attachment significantly predicted relatedness

sosyal medya bağımlılığını negatif yönde, yalnızlık ise sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde yordamaktadır. Kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ancak araçlar modele dâhil edildiğinde doğrudan etkinin anlamlılığını yitirdiği, buna karşın toplam dolaylı etkinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgular, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinin büyük ölçüde ilişkisellik doyumunu ve yalnızlık aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Kaçınan Bağlanma, Yalnızlık, Sosyal Medya Bağımlılığı, İlişkisellik Doyumu

satisfaction in a negative direction and loneliness in a positive direction. Relatedness satisfaction negatively predicted both loneliness and social media addiction, while loneliness positively predicted social media addiction. It was determined that the total effect of avoidant attachment on social media addiction was significant. However, when mediators were included in the model, the direct effect lost its significance, whereas the total indirect effect remained significant. These findings indicate that the effect of avoidant attachment on social media addiction is largely mediated by relatedness satisfaction and loneliness.

Keywords: Avoidant Attachment, Loneliness, Social Media Addiction, Relatedness Satisfaction

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması sonucunda sosyal medya platformları insanların iletişim kurma, bilgiye erişme, kendilerini ifade etme ve sosyal etkileşimlerini sürdürme alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir (Kaplan & Haenlein, 2010; Whiting & Williams, 2013). Günümüzde milyarlarca insan tarafından kullanılan sosyal medya platformları, iletişim kurmak ve sosyal etkileşim sağlamak amacıyla en yaygın kullanılan dijital ortamlar arasında sayılmaktadır (We Are Social, 2025). Türkiye’de de internet ve sosyal medya kullanım yaygınlığının özellikle beliren yetişkinlik dönemini kapsayan genç yaş gruplarında oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (TÜİK, 2025). Nitekim Salari ve arkadaşlarının (2025) gerçekleştirdiği araştırmada üniversite öğrencileri arasında sosyal medya bağımlılığının küresel yaygınlığının yüksek olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, gerçekleştirilen araştırmalar, sosyal medya kullanım oranlarının bu gelişimsel dönemde yoğun olduğunu ve aşırı kullanımın akademik sorumluluklar, sosyal ilişkiler ve uyku düzeni gibi çeşitli alanlarda olumsuz sonuçlarla ilişkili olabileceğini göstermektedir (Kolhar ve ark., 2021).

Sosyal medya kullanımının bireylerin yaşamındaki bu yaygınlığı, bazı bireylerde kullanım davranışının kontrol edilemez bir hâl almasına ve işlevselliği olumsuz etkileyen bir örüntüye dönüşmesine neden olabilmektedir. Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medya kullanımına dönük yoğun bir arzu duyulması, kullanım davranışının kontrolünde güçlük yaşanması ve buna bağlı olarak günlük yaşamın farklı alanlarında ortaya çıkan olumsuz sonuçlara rağmen kullanımın sürdürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Andreassen & Pallesen, 2014). Sosyal medya bağımlılığının ortaya çıkmasında bireysel özelliklerin, psikolojik ihtiyaçların ve kişilerarası süreçlerin önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Alan yazında sosyal medya bağımlılığını açıklayan çeşitli kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi, kişilerin sosyal medya kullanımını birtakım psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir (Katz ve ark., 1973; Whiting & Williams, 2013). Telafi Edici

İnternet Kullanım Teorisi bireylerin gerçek yaşamda karşılayamadıkları ihtiyaçlarını gidermek veya olumsuz duygularla başa çıkmak amacıyla çevrim içi ortamlara yönelebileceğini açıklamaktadır (Kardefelt-Winther, 2014). Bu doğrultuda sosyal medya bağımlılığının yalnızca teknolojik özelliklerle değil, bireylerin psikolojik ve kişilerarası yaşantılarıyla birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim bağlanma kuramı çerçevesinde yürütülen araştırmalar, güvensiz bağlanma örüntülerinin problemlili internet ve sosyal medya kullanımıyla ilişkili olduğuna işaret etmektedir (D'Arienzo ve ark., 2019; Huang ve ark., 2025). Buna karşın, bu ilişkinin hangi psikolojik değişkenler aracılığıyla şekillendiği henüz net değildir.

Alan yazında, kaçınan bağlanma ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlükleri, ilişkisellik doyumu, sosyal destek ve sosyal kaygının aracı rolleri incelenmiştir (Nigar & Can, 2025; Zeng & Huang, 2026). Ayrıca, kaçınan bağlanmanın ilişkisellik doyumu ve yalnızlıkla ilişkisi de farklı araştırmalarda ele alınmıştır. Örneğin, Wei ve çalışma arkadaşları (2005), temel psikolojik ihtiyaç doyumunun kaçınan bağlanma ile yalnızlık arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Chen ve arkadaşları (2026) ise kaçınan bağlanmanın ilişkisellik doyumunu olumsuz yönde yordadığını göstermiştir. Ancak mevcut literatür incelendiğinde, ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide seri aracı değişkenler olarak birlikte değerlendirildiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle mevcut araştırmada, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracı rolleri incelenmiştir. Bu kapsamda, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinin ilişkisellik doyumu ve yalnızlık aracılığıyla nasıl şekillendiğinin ortaya konulması, söz konusu ilişkinin altında yatan psikolojik mekanizmaların daha bütüncül bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, bu iki değişkenin aynı model içerisinde test edilmesi, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinde hangi değişkenin daha belirleyici olduğunun ortaya konulmasına da olanak sağlayabilir.

KURAMSAL ÇERCEVE

Kaçınan Bağlanma ve Sosyal Medya Bağımlılığı

Bağlanma kuramının kurucusu John Bowlby'dir. Bowlby'ye göre erken dönemde anne-çocuk arasında kurulan ilişki, bireyin daha sonraki kişilik gelişiminin ve kişilerarası ilişkilerinin en önemli belirleyicilerinden biridir (Erden, 2017). Bowlby, bağlanmayı çocuğun güvenlik gereksinimini karşılayan biyolojik temelli bir bağ olarak tanımlamaktadır. Bu bağ, çocuğun çevresini keşfetmesi ve gelişimini sürdürmesi için güvenli bir temel oluşturmaktadır (Geldard & Geldard, 2013). Ainsworth ve arkadaşları (1978), geliştirdikleri çalışmada bebeklerin bakım verenleriyle kurdukları ilişkileri incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda üç tür bağlanma stilli tanımlanmıştır. Güvenli bağlanmada bakım veren bireyler çocuğun gereksinimlerine karşı ilgili ve duyarlıdır. Bundan dolayı çocuk, bakım veren yanında olmasa bile ona ulaşabileceğini bilmektedir. Bu çocuklar, mutlu ve öz güvenli olma eğilimi göstermektedir. Kaygılı bağlanmada ise bakım veren bireyler çocuğun ihtiyaçlarına karşı yeterince ilgili ve duyarlı değildir. Bu çocuklar ayrılık durumunda yoğun kaygı yaşamaktadır. Başkaları tarafından kolaylıkla sakinleştirilememektedir. Kaçınan bağlanmada ise bakım verenin duyarlılığı düşüktür. Çocuk bu duruma bakım verene karşı uzak durarak ya da duygusal kopukluk ile tepki göstermektedir. Ayrılık sırasında belirgin kaygı

yaşamamakta ve bakım veren geri döndüğünde ona ilgi göstermemektedir (Burger, 2021). Çocukluk döneminde gelişen bu bağlanma örüntüsünün yetişkinlikte de büyük ölçüde devam ettiği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda kaçınmacı bağlanma, bireylerin yakınlık kurmaktan ve başkalarına bağımlı olmaktan kaçınmaları nedeniyle kişilerarası etkileşimlerden uzak durmalarıyla karakterizedir. Bununla birlikte başkalarına bağımlılığı reddetme ve onlara güvenmeme eğilimini yansıtmaktadır (Shaver & Mikulincer, 2002).

Bağlanma ve bağımlılık arasındaki ilişkiye yönelik bulgular, bağlanma kuramının sosyal medya kullanımını açıklamada önemli bir kuramsal çerçeve sunduğunu göstermektedir (D'Arienzo ve ark., 2019). Yapılan bir araştırma, güvensiz bağlanma örüntülerinin internet ve sosyal medyanın daha yoğun ve işlevsel olmayan kullanımıyla pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya koymuştur. Güvensiz bağlanma stiline sahip bireylerin karşılanmayan yakınlık ve sevgi gereksinimlerini telafi etmek amacıyla sosyal medya platformlarını kullanabildikleri belirtilmiştir (D'Arienzo ve ark., 2019). Bununla birlikte, yapılan araştırmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkinin tutarlı olmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Şenormancı ve ark., 2014; Özmen & Güzel, 2022). Chen (2019), bu durumu sosyal medya platformlarının kaçınan bağlanma özelliklerine sahip bireyler açısından farklı işlevler üstlenebilmesiyle açıklamaktadır. Sosyal medya bir yandan kişilerarası yakınlık kurmayı destekleyen bir ortam sunmaktadır. Diğer yandan ise fiziksel yakınlık gerektirmeden sosyal ilişkileri sürdürmeye olanak tanımaktadır. Bu nedenle kaçınan bağlanma özelliklerine sahip bireyler sosyal medyadan uzak durabilecekleri gibi, psikolojik mesafelerini koruyarak sosyal etkileşimlerini sürdürmek amacıyla da bu platformları kullanabilmektedir. Bazı araştırmalar, kaçınmacı bağlanmanın sosyal medya bağımlılığını anlamlı ve pozitif yönde yordadığını ortaya koymuştur (Monacis ve ark., 2017). Gerçekleştirilen meta-analiz çalışması, kaygılı ve kaçınmacı bağlanmanın sorunlu sosyal medya kullanımıyla anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkinin kaygılı bağlanmada daha güçlü olduğu tespit edilmiştir (Huang ve ark., 2025). Meta-analiz bulgularıyla tutarlı olarak, Jasper ve arkadaşları (2026), kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu belirlemiştir. Nigar ve Can (2025) ise güvensiz bağlanmanın sosyal medya bağımlılığıyla ilişkisinde duygu düzenleme güçlükleri ile özerklik ve ilişkili olma gereksinimlerinin aracı rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde, Zeng ve Huang (2026) yaptıkları araştırmada güvensiz bağlanma stillerinin sorunlu sosyal medya kullanımıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Bununla birlikte her iki güvensiz bağlanma stili ile sorunlu sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkide sosyal destek ve sosyal kaygının ardışık aracı role sahip olduğu belirlenmiştir. Genel olarak ele alındığında, mevcut çalışmalar kaçınan bağlanma stili ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Aracı Değişkenler Olarak İlişkisellik Doyumu ve Yalnızlık

Öz-belirleme kuramına göre bireylerin psikolojik gelişimlerine, bütünleşmelerine ve iyi oluşlarına olumlu etki eden üç temel psikolojik ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar özerklik, yeterlik ve ilişkisellik (Deci & Ryan, 2000). Bu ihtiyaçlar doğuştan gelmektedir ve evrenseldir (Ryan & Deci, 2000). Ayrıca psikolojik işlevsellik için vazgeçilmezdir. Tıpkı bir bitkinin büyüüp gelişebilmesi için suya ihtiyaç duyması gibi, bireylerin de temel psikolojik ihtiyaçlarının doyurulması psikolojik iyi oluşlarını desteklemektedir. Buna karşılık bu ihtiyaçların engellenmesi

veya yeterince karşılanamaması psikolojik uyumu ve iyi oluşu olumsuz yönde etkilemektedir (Deci & Ryan, 2000). Temel psikolojik ihtiyaçlardan özerklik, bireyin davranışlarını kendi iradesi doğrultusunda düzenleyebilmesidir (Deci & Ryan, 1985). Yeterlik çevresiyle etkili biçimde başa çıkabilecek kapasiteye sahip olduğunu hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Deci & Ryan, 2000; Kowal & Fortier, 1999; Ryan & Deci, 2000). İlişkisellik ise bireylerin başkalarıyla bağlantı kurma, bir gruba ait olma, sevmeye, önemseme, sevilme ve önemsenme yönündeki doğuştan gelen eğilimlerini ifade etmektedir (Baumeister & Leary, 1995). Bu ihtiyacın karşılanması, bireyin sosyal çevresi tarafından kabul edildiğini, önemsendiğini ve doyum verici sosyal ilişkilere sahip olduğunu hissetmesini sağlamaktadır (Ingledeve ve ark., 2004). İlişki kurma ihtiyacı, bireyler bir aidiyet duygusu yaşadıklarında ve başkalarıyla yakın, samimi ilişkiler geliştirdiklerinde karşılanmaktadır (Deci & Ryan, 2000). Bu bağlamda, bağlanma stilleri bireylerin ilişkisellik ihtiyacının doyurulmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Bağlanma stilleri doğrultusunda sergilenen davranışlar bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını doyumaya yönelik olabileceği gibi, bu ihtiyaçların karşılanmasına olanak sağlayacak yaşantılardan kaçınmalarına da neden olabilmektedir (Çıkrıkçı, 2024). Bu doğrultuda, kaçınan bağlanma örüntüsüne sahip bireyler, çevrelerinde duygusal destek sağlayabilecek birinin bulunmadığını düşündüklerinde destek aramak yerine kendi iç kaynaklarına yönelmektedir (Bowlby, 1982). Zamanla ise başkalarından yakınlık, destek ve duygusal rahatlama beklentilerini giderek azaltmaktadırlar (Mikulincer & Shaver, 2007). Bu durum, bireylerin ilişkisellik ihtiyacını karşılayabilecek yakın ve destekleyici ilişkiler kurmalarını güçleştirebilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, kaçınan bağlanmanın ilişkisellik ihtiyacı doyumunu olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Chen ve ark., 2026; Nigar & Can, 2025).

Yalnızlık ise bireyin arzu ettiği sosyal ilişkiler ile sahip olduğu sosyal ilişkiler arasında algıladığı uyumsuzluk sonucunda ortaya çıkan rahatsız edici bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Peplau & Perlman, 1982). Öz-Belirleme Kuramı'na göre ilişkisellik ihtiyacının yeterince karşılanamaması, bireyin başkalarıyla anlamlı ve destekleyici ilişkiler kurmasını güçleştirerek psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyebilmektedir (Ryan & Deci, 2017). Bu durum zamanla yalnızlık ve sosyal izolasyonun artmasına zemin hazırlayabilmektedir (Cacioppo & Patrick, 2008). Yapılan araştırmalar da bu kuramsal açıklamalar ile tutarlıdır. Örneğin, Józefacka ve ark. (2026), temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması ve karşılanmamasına göre oluşturdukları profiller arasında, yalnızlığın en yüksek düzeyde İhtiyaç Karşılanmaması (Need Frustration) profilinde görüldüğünü tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Takagi ve ark. (2024), temel psikolojik ihtiyaçların desteklenmesi ve engellenmesinin stres tepkilerini öz-belirlemeli olmayan yalnızlık aracılığıyla dolaylı olarak etkilediğini göstermiştir. Ayrıca Wei ve ark. (2005), temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının kaçınan bağlanma ile yalnızlık arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Öven ve ark. (2025) ise üniversite öğrencileriyle yürüttükleri araştırmada temel psikolojik ihtiyaç tatmininin siber zorbalığa maruz kalma ile yalnızlık arasındaki ilişkide aracı rol üstlendiğini bulgulamıştır. Bu bulgular, bireylerin karşılanmamış psikolojik ihtiyaçlarının yalnızlık deneyimiyle ilişkili olabileceğini ve yalnızlığın bireylerin başa çıkma süreçlerinde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Kardefelt-Winther (2014) tarafından ortaya atılan Telafi Edici İnternet Kullanım Teorisi (TEİK), bireylerin gerçek hayattaki sorunlardan kaçmak, baş edemedikleri olumsuz duyguları hafifletmek veya gerçek yaşamda karşılayamadıkları psikolojik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çevrimiçi

ortamlara yönelmelerini açıklayan teorik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu teoriye göre, internet ve sosyal medya bağımlılığı ya da bu platformların aşırı kullanımı doğrudan bir psikopatoloji veya dürtü kontrol bozukluğu olarak değerlendirilmemelidir. Bireylerin stres, yalnızlık gibi olumsuz duygularla veya yaşam problemleriyle başa çıkmak amacıyla geliştirdikleri, her zaman işlevsel olmasa da anlaşılabilir bir başa çıkma stratejisi olarak ele alınmalıdır. Yapılan araştırmalarda yalnızlığın problemli sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığının anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Nikolinakou ve ark., 2024; Çiçek ve ark., 2025). Nitekim Huang (2020) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasında, sorunlu sosyal medya kullanımının yalnızlık ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, boylamsal araştırmalar da yalnızlık ile problemli sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin zaman içerisinde devam eden ve karşılıklı olabilen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Zhang ve ark. (2024) tarafından gerçekleştirilen boylamsal meta-analiz çalışmasında, yalnızlık ile sorunlu internet kullanımı arasında çift yönlü pozitif ilişkiler bulunmuştur. Benzer şekilde, Wu ve ark. (2024), üniversite öğrencileriyle yürüttükleri bir yıllık boylamsal araştırmada, yalnızlık ile sorunlu sosyal medya kullanımının karşılıklı olarak birbirini yordadığını ortaya koymuştur. Lu ve ark. (2025) ise üniversite öğrencileriyle yürüttükleri boylamsal araştırmada, yalnızlığın problemli sosyal medya kullanımını pozitif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Semerci ve ark. (2023), genç yetişkinlerle geliştirdikleri araştırmada, aile aidiyeti ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı rol üstlendiğini göstermiştir. Bu bulgular, yalnızlığın bireyleri çevrimiçi ortamlara yönelten ve sosyal medya kullanımının problemli bir örüntüye dönüşmesinde rol oynayan önemli psikolojik süreçlerden biri olabileceğine işaret etmektedir.

Mevcut Araştırma

Kaçınan bağlanmaya sahip bireyler, yakın ilişkilerden kaçınır, başkalarına güvenmekte zorluk yaşar ve duygusal yakınlıktan uzak durmaktadırlar. Tüm bu özelliklerinin de ilişkisellik ihtiyaçlarının yeterince karşılanmasını güçleştirdiği bilinmektedir. Öz-belirleme kuramı ile Telafi Edici İnternet Kullanım Teorisi birlikte değerlendirildiğinde, ilişkisellik ihtiyacının yeterince karşılanamaması yalnızlık deneyimini artırabilmektedir. Artan yalnızlık ise bireylerin karşılanmayan sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını telafi etmek amacıyla sosyal medya kullanımına yönelmelerine zemin hazırlayabilmektedir. Bu doğrultuda, mevcut araştırmada kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H1. Kaçınan bağlanma, sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde yordamaktadır.

H2. İlişkisellik doyumu ve yalnızlık, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide seri aracı rol oynamaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 203 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların 110'u (%54.2) kadın ve 93'ü (%45.8) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 29.80'dir (SS = 8.32). Günlük sosyal medya kullanım süresi incelendiğinde, katılımcıların 20'sinin (%9.9) günde 1 saatten az, 111'inin (%54.7) 1–3 saat, 46'sının (%22.7) 3–5 saat ve 26'sının (%12.8) 5 saatten fazla sosyal medya kullandığı belirlenmiştir. Katılımcıların algıladıkları anne-baba tutumu incelendiğinde ise %28.6'sı (n = 58) demokratik, %26.6'sı (n = 54) otoriter, %19.2'si (n = 39) aşırı koruyucu, %12.8'i (n = 26) izin verici ve %1.5'i (n = 3) reddedici anne-baba tutumuna sahip olduğunu belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu

Araştırmada kaçınan bağlanmayı değerlendirmek amacıyla, Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Bu ölçek Feeney ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin kısa formu ise Iwanaga ve arkadaşları (2018) tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin her bir alt boyutu 4 maddeden oluşmaktadır. Türkçe uyarlama çalışması Çelik ve Türk (2024) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada yalnızca kaçınan bağlanma alt boyutu kullanılmıştır. Bu alt boyuta örnek bir madde "Diğer insanlardan uzak durmayı tercih ederim." ifadesidir. Mevcut araştırmada kaçınan bağlanma alt boyutuna ilişkin Cronbach alfa katsayısı .83, McDonald's Omega katsayısı ise .83 olarak hesaplanmıştır.

Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği

Bu ölçek, Andreassen ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması Demirci (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Son bir yıl içindeki sosyal medya bağımlılığı belirtilerini değerlendiren ölçek altı maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğe örnek bir madde "*Sosyal medyayı giderek daha fazla kullanma arzusu hissettiniz mi?*" şeklindedir. Mevcut araştırmada Cronbach alfa katsayısı .80, McDonald's Omega katsayısı ise .80 olarak hesaplanmıştır.

Ruls-6 Yalnızlık Ölçeği

Yalnızlık düzeyini değerlendirmek amacıyla Wongpakaran ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen RULS-6 Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması İnanc ve Ekşi (2022) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplam altı maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde yer almamaktadır. Ölçeğe örnek bir madde "Ne sıklıkla yalnız hissediyorsunuz?" ifadesidir. Mevcut araştırmada Cronbach alfa katsayısı .88, McDonald's Omega katsayısı ise .88 olarak hesaplanmıştır.

Psikolojik İhtiyaç Doyumunda Denge Ölçeği

Ölçek Sheldon ve Hilpert (2012) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışmaları Kardaş ve Yalçın (2018) tarafından yapılmıştır. Toplamda üç alt boyuttan oluşan ölçeğin yalnızca altı maddeden oluşan ilişkisellik doyumuna alt boyutu kullanılmıştır. Alt boyuta örnek bir madde "*Beni önemseyen ve benim önemsemiğim insanlarla aramda güçlü bir bağ*

olduğunu hissederim." ifadesidir. Mevcut araştırmada ilişkisellik doyumu alt boyutunun Cronbach alfa katsayısı .72, McDonald's Omega katsayısı ise .69 olarak belirlenmiştir.

Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 27.0 programı kullanılmıştır. Aracılık analizlerini gerçekleştirmek için ise PROCESS Macro 4.1 kullanılmıştır. Analizlere başlamadan önce veriler eksik veri, normallik ve aykırı değerler açısından değerlendirilmiştir. Tek değişkenli uç değerlerin belirlenmesi için standartlaştırılmış z puanlarının ± 3.29 sınırını aşması ölçütü göz önüne alınmıştır. Değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır.

Araştırmada önerilen seri aracılık modeli, PROCESS Macro kullanılarak test edilmiştir. Dolaylı etkilerin anlamlılığı, %95 güven aralığında 5000 bootstrap yeniden örnekleme temel alınarak değerlendirilmiştir. Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık ölçütü $p < .05$ olarak kabul edilmiştir (Hayes, 2018). Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach alfa katsayıları kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı varsayımının sağlanıp sağlanmadığını belirlemek amacıyla tolerans ve VIF değerleri hesaplanmıştır. (Kline, 2015).

BULGULAR

Araştırma verileri betimsel istatistikler ve Pearson korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, çarpıklık değerleri -.399 ile .365, basıklık değerleri ise -.652 ile .085 arasında değişmektedir. Bu bulgular, tüm değişkenlerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kaçınan bağlanma, yalnızlık, sosyal medya bağımlılığı ve ilişkisellik doyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca tolerans değerlerinin .630 ile .751, VIF değerlerinin ise 1.332 ile 1.587 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu bulgular değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını göstermiştir.

Tablo 1

Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler ve Pearson Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4
1. Kaçınan bağlanma	1			
2. Yalnızlık	.509**	1		
3. Sosyal medya bağımlılığı	.247**	.371**	1	
4. İlişkisellik doyumu	-.341**	-.487**	-.302**	1
Ortalama (M)	14.37	13.29	16.03	22.77
Standart Sapma (SS)	4.78	4.25	5.70	4.56
Çarpıklık	-.125	.365	.289	-.399
Basıklık	-.652	-.271	-.563	.085

** $p < 0.01$

Seri Aracılık Analizleri

Kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracılık rolü, Hayes'in (2022) PROCESS makrosunda yer alan Model 6 kullanılarak

test edilmiştir. Analize ilişkin regresyon sonuçları Tablo 2'de, yol katsayıları Şekil 1'de ve toplam, doğrudan ve dolaylı etkilere ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

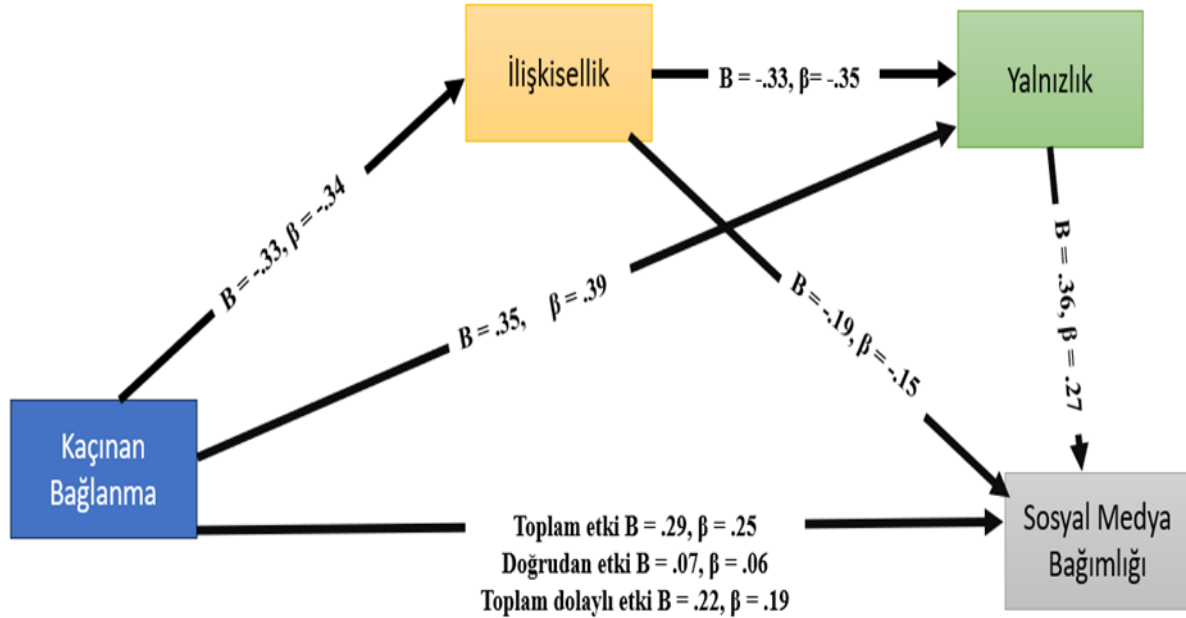
Tablo 2

Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcılar	İlişkisel Doyumu		Yalnızlık		Sosyal Medya Bağımlılığı	
	β	p	β	p	β	p
Kaçınan Bağlanma	-.34	<.001	.39	<.001	.06	.440
İlişkisel Doyumu	—	—	-.35	<.001	-.15	.044
Yalnızlık	—	—	—	—	.27	.001
Sabit	27.45	<.001	15.87	<.001	14.58	<.001
	$R = .34; R^2 = .12$		$R = .61; R^2 = .37$		$R = .40; R^2 = .16$	
	$F(1,201)=26.48, <.001$		$F(2,200)=58.71, <.001$		$F(3,199)=12.62, <.001$	

Not. β = standartlaştırılmış regresyon katsayısı.

Model, ilişkisel doyumundaki varyansın %12'sini ($R^2 = .12$), yalnızlıktaki varyansın %37'sini ($R^2 = .37$) ve sosyal medya bağımlılığındaki varyansın %16'sını ($R^2 = .16$) açıklamıştır. Şekil 1 ve Tablo 2'de görüldüğü üzere, kaçınan bağlanma ilişkisel doyumunu negatif yönde ($B = -.33, \beta = -.34, p < .001$) ve yalnızlığı pozitif yönde ($B = .35, \beta = .39, p < .001$) anlamlı olarak yordamıştır. Ayrıca ilişkisel doyumunun hem yalnızlığı ($B = -.33, \beta = -.35, p < .001$) hem de sosyal medya bağımlılığını negatif yönde ($B = -.19, \beta = -.15, p = .044$) anlamlı olarak yordadığı belirlenmiştir. Yalnızlığın ise sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde ($B = .36, \beta = .27, p = .001$) anlamlı olarak yordadığı belirlenmiştir. Aracılar modele dâhil edildiğinde, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür ($B = .07, \beta = .06, p = .440$). Toplam ve dolaylı etkiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Şekil 1. Seri aracılık modelinin sonuçları

Tablo 3
 Seri Aracılık Etkilerine İlişkin Bulgular

Etki	B	BootSE	Alt %95 GA	Üst %95 GA
Toplam Etki	.294	.082	.134	.455
Doğrudan Etki	.070	.091	-.109	.249
Toplam Dolaylı Etki	.224	.053	.127	.335
Ind1	.062	.031	.007	.129
Ind2	.124	.045	.044	.218
Ind3	.039	.018	.011	.082

Not. B değerleri standartlaştırılmamış etki katsayılarını göstermektedir.

İlk dolaylı yol (kaçınan bağlanma → ilişkiselilik doyumunu → sosyal medya bağımlılığı) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (B = .062, %95 GA [.007, .129]). İkinci dolaylı yol (kaçınan bağlanma → yalnızlık → sosyal medya bağımlılığı) da anlamlı bulunmuş (B = .124, %95 GA [.044, .218]) ve toplam dolaylı etki içerisinde en büyük paya sahip olmuştur. Seri aracılık yolu (kaçınan bağlanma → ilişkiselilik doyumunu → yalnızlık → sosyal medya bağımlılığı) ise daha küçük ancak istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermiştir (B = .039, %95 GA [.011, .082]). Genel olarak

sonuçlar, yalnızlığın kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumuna kıyasla daha güçlü bir aracı değişken olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, seri aracılık etkisi anlamlı olmakla birlikte, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki toplam dolaylı ilişkinin daha küçük bir bölümünü açıklamaktadır. Toplam dolaylı etkinin anlamlı olması ($B = .224$, %95 GA $[-.127, .335]$), ilişkisellik doyumunu ve yalnızlığın birlikte kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde açıkladığını göstermektedir. Ayrıca araçlar modele dâhil edildiğinde kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki doğrudan etkisi anlamlılığını kaybetmiştir ($B = .070$, %95 GA $[-.109, .249]$). Bu bulgu, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinin büyük ölçüde ilişkisellik doyumunu ve yalnızlık aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırmada, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumunu ve yalnızlığın seri aracı rolleri incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde yordadığını göstermiştir. Ayrıca, ilişkisellik doyumunu ve yalnızlığın, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide seri aracı rol üstlendiği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinin ilişkisellik doyumunu ve yalnızlık aracılığıyla dolaylı olarak açıklanabileceğini göstermektedir. Araştırmanın bulguları aşağıda kuramsal yaklaşımlar ve alanyazındaki araştırmalar doğrultusunda tartışılmıştır.

Araştırmanın ilk bulgusu, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde yordadığını göstermiştir (böylece H1 doğrulanmıştır). Bu bulguya göre, kaçınan bağlanma düzeyi arttıkça sosyal medya bağımlılığı da artmaktadır. Alanyazında kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiye yönelik bulguların tam olarak tutarlı olmadığı görülmektedir. Bazı araştırmalarda kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Arikan ve ark. 2022; Şenormancı ve ark., 2014; Özmen & Güzel, 2022). Nitekim Al-Shammari (2025), kaçınan bağlanma özelliklerine sahip bireylerin özerkliklerini korumak amacıyla sosyal medya etkileşimlerini sınırlandırabildiklerini belirtmiştir. Buna karşın Monacis ve ark. (2017), kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığını anlamlı ve pozitif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Huang ve ark. (2025) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasında, kaçınan bağlanmanın sorunlu sosyal medya kullanımıyla anlamlı düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Jasper ve ark. (2026) ve Zeng ve Huang (2026) da kaçınan bağlanmanın problemli sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, D'Arienzo ve arkadaşlarının (2019) gerçekleştirdiği sistematik derleme çalışması da güvensiz bağlanma stilleri ile internet ve sosyal medyanın daha yoğun ve işlevsel olmayan kullanımıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılar, güvensiz bağlanmaya sahip bireylerin karşılanmayan yakınlık ve sevgi gereksinimlerini telafi etmek amacıyla sosyal medya platformlarını kullanabildiklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Stöven ve Herzberg (2020) tarafından gerçekleştirilen sistematik derleme çalışması kaçınan bağlanmaya sahip bireylerin, gerçek yaşamda yakınlık tehdidi yaşamadan sosyal bağlantı kurabilmek amacıyla sosyal ağ sitelerini kullanmaya yöneldiklerini

ortaya koymuştur. Bu kullanım biçiminin bağımlılık davranışları gibi sosyal ağ kullanımına bağı olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmiştir. Bu yönüyle mevcut araştırmanın bulgusu, alanyazındaki bazı araştırmalarla tutarlılık göstermektedir. Son olarak alanyazındaki tutarsız bulguların çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceğı düşünölmektedir. Kaçınan bağlanma örüntüsüne sahip bireyler homojen bir grup değıdir. Bazıları sosyal etkileşimlerden büyük ölçüde kaçınabilmektedir. Bazıları ise yüz yüze yakınlıktan kaçınmalarına rağmen psikolojik mesafeyi koruyabildikleri çevrimiçi etkileşimleri tercih edebilmektedir. Bunun yanı sıra, kültürel farklılıklar, örneklem ve ölçme araçlarındaki çeşitlilik de kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin farklı araştırmalarda farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide seri aracı rol oynadığını göstermiştir (böylece H2 doğrulanmıştır). Bulgulara göre kaçınan bağlanma ilişkisellik doyumunu azaltmaktadır. İlişkisellik doyumundaki azalma yalnızlığı artırmaktadır. Böylece sosyal medya bağımlılığı düzeyi artmaktadır. Ayrıca, ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın tekil aracılık etkilerinin de anlamlı olduğı ortaya konmuştur. Bulgular, yalnızlığın ilişkisellik doyumuna kıyasla daha güçlü bir aracı değışken olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, aracı değışkenler modele dâhil edildiğinde kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlılığını yitirmektedir. Bu durum, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin ilişkisellik doyumu ve yalnızlık üzerinden gerçekteştğine işaret etmektedir. Mevcut araştırmanın bulguları, bağlanma süreçleri, temel psikolojik ihtiyaçlar ve sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkileri inceleyen önceki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Chen (2019), ilişkisellik ihtiyacının karşılanmasının bağlanma kaçınması ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki negatif ilişkiye aracılık ettiğini göstermiştir. Benzer şekilde Nigâr ve Can (2025), kaçınan bağlanmanın ilişkililik ihtiyacını azalttığını ve ilişkililik ihtiyacındaki bu azalmanın sosyal medya bağımlılığını dolaylı olarak artırdığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Wei ve arkadaşları (2005), temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının kaçınan bağlanma ile yalnızlık arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini belirlemiştir. Bu bulgu, kaçınan bağlanmanın yalnızlığı doğrudan değıl, bireylerin temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilme düzeyleri üzerinden etkileyebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla mevcut araştırmada ilişkisellik doyumunun aracı rolüne ilişkin elde edilen bulgular önceki araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Araştırmanın yalnızlığa ilişkin bulgusu da önceki çalışmalarla tutarlıdır. Kotan ve arkadaşları (2026), bağlanma stilleri ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı değışken olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Semerci ve arkadaşları (2023), aile aidiyeti ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı role sahip olduğunu bulgulamıştır. Bu bulgular, kaçınan bağlanmaya sahip bireylerin kişilerarası ilişkilerde yaşadıkları güçlüklerin yalnızlık ve diğere olumsuz sosyal süreçler üzerinden dijital ortamlara yönelmelerine katkı sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Önceki araştırmalar, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik ihtiyacı doyumu ve yalnızlığın aracı rollerini ayrı ayrı ele almıştır. Bu iki değışkenin seri aracı rolünü inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle mevcut araştırma alanyazına özgün bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, mevcut araştırmadan elde edilen bu bulgu, benzer psikolojik mekanizmaları inceleyen bazı araştırmalarla tutarlılık göstermektedir. Örneğın Zeng ve Huang (2026), sosyal destek ve sosyal kaygının kaçınan bağlanma ile problemli sosyal medya

kullanımı arasındaki ilişkide seri aracı rol üstlendiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Liu ve Ma (2019) ise güvensiz bağlanma yönelimlerinin sosyal ağ sitesi bağımlılığı üzerindeki etkisinde çevrimiçi sosyal desteğin aracı rol oynadığını göstermiştir. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisinin doğrudan değil, farklı kişilerarası ve psikolojik mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Mevcut araştırma ise bu mekanizmanın ilişkisellik doyumundaki azalma ve yalnızlığın ardışık etkisiyle ortaya çıkabileceğini göstermesi açısından alanyazına özgün bir katkı sunmaktadır.

Mevcut çalışmada elde edilen bu bulgu, Öz-Belirleme Kuramı ve Telafi Edici İnternet Kullanım Teorisi çerçevesinde de açıklanabilir. Öz-Belirleme Kuramına göre ilişkisellik ihtiyacının karşılanması bireyin psikolojik uyumu açısından temel gereksinimlerden biridir (Deci & Ryan, 2000; Ryan & Deci, 2017). Kaçınan bağlanmaya sahip bireyler, yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmaları, başkalarına güvenmekte güçlük yaşamaları ve duygusal yakınlıktan uzak durmaları nedeniyle (Shaver & Mikulincer, 2002), ilişkisellik ihtiyaçlarını yeterince karşılayamayabilmektedir. İlişkisellik ihtiyacının karşılanamaması ise zamanla yalnızlık duygularını artırabilmektedir. Telafi Edici İnternet Kullanım Teorisi'ne göre bireyler, gerçek yaşamda karşılayamadıkları sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını çevrimiçi ortamlarda telafi etmeye yönelmektedir (Kardefelt-Winther, 2014). Bu doğrultuda yalnızlık yaşayan bireyler aidiyet duygusu kazanmak, sosyal etkileşim ihtiyaçlarını karşılamak ve olumsuz duygularını azaltmak amacıyla sosyal medya platformlarını daha yoğun kullanabilmektedir. Bu doğrultuda, mevcut çalışmada belirlenen seri aracılık modeli hem Öz-Belirleme Kuramı hem de Telafi Edici İnternet Kullanım Teorisi tarafından kuramsal olarak desteklenmektedir.

Mevcut çalışmada yalnızlığın ilişkisellik doyumuna göre etki düzeyi daha güçlü bir aracı değişken olarak ortaya çıkması dikkat çekicidir. Bu bulgu, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide belirleyici olan etmenin yalnızca ilişkisellik ihtiyacının yeterince karşılanmaması olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, ilişkisellik ihtiyacındaki bu yetersizliğin zamanla bireyde oluşturduğu yalnızlık deneyiminin sosyal medya bağımlılığı üzerinde daha belirleyici bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Kaçınan bağlanmaya sahip bireyler yakın ilişkiler kurmaktan kaçınırsalar da bu durum, yalnızlık hissetmedikleri anlamına gelmemektedir. Aksine, yakın ilişkilerden kaçınma eğilimi zaman içerisinde doyum verici sosyal bağların zayıflamasına ve yalnızlığın daha belirgin hâle gelmesine neden olabileceğini akla getirmektedir. Bu nedenle sosyal medya kullanımı, yalnızca karşılanmamış ilişkisellik ihtiyacına yönelik bir tepki olarak değil, bu durumun beraberinde getirdiği yalnızlık deneyimini azaltmaya yönelik bir telafi stratejisi olarak değerlendirilebilir. Özellikle kaçınan bağlanmanın görünürdeki bağımsızlık ve özerklik yönünün altında karşılanmamış ilişkisellik ihtiyaçlarının ve sosyal bağlantı arayışının bulunabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mevcut araştırma, bağlanma örüntülerinin dijital çağdaki sosyal davranışlar üzerindeki etkisini anlamaya katkı sağlamaktadır.

Sınırlılıklar

Mevcut çalışmanın ilk sınırlılığı, kesitsel araştırma desenine sahip olmasıdır. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmuş olsa da nedensel çıkarımlar yapmak mümkün değildir. Gelecek çalışmalarda boylamsal ve deneysel desenler kullanılarak mevcut çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenebilir. İkinci sınırlılık çalışmada katılımcıların yaşlarının

belirli bir aralıkla olmasıdır. Bundan dolayı elde edilen bulguların farklı yaş gruplarına genellenmesinde dikkatli olunmalıdır. Gelecek araştırmalarda farklı yaş gruplarının dahil edildiği çalışmalar yapılabilir. Üçüncü sınırlılık olarak, araştırmanın verileri öz-bildirim yoluyla elde edilen ölçme araçları kullanılarak elde edilmiştir. Öz-bildirim ölçümleri, katılımcıların sosyal beğenirlik eğilimlerinden etkilenebilir. Gelecek araştırmalarda farklı veri toplama yöntemleri kullanılabilir. Son olarak, mevcut araştırmada cinsiyet, yaş, sosyal medya kullanım amacı, şuan stresli bir olay yaşıyıp yaşamadıkları ve benzeri değişkenler kontrol edilmemiştir. Bu değişkenlerin sosyal medya bağımlılığı ve kişilerarası süreçler üzerindeki olası etkileri dikkate alınarak gelecek araştırmalarda kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmesi önerilmektedir.

Sonuçlar ve Öneriler

Bu araştırmanın sonuçları, kaçınan bağlanmanın sosyal medya bağımlılığını anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermiştir. Bununla birlikte, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin ilişkisellik doyumu ve yalnızlık aracılığıyla ortaya çıktığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, kaçınan bağlanmaya sahip bireylerde karşılanmamış ilişkisellik ihtiyaçları ve artan yalnızlık deneyiminin problemleri sosyal medya kullanımına katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu açıdan sosyal medya bağımlılığına yönelik müdahalelerde yalnızca bireylerin dijital kullanım davranışlarına odaklanmanın yeterli olmayabileceğine işaret etmektedir. Özellikle kaçınan bağlanma özelliklerine sahip bireylerde, sosyal medya kullanımının altında yatan kişilerarası ihtiyaçlar ve yalnızlık deneyiminin de dikkate alınması önerilmektedir. Bu doğrultuda, psikolojik danışmanlık ve ruh sağlığı hizmetlerinde bireylerin bağlanma örüntülerinin, psikolojik ihtiyaçlarının ve sosyal destek kaynaklarının değerlendirilmesi yararlı olabilir. Ayrıca sosyal medya bağımlılığı açısından riskli gruplara yönelik kişilerarası ilişki becerilerini geliştirmeye, yakınlık kurma konusundaki güçlükleri azaltmaya ve sağlıklı sosyal bağları desteklemeye yönelik psikoeğitim ve müdahale programları geliştirilebilir.

Son olarak, mevcut araştırma kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide ilişkisellik doyumu ve yalnızlığın seri aracılık rolünü ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamaktadır. Bu bulgu, kaçınan bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin doğrudan bir etkiden ziyade ilişkisellik doyumu ve yalnızlık gibi psikolojik süreçler aracılığıyla açıklanabileceğini göstermektedir. Gelecek araştırmalarda bu modelin farklı örneklem, boylamsal çalışmalar ve farklı psikolojik değişkenler kullanılarak incelenmesi önerilmektedir. Bu, sosyal medya bağımlılığının altında yatan süreçlerin daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Lawrence Erlbaum.
- Al-Shammari, E. T. (2025). Attachment-informed strategies for addressing social media addiction in Kuwait. *International Journal of Technology and Human Interaction*, 21(1), 1–25. <https://doi.org/10.4018/IJTHI.368254>
- Andreassen, C. S., & Pallesen, S. (2014). Social network site addiction-an overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4053-4061. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990616>
- Andreassen, C., Pallesen, S., & Griffiths, M. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <http://dx.doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Arikan, G., Acar, I. H., & Ustundag-Budak, A. M. (2022). A two-generation study: The transmission of attachment and young adults' depression, anxiety, and social media addiction. *Addictive Behaviors*, 124, 107109. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.107109>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Blackwell, D., Leaman, C., Tramposch, R., Osborne, C., & Liss, M. (2017). Extraversion, neuroticism, attachment style and fear of missing out as predictors of social media use and addiction. *Personality and Individual Differences*, 116, 69–72. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.039>
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). Basic Books.
- Burger, J. M. (2021). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri* (İ. D. Ergüven Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (18. bs.). Pegem Akademi.
- Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human nature and the need for social connection*. WW Norton & Company.
- Chen, A. (2019). From attachment to addiction: The mediating role of need satisfaction on social networking sites. *Computers in Human Behavior*, 98, 80-92. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.03.034>
- Chen, X., Khir, A., Hamsan, H., & Burhan, N. A. S. (2026). From attachment insecurity to life satisfaction: The pathway of psychological needs satisfaction among Chinese university students. *International Journal of Mental Health Promotion*. <https://doi.org/10.32604/ijmh.2026.080122>

- Çelik, M., & Türk, N. (2024). Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu'nun psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Journal of History School*, 17(73), 3121–3141. <https://doi.org/10.29228/joh.78675>
- Çıkrıkçı, N. (2024). What Psychological Structures Can Support the Satisfaction of Basic Psychological Needs? Attachment Styles, Childhood Maltreatment Experiences, and the Role of Interpersonal Communication Competence. *International Journal of Turkish Education Sciences*, 12(2), 957-988. <https://doi.org/10.46778/goputeb.1464184>
- Çiçek, I., Ünsal, F., & Korkmaz, Z. (2025). Loneliness and problematic social media use among university students: exploring the mediating roles of meaning in life and resilience.. *Psychology, Health & Medicine*, 1-15 . <https://doi.org/10.1080/13548506.2025.2581894>
- D'Arienzo, M. C., Boursier, V., & Griffiths, M. D. (2019). Addiction to social media and attachment styles: A systematic literature review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 1094–1118. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00082-5>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *The general causality orientations scale: Self-determination in personality*. *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109–134. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90023-6](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90023-6)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Demirci, İ. (2019). Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, depresyon ve anksiyete belirtileriyle ilişkisinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(Özel Sayı 1), 15-22. <https://doi.org/10.5455/apd.41585>
- Erden, S. (2017). Bağlanma ve bağlanma bozuklukları. A. G. Aytar (Ed.), *Ruh sağlığı* (ss. 65–89). Hedef CS Yayıncılık.
- Feeney, J. A., Noller, P., & Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment. In M. B. Sperling, & W. H. Berman (Eds.), *Attachment in Adults: Clinical and Developmental Perspectives* (pp. 128–152). Guilford Press.
- Geldard, K., & Geldard, D. (2013). *Ergenler ve gençlerle psikolojik danışma: Proaktif yaklaşım* (M. Pişkin, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. <https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100>
- Huang, C. (2022). A meta-analysis of the problematic social media use and mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(1), 12-33. <https://doi.org/10.1177/0020764020978434>

- Huang, L., Yang, F., & Wu, W. (2025). Adult attachment, social anxiety, and problematic social media use: A meta-analysis and meta-analytic structural equation model. *Addictive Behaviors*, 160, 108163. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2024.108163>
- Ingledeu, D. K., Markland, D., & Sheppard, K. E. (2004). Personality and self-determination of exercise behaviour. *Personality and Individual Differences*, 36(8), 1921–1932. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.08.021>
- Iwanaga, K., Blake, J., Yaghmaian, R., Umucu, E., Chan, F., Brooks, J. M., Rahimi, M., & Tansey, T. N. (2018). Preliminary validation of a short-form version of the attachment style questionnaire for use in clinical rehabilitation counseling research and practice. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 61(4), 205–216. <https://doi.org/10.1177/0034355217709477>
- İnanç, A., ve Ekşi, H. (2022). Adaptation of RULS-6 loneliness scale (6-item short form) into Turkish: A validity and reliability study. *Contemporary Educational Researches Journal*, 12(4), 197–203. <https://doi.org/10.18844/cej.v12i4.7466>
- Jasper, L. A., Bischoff, H., & Eichenberg, C. (2026). Relationship between attachment anxiety and attachment avoidance, mentalization ability, and various digital addictions: A cross-sectional study among university students. *BMC Psychiatry*, 26, 188. <https://doi.org/10.1186/s12888-026-07776-w>
- Józefacka, N., Gruszczyńska, E., Mierzejewska-Floreani, D., Kroemeke, A., Hajak, V., Grimm, S., & Warner, L. (2026). Basic psychological needs satisfaction and frustration forming five profiles with associations to loneliness and relationship status. *Scientific reports*. <https://doi.org/10.1038/s41598-026-55223-3>
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kardaş, F., & Yalcın, I. (2018). An adaptation study of the balanced measure of psychological needs (bmpn) scale to turkish culture. *Cukurova University Faculty of Education Journal*. 47(2),357-383.<http://dergipark.gov.tr/cuefd>
- Kardefelt-Winther, D. (2014a). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in Human Behavior*, 31, 351-354. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.059>
- Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *Public Opinion Quarterly*, 37(4), 509. <https://doi.org/10.1086/268109>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling (4th)*. Guilford Press.
- Kolhar, M., Kazi, R. N. A., & Alameen, A. (2021). Effect of social media use on learning, social interactions, and sleep duration among university students. *Saudi Journal of Biological Sciences*, 28(4), 2216-2222. <https://doi.org/10.1016/j.sjbs.2021.01.010>

- Kotan, H., Özok, H., & Kaya, A. (2026). The mediating effect of loneliness on the relationship between social media addiction and attachment styles: A multiple mediation model study. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1752273>
- Kowal, J., & Fortier, M. S. (1999). Motivational determinants of flow: Contributions from self-determination theory. *The Journal of Social Psychology*, 139(3), 355–368. <https://doi.org/10.1080/00224549909598391>
- Liu, C., & Ma, J. (2019). Adult attachment orientations and social networking site addiction: The mediating effects of online social support and the fear of missing out. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 2629. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02629>
- Lu, H., Ren, Z., Zhen, P., Su, Z., & Wu, Y. (2025). The longitudinal association between family functioning and problematic social media use among Chinese university students: Mediation via loneliness and a subgroup analysis by sex. *Addictive Behaviors*, 166, 108337. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2025.108337>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Press.
- Monacis, L., De Palo, V., Griffiths, M. D., & Sinatra, M. (2017). Exploring individual differences in online addictions: The role of identity and attachment. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 15(4), 853–868. <https://doi.org/10.1007/s11469-017-9768-5>
- Nigar, S., & Can, F. (2025). Sosyal medya bağımlılığının bağlanma stilleri, duygu düzenleme güçlükleri ve temel psikolojik ihtiyaçlar açısından incelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 1125–1143. <https://doi.org/10.11616/asbi.1658418>
- Nikolinakou, A., Phua, J., & Kwon, E. S. (2024). What drives addiction on social media sites? The relationships between psychological well-being states, social media addiction, brand addiction and impulse buying on social media. *Computers in Human Behavior*, 153, 108086. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.108086>
- Öven, Ç., Kurt, B. S., Mutlu, M., Bayar, A. P., & Bayar, Y. (2024). Siber zorbalık ile benlik saygısı ve yalnızlık arasındaki ilişkide temel ihtiyaç tatmininin aracı rolü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(48), 477–508. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1552562>
- Özmen, E., & Güzel, H. Ş. (2022). The relationship between attachment style, eating behavior, emotion regulation, and social media addiction during COVID-19 pandemic. *Neuropsychiatric Investigation*, 60(3), 78–84. <https://doi.org/10.5152/NeuropsychiatricInvest.2022.22011>
- Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1–18). John Wiley & Sons.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Press. <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>

Salari, N., Zarei, H., Hosseini-Far, A., Rasoulpoor, S., Shohaimi, S., & Mohammadi, M. (2025). The global prevalence of social media addiction among university students: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Public Health*, 33(1), 223–236. <https://doi.org/10.1007/s10389-023-02012-1>

Semerci, M., Bayram, M. N., & Koçak, O. (2023). Genç yetişkinlerin aile aidiyeti ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde yalnızlığın aracı rolü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(3), 273–288. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.4.3.4>

Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment & Human Development*, 4(2), 133–161. <https://doi.org/10.1080/14616730210154171>

Sheldon, K. M., & Hilpert, J. C. (2012). The balanced measure of psychological needs (BMPN) scale: An alternative domain general measure of need satisfaction. *Motivation and Emotion*, 36(4), 439–451. <https://doi.org/10.1007/s11031-012-9279-4>

Şenormancı, Ö., Şenormancı, G., Güçlü, O., & Konkan, R. (2014). Attachment and family functioning in patients with internet addiction. *General Hospital Psychiatry*, 36(2), 203–207. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2013.10.012>

Takagi, G., Shibata, M., & Nakagawa, Y. (2024). Association between support of basic psychological needs and stress response as mediated by motivation for solitude. *PLOS ONE*, 19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0304846>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması, 2025*. <https://data.tuik.gov.tr/>

We Are Social (2025). *Digital 2026: Global Overview Report*. <https://wearesocial.com/uk/blog/2025/10/digital-2026-global-overview-report/>

Wei, M., Shaffer, P. A., Young, S., & Zakalik, R. A. (2005). Adult Attachment, Shame, Depression, and Loneliness: The Mediation Role of Basic Psychological Needs Satisfaction. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 591–601. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.4.591>

Whiting, A., & Williams, D. (2013). Why people use social media: a uses and gratifications approach. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(4), 362–369. <https://doi.org/10.1108/QMR-06-2013-0041>

Wongpakaran, N., Wongpakaran, T., Pinyopornpanish, M., Simcharoen, S., Suradom, C., Varnado, P., & Kuntawong, P. (2020). Development and validation of a 6-item Revised UCLA Loneliness

Scale (RULS-6) using Rasch analysis. *British Journal Of Health Psychology*, 25, 233–256. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12404>

Wu, P., Feng, R., & Zhang, J. (2024). The relationship between loneliness and problematic social media usage in Chinese university students: a longitudinal study. *BMC Psychology*, 12. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01498-4>

Zeng, M., & Huang, L. (2026). Insecure attachment and problematic social media use: The chain mediating role of social support and social anxiety. *Frontiers in Psychology*, 17, 1764295. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1764295>

Zhang, Y., Li, J., Zhang, M., Ai, B., & Jia, F. (2024). Bidirectional associations between loneliness and problematic internet use: A meta-analytic review of longitudinal studies. *Addictive Behaviors*, 150, 107916. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2023.107916>

Jing, Z., Yang, W., Lei, Z., Junmei, W., Hui, L., & Tianmin, Z. (2025). Correlations between social media addiction and anxiety, depression, FoMO, loneliness and self-esteem among students: A systematic review and meta-analysis. *PLOS One*, 20(9), e0329466. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0329466>

Eğitim Bilişim Ağı İçeriklerinin Nano Öğrenme Açısından Değerlendirilmesinde Ölçek Seçimi

Scale Selection in Evaluating Educational Informatics Network Contents in Terms of Nano-Learning

Salih ARICIOĞLU

Prof. Dr. Aslan GÜLCÜ

MEB, Erzurum YEGİTEK Bilişim Teknolojileri Koordinatörü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmeni, Erzurum, Türkiye. salih.aricioglu14@ogr.atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi K.K. Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye. agulcu@atauni.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma, Eğitim Bilişim Ağı'nda (EBA) yer alan dijital içeriklerin nano öğrenme ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesinde hangi ölçme yaklaşımının daha uygun olacağını tartışmaktadır. Çalışmanın çıkış noktasını, EBA'ya ilişkin değerlendirmelerin çoğu zaman genel kullanım deneyimi, memnuniyet ve erişim kolaylığı gibi boyutlarda yoğunlaşması; buna karşılık içeriklerin kısa, tek hedefe odaklı, bilişsel olarak sade, pekiştirici ve anlık erişime uygun yapısını doğrudan görünür kılan ölçme araçlarının daha sınırlı kalması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, sistematik tarama ilkeleri temelinde yürütülen kuramsal ve yöntemsel bir karşılaştırma olarak kurgulanmıştır. Tarama sürecinde nano öğrenme, mikro öğrenme, EBA ve dijital içerik değerlendirme eksenindeki çalışmalar birlikte ele alınmış; ölçek geliştirme ya da uyarlama içeren, EBA veya benzer dijital öğrenme platformlarını konu alan ve nano/mikro öğrenme ya da dijital içerik değerlendirme ile ilişkili araştırmalar incelemeye dâhil edilmiştir. İnceleme sonucunda, genel platform algısını ölçen araçların öğretmenlerin EBA'ya ilişkin bütüncül deneyimini anlamada yararlı olduğu; ancak içeriklerin kısalık, hiper-odak, bilişsel sadelik, pekiştirme ve anlık erişim gibi nano öğrenme boyutlarını yeterince ayırt edemediği görülmüştür. Buna karşılık içerik odaklı araçlar söz konusu boyutları daha görünür hâle getirmekte, fakat platformun genel kullanım bağlamını tek başına açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bulgular, özellikle kısalık, hiper-odak ve bilişsel sadelik boyutlarının bilişsel yükü azaltma bakımından; pekiştirme ve anlık erişim boyutlarının ise ders içi kullanılabilirlik ile öğrenmenin sürekliliğini destekleme bakımından ayırt edici olduğunu düşündürmektedir. Sonuç olarak, EBA içeriklerinin değerlendirilmesinde birinci katmanda genel platform algısını, ikinci katmanda ise nano öğrenme ölçütlerine dayalı içerik işlevselliğini ölçen iki katmanlı bütüncül bir yapının daha tutarlı ve işlevsel bir seçenek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yapının, sonraki ampirik araştırmalar ve içerik geliştirme süreçleri için daha dengeli bir değerlendirme zemini sunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: EBA, Nano Öğrenme, Ölçek Seçimi, Pedagojik Uygunluk, Dijital İçerik

ABSTRACT

This study examines which measurement approach is more appropriate for evaluating the contents available on the Educational Informatics Network (EBA) in line with nano-learning principles. The study was designed as a theoretical and methodological comparison based on systematic review principles. The findings indicate that tools measuring general platform perception are useful for understanding teachers' overall experience of EBA, yet they remain limited in revealing whether contents are brief, hyper-focused, cognitively simple, reinforcing, and suitable for instant access. By contrast, content-oriented tools make these dimensions more visible but are insufficient for explaining the broader context of platform use. Accordingly, a two-layer integrated framework is proposed for a more balanced evaluation of EBA contents.

Keywords: EBA, Nano-Learning, Scale Selection, Pedagogical Suitability, Digital Content

GİRİŞ

Dijital öğrenme ortamlarının eğitim süreçlerinde yaygınlaşması, bu ortamlarda sunulan içeriklerin yalnızca erişim ve kullanım düzeyi bakımından değil, pedagojik işlevsellik bakımından da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Türkiye’de bu bağlamda öne çıkan en yaygın dijital öğrenme platformlarından biri Eğitim Bilişim Ağı’dır. EBA, öğretmen ve öğrenciler için geniş bir içerik havuzu sunmakta; ders anlatımı, tekrar, pekiştirme, ödevlendirme ve bireysel öğrenme süreçlerinde farklı türde dijital materyallere erişim imkânı sağlamaktadır. Bununla birlikte öğretim sürecinde belirleyici olan yalnızca içeriğin platformda yer alması değil, bu içeriğin ders akışı içinde ne ölçüde işlevsel biçimde kullanılabilirliği.

Öğretmen, ders sırasında çoğu zaman uzun içeriklerden çok, hızlı açılan, tek bir kazanıma odaklanan, öğrencinin dikkatini gereksiz biçimde dağıtmayan ve ihtiyaç anında erişilebilen materyallere ihtiyaç duymaktadır. Özellikle konuya giriş, kısa tekrar, pekiştirme ya da ödev yönlendirmesi gibi sınıf içi anlarda içeriğin süresi, sadeliği, odak düzeyi ve erişilebilirliği doğrudan önem kazanmaktadır. Bu durum, EBA içeriklerinin yalnızca genel kullanıcı memnuniyeti ya da teknik kullanım kolaylığı üzerinden değil, içeriklerin öğretimsel kullanılabilirliği bakımından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu tartışmayı anlamlandırmak için nano öğrenme yaklaşımı işlevsel bir kavramsal zemin sunmaktadır. Nano öğrenme, kısa süreli, tek bir hedefe odaklanan, gereksiz bilişsel yük oluşturmayan, öğrenmeyi küçük birimler hâlinde yapılandıran ve ihtiyaç anında erişilebilen içerik anlayışıyla ilişkilendirilmektedir (Vivekananth, 2022; Yousef vd., 2023). Bu yaklaşım, özellikle ders içinde hızla kullanılabilir, kısa ama hedefe dönük dijital içeriklerin değerlendirilmesi bakımından önemlidir. EBA gibi büyük ve çok katmanlı bir içerik platformunda, içeriklerin bu ilkeler bakımından ne ölçüde işlevsel olduğunun belirlenmesi hem öğretimsel tasarım hem de ölçme-değerlendirme açısından dikkate değer görünmektedir.

Alanyazında EBA’ya ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü platformun erişilebilirliği, teknik altyapısı, kullanım kolaylığı, öğretmen ve öğrenci memnuniyeti ya da ders desteği işlevi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Karalar & Dogan, 2017; Çiftçi & Aydın, 2020; Sarışık vd., 2022; Tartuk & Turan, 2023). Buna karşılık EBA’daki içerikleri doğrudan nano öğrenme ilkeleri çerçevesinde değerlendiren çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer biçimde, bu tür bir değerlendirmede hangi ölçme yaklaşımının daha uygun olduğu da açık değildir. Genel platform algısını ölçen araçlar, platforma ilişkin bütüncül deneyimi görünür kılmakta; ancak içeriklerin

kısalık, hiper-odak, sadelik, pekiştirme ve anlık erişim gibi daha özgül özelliklerini yeterince ayırt edememektedir. Buna karşılık yalnızca içerik odaklı araçlar da platformun genel kullanım bağlamını tek başına açıklamakta yetersiz kalabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Eğitim Bilişim Ağı'nda yer alan dijital içeriklerin nano öğrenme ilkeleri açısından değerlendirilmesinde hangi ölçme yaklaşımının daha uygun olduğunu belirlemektir. Bu doğrultuda çalışmanın temel araştırma sorusu, genel platform algısını ölçen araçlar ile nano öğrenme boyutlarını hedefleyen içerik odaklı araçların kuramsal uygunluk ve kapsam yeterliliği bakımından nasıl konumlandırılması gerektiğidir. Çalışma, bu soruya sistematik tarama ilkeleri doğrultusunda yürütülen kuramsal ve yöntemsel bir karşılaştırma ile yanıt aramaktadır.

Bu çalışma, EBA'yı yalnızca erişim ve genel memnuniyet düzeyi üzerinden değil, içeriklerin ders içi işlevselliği üzerinden tartışması bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte çalışma, ampirik veri toplamaya dayanmayan kuramsal ve yöntemsel bir karşılaştırma ile sınırlıdır. Dolayısıyla ulaşılan değerlendirmeler, doğrudan saha bulgularının yerine geçmemekte; daha çok sonraki uygulamalı araştırmalara yöntemsel bir zemin sunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Nano Öğrenme Kavramı ve Boyutları

Nano öğrenme, çoğu zaman mikro öğrenmenin daha yoğunlaştırılmış ve daha kısa süreli bir biçimi olarak ele alınmaktadır. Ancak nano öğrenmeyi yalnızca çok kısa içeriklerle açıklamak yeterli değildir. Bu yaklaşımın ayırt edici yönü, içeriğin sadece kısa olması değil; tek bir öğrenme hedefi etrafında düzenlenmesi, gereksiz ayrıntılardan arındırılması, öğreneni bilişsel açıdan zorlamaması, küçük pekiştirme fırsatları sunması ve ihtiyaç duyulduğu anda hızla erişilebilir olmasıdır (Vivekananth, 2022; Yousef vd., 2023). Dolayısıyla nano öğrenme, süresi kısaltılmış içeriklerden çok, pedagojik bakımdan yoğunlaştırılmış ve amaca dönük biçimde düzenlenmiş içeriklerle ilişkilidir.

Bu çalışmada nano öğrenme beş temel boyut üzerinden ele alınmaktadır: kısalık, hiper-odak, bilişsel sadelik, pekiştirme ve anlık erişim. Kısalık, öğrenme biriminin kısa sürede tamamlanabilir olmasını ifade etmektedir. Hiper-odak, içeriğin tek bir kazanım ya da tek bir öğrenme hedefi etrafında yoğunlaşmasını ifade eder. Bilişsel sadelik, içeriğin gereksiz bilgi yükünden, dikkat dağıtıcı unsurlardan ve karmaşık sunum biçimlerinden arındırılmış olmasını kapsar. Pekiştirme boyutu, öğrenenin öğrendiklerini kısa alıştırma, geri bildirimler ya da tekrar fırsatlarıyla güçlendirmesine imkân tanıyan yapıları ifade eder. Anlık erişim ise içeriğe ihtiyaç duyulduğu anda hızlı ve pratik biçimde ulaşılabilmesini içermektedir.

Söz konusu boyutlar, öğretmenin sınıf içinde içerikle kurduğu pratik ilişkiyi anlamak açısından da önem taşımaktadır. Öğretmen açısından dijital içeriğin değeri çoğu zaman yalnızca içerik zenginliğine değil, o içeriğin belirli bir öğretim anında ne ölçüde işe yaradığına bağlıdır. Uzun, dağınık, gecikmeli açılan ya da hedefi belirsiz içerikler, platformda bulunmasına rağmen öğretimsel anlamda yeterince işlevsel olmayabilir. Buna karşılık kısa, tek odaklı, sade ve hızlı erişilebilir materyaller, özellikle ders içinde daha doğrudan kullanılabilir hâle gelmektedir. Bu açıdan nano öğrenme boyutları, yalnızca dijital içerik tasarımına ilişkin güncel bir yaklaşım değil, aynı zamanda sınıf içi kullanılabilirliği değerlendirmede başvurulabilecek işlevsel ölçütler bütünü olarak da düşünülebilir.

Mikro Öğrenme ile İlişkisi

Mikro öğrenme ile nano öğrenme aynı çizgide yer alsada aralarında yoğunluk farkı bulunmaktadır. Mikro öğrenme çoğu zaman birkaç dakikalık modüllerden oluşurken, nano öğrenme daha da daraltılmış, tek kazanıma odaklı ve anlık erişilebilir içeriklerle ilişkilendirilmektedir (De Gagne vd., 2019; Cronin & Durham, 2024). Bu ayrım, özellikle ders sırasında kullanılacak dijital içeriklerin işlevselliğini değerlendirme bakımından önem taşımaktadır. Daha geniş mikro öğrenme literatürü, kısa, tek odaklı ve erişilebilir içerik yapısının öğrenen katılımını desteklediğini ortaya koymaktadır (Silva vd., 2025). Bu nedenle nano öğrenme, mikro öğrenme tartışmasının daha yoğun ve daha işlevsel bir uzantısı olarak düşünülebilir.

Bilişsel Yük Kuramı ve Nano Öğrenme

Nano öğrenme yaklaşımının kuramsal dayanağını açıklamada bilişsel yük kuramı önemli bir zemin sunmaktadır. Bilişsel yük kuramına göre öğrenenin çalışma belleği sınırlıdır ve iyi yapılandırılmamış içerikler öğrenme sürecinde gereksiz yük oluşturarak anlamlı öğrenmeyi zorlaştırabilir (Sweller, 1988; Sweller vd., 2019). Bu nedenle kısa, hedefe odaklı ve gereksiz ayrıntılardan arındırılmış içerikler, bilişsel yükü yönetme bakımından daha işlevsel olabilir. Nano öğrenmenin özellikle kısalık, hiper-odak ve bilişsel sadelik boyutları bu noktada belirginleşmektedir.

İçeriğin tek bir kazanım etrafında yapılandırılması ve öğrenciyi fazladan uyaranlarla yormaması, dışsal bilişsel yükün azaltılmasına katkı sağlayabilir. Bu bakımdan nano öğrenme, yalnızca içerik süresini kısaltan bir yaklaşım değil; aynı zamanda öğrenme materyalini bilişsel olarak daha yönetilebilir hâle getiren bir tasarım mantığıdır.

Çoklu Ortamla Öğrenme ve Ders İçi İşlevsellik

Çoklu ortamla öğrenme kuramı, dijital içeriklerde metin, görsel, ses ve hareket gibi öğelerin nasıl bir araya getirileceğine ilişkin ilkeler sunmaktadır (Mayer, 2014). Özellikle içeriklerin bölümlendirilmiş, yönetilebilir ve öğrenenin dikkatini belirli bir hedefe yöneltecek biçimde tasarlanması önem taşımaktadır. Uzun, kesintisiz ve yoğun içerik akışları yerine, anlamlı küçük öğrenme parçalarının kullanılması öğrenmeyi destekleyebilir. Bu açıdan nano öğrenme, çoklu ortam tasarım ilkelerinin dijital öğretim ortamlarındaki güncel yansımalarından biri olarak okunabilir.

Mayer ve Moreno'nun (2003) ortaya koyduğu bölme ve gereksizlik ilkeleri, nano öğrenmenin kısalık ve sadelik boyutlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bölme ilkesi, öğrenme materyalinin kendi içinde anlamlı küçük parçalara ayrılmasını önerirken, gereksizlik ilkesi aynı bilginin fazladan yük oluşturan tekrarlarla sunulmaması gerektiğini hatırlatır. Bu nedenle nano öğrenme bileşenleri, bir tasarım modası olarak değil, çoklu ortam ilkelerinin EBA bağlamındaki pedagojik karşılığı olarak ele alınmalıdır.

Eğitim Bilişim Ağı Bağlamı ve İlgili Araştırmalar

Eğitim Bilişim Ağı, Türkiye'de öğretmen ve öğrencilerin dijital içeriklere erişimini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen geniş ölçekli bir öğrenme platformudur. Platformda konu anlatım videoları, etkileşimli içerikler, soru çözümleri, görseller, özet materyaller ve farklı ders alanlarına yönelik çeşitli dijital kaynaklar yer almaktadır. EBA'nın bu çeşitliliği, öğretim sürecinde önemli bir avantaj sunmakla birlikte, içeriklerin öğretimsel işlevselliği meselesini de gündeme getirmektedir. Çünkü öğretmen açısından asıl önemli olan yalnızca çok sayıda içeriğin varlığı değil, bu içeriklerin ders içinde belirli amaçlar doğrultusunda etkili biçimde kullanılabilmesidir.

EBA üzerine yapılan araştırmalar, platformun genel olarak yararlı ve destekleyici bulunduğunu; ancak içerik niteliği, erişim kolaylığı, teknik işleyiş ve ders içi kullanım hızı bakımından geliştirilmesi gereken yönler bulunduğunu göstermektedir (ifti & Aydın, 2020; Karalar & Dogan, 2017; Tartuk & Turan, 2023). Öğretmen görüşlerine dayalı çalışmalar, platformun tekrar, devlendirme ve ders desteği açısından işlevsel olduğunu, ancak bazı içeriklerin uzunluğu, erişim zorluğu ya da yeterince odaklı olmaması nedeniyle ders akışına tam uyum sağlayamadığını da ortaya koymaktadır (Sarışık vd., 2022).

Öte yandan mikro ve nano öğrenme literatürü, kısa ve odaklı içerik tasarımıının özellikle dijital ortamlarda motivasyon, etkileşim ve erişilebilirlik açısından güçlü bir potansiyel taşıdığını ortaya koymaktadır (Monib vd., 2024; Silva vd., 2025). Ancak bu literatür ile EBA araştırmaları çoğunlukla birbirinden kopuk ilerlemektedir. Bu nedenle EBA'nın yalnızca bir platform olarak değil, nano öğrenme mantığıyla ne ölçüde işlediği bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu boşluk, konunun hem kuramsal temellendirilmesi hem de lme boyutu açısından yeni bir yaklaşıma ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu alışma, sistematik tarama ilkeleri doğrultusunda yürütülen kuramsal ve yöntemsel bir karşılaştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı, Eğitim Bilişim Ağı içeriklerinin nano öğrenme ilkeleri bakımından değerlendirilmesinde kullanılabilecek lme yaklaşımlarını incelemek ve bu yaklaşımların güçlü ve sınırlı yönlerini ortaya koymaktır. Bu yönüyle çalışma, doğrudan ampirik veri toplamaya dayanan bir saha araştırması değildir. Bunun yerine, mevcut alanyazındaki lme araçlarını ve kuramsal erevesleri karşılaştırmalı biçimde inceleyerek yöntemsel bir öneri geliştirmeyi hedeflemektedir.

Bu yöntem tercihi, çalışmada ele alınan problemle doğrudan örtüşmektedir. Çünkü temel soru, ğretmen görüşleri üzerinden yürütülecek sonraki ampirik araştırmalarda hangi lme yaklaşımının daha uygun olduğuna ilişkindir. Bu nedenle önce mevcut lme araçlarının kuramsal uygunluğu, kapsam yeterliliği ve bağlamsal işlevselliğinin incelenmesi gerekmektedir. Çalışma, tez araştırmasının nicel aşamasına geçmeden önce, bu aşamayı besleyecek kuramsal ve yöntemsel zemini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Tarama Protokolü

Literatür taraması 2015–2025 yılları arasındaki çalışmaları kapsayacak biçimde planlanmıştır. Tarama sürecinde YK Tez, ERIC, Scopus, Google Scholar ve DergiPark veri tabanları esas alınmıştır. Anahtar kelimeler olarak “nano learning”, “micro learning scale”, “EBA”, “dijital içerik değerlendirme” ve “ğrenme platformu leği” kullanılmıştır. Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelerin birlikte kullanılması hem ulusal hem de uluslararası literatürde yer alan ilgili çalışmalara erişimi artırmak amacıyla tercih edilmiştir.

Çalışmaların seçilmesinde belirli dâhil etme ve dışlama ltleri esas alınmıştır. Ölçek geliştirme ya da ölçek uyarılama içeren, EBA veya benzer dijital öğrenme platformlarını konu alan ve nano/mikro öğrenme ya da dijital içerik değerlendirme ile ilişkili çalışmalar incelemeye dâhil edilmiştir. Buna karşılık konu dışı, tekrar eden ve tam metnine erişilemeyen çalışmalar değerlendirme dışında bırakılmıştır. Böylece tarama sürecinin belirli ölçütlere dayanması ve inceleme kapsamının denetlenebilir biçimde sınırlandırılması hedeflenmiştir.

Tarama sürecinde önce ilgili veri tabanlarında anahtar kelimeler kullanılarak ilk kayıt listesi oluşturulmuş, ardından tekrar eden çalışmalar ayıklanmıştır. Sonraki aşamada başlık ve özet incelemesi yapılarak konu dışı çalışmalar elenmiş; erişilebilen tam metinler ise dâhil etme ve dışlama ölçütleri bakımından yeniden değerlendirilmiştir. Böylece incelemeye alınan çalışmalar, EBA ya da benzer dijital öğrenme platformları ile nano ve mikro öğrenme ya da dijital içerik değerlendirme ekseninde doğrudan ilişki kurabilen metinlerle sınırlandırılmıştır.

Karşılaştırma Ölçütleri

İnceleme sürecinde belirlenen ölçme araçları dört temel ölçüt üzerinden karşılaştırılmıştır: kuramsal uygunluk, kapsam yeterliliği, öğretmen görüşünü yansıtma gücü ve uygulanabilirlik. Kuramsal uygunluk, ilgili aracın nano öğrenme boyutları ile bilişsel yük ve çoklu ortamla öğrenme ilkeleriyle ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirmek için kullanılmıştır. Kapsam yeterliliği, aracın nano öğrenmenin temel boyutlarını ne ölçüde kapsadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Öğretmen görüşünü yansıtma gücü, aracın sınıf içi kullanım deneyimini ve öğretmenin içerikle kurduğu ilişkiyi ne ölçüde görünür kılabilmesiyle ilgilidir. Uygulanabilirlik ise aracın EBA bağlamında gerçekçi, anlaşılır ve kullanılabilir bir ölçme zemini sunup sunmadığını değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu ölçütler doğrultusunda araçlar iki ana eksende incelenmiştir. Birinci eksen, EBA Uygulamalarını Değerlendirme Ölçeği ve teknoloji kabul/kullanım temelli genel platform algısı araçlarını kapsamaktadır. İkinci eksen ise dijital içerik değerlendirme rubrikleri ile nano/mikro öğrenme boyutlarını hedefleyen içerik odaklı madde setlerini içermektedir. Böylece ölçme araçları yalnızca türlerine göre değil, hangi düzeyde veri ürettikleri ve hangi tür öğretimsel sorulara yanıt verebildikleri bakımından da karşılaştırılmıştır.

İnceleme Birimi ve Analiz Mantığı

Bu çalışmada inceleme birimini, dijital öğrenme platformlarına veya içerik değerlendirme süreçlerine yönelik geliştirilen ölçme araçları oluşturmaktadır. Her araç; odak alanı, boyut yapısı, öğretmen deneyimine ne ölçüde temas ettiği ve EBA içeriklerinin nano öğrenme boyutları bakımından değerlendirilmesine ne ölçüde katkı sunduğu açısından ele alınmıştır. Bu doğrultuda, araçların doğrudan puanlanmasından çok, güçlü ve sınırlı yönlerinin karşılaştırmalı biçimde yorumlanması esas alınmıştır.

Analiz mantığı, tek bir ölçme yaklaşımının neden yeterli olmadığını ve hangi koşullarda çok katmanlı bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Bu nedenle çalışmanın yöntemi, nicel bir meta-analiz ya da istatistiksel sentez değildir. Daha çok, ölçme araçlarının işlevsel kapsamlarını karşılaştıran, bunların kuramsal dayanaklarını tartışan ve EBA bağlamında hangi yaklaşımın daha açıklayıcı olabileceğini gerekçelendiren bir yöntemsel çözümleme niteliği taşımaktadır.

BULGULAR

İnceleme kapsamında belirlenen ölçme yaklaşımları, odak alanları ile güçlü ve sınırlı yönleri bakımından karşılaştırılmıştır. Bulgular, EBA içeriklerini nano öğrenme ilkeleri bakımından değerlendirmede tek bir araç grubuna dayanmanın yeterli olmadığını; farklı araçların birbirini tamamlayan işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. EBA İçeriklerinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Ölçme Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Araç / Araç Grubu	Odak Alanı	Güçlü Yön	Sınırlılık
EBA Uygulamalarını Değerlendirme Ölçeği	Genel platform algısı	Öğretmenlerin EBA'ya ilişkin genel deneyimini, kullanım algısını ve platform düzeyindeki değerlendirmelerini görünür kılar	İçeriklerin kısalık, hiper-odak, bilişsel sadelik, pekiştirme ve anlık erişim özelliklerini doğrudan ayırt etmede sınırlıdır
Teknoloji kabul ve kullanım temelli araçlar	Kullanılabilirlik, kabul, memnuniyet	Platformun kullanım kolaylığı, benimsenmesi ve teknik işlevselliği hakkında genel çerçeve sunar	Öğretimsel içerik niteliğini ve ders içi işlevselliği ayrıntılı biçimde değerlendirmez
Dijital içerik değerlendirme rubrikleri	İçerik kalitesi ve pedagojik uygunluk	İçeriğin yapı, düzen, anlaşılabilirlik ve öğretimsel niteliğini daha ayrıntılı inceleme imkânı verir	Platformun bütünsel kullanım bağlamını ve öğretmenin genel deneyimini tek başına açıklamaz
Nano/mikro öğrenme boyutlarını hedefleyen içerik odaklı madde setleri	Kısalık, odak, sadelik, pekiştirme, erişim	İçeriklerin nano öğrenme ilkeleri bakımından öğretimsel işlevselliğini görünür kılar	Genel platform algısını ve teknik kullanım bağlamını tek başına açıklamada yetersiz kalır

Tablo 1 incelendiğinde, genel platform algısını ölçen araçların EBA'ya ilişkin bütüncül deneyimi anlamada işlevsel olduğu, ancak içeriklerin nano öğrenme ilkeleri bakımından doğrudan değerlendirilmesinde sınırlı kaldığı görülmektedir. Buna karşılık içerik odaklı araçlar, dijital materyallerin öğretimsel işlevselliğini daha görünür hâle getirmekte; ancak platformun genel kullanım bağlamını tek başına açıklayamamaktadır. Bu bulgu, EBA içeriklerinin değerlendirilmesinde iki katmanlı ve bütünlük bir ölçme yapısının daha uygun olacağını düşündürmektedir.

Genel Platform Algısı Araçlarına İlişkin Bulgular

İnceleme kapsamında genel platform algısını ölçmeye yönelik araçların, öğretmenlerin EBA'ya ilişkin bütüncül deneyimini anlamada işlevsel olduğu görülmüştür. Bu grupta yer alan araçlar, platformun kullanım kolaylığı, erişilebilirliği, teknik işleyişi, genel memnuniyet düzeyi ve öğretim sürecine sağladığı genel katkı gibi boyutları görünür kılmaktadır. Özellikle EBA Uygulamalarını Değerlendirme Ölçeği bu bakımdan, öğretmenlerin EBA'ya ilişkin genel algısını belirlemeye elverişli bir çerçeve sunmaktadır (Tartuk & Turan, 2023).

Bununla birlikte genel platform algısını ölçen araçların, içeriklerin nano öğrenme ilkeleri bakımından doğrudan değerlendirilmesine yeterince imkân vermediği anlaşılmaktadır. Bu araçlar, öğretmenin platforma ilişkin genel kullanım deneyimini görünür kılsa da, bir içeriğin tek kazanıma odaklanıp odaklanmadığı, kısa sürede kullanılabilir olup olmadığı, gereksiz bilişsel yük oluşturup oluşturmadığı, hızlı pekiştirme fırsatı sunup sunmadığı ya da ihtiyaç anında kolayca erişilebilir olup olmadığı gibi daha özgül içerik özelliklerini yeterince ayırt edememektedir. Başka bir deyişle, genel platform algısı araçları platformun bütünü değerlendirmede güçlü; ancak içerik işlevselliğini incelemede sınırlı kalmaktadır.

İçerik Odaklı Araçlara İlişkin Bulgular

İçerik odaklı araçların, genel platform algısı araçlarından farklı olarak, dijital materyallerin doğrudan öğretimsel kullanılabilirliğine odaklandığı görülmüştür. Bu gruptaki araçlar ya dijital içerik değerlendirme rubrikleri biçiminde ya da nano/mikro öğrenme mantığını yansıtan boyut odaklı madde setleri biçiminde yapılandırılmaktadır. Bu çalışmada referans alınan nano öğrenme boyutları; hiper-odak/tek kazanım, kısa süre, sadelik ve bilişsel yükü gözetme, pekiştirme ile erişilebilirlik ve anlık erişim başlıkları altında ele alınmıştır.

İnceleme, içerik odaklı araçların özellikle içeriklerin kısa sürede tüketilebilir olup olmadığını, tek hedefe yönelip yönelmediğini, gereksiz bilgi ve uyarıcı barındırıp barındırmadığını ve sınıf içi kullanıma ne ölçüde uygun olduğunu daha görünür kıldığını göstermektedir. Bu araçlar, öğretmenin ders içi deneyiminden hareketle içeriklerin öğretimsel değerini daha ayrıntılı değerlendirmeye imkân vermektedir. Özellikle hiper-odak, kısa süre ve bilişsel sadelik boyutlarının, bilişsel yükü azaltma ve ders içinde zaman yönetimini kolaylaştırma bakımından belirginleştiği görülmektedir. Benzer biçimde pekiştirme ve anlık erişim boyutları da, öğrenmenin desteklenmesi ve içeriğin ders sırasında pratik biçimde kullanılabilmesi açısından ayırt edici görünmektedir.

Ancak bu araçların da tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. İçerik odaklı araçlar, belirli bir materyalin ne kadar kısa, odaklı, sade ya da erişilebilir olduğunu ortaya koyabilir; fakat öğretmenin EBA platformuna ilişkin genel deneyimini, memnuniyet düzeyini, teknik kullanım algısını ya da platformun bütünsel yapısına ilişkin değerlendirmelerini tek başına açıklayamaz. Dolayısıyla bu araçlar, içerik düzeyinde güçlü bir görünüm sunsa da platformun genel bağlamını açıklamada sınırlı kalmaktadır.

İki Katmanlı Çerçeveye Götüren Bulgular

Genel platform algısı araçları ile içerik odaklı araçların güçlü ve sınırlı yönleri birlikte değerlendirildiğinde, tek katmanlı bir ölçme yaklaşımının EBA içeriklerini nano öğrenme ilkeleri açısından değerlendirmede yeterli olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Genel algı araçları platformun bütününe görünür kılmakta; içerik odaklı araçlar ise öğretimsel kullanılabilirliği ayrıntılı biçimde değerlendirmektedir. Ancak bu iki düzey birbirinin yerine geçmemektedir. Bu çerçevede, EBA içeriklerini değerlendirirken iki katmanlı bütünlük bir yapının daha açıklayıcı sonuçlar üreteceği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede birinci katman, öğretmenlerin EBA'ya ilişkin genel platform algısını ve kullanım deneyimini ölçen araçları kapsamaktadır. İkinci katman ise içeriklerin nano öğrenme boyutları bakımından değerlendirilmesini sağlayan araçlardan oluşmaktadır. Böylece hem platformun genel işleyişi hem de içeriklerin ders içi işlevselliği aynı değerlendirme zemini içinde ele alınabilmektedir. İnceleme bulguları, asıl yöntemsel boşluğun da burada ortaya çıktığını göstermektedir: EBA'ya ilişkin mevcut değerlendirme araçları çoğu zaman bu iki katmanı birlikte ele almamakta ya platforma ya da içeriğe ağırlık vermektedir. Bu bakımdan önerilen iki katmanlı yaklaşım, yalnızca ölçme tekniği açısından değil, değerlendirme mantığı açısından da daha kapsayıcı bir zemin sunmaktadır.

TARTIŞMA

İnceleme bulguları, EBA içeriklerinin nano öğrenme ilkeleri açısından değerlendirilmesinde ölçme yaklaşımının yalnızca teknik bir tercih değil, doğrudan kuramsal ve pedagojik bir mesele olduğunu göstermektedir. EBA'ya ilişkin genel değerlendirme araçları, platformun öğretmen deneyimi

üzerindeki etkisini ve kullanım bağlamını anlamada önemli bir işlev görmektedir. Ancak bu araçların içeriklerin öğretimsel niteliğini, özellikle de nano öğrenme boyutları bakımından işlevselliğini görünür kılmada sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, dijital öğrenme platformlarını değerlendirirken yalnızca “platform işe yarıyor mu?” sorusunun değil, “platform içindeki içerikler belirli bir öğretim anında ne kadar işe yarıyor?” sorusunun da ayrıca ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Nano öğrenmenin beş boyutu birlikte değerlendirildiğinde, bunların öğretimsel tasarım bakımından birbirinden bağımsız değil, tamamlayıcı olduğu görülmektedir. Kısıklık, hiper-odak ve bilişsel sadelik, öğrenme içeriğinin bilişsel yükünü yönetmeye katkı sunarken; pekiştirme ve anlık erişim, içeriğin öğretim sürecine entegre edilebilmesi ve öğrenmenin sürekliliğinin desteklenmesi açısından önem kazanmaktadır. Bu açıdan önerilen iki katmanlı çerçeve, yalnızca araçların birlikte kullanılmasını öneren pratik bir düzenleme değil, aynı zamanda kuramsal temeli bulunan bütünleşik bir değerlendirme yaklaşımıdır.

Bununla birlikte çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışma ampirik veri toplamaya dayanmamakta, sistematik tarama ilkeleri doğrultusunda yürütülen kuramsal ve yöntemsel bir karşılaştırma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle ulaşılan sonuçlar, doğrudan saha verisiyle doğrulanmış bulgular olarak değil, mevcut literatür ve ölçme araçları üzerinden geliştirilen yöntemsel çıkarımlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca nano öğrenme kavramının alanyazında henüz tam anlamıyla standartlaşmış bir kavram olmaması, boyutların yorumlanmasında belirli bir tartışma alanı bırakmaktadır. Bu durum, önerilen iki katmanlı çerçevenin daha sonra ampirik çalışmalarla test edilmesi gereğini güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, EBA içeriklerini nano öğrenme ilkeleri bakımından değerlendirirken tek katmanlı ölçme yaklaşımlarının sınırlı kaldığı; buna karşılık genel platform algısı ile içerik işlevselliğini birlikte ele alan iki katmanlı yapının daha uygun bir seçenek olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçeve, sonraki ampirik araştırmalar için olduğu kadar EBA içerik geliştirme süreçleri için de işlevsel bir başlangıç noktası sunmaktadır. Bundan sonraki aşamada, bu kuramsal ve yöntemsel önerinin öğretmen verileriyle sınanması; hangi boyutların daha güçlü, hangilerinin daha zayıf algılandığının nicel olarak ortaya konması ve elde edilen sonuçların içerik tasarımına geri bildirim olarak kullanılması beklenmektedir.

Bu bağlamda önerilen çerçevenin, bir yandan araştırmacılara EBA içeriklerini değerlendirmede daha dengeli bir ölçme mantığı sunması, diğer yandan içerik geliştiriciler ve uygulayıcılar için tasarım önceliklerini görünür kılması beklenmektedir. Özellikle kısa, odaklı, sade ve hızlı erişilebilir içeriklerin öne çıkarılması, EBA’nın öğretmen tarafından ders içinde daha işlevsel kullanılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Çiftçi, B., & Aydın, A. (2020). Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri. *Journal of the Turkish Chemical Society Section C: Chemical Education*, 5(2), 111–130. <https://doi.org/10.37995/jotcsc.765647>
- Cronin, J., & Durham, M. L. (2024). Microlearning: A concept analysis. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 42(6), 413–420. <https://doi.org/10.1097/CIN.0000000000001122>
- De Gagne, J. C., Park, H. K., Hall, K., Woodward, A., Yamane, S., & Kim, S. S. (2019). Microlearning in health professions education: Scoping review. *JMIR Medical Education*, 5(2), e13997. <https://doi.org/10.2196/13997>

- Karalar, H., & Dogan, U. (2017). Teacher perception on educational informatics network: A qualitative study of a Turkish Anatolian high school. *International Education Studies*, 10(4), 101–112. <https://doi.org/10.5539/ies.v10n4p101>
- Mayer, R. E. (2014). Cognitive theory of multimedia learning. In R. E. Mayer (Ed.), *The Cambridge handbook of multimedia learning* (2nd ed., pp. 43–71). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139547369.005>
- Mayer, R. E., & Moreno, R. (2003). Nine ways to reduce cognitive load in multimedia learning. *Educational Psychologist*, 38(1), 43–52. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_6
- Monib, W. K., Qazi, A., & Apong, R. A. (2024). Microlearning beyond boundaries: A systematic review and a novel framework for improving learning outcomes. *Heliyon*, 11(2), e41413. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e41413>
- Sarışık, S., Sarışık, S., Yamak, C., & Güngör, M. (2022). Use of Education Information Network on mathematics achievements of secondary school students: The teachers' views. *International Journal of Educational Research Review*, 7(1), 1–12. <https://doi.org/10.24331/ijere.1014308>
- Silva, E. S., Costa, W. P. d., Lima, J. C. d., & Ferreira, J. C. (2025). Contribution of microlearning in basic education: A systematic review. *Education Sciences*, 15(3), 302. <https://doi.org/10.3390/educsci15030302>
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4
- Sweller, J., van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. (2019). Cognitive architecture and instructional design: 20 years later. *Educational Psychology Review*, 31, 261–292. <https://doi.org/10.1007/s10648-019-09465-5>
- Tartuk, M., & Turan, İ. (2023). EBA uygulamalarını değerlendirme ölçeği geliştirme çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 359–377. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1138848>
- Vivekananth, P. (2022). Nanolearning: A new paradigm shift in teaching and learning. *International Journal of Engineering and Management Research*, 12(1), 112–114. <https://doi.org/10.31033/ijemr.12.1.14>
- Yousef, A. M. F., Huang, R., Tlili, A., Garcia, M. B., Mahmoud, A. G., & Metwally, A. H. S. (2023). Small bites, big impact: The power of nanolearning. In C. Anutariya, D. Liu, Kinshuk, A. Tlili, J. Yang, & M. Chang (Eds.), *Smart learning for a sustainable society* (pp. 108–116). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-5961-7_12

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Düşünce Dünyası: İlim, Tasavvuf, Kozmik Vizyonu ve Modern Bilim Algısı

Hanife ALAĞAŞ

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, hanifealagas@gmail.com.

ÖZ

Bu bildiri, 18. Yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasının önemli figürlerinden biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) entelektüel mirasını, din ile bilim arasındaki uzlaşmacı yaklaşımını ve onun başyapıtı olan Marifetnâme adlı eseri üzerinde geliştirmiş olduğu insan, evren ve bilgi anlayışının bilim tahirindeki yerini incelemeyi amaçlamıştır. İbrahim Hakkı'ya göre ilim, yalnızca akli verilerle sınırlı değildir. Onun nezdinde ilim kalp, sezgi ve manevi tecrübe de en az akıl kadar önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşıma sahip olan İbrahim Hakkı tasavvufi yönü güçlüyken aynı zamanda da ahlaki ve ruhsal olgunlukla da ilişkilendirilebilir. İbrahim Hakkı modern bilim ile tasavvufi düşünceyi başarılı bir şekilde sentezlemiştir. Ona göre tasavvuf anlayışına sahip kişi yani insan, kâinatın bir özeti olarak görülür. Bundan dolayıdır ki insanın kendini tanınması Rabbini tanınması anlamına gelmektedir. İbrahim Hakkı kozmik vizyonu evreni düzenli, ölçülü ve anlamlı bir bütün olarak görür. Onun anatomi, kozmoloji ve psikoloji alanlara yer vermesi onun bilimsel merakının genişliğini gösterirken; bu bilgilerin özünde ilahi hikmete ilişkilendirilmesi dikkate değerdir. İbrahim Hakkı aynı zamanda çağını aşan

ABSTRACT

This paper aims to examine the intellectual legacy of Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703–1780), one of the key figures in 18th-century Ottoman intellectual thought, his conciliatory approach to the relationship between religion and science, and the place of his understanding of humanity, the universe, and knowledge as developed in his magnum opus, Marifetnâme within the realm of science.

According to İbrahim Hakkı, science is not limited to rational data alone. In his view, the heart, intuition, and spiritual experience hold a place just as important as reason. With this approach, İbrahim Hakkı, while possessing a strong mystical dimension, can also be associated with moral and spiritual maturity. İbrahim Hakkı skillfully synthesized modern science with mystical thought. According to him, a person who possesses a mystical understanding that is, a human being is viewed as a summary of the universe. For this reason, self-knowledge is synonymous with knowing one's Lord. İbrahim Hakkı's cosmic vision perceives the universe as a coherent, balanced, and meaningful whole. His inclusion of fields such as anatomy, cosmology, and psychology demonstrates the breadth of his scientific curiosity; it is noteworthy that these insights are fundamentally linked to divine

gözlemlerde de bulunmuştur. Onun özellikle bilinmesi gereken “Tillo Işık Hadisesi” hem mimarisiyle hem de astronomik olayın sentezini en iyi şekilde gösterilen bir olay olmuştur. Onun teorik bilgisini pratiğe dönüştüren bu denli bir zekaya sahip olması onun dahasının bir göstergesi olduğunun kanıtı olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda İbrahim Hakkı Hazretleri’nin evrensel yaratılış teorisine yaklaşımını, bilimsel algısını ve eğitim felsefesini ele alınmıştır. Onun deneysel veriyi tamamen reddetmeyen; aksine onu metafizik bir çerçeveye yerleştiren bir düşünür olması gözden kaçmamaktadır. Bu yönünün onun din ile bilim arasında bir çatışma değil de uyumunu göstermesi buna kanıt niteliğinde olmuştur. Araştırmada ulaşılan sonuca göre İbrahim Hakkı’nın yalnızca bir mutasavvıf olmadığını aynı zamanda modern anlamda disiplinlerarası düşünceyi temsil eden bir bilim insanı olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Hakkı Hazretleri, Marifetnâme, Bilim, Eğitim, Tasavvuf.

wisdom. İbrahim Hakkı also made observations that transcended his era. The “Tillo Light Incident,” which deserves special mention, stands out as an event that best exemplifies the synthesis of both architecture and the astronomical phenomenon. We can say that his possession of such intellect, which transforms his theoretical knowledge into practice, serves as proof that he is a genius. The study examines İbrahim Hakkı’s scientific outlook, his approach to the theory of universal creation, and his philosophy of education. It is evident that he was a thinker who did not entirely reject empirical data; on the contrary, he situated it within a metaphysical framework. This aspect serves as evidence that he demonstrated harmony rather than conflict between religion and science. The research concludes by establishing that he was not merely a Sufi but also a scientist who embodied interdisciplinary thought in the modern sense.

Keywords: İbrahim Hakkı, Marifetnâme, Science, Education, Sufism.

Giriş

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri (1703-1780), Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı’nın bilimsel ve kültürel etkileşimin yoğun olduğu 18.yüzyıl devrinde yaşamıştır. O çok yönlü bir alim, mutasavvıf ve şairdir. Erzurum’un Hasankale beldesinde doğmuştur. İbrahim Hakkı babası Derviş Osman Efendi ve Tillo’da ikamet eden hocası İsmail Fakirullah’ tan eğitim almıştır. O hem babasından hem de hocasından aldığı eğitimle zahiri ilimlerde olduğu gibi batıni ilimlerde de derinleşmiştir (Çağırıcı,2000,21.cild,s .305-311). İbrahim Hakkı’nın düşünce dünyası, tasavvufi irfan ile akli ilimleri bir araya getirme çabasından oluşmuştur. Unun bu sentezci yaklaşımı döneminde bulunan diğer alimlerden ayırmasını sağlamıştır. Bu da İbrahim Hakkı’nın Osmanlı dönemi zamanının entelektüel tarihinde önemli bir konumda olmasına vesile kılmıştır.

İbrahim Hakkı’nın temel amacı, Marifetullah yani Rabbi tanıma ve O’nun evrendeki tecellilerini idrak etme üzerine olmuştur. İbrahim Hakkı’ya göre evrenin ve insanın incelenmesi, yaratıcının yani Allah’ın kudretinin ve büyüklüğünün anlamına gelmektedir. Bundan dolayıdır ki çalışmada, astronomi, matematik, tıp, ahlak ve tasavvuf gibi farklı alanlara yer vermiştir. Bu çalışmada, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri’nin genel olarak düşünce dünyasını, ilim anlayışını, tasavvuf anlayışını, kozmik vizyonun ve modern bilim algısının ekseninde incelenmeyi hedef kılınmıştır. Bu bağlam doğrultusunda da onun en önemli eserinden biri olan *Marifetnâme* adlı eseri çalışmamızın temel bir referans noktası olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2025).

Literatür Taraması

Erzurumlu İbrahim Hakkı üzerine yapılan akademik çalışmalarda, genelde onun tasavvufi kimliğini ve Marifetnâme adlı ansiklopedik eseri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın asıl amacı İbrahim Hakkı'nın hem çok yönlü bir kişiliğin olmasının hem de düşünce sisteminin farklı açılardan ele alınmasıdır:

Tasavvufi yön: İbrahim Hakkı'nın tasavvufi görüşleri, özellikle insan-ı kâmil anlayışı, nefis terbiyesi ve ilahi aşk konularında onun nezdinde önemli yer tutmaktadır (Çetin,2024). Çetin'e göre İbrahim Hakkı'nın manevi boyutuna dair düşünceleri modern dünyanın anlam arayışına bir katkı sunmaktadır. Başka bir deyişle onun "insan hakikati" sorununu incelenmiştir (H. S. Erdem, 2011). Yapılan bu çalışmalar İbrahim Hakkı'nın tasavvufu sadece bir yaşam biçimi olarak değil de ona göre bilgi ve irfan kaynağı olarak görmüştür.

Bilimsel ve Astronomik Yön: İbrahim Hakkı'nın bilimsel düşüncesine baktığımızda, onun astronomi hakkındaki bilgileri ilgi çekici olmuştur (Başaran,2005). *Marifetnâme* de modern bilimin Osmanlı zamanında nasıl algılandığını detaylı bir şekilde analiz etmiştir. O İbrahim Hakkı'nın Kopernik'in heliosentrik (dünya yerine güneşi merkeze yerleştiren çığır açıcı astronomik bir teori) sistemini eserleri arasına dahil etmesinin onun bilimsel yeniliklerine yönelik açık bir zihne sahip olduğunun göstergesi olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbrahim Hakkı'nın astronomi ve diğer bilimlere din ilimleri ile bilimi çatıştırmadan bütüncül bir arada sunması İbrahim Hakkı'nın sentezci bir yaklaşım sergilediği göstermektedir. (Toprak, S., 2019).

Kozmoloji ve Kozmik Vizyon: İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'si bizlere evren ve yaratılış hakkında kapsamlı kozmik bir vizyon sunar. Bu vizyon bize sadece geleneksel Batlamyusçu kozmolojiyi (dünyayı evrenin merkezinde olan bir evren modeli) değil aynı zamanda yeni astronomik bulguları da sunar. İbrahim Hakkı'nın kozmik vizyonu değerlendirilirken, onun evrenin yaratılışına dair Kur'an'da ki ayetleri kozmolojik açıklamalarla bir araya getirdiğini söyleyebiliriz (S. Toprak, 2019). İbrahim Hakkı hem mikrokozmos yani insan ile hem de makrokozmos yani evren arasında derin bir ilişkinin olduğuna inanmıştır. O evrenin her detayında Allah'ın sanatını görmüştür.

Eğitim ve Ahlak Anlayışı: Akademik çalışmalara konu olan İbrahim Hakkı'nın eğitim ve ahlak anlayışı, onun kalp ve akıl birlikteliğine dayandığına söyleyebiliriz. Bu onun bilgiye sadece salt akıl ile değil de bilgiye sezgisel ve tasavvufi yollara da ulaşılabilceği inancını yansıttığını söyleyebiliriz (T. Karabey 2012).

Yaptığımız bu literatür çalışmasında İbrahim Hakkı Hazretleri'nin düşünce dünyasındaki farklı veçhelerini ortaya koymakla kalmayıp, onun ilim, tasavvuf, kozmik vizyon ve modern bilim algısı arasındaki yoğun ilişkileri daha da derinlemesine incelenmesi gerektiği kanaatine vardığını söyleyebiliriz.

Yöntem

Yaptığımız çalışma İbrahim Hakkı Hazretleri'nin düşünce dünyasını analizlemek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi tekniğini kullanılmıştır. Araştırmamızın temel veri kaynağı, İbrahim Hakkı'nın başyapıtı olan *Marifetnâme* oluşturmaktadır. Bu yapıt İbrahim Hakkı'nın ilim, tasavvuf ve kozmolojiye dair görüşlerini en kapsamlı bir şekilde sunduğu bir eserdir. Bu eserin farklı baskıları ve çevirileri incelenerek, metinler arası karşılaştırmalar yapılmış ve ana temalar belirlenmiştir.

Kullandığımız birincil kaynağın yanı sıra, Erzurumlu İbrahim Hakkı hakkında yazılmış olan güncel akademik makaleler, doktora tezleri ve yüksek lisan tezleri, kitap bölümleri ve bilimsel dergilerde

yayınlanmış araştırmalar ikinci kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu ikincil kaynaklar da yazarın düşünce dünyasına dair farklı yorumları ve farklı analizleri sunarak, çalışmamızın kapsamını genişletilmiştir.

Veri toplama sürecinde, başta *Marifetnâme* ve diğer kaynaklarda, ilim-tasavvuf ilişkisi, kozmik vizyon ve modern bilim algısı ana temalar altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. İncelenen bu temalar çerçevesinde, İbrahim Hakkı'nın ilgili konularda bulunan ifadeleri, açıklamaları ve argümanları titizlikle analiz edilmiştir. Elde edilen verilerle de bilimsel analiz yöntemiyle sınıflandırılmış, yorumlanmış ve sentezlenerek ortaya konulmuştur. Bu yöntem sayesinde yazarın düşünce sisteminin derinlemesine anlaşılmasına ve ana argümanlarının ortaya konulmasında ön ayak olmuştur.

Bulgular

İlim ve Tasavvufun Bütünlüğü: İbrahim Hakkı, ilim ve tasavvuf ilmini birbirinden ayırmamıştır. Aksine o her iki tarafı da Allah'ı ve O'nun tecellisi olarak görmüştür. İbrahim Hakkı'ya göre, pozitif bilimler yani astronomi, fizik ve biyoloji, kâinatın kitabını okuma ve Allah'ın yaratma sanatını idrak etmek için bir araçtır. Tasavvuf da ise, bu bilginin kalpte derinleşmesine ve hatta kişiyi manevi bir olgunluğa ulaşmasını sağlayacak bir yol olarak görmüştür. Bu bütüncül yaklaşım İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme* eserinde sıkça vurgulanan akıl ve kalp dengesini yansıtmaktadır (Toprak, S. 2019).

Kapsamlı Kozmik Vizyon: İbrahim Hakkı'nın eserinde evrenin yaratılışı, yapısı ve işleyişi hakkındaki detaylandırılmış kozmik vizyonunu ortaya koymuştur. Eserde, gök cisimlerinin hareketleri, gezegenlerin atmosferdeki dizilimleri ve dünyanın konumu gibi konular, hem geleneksel İslam kozmolojisi hem de onun döneminde bilimsel bilgileri ışığında ele alınmıştır. İbrahim Hakkı, evreni büyük insan(makrokozmos) ve insanı da küçük evren (mikrokozmos) olarak görmüştür. Bu iki kavramın birbirine tam bir uyum ve benzerlik olduğunu söylemiştir. Onun bu anlayışı, tasavvuf alandaki düşüncesinin bir yansıması olarak hem insanın evrenle olan bağının hem de Allah'ın evrendeki her şeyde tecelli ettiği vurgulamaktadır (Karabey, T. 2012).

Modern Bilim Algısı ve Adaptasyonu: İbrahim Hakkı, Batı'dan gelen bilimsel yeniliklere özellikle astronomi alanında yapılan gelişmelere açık bir tutum sergilemiştir. *Marifetnâme*'de yer alan Batlamyus'un geosentik (dünya merkezli) sistemi ile Kopernik'in heliosentik (güneş merkezli) sistemini bir arada yorumlamıştır. İbrahim Hakkı'ya göre bu kavramlar Yaratıcının evreni yaratmasındaki kudretinin ve çeşitliliğin birer göstergesi olmuştur. O Kopernik'in sistemini kabul etmiş olsa da bunu İslam kozmolojisiyle bir çelişki olarak yansıtmak yerine onu ilahi hikmetin farklı bir tezahürü olarak yorumladığını görmekteyiz. bu yaklaşımın da onun bilimi dini inaçlarla uzlaştırma çabasını ve dogmatik olmayan bir bilim algısına sahip olduğunu bizlere göstermektedir (Başaran, A. T. 2006., Toprak, S. 2019).

İnsan-ı Kâmil ve Marifetullah: İbrahim Hakkı'ya göre, bilginin nihai amacı sadece Marifetullah'a ulaşmak yani Allah'ı tanımaktır. Bu süreçte insanoğlu, kendi acziyetini görmüş ve evrenin sonsuzluğunu idrak ederek manevi bir olgunluğa erişir ve bundan sonra da insan-ı kâmil mertebesine yükselir. Bu hem akli hem de kalbi bilginin birleşimiyle gerçekleşen bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. O, insanın evrendeki konumunu ve sorumluluklarını bu marifet anlayışı çerçevesinde ele aldığını görmekteyiz (Erdem, H. S. 2011).

Tartışma

İbrahim hakkı hazretlerinin düşünce dünyası, 18. Yüzyılda Osmanlı entelektüel ortamda olan önemli bir sentezi temsil etmektedir. Onun ilmi, tasavvufu, kozmik vizyonu ve modern bilim algısı arasındaki ilişkiler, onun döneminde bilimsel ve dini tartışmalarına ışık tutmuştur. İbrahim Hakkı bir yandan klasik İslam ilim geleneğine sıkı sıkıya bağlanmış öbür yandan da Batı'dan gelen bilimsel yeniliklere (astronomi alanında) kapılarını kapatmadığını görmekteyiz. Bu durumun ise onun taşra alimi imajının ötesinde, onun evrensel bir entelektüel olarak konumlandığını söyleyebilmekteyiz.

İbrahim Hakkı'nın özellikle modern bilimi, Kopernik sistemini, geleneksel İslam kozmolojisiyle çelişmeden eserine dahil etmesi, onun bilimsel düşüncesinin dikkat çekici yönlerinden olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşımını, onun modern bilimi sadece teknik bir bilgi olarak değil de aynı zamanda ilahi hikmetin bir parçası olarak görme eğilimini yansıttığını söyleyebiliriz. İbrahim Hakkı'ya göre bilim Allah'ın evrendeki ayetlerini okumada ve O'nun kudretini anlamada bir araçtır. Bu bağlamda da Batlamyus ve Kopernik sistemleri arasındaki farklılıklar, Yaraticının yaratmadaki sonsuz çeşitliliğinin birer göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu dogmatik tutum yerine, bilginin farklı tezahürlerini kucaklayan geniş bir perspektifi işaret ettiğini söyleyebiliriz (Başaran, A. T. 2006).

Tasavvuf ve ilim arasındaki ilişkide de İbrahim Hakkı'nın düşüncesinde merkezi bir yer tutması önem arz eder. Ona göre, akli ilimler dış dünyayı aydınlatır, tasavvuf ise iç dünyayı aydınlatır. Her ikisi de insanı Mârifetullah'a ulaştıran yollar olarak yer alır. Bu bütüncül yaklaşım, günümüzdeki bilim ile din arasındaki tartışmalarına da önemli bir perspektif sunduğunu söyleyebiliriz. İbrahim Hakkı, bilimi ve tasavvufu birbirine uyumlu hale getirmiştir. Bu onun hem maddi hem de manevi boyutunu kapsayan bir bilgi ve varoluş anlayışını geliştirdiğini görebilmekteyiz.

Sonuç olarak İbrahim Hakkı'nın düşünce dünyası hem geleneksel hem de moderni hem akli hem de kalbi, hem ilmi hem de irfanı bir araya getiren bizlere özgün bir sentez sunmuştur. Onun *Marifetnâme'si*, bu sentezin en somut sentezi olmuştur. O Osmanlı entelektüel tarihinde bilim ve tasavvufun nasıl bir arada var olabileceğini gösteren değerli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1757). Marifetname. (Çeşitli Baskılar). Çetin, N. (2024). Modern Dünyanın Anlam Arayışına Tasavvufî Katkı: İbrahim Hakkı'nın İnsanın Mânâ Boyutuna Dair Düşünceleri. Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (24).
- Erdem, H. S. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı'da "İnsanın Hakikati" Sorunu. İslam Araştırmaları Dergisi.
- Başaran, A. T. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı's Ma'rifetnâme (1757): A Case Study in the Ottoman Reception of Modern Science (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi.
- Toprak, S. (2019). Erzurumlu İbrahim Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.
- Karabey, T. (2012). Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri. Türk-İslam Düşünce Akademisi.
- Çağrı, M. (2000). İbrâhim Hakkı Erzurumlu. TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 21, ss. 305-311). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk- İslâm Edebiyatında Aşkın Estetiği: Aşk-nâme-i Hakkî Üzerinde Bazı Mülâhazalar

The Aesthetics of Love in Turkish Islamic Literature: Some Reflections on Aşk-nâme-i Hakkî

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÇETİN

İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ridvancetinbey@gmail.com

ÖZ

Erzurumlu İbrâhîm Hakkî Hazretleri'nin aşk üzerine kaleme aldığı bu mesnevi, aşkı sadece lirik bir duygu olarak değil; kâinatın üzerine inşa edildiği temel taş, ruhun asıl cevheri ve hakikate ulaştıran en yüksek bilgi kaynağı olarak tanımlayan kuşatıcı bir mesnevisidir. Şairin bu beyitlerde sergilediği temel yaklaşımına göre aşk, kâinatın hem yaratılış sebebi hem de bu yaratılışın gaye-i meyvesidir; Allâh'ın bilinmeyi ve seilmeyi murad etmesi sırrıyla başlayan varlık serüveninde her zerre, "Kün" ol emrindeki gizli hikmeti aşk sayesinde bünyesinde taşımaktadır. Ontolojik bir perspektifle aşk, "bünyâd-ı her dü-âlem" yani her iki âlemin de varoluş sebebidir; bu bağlamda insan ruhu, aşkın mahir bir tabip gibi sunduğu manevi şifayla nefsî hastalıklarından arınırken, kendi özündeki tertemiz ve ilahi "âdemî cevheri" yeniden keşfetme imkânı bulur. Epistemolojik açıdan aşk, aklın ve imanın nurlarını parlatan bir "üstâd" ve her türlü ilmî hakikatine ulaştıran bir muallim veya üstat konumundadır; kalbi bir ayna gibi aydınlatan bu ilahî enerji sayesinde âşık, madde dünyasındaki kesret perdelerini aralayarak eşyanın arkasındaki vahdet sırlarını bizzat müşahade edebilir. Aşkın sosyal ve ahlaki boyutu ise insanı dünyevî prangalardan, mülkiyet hırsından ve sahte itibar kaygılarından azat ederek kişiye mutlak anlamda bir özgürlük kazandırmasıdır. Kendi benliğini bir karınca misali aşkın mutlak otoritesinde yok eden birey, benlik davasından vazgeçerek peygamberlerin miracı ve evliyanın tacı olan o yüce vuslat mertebesine yükselir. Aşkın bu birleştirici gücü altında Sultan Mahmud ile Ayaz örneğinde olduğu gibi, seven ile sevilen arasındaki ayrım ortadan kalkar ve varlık tek bir hakikatte birleşir. Sonuç olarak Erzurumlu İbrâhîm Hakkî'ye göre aşk, hayatın tek gerçek lezzetidir ve aşkın olmadığı bir varoluş, güneşsiz bir gökyüzü veya ruhsuz bir beden gibidir; zira aşk, varlığı yokluktan çıkaran ilahi cömertliğin bizzat kendisi ve kâinatın kalbinde atan ana damardır. Bu beyitler toplamı, dervişin seyr ü sülukunda aşkın hem bir rehber binek hem de varılacak olan mutlak menzil olduğunu mühürlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Erzurumlu İbrâhîm Hakkî, Aşk-nâme-i Hakkî, Aşk.

ABSTRACT

Erzurumlu İbrahim Hakkı's verses redefine love not merely as a sentiment but as the ontological foundation of the universe and the epistemological source of divine truth. According to the author, love is the "Sublime Falcon of the Placeless," a celestial force that preceded creation and serves as the hidden wisdom (nükte) behind the divine command of "Kün" be. In this framework, love acts as the ultimate "Master of all Sciences," illuminating the intellect and faith while purifying the human heart into a radiant mirror. It grants absolute spiritual freedom by liberating the soul from worldly attachments, social status, and the ego. By dissolving one's existence - like a tiny ant (mûr) - into the majestic authority of Divine Love (Solomon), the seeker attains the highest spiritual ranks, such as the *Mi'raj* of prophets. Ultimately, for İbrahim Hakkı, love is the very essence of existence (*vücûd*) and the sacred catalyst that brings all things into being.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Erzurumlu İbrâhîm Hakkı, Aşk-nâme-i Hakkî, Love.

GİRİŞ

Türk-İslâm edebiyatı, varlığı ve insanı anlamlandırma çabasında aşk kavramını merkezi bir yere koymuştur. Bu gelenek içerisinde aşk; yalnızca beşerî bir duygu ya da lirik bir heyecan değil, aynı zamanda kâinatın yaradılış gayesini, eşyanın hakikatini ve kulun Rabbiyle olan münasebetini açıklayan ontolojik bir anahtar vazifesi görür. Tasavvuf düşüncesinin ben gizli hazine idim, bilinmek istedim hakikatinin temellendirdiği bu anlayış, yüzyıllar boyunca pek çok mutasavvıf-şair tarafından işlenmiş; ancak 18. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden olan Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın kaleminde hem felsefi hem de didaktik bir zirveye ulaşmıştır.

İbrâhîm Hakkı, gerek astronomi ve anatomi gibi fen bilimlerindeki yetkinliği gerekse tasavvuf ilmindeki vukufiyetiyle, klâsik düşünce tarihimizin en mümtaz şahsiyetlerinden biridir. Onun manzum eserleri arasında özel bir yere sahip olan *Aşk-nâme-i Hakkî*, aşkın mahiyetini, mertebelerini ve insan ruhu üzerindeki dönüştürücü etkisini sistematik bir biçimde ele alır. İbrâhîm Hakkı'ya göre aşk; aklın nuru, imanın özü ve bütün fenlerin gerçek üstadıdır. O, aşkı iki âlemin temeli olarak vasıflandırırken, varlık dairesinin merkezine muhabbeti yerleştirmekte ve insanı bu muhabbet vasıtasıyla kendi özündeki öz cevhere yönlendirmektedir.

Bu çalışma, Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın *Aşk-nâme*'sinde yer alan beyitlerden hareketle, müellifin aşk tasavvufunu ontolojik ve epistemolojik açılardan analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, metnin satır aralarına gizlenmiş olan sembolik dil çözümlenecek; aşkın insanı dünyevî prangalardan özgürleştirerek nasıl bir manevî hürriyete kavuşturduğu ve ilahî vuslata giden yolda peygamberlerin miracı sırrıyla nasıl örtüştüğü üzerinde durulacaktır. Böylece, İbrahim Hakkı'nın ilim ve aşkı telif eden özgün perspektifinin, Türk-İslâm düşünce yeri yeniden tayin edilmeye çalışılacaktır.

1. İBRÂHÎN HAKKI HAYATI VE ESERLERİ

Mutasavvıf İbrahim Hakkı 18 Mayıs 1703'te Erzurum iline bağlı Hasankale ilçesinin Nefî mahallesinde dünyaya gözlerini açtı. (Kazar, 2001, 333) Babasını adı Derviş Osman Efendi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyundan gelen annesinin adı Şerife Hanife Hanım'dır. İbrâhîm Hakkı, Marifet-nâme adlı eserinde doğum tarihini şöyle vermektedir: (Çelebioğlu, 1988, 1)

Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu bahâr

Kal'a-yı Ahsende İbrâhîm Hakkı doğdu zâr (Erzurumlu, 1330, 514)

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şeceresi, baba soyunun izlerini 11. yüzyılın akıncı Türk topluluklarına kadar sürmektedir. Bilgin ve din adamı vasıflarıyla ön plana çıkan ataları, bir dönem Bağdat sultanlarının hizmetinde bulunmuş; ancak Moğol istilasının oluşturduğu siyasî istikrarsızlık neticesinde Fırat havzasına göç etmek durumunda kalmışlardır. Aile, bu göç dalgasının ardından nihai olarak Erzurum'un Hasankale bölgesine yerleşmiştir. (Altıntaş, 1981, 25)

İbrâhîm Hakkı meşhur eseri Marifet-name adlı eserinde doğumuna dair şu bilgileri verir:

“Malum olsun ki; merhum Derviş Efendi, unsurların (maddi dünyanın) karmaşası içinde hayret ve keder içindeyken tarih hicri 1115'e ulaşmıştı. Muharrem ayının ilk cuma gecesi, içinde bulunduğu halin halli için sıdk ile istihareye yatmış ve rüyasında dünyayı terk edip Mevlâ'yı talep etmekle memur edilmiştir. Uyandığında seyahat etmek ve kâmil bir mürşide kavuşmak arzusuyla dolmuş; o cuma sabahı güneşin doğuşuyla birlikte bir oğlu dünyaya gelmiştir. İsmi ve resmi İbrahim Hakkı olan bu çocuğun canı ve cismi aşk u şevk ile dolmuş; Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle cismani kirlerden ve ruhani afetlerden selamet bulmuştur.” (Erzurumlu, 1330, 515)

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın anne şeceresi, onun soyunu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştıran iki temel belgeye dayanmaktadır. Bu belgelerin ilki, h. 1038 tarihinde kaleme alınan ve Kındıgılı Seyyid Dede Mahmud'un nesebini belgeleyen eski bir şecere suretidir. İkincisi ise “Tambul” adıyla bilinen, tomar formundaki el yazması bir defterdir. Bu kayıtlar, müellifin köklü bir manevi silsileye mensubiyetini tarihsel açıdan teyit etmektedir. (Önal, 1970, 791)

Henüz yedi yaşındayken yetim kalan İbrahim Hakkı'yı amcalarının himayesine bırakan babası Derviş Osman Efendi, manevi bir rehber arayışıyla Siirt'in Tillo nahiyesine yönelmiştir. Burada Şeyh İsmail Fakirullah Hazretleri'ne intisap ederek onun hizmetine giren Osman Efendi, tam bir bağlılıkla Tillo'da ikamet etmeye başlamıştır. (Çelebioğlu, 1988, s. 1) Sekiz yıllık arayışın sonunda gönül huzuruna kavuşan Derviş Osman Efendi, aradığı mürşidi ve manevi sükûneti burada bulmuştur. (Altıntaş, 1981, 26)

İbrahim Hakkı'nın eğitim hayatı henüz beş yaşındayken babası ve yerel müderrislerden aldığı derslerle başlar. (Önal, 1970, 791) Erzurum'da bulunduğu dönemde, Sarı Gümrükçü Derviş Efendi'den otuz kuruş ders ücreti mukabilinde özel eğitim alarak temel ilimlerini ilerletmiştir. Ancak onun hem ilmî hem de manevî şahsiyetinin teşekkül ettiği asıl merkez, Tillo'daki Şeyh İsmail Fakirullah Tekkesi olmuştur. Karakter gelişiminde anne ve babasından aldığı ilk feyzin payı büyük olsa da, onu asıl yetkinliğe ulaştıran Tillo'daki bu irfan ocağıdır. (Çağrı, 2000, 305)

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı, 9 yaşında iken h. 1124 (m. 1712) yılında amcası şeyh Ali ile birlikte Tillo'da bulunan babasının yanına gider. Babası tarafından iyi bir şekilde karşılanan İbrâhîm Hakkı, Şeyh İsmail Fakirullah ile tanışır. İbrâhîm Hakkı bu tanışmayı meşhur eseri olan Marifet-nâme'de dile getirmiştir. (Kazar, 2001, 335)

Dokuz yaşında itibaren Şeyh İsmail Fakirullah'ın rahle-i tedrisatından geçen İbrâhîm Hakkı ondan istifade etmiş ve önemli bilgiler öğrenmiştir. (Önder, 1973, 145-146) Alet ilimleri ile yüksek ilimleri Erzurumlu alimlerden öğrenen İbrâhîm Hakkı, Farsçayı dönemin Erzurum müftüsü Hafız Muhammed efendiden öğrenmiştir. (Bursalı, 2009, 90)

Babasının bu fani alemde baki aleme göç etmesi ile birlikte m. 1720 yılında Tillo'dan ayrılarak Erzurum'a gider. İbrâhîm Hakkı amcaları Molla Mehmed, Ali Çelebi ile Mahmud amcalarının en büyüğü Molla Mehmed'in gözetimi altında sekiz yıl kadar kalır. (Çelebioğlu, 1988, 3) İbrâhîm Hakkı 8 yılından sonuna m. 1728 yılında, dokuz yaşında iken başladığı tasavvuf ilmine daha derin bir şekilde ilgilenmeye başlar. (Altıntaş, 1981, s. 28) İbrâhîm Hakkı'nın tasavvuf ilmiyle iştigali

şeyhi İsmail Fakirullah'ın ölümüne değin sürer. (Fındıkoğlu, 1927, 49) İbrâhîm Hakkı, şeyhinin riyasetinde sırasıyla bazı manevî hallere ve görevlere nail olmuştur. Dergaha ilk defa girenlere verilen "Nevniyazcılık" sıfatı, tekke ve ya medresenin etrafında bulunan hücreleri temizleyenlere verilen "Meydancılık", şeyhin vekilliğini yapan "Naiplik" sıfatlarını almıştır. (Altıntaş, 1981, 27)

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı, şeyhinin ölümünden sonra m. 1735 yılında Tillo'dan Erzurum'a geri avdet eder. Firdevs hanımla evlendiğinde İbrâhîm Hakkı 33 yaşındadır. Bu evlilikten İsmail Fehim ile Ahmed Naîmî adında iki erkek çocuğu dünyaya gelir. (Çelebioğlu, 1988, 28) İbrâhîm Hakkı, bu evlilikten sonra 3 defa daha evlilik akdini gerçekleştirmiştir. (İbrahimhakkıoğlu, 1973, 51-57)

1747 yılında İstanbul'a giden İbrahim Hakkı, Sultan I. Mahmud tarafından huzura kabul edilmiş ve padişahın büyük takdirine mazhar olmuştur. Bu teveccüh neticesinde kendisine saray kütüphanesinde araştırma yapma ve çalışma izni verilmiştir. Ayrıca ilmi yetkinliği vesilesiyle müderrislik payesi uygun görülerek, Erzurum'daki Abdurrahman Gazi Zaviyesi'nin meşihatı (zaviyedarlığı) kendisine tevcih edilmiştir. (Çelebioğlu, 1988, 4)

İbrâhîm Hakkı İstanbul'daki araştırmalarını tamamladıktan sonra m. 1753'te Erzurum'a döndü. Meşhur eserlerini m. 1754 yılından sonra telif etmeye başladı. İbrâhîm Hakkı bir süre Erzurum'da kaldıktan sonra Tillo'ya döndü ve h. 1194 (22 Haziran 1780) yılının Cemaziyeâhir'inde burada vefat etti. (Altıntaş, 1981, 28-29)

1.2. Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın Eserleri

İbrâhîm Hakkı'nın kaleme aldığı eserlerin toplam sayısı üzerine bilim dünyasında farklı görüşler ve iddialar mevcuttur. Ancak bu belirsizliğe en net cevabı bizzat müellifin kendisi vermiştir; *İnsâniyye* adlı eserinin hatime kısmında yer alan bir makalesinde, beşinin ana eser, onunun ise daha alt seviyede olduğunu belirterek toplamda on beş kitap telif ettiğini ifade etmektedir. (Altıntaş, 1981, 35)

1.2.1. Divan

İbrâhîm Hakkı'nın şiir dünyasının görüşünü yansıtan ve bizzat kendisi tarafından ilk eseri olarak zikredilen *Divan*, 1755 (H. 1168) yılında düzenlenmiştir. Eserin ilk baskısı, telifinden yaklaşık bir asır sonra, 17 Mart 1847'de İstanbul'da Mehmet Said matbaasında yapılmıştır. 230 sayfalık hacme sahip olan eserin muhtevasında; kapsamlı duaların yanı sıra sekiz kaside, bir na't ve müellifin meşhur *Aşk-nâme'si*, (Çelebioğlu, 1988, s. 26) *İlâhi-nâme'si*, *Tevfiz-nâme'si*, tasavvufî içerikli şiirleri, küçük bir risâle mahiyetinde olan *Visâl-nâme* ile Nakşibendlik hakkında medh edici satırlar yer almaktadır. (Altıntaş, 1981, 27)

1.2.2. Marifet-nâme

Marifet-nâme Osmanlı coğrafyasında en çok okunan eserlerin başında gelmektedir. *Mârifet-nâme*'nin genel kurgusu; ana bölümler, bablar, fasıllar ve neviler şeklinde hiyerarşik bir düzene dayanmaktadır. Eserin dört fasıldan oluşan mukaddime bölümünün girişinde, dünya ve ahiret alemlerinin yaratılışı ile işleyişine dair seksen kadar ayet-i kerimeye yer verilmiştir. Bu nakli delillerin ardından, tefsir ve hadis literatürüne atıf yapılarak, dönemin anlayışına uygun ancak bir kısmı mitolojik unsurlar barındıran kadim kozmografya bilgileri aktarılmaktadır. Mukaddimenin hitamında ise kıyamet alametleri, sura üflenmesi ve ahiret hayatının safhaları gibi eskatolojik konular detaylandırılmaktadır. (Kazar, 2001, 343-345)

1.2.3. İrfâniye

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı, eserini 1760 yılında telif etmiş; Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde kaleme alınmış olup toplam 495 sayfadan müteşekkildir. Eserin dil dağılımı sistematik bir yapı arz eder: İlk 220 sayfa Arapça, 420. sayfaya kadar olan ikinci bölüm Farsça ve nihai bölüm ise Türkçe olarak tertip edilmiştir. Konu olarak “Nefsini bilen Rabbini bilir” hadis-i şerifinin şerhi ve izahı üzerine bina edilmiştir. (Kazar, 2001, 345)

1.2.4. İnsâniyye

Mecmûatü'l-İhsâniyye fî Ma'rifeti'l-Vahdâniyye, İbrahim Hakkı'nın antoloji türündeki en hacimli eserlerinden biridir. 1763 yılında tertip edilen bu çalışma; Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde kaleme alınmış yaklaşık yüz altmış kitaptan seçilen metinlerden meydana gelmiştir. Seçkide ağırlıklı olarak tasavvufî ve didaktik metinlere yer verilmiş olsa da, eserin edebî kıymeti yüksek pasajları da ihtiva etmesi yönüyle zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. (Kazar, 2001, 346)

1.2.5. Mecmûatü'l-Meânî

İbrâhîm Hakkı'nın bizzat Erzurum'da telif ettiğini belirttiği temel eserlerinin beşincisi ve sonuncusu olan bu çalışma, 1765 yılında tamamlanmıştır. Bazı nüshalarında *Mecmûatü'l-Hakkî* başlığıyla da tespit edilen eser, Müellifinin ilmî ve edebî kariyerinin nihai halkasını teşkil etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. (Kazar, 2001, 346)

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın Erzurum'da telif ettiği beş temel (ana) eserinin dışındaki diğer çalışmalarını, akademik bir tasnifle şu şekilde listeleyebiliriz: *Tuhfetü'l-Kirâm*, *Nuhbetü'l-Kelâm*, *Meşârikü'l-Yûh*, *Sefînetü'r-Rûh*, *Kenzü'l-Fütûh*, *Defînetü'r-Rûh*, *Rûhü's-Şürûh*, *Urvetü'l-İslâm*, *Hey'etü'l-İslâm*, *Ülfetü'l-Enâm*'dir. (Kazar, 2001, 346-347)

2. AŞK-NÂME-İ HAKKÎ

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın *Divan*'ı içerisinde ayrı bir yere sahip olan ve Hz. Mevlânâ'nın *Aşk-nâme*'sinin bir tercümesi kabul edilen eser, 63 beyitten oluşmaktadır. Eser hem şekil hem de muhteva açısından derinlikli bir incelemeyi hak etmektedir.

Mesnevi nazım şekli ile yazılan eserin en belirgin teknik özelliği, her beytin “Aşk” kelimesiyle başlamasıdır. Bu durum, klasik edebiyatımızda görülen bir “tekrir” sanatı örneğidir. İbrâhîm Hakkı, bu yapısal tercihiyle okuyucunun zihnini sürekli olarak ana temada tutar. Müellif burada sadece kelimeleri değil, Mevlânâ'nın ruh dünyasındaki coşkuyu da tercüme etmiştir. Her ne kadar birebir tercüme olarak ifade edilse de müellifin kendi şairane kudretiyle Türkçenin imkânlarını kullanarak yaptığı bir manzum tercüme söz konusudur.

2.1. Aşkın Ortaya Çıkışı: “Ben Gizli Bir Hazineydim Bilinmek İstedim”

Aşk mahfiyken âşikâr oldu

Cümle canlar ana şikâr oldu (Güneş, 2008, 67)

Burada “aşk”, tasavvufî bir terim olarak Allah'ın kendi cemâl ve kemâlini görme arzusunu ifade eder. Meşhur *Kenz-i Mahfî* (Gizli Hazine) hadis-i şerifine bir telmih vardır: “Ben gizli bir hazineydim; bilinmeyi (sevilmeyi) istedim ve mahlukatı yarattım.”

Aşkın henüz yaratılış maddesine bürünmediği, sadece Zat-ı İlâhî'de bir potansiyel olarak bulunduğu “Ahadiyet” mertebesidir. Bu aşkın, kâinatın yaratılmasıyla birlikte her zerrede bir tecelli olarak görünür hale gelmesidir. Yani görünen her şey, aslında o gizli aşkın bir form kazanmış halidir.

Beytin ikinci mısrasında geçen “şikâr” kelimesi Farsçada av veya avlanan anlamına gelir. Bu mısrada müellif, aşkın bir avcı olduğunu, yaratılan tüm ruhların ise bu avcının ağına düştüğünü söyler. Sadece insanlar değil, meleklerden bitkilere kadar her türlü canlı ruhu kasteder. Hiçbir varlık bu ilahî çekimin dışına çıkamaz. Her can, farkında olsun ya da olmasın, kendisini var eden o asli aşka doğru çekilir. Bu bir “mecburi istikamet” ve teslimiyettir; zira av, avcıya (aslına) rücu etmek zorundadır.

Aşk çü perdeden birûn geldi

Şîr-i ner hem ana zebûn geldi (Güneş, 2008, 67)

Beyitte geçen birûn gelmek, dışarı çıkmak veya ortaya çıkmak demektir. Tasavvuf düşüncesinde Allah, dünyayı marifet ve muhabbet için yaratmıştır. Aşk, yaratılıştan önce ilahi sır perdesinin arkasındaydı. Maddi alemden önceki gizlilik makamını, yani mutlak gaybı temsil eder. Aşkın bu perdeden çıkması, kâinatın var olması demektir. İbrâhîm Hakkı burada aşkın artık gizli bir kuvvet olmadığını, tüm varlıkta hükmünü icra eden, herkesçe görülen bir saltanat kurduğunu söyler.

Bu mısrada kullanılan semboller, aşkın kudretini vurgulamak için şîr-i ner (erkek aslan) meteforu seçilmiştir. Klasik edebiyatta güç, heybet, yenilmezlik ve korkusuzluğun en zirve timsalidir. Zebûn gelmek ise güçsüz düşmek, esir olmak, boyun eğmek veya aciz kalmak anlamına gelir. En yırtıcı, en mağrur ve en kuvvetli varlık olan erkek aslan bile aşkın pençesine düştüğünde bütün heybetini kaybeder ve ona teslim olur. Aşk öyle bir fırtınadır ki, ormanların şahı olan aslanı bile uysal bir köleye çevirir.

Aşk âsârın eylemiş izhâr

Fa'tebiru minhu yâ zevi'l-epsâr (Güneş, 2008, 67)

Beyitte geçen âsâr kelimesi eserler, izler, izhâr açığa vurmak, göstermek kelimeleri üzerinden kurulan bu mısra, kâinatın bir ayna olduğunu hatırlatır. Tasavvufta gördüğümüz her şey (mevcudat) Allah'ın isim ve sıfatlarının birer eseridir. İbrâhîm Hakkı'ya göre bu eserlerin asıl kaynağı aşktır. Aşk, sadece bir duygu olarak kalmamış, madde dünyasında somut izler bırakmıştır. Gördüğümüz her güzellik ve nizam, o gizli aşkın dışavurumunun bir yansımasıdır.

Bu mısra, doğrudan Kur'an-ı Kerim'deki Haşr Suresi 2. ayetin bir kısmından iktibastır. Ayetin bu bölümü; “Ey basiret sahipleri, bundan ibret alın!” anlamına gelir. İtibar kelime kökeni itibarıyla “bir kıyıda diğerine geçmek” demektir. Yani görünen eserden (âsâr), o eseri var eden görünmez aşka ve aşkın sahibine geçiş yapmaktır. Burada sadece baş gözüyle bakanları değil, kalp gözü (basiret) açık olanları tanımlar.

2.2. Aşkın İcraatları

Aşk makbûl-ı âdem olmuşdur

Gül ü gülzâr-ı âlem olmuşdur (Güneş, 2008, 69)

İlk mısrada geçen “makbûl” kelimesi burada hem kabul edilen hem de beğenilen, değerli görülen anlamlarına gelir. Tasavvuf düşüncesine göre Allah, emaneti göklere ve yerlere teklif etmiş, ancak onlar bu yükü yüklenememişlerdir. Bu ağır yükü ancak Âdem yani insan kabul etmiştir. Dolayısıyla aşk, insanın varoluş gayesi ve onu diğer tüm mahlukattan üstün kılan en kıymetli hazinesidir. İnsan, aşkı yüreğinde taşıyabildiği ölçüde insan olur ve Allah katında makbul bir konuma yükselir. Aşk, insanın mayasındaki en değerli cevherdir.

Bu mısradaki aşk, somut bir tabiat tasviriyle (göl ve gül bahçesi) sembolize edilmiştir. Kâinat, aşk olmasaydı kuru, soğuk ve ruhsuz bir madde yığınının ibaret kalırdı. Aşk, bu dünyayı bir gül bahçesine çeviren manevi bir bahar gibidir. Klasik edebiyatta gül, ilahî güzelliği ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) temsil eder. Aşkın gül ile olması, dünyadaki her türlü güzelliğin aslında ilahî aşkın bir yansıması olduğunu anlatır. Eğer biz dünyada bir güzellik görüyorsak, bu ancak aşkın o nesnedeki tecellisidir.

2.3. Kalbin Cilasî Aşk

Erzurumlu İbrâhîm Hakkî'nın aşağıdaki beyti, tasavvufun en temel ilkelerinden biri olan teclîye yani kalbin temizlenmesi ve aşkın yakıcı, arındırıcı gücünü anlatır:

Aşk her ne gönülde kılsa karâr

Mâsivâ koymaz anda cümle yakar (Güneş, 2008, 69)

Karâr kılmak, bir yerde yerleşmek, durmak ve orayı vatan tutmak anlamına gelmektedir. Aşk, kalbe geçici bir misafir olarak değil, bir sultan gibi yerleştiğinde o gönülde tüm dengeleri değiştirir. Tasavvufta gönül, Allah'ın tecellî mekânıdır (*tecelligâh*). Ancak bu mekânın asıl sahibine hizmet edebilmesi için boşaltılması gerekir. Aşkın kalpte kök salması, dervişin artık sadece o aşkın çekim alanında yaşaması demektir.

Bu mısradaki aşk, her şeyi küle çeviren ilahî bir ateşe benzetilmiştir. Mâsivâ, terim anlamı olarak Allah'tan gayrı olan her şey demektir. Dünya sevgisi, mal mülk hırsı, nefsin istekleri ve hatta kişinin kendi benliği mâsivâ kapsamına girer. Aşk öyle bir adestir ki, kalbe girdiği an orada Allah dışındaki ne varsa hepsini yakıp yok eder. Kalpte iki sultan barınamaz; ilahî aşk geldiğinde, dünyevî olan her türlü sevgi ve bağıllık yanıp kül olur.

2.4. Perdeleri Kaldıran Aşk

Aşk eder çünkü kalbe keşf-i hicâb

Bilmez aslâ nedir sevâb ü ikâb (Güneş, 2008, 69)

Beyitte geçen Keşf-i hicâb, kelime anlamıyla perdelerin açılması veya örtülerin kaldırılması demektir. Tasavvufta insanın hakikati görmesine engel olan nefsanî arzular, dünyevî bilgiler ve hatta kişinin kendi benliği birer perdedir. Aşk kalbe girdiğinde, akıl ve duyuların ötesindeki alemlere engel olan bu perdeleri birer birer kaldırır. Aslında bu bir keşif anıdır; derviş artık eşyanın hakikatini ve ilahî güzelliği hiçbir aracı olmadan, doğrudan doğruya görmeye başlar.

İkinci mısra, aşkın insanı ulaştırdığı "fena" (yokluk) ve "istiğrak" (kendinden geçme) halini anlatır. Âşık olanların dinî hayatın temel motivasyonları olan cennet arzusuyla yapılan sevap ve cehennem korkusuyla ikâb yani azaptan kaçma nedeniyle hareket etmezler. Sevap ve azap aklın ürünüdürler. Aşk kalpte tam hakimiyet kurduğunda, âşık artık ne bir mükafat peşindedir ne de bir azaptan korkar. O, sadece Maşuk'un yani Allah'ın rızasına ve cemaline odaklanmıştır. Bu makamda cenneti istemek veya cehennemden kaçmak gibi ikilikler ortadan kalkar. Âşık, ilahî aşkın coşkusuyla öyle bir sarhoşluk halindedir ki, artık kar ve zarar hesabı yapamaz hale gelir.

2.5. Aşk Akli Aşar

Aşk dîvâne eder eyler insânı

Mahv eder gafleti vü nisyânı (Güneş, 2008, 69)

Dîvâne kavramı, klasik edebiyatta sadece deli veya mecnûn demek değildir; akıl bağlarından kurtulmuş, toplumsal normların ötesine geçmiş ve tamamen ilahî bir cezbenin kontrolüne girmiş kişiyi ifade etmektedir. Tasavvufa göre akıl, insanı ancak bir noktaya kadar taşır. Hakk’a giden yolun geri kalanı ise ancak aşk ile katedilebilir. Aşk kalbe girdiğinde, hesap kitap yapan cüz-i akıl devre dışı kalır ve yerini gönül rehberliğine bırakır. Bu hal, aşkın dünyevi menfaatleri gözetmemesi, başkalarının ne diyeceğine aldırması ve sadece sevgiliye (Allah’a) odaklanmasıdır. Bu delilik, aslında hakikate uyanışın ilk basamağıdır.

İbrâhîm Hakkı İkinci mısra; gaflet, insanın yaratılış amacını unutmaması, hakikate karşı gözlerinin perdelenmiş olmasıdır. Aşk, ruhu sarsan bir uyarıcı gibi gaflet uykusunu bölüp parçalar. Âşık olan kişi, her zerrede sevgilinin tecellisini gördüğü için artık gaflette kalamaz. Nisyân, insanın verdiği sözü ve asli vatanını unutmamasıdır. Aşk ateşi, kalpteki lüzumsuz bilgileri ve dünya meşgalelerini atarken, yerine kesintisiz bir hatırlama hali getirir. Âşık, maşukunu bir an bile unutamaz; dolayısıyla nisyân, yerini tam bir huzur ve farkındalık haline bırakır.

2.6. Aşk Zevk Bulmaktır

Aşk dil nûrudur hem âteş-i şevk

Kim ki âşık değil o bulmadı zevk (Güneş, 2008, 69)

Tasavvufta dil gönül gönül anlamına gelmektedir. Aşk, gönül karanlığını aydınlatan ilahi bir nûrdur. Bu nûr sayesinde insan, eşyanın hakikatini görür ve manevi körlükten kurtulur. Gönül, bu ışıkla bir basiret kazanır. Aşk sadece bir aydınlık değil, aynı zamanda ruhu Allah’a doğru koşturan, yerinde durdurmamayan yakıcı bir özlemdir şevk. Bu ateş, derviş tembellikten, donukluktan kurtarır ve onu sürekli bir tekâmül halinde tutar.

İbrâhîm Hakkı bu mısra, aşkı hayatın gerçek tadı ve neşesiyle özdeşleştirir. Burada kastedilen zevk, dünyevî ve geçici eğlenceler değildir; var oluşun sırrına ermekten doğan manevi bir lezzettir (zevk-i ruhânî). Âşık olmayan kişi, “kâinatı ruhsuz bir madde yığını, hayatı ise tekdüze bir varlık olarak görür. Müellife göre aşkı tatmayan bir kalp, ne kadar bilgiyle dolarsa dolsun, hayatın hakiki tadından ve yaratılışın estetiğinden mahrum kalmış demektir.

2.7. Ruhun Tabibi Aşk

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı’nın bu beyti, aşkın şifacı gücünü ve tasavvufun en derin sırlarından biri olan Aşk-Âşık-Maşuk birlikteliğini konu alır

Aşk cânın tabîb-i hazıkıdır

Gâhî ma‘şûk u gâhî âşıktır (Güneş, 2008, 69)

Tabîb-i hâzık terimi, mesleğinde uzman, maharetli ve hastanın derdinden tam manasıyla anlayan doktor demektir. Tasavvuf düşüncesinde can, bu dünyaya gurbete düşmüş ve nefis hastalıklarıyla yaralanmıştır. Aşk, bu yaraları iyileştiren yegâne ilaçtır. Aşkın uzmanlığı, başka hiçbir ilacın kâr etmediği benlik hastalığını tedavi edebilmesinden gelir. Aşk, hastayı acı çekse bile nihai esenliğe kavuşturan, ruhun kimyasını değiştiren ilahî bir hekimdir.

İbrâhîm Hakkı bu mısra ile, beytin en yüksek tasavvufî mertebesini temsil eder. Burada aşkın sadece bir duygu değil, bizzat varlığın özü olduğu vurgular. Aşk öyle bir makamdır ki, orada seven kişi ile sevilen (maşuk) arasındaki ayrım ortadan kalkar. Aşkın kendisi hem sevgiyi başlatan güçtür hem de varılan hedeftir. Müellif ikinci mısra şunu ima eder: Seven de O’dur, sevilen de O’dur. Aradaki bağ da bizzat O’nun aşkıdır. Âşık, aşkın içinde yok olduğunda, artık maşuktan başka bir

şey kalmaz. Aşk, bazen bir özlem olarak, bazen de bir güzellik olarak tecelli eder; fakat hakikatte hepsi tek bir cevherdir.

2.8. Aşktır Hükümdar

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın aşağıdaki beyti, klasik edebiyatın en meşhur aşk sembollerinden biri olan Sultan Mahmud (Merçil, 2003, 362-365) ve Âyâz (Pala, 2007, 43-44) kıssasına telmih yaparak, aşkın statüleri ve benliği nasıl ortadan kaldırdığını anlatır.

Aşkdır şâh u tâli'-i mes'ûd

Hem Âyâz oldu âkibet Mahmûd (Güneş, 2008, 69)

Burada aşk, sadece bir duygu değil, tüm varlığa hükmeden bir şah olarak tasvir edilir. Aşk, gönül mülkünün gerçek hükümdarıdır. Diğer tüm duygular ve akıl, bu sultanın önünde boyun eğer. Tâli'-i mes'ûd metaforu, mutlu ve kutlu bir talih veya yıldız anlamındadır. Eski astronomi, astroloji anlayışında insanın şansı, doğduğu andaki yıldızının konumuna bağlıdır. Müellif, en büyük bahtiyarlığın ve en parlak talihin aşk olduğunu söyler. Aşka tutulan kişi, manevî anlamda en talihli kişidir.

İbrâhîm Hakkı ikinci mısrada, Gazneli Sultan Mahmud ile kölesi veya veziri Âyâz arasındaki efsanevi bağlılığa telmihte bulunur. Tarihî ve edebî anlatıda Sultan Mahmud gücü ve saltanatı, Âyâz(Iqtidar, 2004, ss. 53-54) ise sadakati ve aşkı temsil eder. Normal şartlarda şah ile bende arasında aşılmaz bir hiyerarşi vardır. Aşk öyle bir noktaya varır ki, sonunda seven Ayaz ile sevilen Sultan Mahmud arasındaki fark eriyip gider. Âyâz, sonunda Mahmud oldu ifadesiyle kastedilen, aşkın potasında eriyen aşığın artık sevgilisinden ayrı bir varlığının kalmamasıdır. Müellif burada şunu vurgular: Hakiki aşk, statüleri yıkar; köleyi sultan, sultanı köle eder ve en nihayetinde hepsini tek bir vücut haline getirir.

2.9. Aşk Nedir?

Aşk hûrşîd u mâh-ı tâbândır

Gül ü müldür o bâğ u bostândır (Güneş, 2008, 69)

İbrâhîm Hakkı, ilk mısrada aşkı, gökyüzünün en parlak iki cismi olan güneş ve aya benzeterek onun hem mutlak hem de yansıyan ve her tarafı kaplayan ışığına dikkat çeker. Aşk, kendi özünden ışık saçan bir güneştir. Nasıl ki güneşsiz bir dünya karanlığa ve ölüme mahkûmdur, öyle de aşksız bir kalp de manen ölüdür. Güneş, tasavvufta genellikle Allâh'ın nurunu temsil eder. Ay, ışığını güneşten alarak karanlık geceleri aydınlatmaktadır. Aşkın parlak aya benzetilmesi, mürşidin veya aşığın kalbinin o ilahî güneşten aldığı nuru dünyaya yansıtmasını simgeler. Aşk, insanın karanlık gecesini aydınlatan parlak rehberdir.

Müellif ikinci mısrada gökyüzünden yere, aşkı yerdeki güzellik unsurlarıyla bağdaştırır. Divan edebiyatında gül görsel güzelliği ve kokuyu, mül yani şarap ise manevî sarhoşluğu ve coşkuyu temsil etmektedir. Aşk; hem bakıldığında hayranlık uyandıran bir güzellik, hem de tadıldığında insanı kendinden geçiren ilahi bir lezzettir. Aşkın kendisi bir bahçedir. Yani insan aşkı dışarıda aramamalıdır; aşkın içine giren kişi zaten huzurun, rengin ve kokunun merkezine, yani manevî bir cennete girmiştir. Dünyayı ve hayatı bir bostan gibi verimli ve güzel kılan tek şey aşktır.

2.10. Aşk: Mekânı Olmayan Avcı

Aşk şeh-bâz-ı lâ-mekândır

Nükte-i sırr-ı kün fekândır (Güneş, 2008, 71)

Şeh-bâz, kelime anlamıyla şah doğan anlamına gelmektedir. Klasik edebiyat ve tasavvuf sembolizminde doğan kuşu, yükseklerde uçan, avını kaçırmayan ve padişahın bileğine konan soylu bir hayvandır.

Lâ-mekân kavramı, zaman ve mekânın henüz yaratılmadığı, Allah'ın mutlak zatına işaret eden makamı temsil etmektedir. Aşkın lâ-mekân şah doğanı olması, onun bu dünyaya ait olmadığını gösterir. Aşk, ilahî âlemden yeryüzüne süzülüp gelen bir avcıdır. Görevi ise, dünya kafesinde hapsolmuş olan insan ruhunu avlamak ve onu geldiği asıl vatana geri götürmektir.

İkinci mısra, Kur'ân'da pek çok ayette geçen ve Allâh'ın bir şeyi yaratmak istediğinde ona Ol! demesiyle o şeyin hemen oluvermesini “Feyekûn” ifade eden hakikate telmih vardır. Müellif, kâinatın var oluş sırrının bizzat aşk olduğunu söyler. Allâh'ın “ol” emrini vermesinin ardındaki temel hikmet, bilinmeyi ve sevmeyi istemesi yani muhabbetullahtır. “Ol dedi ve oldu” yaratma süreci, aslında aşkın bir tezahürüdür. İbrâhîm Hakkı'ya göre, eğer aşk olmasaydı bu “ol” emri de tecelli etmeyecek ve âlem vücut bulmayacaktı. Aşk, kâinatın varlık sahasına çıkmasını sağlayan ilk ve en büyük nüktedir.

2.11. Gönül Diyarının Sultanı Aşk

Aşk dil Tahtı üzre sultândır

Misl-i mûruz biz ol Süleymândır (Güneş, 2008, 71)

Dil mazmunu hem Divan hem de tasavvuf edebiyatında gönül ve kalp anlamında kullanılmaktadır. İbrahim Hakkı, burada gönlü bir ülkeye veya bir saraya benzetir.

Aşk, gönül mülküne rastgele gelmiş bir misafir değil, o mülkün gerçek sahibi ve tahtında oturan bir sultandır. Bir sultan bir ülkeye girdiğinde nasıl kendi kanunlarını yürütürse, aşk da gönle girdiğinde akıl, nefis ve diğer duygular ona boyun eğer. Artık gönülde sadece aşkın emri geçerlidir.

Şair ikinci mısradaki Hz. Süleyman (Harman, 2010, 38/56-60) ile bir karınca arasındaki bir kıssaya atıfta bulunmaktadır. Hz. Süleyman; haşmetin, büyük bir saltanatın ve tüm mahlukata hükmeden bir kudretin temsilcisidir. Beyitte “Aşk”, Hz. Süleyman(Akkaya, 2010, 38/60-62) gibi muazzam bir güç ve ihtişam olarak tasvir edilir. Karınca ise acziyeti, zayıflığı ve küçüklüğü temsil eder. Müellif, “Biz karınca gibiyiz” diyerek, insanın bu ilahi aşkın azameti karşısında ne kadar küçük ve hiç hükmünde olduğunu vurgular.

2.12. Aşk Özgürlüktür

Aşk sultânı hânûmân bilmez

Olmuş âzâde nâm u şân bilmez (Güneş, 2008, 71)

Aşkın sultanlığına erişen bir kişi, artık dünyevî bir bakiliğin veya mülkiyetin peşinde koşmaz. Onun evi artık taş ve tuğladan değil, manevî bir huzurdan ibarettir. Aynı zamanda aşk öyle bir kuvvettir ki, aşık artık dünyevî rahatını ve güvenliğini düşünmez. Sevgili uğruna her türlü konforu terk edebilecek bir mertebeye çıkar.

Lügat anlamı olarak Âzâde, hür ve bağımsız demektir. Nâm u şân ise insanların dünyadaki tanınmışlığı, itibarı ve meşhur olmasına işarettir. İnsanların çoğu başkaları ne der? kaygısıyla veya bir nam sahibi olma hırsıyla yaşar. Aşk, insanı bütün bu ağır yükten kurtaran bir vasıta. Gerçek manada aşık, şöhretin peşinden koşmaz. Onun için önemli olan halkın gözündeki şanı değil, Hakk'ın gözündeki yeri ve mertebesidir. Aşk sayesinde âşık, kibrin ve gururun kaynağı olan unvanlarından arınır ve tam bir özgürlüğe kavuşur.

2.13. İlimlerin Üstadı Aşk

Aşk üstâd ü pîr-i her fendir

Kalbi uşşâk anınla rûşendir (Güneş, 2008, 71)

Eğitim literatünde üstâd ve pîr terimleri, bir alanda en yüksek yetkinliğe sahip, yol gösteren ve öğreten kişiyi ifade eder. Fen ise teknik bilgi, bilim ve sanat anlamında kullanılmaktadır.

Erzurumlu İbrâhîm Hakkı burada iddialı bir tespitte bulunuyor: Matematik, astronomi, tıp veya felsefe vb. Hangi fen ile ilgilenirseniz ilgilenin, o işin hakikatine nüfuz etmenizi sağlayan asıl kaynak aşktır. Aşk, zihni keskinleştiren ve eşyanın arkasındaki gizli nizamı fark ettiren bir muallim gibidir. İnsan bir şeyi tutkuyla sevmediği sürece o konunun bütününe nüfuz edemez. Bu yüzden aşk, tüm uzmanlıkların anasıdır denilebilir.

İkinci mısradâ âşıkların kalbi, aşk sayesinde cehalet karanlığından kurtulur. Bu aydınlık, sadece kitabî bir bilgiyle elde edilen bir ışık değildir; doğrudan doğruya ilahî bir keşfin sonucudur. Âşığın kalbi aşkla aydınlandığında, artık kâinata baktığında sadece maddeyi değil, o maddenin arkasındaki ilahî güzelliği görür. Aşk, kalbi kirlerinden temizleyerek onu yansıtan bir ayna haline getirir.

2.14. Aşk ile İman İlişkisi

Aşk envâr-ı akl u îmândır

Sırr-ı İslâm u hüsn ü ihsandır (Güneş, 2008, 71)

İbrâhîm Hakkı burada aşk ile akıl ve iman arasında kopmaz bir bağ kurar. Tasavvuf geleneğinde akıl ikiye ayrılır: Dünyevi işleri gören akl-ı meaş ve ilahi hakikatleri anlayan akl-ı maad. Aşk, aklın üzerine vuran bir ışık gibidir; o olmadan akıl karanlıkta kalır ve hakikati kavrayamaz. Aşkla birleşen akıl, nur halini alır. İman, kuru bir tasdikten ibaret değildir. Müellife göre imanı zevkli, heyecanlı ve sarsılmaz kılan şey aşktır. Aşk, imanın kalpte parlamasını sağlayan ilahî enerjidir. Aşksız bir iman sönük bir kandile, aşkla dolu bir iman ise güneşli bir güne benzer.

İslâm'ın zahiri kuralları bedendir, aşk ise o bedeninin ruhudur. Aşk, İslâmî ibadeti şekilci bir boyun eğiştten çıkarıp gönüllü bir vuslata dönüştüren bir teslimiyettir. Hüsn güzellik, ihsan ise Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmektir. Kulun, Allah'ı görüyormuş gibi bir bilinçle yaşaması ancak aşkla mümkündür. Aşk, davranışları güzelleştirir ve kulu ihsan mertebesine ulaştırır.

2.15. Manevî Rütbe Olarak Aşk

Aşk mi'râc-ı enbiyâ olmuş

Hil'ât ü tâc-ı evliyâ olmuş (Güneş, 2008, 71)

Sözlükte mi'râc, yükseğe çıkma aleti, merdiven demektir. Terim anlamı ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzur-u İlahî'ye yükselişini ifade etmektedir. İbrâhîm Hakkı burada; peygamberlerin Allah ile mülâki olmalarını, O'nun katına yükselmelerini sağlayan asıl güç aşk olduğunu belirtmektedir. Aşk olmadan ne nefis aşılabılır ne de maddiyat ötesine geçilebilir. Nasıl ki Miraç hadisesinde Burak bir binek ise, manevi yükseliş yolculuğunda da aşk ruhun bineğidir. Peygamberler, Allah'a olan sonsuz muhabbetleri sayesinde perdeleri aşmış ve O'na vasıl olmuşlardır.

Hilat, hükümdarların takdir ettikleri kimselere giydirdikleri rütbe kaftanıdır; taç ise hükümdarlık ve yücelik göstergesidir. Allah dostları için en büyük ödül ve rütbe yine aşktır. Onların başındaki taç ve üzerlerindeki hilat, dünya malı veya unvanı değil, gönüllerindeki aşk ateşidir. Müellife göre

bir veliyi halk nazarında ve Hak katında aziz kılan şey, aşkın verdiği manevî heybet ve güzelliğidir. Veliler bu aşk sayesinde manevî alemin sultanları olmuşlardır.

2.16. Aşk ile Varlık İlişkisi

Aşk bünyâd-ı her dü-âlemdir

Cevher-i pâk-i rûh-ı Âdemdir (Güneş, 2008, 73)

İbrâhîm Hakkî'nın bu beyti, aşkı bir duygu olmaktan çıkarıp kâinatın üzerine inşa edildiği bir kanun ve insanın yaratılış cevheri olarak tanımlar. Sözlükte bünyâd temel, yapı taşı, dayanak noktası demektir; her dü-âlem ise dünya ve ahireti ifade etmektedir. Tasavvuf düşüncesine göre Allah, bilinmeyi ve sevmeyi murad ettiği için kâinatı yaratmıştır. Dolayısıyla hem bu maddi dünya hem de mana âlemi, aşk temeli üzerine yükselir. Aşk olmasaydı ne gökler dönerdi ne de varlık sahneye çıkardı. Müellif burada aşkı, atomlardan yıldızlara kadar tüm kâinatı bir arada tutan ilahi bir çekim gücü veya yapıştırıcı olarak sunar. Varlığın mimarisinde aşk, ana taşıyıcı sütundur.

Cevher, bir şeyin özü, aslı ve değişmeyen kısmına denir. Pâk ise tertemiz, saf demektir. Hz. Âdem'in ruhuna üflenen o ilahî nefesin özü aşktır. İnsan bedeni topraktan gelse de, ruhunun mayası bu saf cevher ile yani aşkla yoğrulmuştur. İnsanı diğer mahlukattan üstün kılan, onun bu aşk cevherini taşıyabilecek bir kabiliyette yaratılmış olmasıdır. İbrâhîm Hakkî'ya göre insanın kalbi, bu tertemiz aşk cevherinin saklandığı bir hazinedir. İnsan, kendi ruhunun derinliklerine indiğinde bulacağı en saf şey aşktan başka bir şey değildir.

Aşkdır asl ü fer'ü cûd u vücûd

Aşk oldu küll-i şey mevcûd (Güneş, 2008, 73)

Aşk hem bir ağacın kökü hem de o kökten çıkan dallardır. Yani yaratılışın başlangıç noktası aşk olduğu gibi, bu yaratılışın sonucunda ortaya çıkan her türlü ayrıntı ve güzellik de yine aşktan zuhur etmektedir. Allah'ın Cevâd sıfatıyla varlığı yokluktan çıkarıp varlık sahasına bağışlamasıdır. Müellif, bu ilahî cömertliğin motor gücünün aşk olduğunu söyler. Var olan her şeyin gerçek varlık sebebi aşktır. Aşkın dışındaki her şey gölge ve geçicidir; hakiki vücûd aşka aittir.

Atomdan galaksilere, taştan insana kadar yaratılmış ne varsa hepsinin kaynağı aşktır. Aşk sayesinde her şey varlık buldu veya varlık sahasındaki her şey bizzat aşktır anlamına gelir. Tasavvufi tabirle, Allah “gizli bir hazine” iken bilinmeyi ve sevmeyi murad etmiş, bu ilahî aşk tecelli edince kâinat vücûda gelmiştir.

SONUÇ

Erzurumlu İbrâhîm Hakkî Hazretleri'nin *Aşk-nâme-i Hakkî* eseri özelinde gerçekleştirilen bu şiirsel ve tasavvufî analizler, aşk kavramının klasik Türk-İslâm edebiyatındaki yerini ve müellifin özgün düşünce dünyasını somutlaştırmıştır.

İbrahim Hakkî için aşk, sadece bir duygu hali değil, kâinatın varlık sebebidir. Aşk her iki âlemin temelidir vurgusuyla, yaratılışın “Kün!” ol emrindeki gizli sırrın ancak muhabbetle anlaşılacağı sonucuna varılmıştır.

Erzurumlu İbrâhîm Hakkî, aşkı aklın ve imanın bir nuru olarak tanımlayarak, fen bilimleri ile manevi ilimleri tek bir potada eritmiştir. Aşkın, hakikate ulaştıran en yüksek bir üstad, pir ve muallim olduğu, kalbi mâsîvadan arındırarak karanlıktan aydınlığa çıkardığını tespit edilmiştir.

İncelenen beyitlerde aşkın, insanı dünyevi hırslardan nam, şan, şöhret, dünya mülkünden azat eden bir özgürleştirici güç olduğu görülmüştür. Kişinin kendi varlığını ilahi aşkın otoritesi karşısında bir karınca tevazuuyla yok etmesi, peygamberlik ve velilik makamlarının özü olarak değerlendirilmiştir.

Eserdeki sembolik dilin Süleyman-karınca, taç-hil'at vb. klasik edebiyat geleneğine sadık kalmakla birlikte, Müellifin ansiklopedik ilim derinliğiyle birleşerek öğretici bir kimlik kazandığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın sadece bir astronom veya mutasavvıf değil, aynı zamanda aşkı bir irfan mektebi olarak kurgulayan güçlü bir şair olduğunu bir kez daha teyit etmiştir. *Aşk-nâme*, günümüz insanının anlam arayışına, madde ve mana dengesini kuran evrensel bir bakış açısını sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, H. (2010). Süleyman. İçinde *DİA* (C. 38, ss. 60-62). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altıntaş, H. (1981). *Marifetnaame'de Tasavvuf*. Cimtay Matbaası.
- Bursalı, M. T. (2009). (C. 2). Meral Yayınevi.
- Çağrı, M. (2000). İbrâhim Hakkı Erzurûmî. İçinde *DİA* (C. 21, ss. 305-311). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1988). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erzurumlu, İ. H. (1330). *Marifetname*. Matbaa-i Ahmed Kâmil.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1927). *Erzurum Şairleri*. Sanayi-i Nefise Matbaası.
- Güneş, M. (2008). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*. Sahaflar Kitap Sarayı.
- Harman, Ö. F. (2010). Süleyman. İçinde *DİA* (C. 38, ss. 56-60). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Iqtıdar, H. S. (2004). Melik Ayaz. İçinde *DİA* (C. 29, ss. 53-54). Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbrahimhakkıoğlu, M. (1973). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Gül Matbaası.
- Kazar, M. (2001). Hayatı Kişiliği ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 333-350.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. İçinde *DİA* (C. 27, ss. 362-365). TDV Yayınları.
- Önal, S. (1970). 190. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780). *Türk Kültürü Dergisi*, 8(95), 791-797.
- Önder, M. (1973). *Anadolu'yu Aydınlatanlar* (C. 1). Yapı ve Krodi Bankası Kültür Yayınları.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (15. bs). Kapı Yayınları.

Design of Physical and Digital Educational Games for the Mathematical Problem-Solving Skills of First-Grade Primary School Students

Dr. Öğr. Üyesi Enes DEMİR

Siirt Üniversitesi, enesdemir@siirt.edu.tr

ABSTRACT

This study investigates the contribution of game-based learning approaches to problem-solving skills in first-grade mathematics instruction in response to rapid developments in information technologies. It also aims to design both physical and digital educational games aligned with the 2024 Primary School Mathematics Curriculum of the Ministry of National Education. Digital games were supported through an online learning environment with interactive modules, while physical games were structured in line with curriculum learning outcomes. These game-based activities aimed to enhance students' mathematical skills such as reasoning, association, and Abstraction, as well as to support their engagement in learning processes. The study was conducted using a design-based research approach with a sample of 30 first-grade students and 4 classroom teachers from a public school. Data were collected through focus group and semi-structured interviews, expert evaluation forms, and user satisfaction surveys, and analyzed using content analysis. Findings indicated that both digital and physical games positively affected students' problem-solving skills and mathematics learning processes. In addition, students' active participation and motivation increased, while their mathematics anxiety decreased. Overall, the results suggest that game-based learning environments can be an effective approach in mathematics education, supporting both cognitive development and positive attitudes toward learning.

Keywords: Game-Based Learning, Problem Solving, Mathematics Education

1. INTRODUCTION

Rapid technological advancements have accelerated social change and development at an unprecedented pace (Ministry of National Education [MoNE], 2013). Parallel to this transformation, information and communication technologies have become deeply embedded in every aspect of human life. Consequently, the temporal gap between generations has narrowed

considerably. The world experienced by a child born in the 1990s differs substantially from that of a child born in the 2000s in terms of lifestyle, social dynamics, and technological opportunities. These differences influence not only children's daily lives but also their educational experiences. Although this transformation offers numerous advantages for younger generations, it has also introduced new challenges that previous generations did not encounter. Therefore, educational practices can no longer rely on the methods, instructional tools, and teaching techniques that were effective in previous decades. As observed worldwide, these developments have led to substantial revisions in educational curricula in Türkiye, resulting in a renewed perspective on mathematics education.

Since each individual learns differently, mathematics instruction should prioritize teaching approaches that accommodate students' diverse learning styles and learning strategies. Such approaches can foster more positive attitudes toward mathematics while simultaneously enhancing students' academic achievement. One effective strategy is the integration of mathematical games that are appropriate for students' grade levels and curricular objectives. Learning environments enriched with educational games can increase students' motivation by enabling them to participate in mathematics lessons in a more relaxed and enjoyable manner. Moreover, designing game-based learning environments is essential for promoting active student participation and supporting a deeper understanding of fundamental mathematical concepts (MoNE, 2018).

The widespread adoption of the constructivist approach in contemporary education systems has fundamentally transformed teaching and learning practices across the world. Mathematics education has been one of the disciplines most profoundly influenced by this paradigm shift. The development of conceptual understanding, problem-solving skills, mathematical reasoning, contextual learning, and the ability to establish meaningful connections depends largely on the use of effective instructional methods and pedagogical approaches. In response to these educational expectations, mathematics education has witnessed the emergence of new learning outcomes, instructional content, teaching methods, and pedagogical strategies.

Human beings are inherently capable of thinking, questioning both their own actions and their surroundings, and constructing meaning from their experiences. From early childhood, individuals naturally demonstrate tendencies to explore, investigate, ask questions, and recognize relationships among objects in an effort to understand the world around them. In other words, they attempt to make sense of their environment through various forms of reasoning. While these reasoning processes often lead to accurate conclusions, they may also result in misconceptions, incorrect judgments, or flawed decisions.

For example, when a preschool child pulls a tablecloth to retrieve a toy that is out of reach, the child demonstrates appropriate reasoning by recognizing the relationship between the tablecloth and the toy and successfully applying a problem-solving strategy. In contrast, when another child is given one whole chocolate bar while a sibling receives the same-sized chocolate divided into several smaller pieces, the child may mistakenly believe that the sibling has received more chocolate. This judgment reflects the child's inability to conserve quantity at that developmental stage and illustrates reasoning based on an incorrect cognitive interpretation.

As illustrated by these examples, individuals develop both accurate and erroneous reasoning patterns from the earliest stages of life. These reasoning processes profoundly influence not only everyday experiences but also educational development. Goswami (2004) argued that children engage in both inductive and deductive reasoning from early childhood, leading to both accurate

and inaccurate conclusions. Similarly, the National Council of Teachers of Mathematics (NCTM, 2000) emphasized that children generate diverse forms of reasoning during the preschool years and beyond, producing conclusions that may be either correct or incorrect based on their own assumptions. Consequently, the reasoning strategies developed during early childhood play a significant role in shaping children's problem-solving abilities and are likely to influence their subsequent educational experiences.

Considering these findings, problem solving—one of the fundamental components of mathematics education—should be systematically developed from preschool through the early years of primary education by employing appropriate instructional methods and teaching techniques. Given children's developmental characteristics, interests, and cognitive needs during this period, game-based mathematics instruction represents one of the most effective pedagogical approaches for supporting both mathematical learning and the development of problem-solving skills. Numerous studies conducted across different educational levels have demonstrated that game-based mathematics instruction provides meaningful learning opportunities for students with diverse learning styles (Katmada et al., 2014; Tural, 2005; Tural Sönmez, 2012). Despite this growing body of evidence, research examining the role of game-based learning in fostering problem-solving skills during the early years of primary education remains relatively limited. Nevertheless, further investigation is warranted, given that problem solving constitutes one of the fundamental competencies of mathematics education. As emphasized by the Ministry of National Education (MoNE, 2018), problem solving is a core skill that is reinforced across all grade levels and learning domains and is closely interconnected with other higher-order cognitive abilities.

Problem solving plays a pivotal role in the construction, consolidation, and extension of mathematical knowledge. Throughout this process, students employ reasoning and logical thinking to generate alternative solution strategies, communicate their ideas with peers, and develop meaningful conceptual understanding. The significance of problem-solving skills extends beyond promoting long-term retention of mathematical knowledge; these skills also enable learners to connect mathematical concepts with other disciplines and real-life situations, thereby enhancing both their self-confidence and motivation toward learning. Consequently, problem-solving instruction should be supported through authentic, real-world activities and game-based learning environments enriched with concrete materials that reflect children's everyday experiences.

Within this context, mathematics instruction supported by well-designed physical educational games has considerable potential to foster students' problem-solving abilities. Game-based learning engages multiple sensory modalities while encouraging active student participation, thereby promoting meaningful learning and facilitating communication and collaboration among learners (Kaya & Elgün, 2015). Furthermore, as students interact with educational games, they are encouraged to develop diverse solution strategies, generate original ideas, and demonstrate higher levels of cognitive performance related to fundamental thinking skills (Seo, 2003, as cited in Kaya & Elgün, 2015). Similarly, Charles et al. (2009) argued that increases in students' active participation in learning environments are associated with higher levels of academic achievement.

Game-based mathematics instruction is particularly appropriate for first-grade students, whose developmental characteristics include a strong inclination toward play, movement, and experiential learning. Educational games can therefore serve as an effective pedagogical tool for promoting active participation in classroom activities. Moreover, one of the principal advantages of integrating games into mathematics instruction is the opportunity to present curricular objectives

and learning outcomes within an enjoyable, coherent, and engaging learning environment (Hays, 2005).

In addition to physical games, rapid technological developments have created increasing opportunities for the integration of digital games into mathematics education. Digital game-based learning environments can enrich instructional experiences through interactive content, adaptive learning pathways, and multimedia features that support students' engagement and conceptual understanding. Accordingly, the design and implementation of both physical and digital educational games hold considerable promise for enhancing the effectiveness of mathematics instruction and promoting the development of problem-solving skills during the early years of primary education.

1.2. Purpose

The overarching goal of educators and educational policymakers is to equip students at all levels of education with the knowledge, skills, and competencies required to thrive in the twenty-first century (National Academy of Engineering [NAE], 2008). In line with this vision, the Turkish Ministry of National Education (MoNE, 2018) identifies eight key competencies that should be fostered throughout compulsory education. One of these is **mathematical competence**, which is defined as the ability to develop and apply mathematical thinking to solve a wide range of problems encountered in everyday life (MoNE, 2018). This competence is embedded in every unit of the mathematics curriculum from the first grade of primary school onward. Despite its central role in mathematics education, the development of mathematical competence is often constrained by factors such as the density of the curriculum, the abstract nature of mathematical concepts, the limited availability of effective instructional materials, and students' varying levels of prior knowledge and readiness (Dağdelen & Ünal, 2017). Accordingly, the design of instructional materials that effectively support the development of students' mathematical competencies is considered essential for improving mathematics teaching and learning. Within this context, the present project aims to design and evaluate **physical and digital educational games** that support the development of domain-specific competencies included in the first-grade primary mathematics curriculum, particularly those related to **numbers and operations, geometry, and measurement**. To achieve this objective, a series of game-based instructional materials enriched with gamification principles will be developed for the topics included in the Grade 1 mathematics curriculum. These educational games are intended to promote meaningful and mastery-oriented learning, facilitate connections between mathematics and real-life contexts, encourage students to view mathematics as a tool for understanding and solving authentic problems rather than as an end in itself, and integrate technology as an instructional approach. Ultimately, the project seeks to design and evaluate game-based learning environments that enhance students' mathematical competencies while increasing their engagement, motivation, and active participation in the learning process.

3. METHODOLOGY

3.1. Research Design

This project is an educational research and development (R&D) study that aims to design and evaluate **physical and digital educational games** to enhance the mathematical problem-solving skills of first-grade primary school students. To achieve this objective, two complementary research methodologies will be employed sequentially. First, a **design-based research (DBR)** approach will be adopted to guide the design, development, refinement, and evaluation of the physical and digital educational games. Subsequently, a **qualitative case study** will be conducted to examine the

effectiveness and educational value of the developed games within the instructional process. Design-based research is an iterative and collaborative methodology that enables researchers and practitioners to co-design and continuously refine learning environments while simultaneously addressing authentic educational needs through systematic cycles of analysis, design, implementation, evaluation, and revision (Kuzu et al., 2011; Anderson & Shattuck, 2012). Unlike traditional research approaches that primarily evaluate existing instructional interventions, DBR emphasizes the development and continuous improvement of innovative educational products and learning environments in authentic classroom settings. Through its systematic, flexible, and cyclical nature, this methodology facilitates the generation of both practical solutions and theoretical knowledge regarding teaching and learning processes.

Given the primary objective of designing, implementing, and refining innovative game-based learning environments for mathematics education, design-based research is considered the most appropriate methodological framework for achieving the aims of the present project. Furthermore, the qualitative case study will provide an in-depth evaluation of how the developed physical and digital educational games support students' learning experiences, engagement, and mathematical problem-solving processes within real classroom contexts.

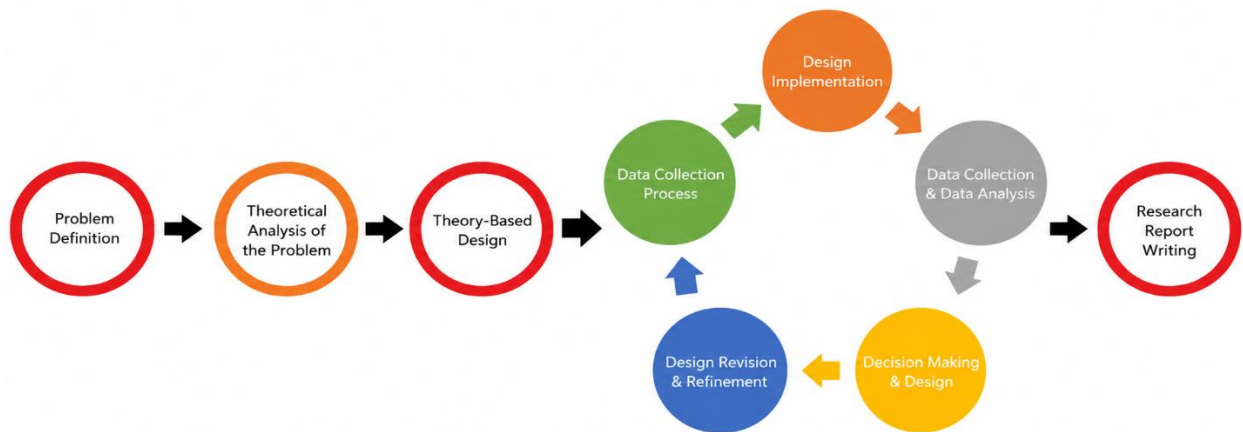

Figure 1. Stages of the Design-Based Research Method

As shown in Figure 1, the first stage of the design-based research method focused on defining the research problem: How should physical and digital educational games be designed to support the acquisition of number and operations, geometry, and measurement skills included in the mathematics curriculum? In the second stage, the theoretical foundations relevant to the problem were examined through an extensive review of the literature. During this stage, experts in mathematics education analyzed the mathematics textbooks approved by the Ministry of National Education and identified the curriculum topics together with appropriate digital game scenarios. In the third stage, prototypes of the physical and digital educational games were developed based on the theoretical foundations and the recommendations of subject-matter experts. The developed prototypes were then implemented with first-grade primary school students, and data were collected throughout the implementation process. In the final stage, students' and classroom teachers' perceptions of the designed educational games were evaluated using a case study approach. The findings were subsequently analyzed and reported. In a case study, the researcher

focuses on a specific case or multiple cases. Data are collected in their natural setting, with emphasis on reflecting the perspectives of the participants. Creswell (2018) defines case study as a qualitative research approach in which the researcher conducts an in-depth investigation of one or more bounded cases over time using multiple sources of evidence, including observations, interviews, audiovisual materials, documents, and reports, while identifying the characteristics of the case and the themes emerging from it. Accordingly, the second phase of the project was conducted using the case study method.

Study Group

Since the project was conducted in two sequential phases using two different research methods—design-based research and case study—it involved more than one study group. In this context, the study groups were determined using **typical case sampling**, one of the purposive sampling methods, because the project required close collaboration between the researchers and the users while emphasizing participants' learning experiences.

Accordingly, data were collected from two different study groups:

- **The first study group** consisted of **60 first-grade primary school students**.
- **The second study group** consisted of **four classroom teachers** responsible for teaching first-grade mathematics.

The participants were recruited from **two public primary schools** affiliated with the **Siirt Provincial Directorate of National Education** in the city center of Siirt, Türkiye. Accordingly, the study participants comprised first-grade primary school students enrolled in these schools and their classroom teachers.

6. CONCLUSION

Overall, the findings of the study revealed several important outcomes. First, the observation-based findings regarding motivation indicated that students' willingness to participate increased throughout the implementation process. Classroom observations further showed that students found the activities enjoyable, were eager to work collaboratively, wanted to play more games during mathematics lessons, and perceived mathematics as both enjoyable and easy. These observational findings are consistent with the quantitative results, which revealed a statistically significant difference in post-test motivation scores in favor of female students. Accordingly, one possible explanation for this difference is that the educational games were more appealing and motivating for female students, as suggested by the observational data. The findings of previous studies (Ben-Ari, 2001; Abrams, 2008; Papastergiou, 2009; Liu, 2011; Kailani, 2019), which have shown that game-based learning enhances students' motivation, are consistent with the findings of the present study.

The interview findings related to motivation also demonstrated that students perceived the game-based activities as effective, particularly in terms of enjoyment, willingness to participate, reduced anxiety, competition, collaborative learning, and increased enjoyment of mathematics lessons. The observation and interview findings were consistent in showing that the activities enhanced students' enjoyment and willingness to engage in learning. Moreover, the interview results concerning anxiety corresponded with the quantitative findings, which indicated a decrease in the test anxiety dimension of the mathematics motivation scale. Taken together, these findings suggest that game-

based learning increased students' motivation toward mathematics by creating an enjoyable learning environment, enhancing their willingness to participate, and reducing test anxiety. Several studies have demonstrated a positive association between mathematics achievement and motivation (Akbaba, 2006; Akdemir, 2006; Demir, 2012; Bozkurt & Bircan, 2015; Kesici & Aşlıoğlu, 2017).

The observations comparing digital and non-digital games indicated that students demonstrated similar levels of achievement across both types of games. However, although all students were willing to engage with digital games, male students appeared to prefer digital games over paper-based games. The interview findings regarding game preferences further supported this observation. Five students reported that they preferred digital games to paper-based games, of whom one was female and four were male. The tendency of male students to express this preference is consistent with the quantitative findings, which revealed a statistically significant difference in mathematics motivation between female and male students in the experimental group, favoring female students. Similarly, the findings reported by Korkmaz and Korkmaz (2019) showed that male students were more likely than female students to prefer digital games. Therefore, the gender difference in motivation identified in the present study may be explained, at least in part, by male students' stronger preference for digital games over paper-based games.

REFERENCES

- Abrams, L. (2008). *The effect of computer mathematics games on elementary and middle school students' mathematics motivation and achievement* (Doctoral dissertation, Capella University).
- Açıkgöz, K. Ü. (2003). *Aktif öğrenme* (6th ed.). Eğitim Dünyası Yayınları.
- Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 343–361.
- Akdemir, Ö. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ve başarı güdüsü* (Master's thesis, Dokuz Eylül University).
- Altıparmak, K., & Öziş, T. (2005). Matematiksel ispat ve matematiksel muhakemenin gelişimi üzerine bir inceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 6(1), 25–37.
- Anderson, T., & Shattuck, J. (2012). Design-based research: A decade of progress in education research. *Educational Researcher*, 41(1), 16–25.
- Ben-Ari, M. (2001). Theory-guided technology in computer science. *Science & Education*, 10(5), 477– 484.
- Bozkurt, E., & Bircan, M. A. (2015). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin matematik motivasyonları ile matematik dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 201–220.
- Charles, M., Bustard, D., & Black, M. (2009). Experiences of promoting engagement in game-based learning. *Proceedings of the European Conference on Games Based Learning*, 397–403.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi*. Anı Yayıncılık.

- Çimen, E. E. (2008). *Matematik öğretiminde bireye matematiksel güç kazandırmaya yönelik ortam tasarımı ve buna uygun öğretmen etkinlikleri geliştirilmesi* (Doctoral dissertation, Dokuz Eylül University).
- Dağdelen, S., & Ünal, M. (2017). Matematik öğrenim ve öğretim sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Yüzüncü Yıl Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 483–510.
- Demir, R., Öztürk, N., & Dökme, İ. (2012). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine yönelik motivasyonlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 1–21.
- Hays, R. T. (2005). *The effectiveness of instructional games: A literature review and discussion*.
- Kailani, S., Newton, R., & Pedersen, S. (2019). *Game-based learning and problem-solving skills: A systematic review of the literature*. Association for the Advancement of Computing in Education.
- Kaleidoscope. (2021). *Learning patterns for the design and deployment of mathematical games*. <http://lp.noe-kaleidoscope.org/outcomes/litrev/LP-LitReview-v2-desdep20060314.pdf>
- Katmada, A., Mavridis, A., & Tsiatsos, T. (2014). Implementing a game for supporting learning in mathematics. *The Electronic Journal of e-Learning*, 12(3), 230–242.
- Kaya, S., & Elgün, A. (2015). Eğitsel oyunlar ile desteklenmiş fen öğretiminin ilkökul öğrencilerinin akademik başarısına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 329–342.
- Kesici, A., & Aşılıoğlu, B. (2017). Ortaokul öğrencilerinin matematiğe yönelik duyuşsal özellikleri ile temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sınavları öncesi.
- Korkmaz, Ö., & Korkmaz, Ö. (2019). Ortaokul öğrencilerinin oyun bağımlılık düzeyleri, oyun alışkanlıkları ve tercihleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 798–812.
- Kuzu, A., Çankaya, S., & Mısırlı, Z. A. (2011). Tasarım tabanlı araştırma ve öğrenme ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 19–35.
- Liu, C. C., Cheng, Y. B., & Huang, C. W. (2011). The effect of simulation games on the learning of computational problem solving. *Computers & Education*, 57(3), 1907–1918.
- Ministry of National Education. (2013). *Secondary school mathematics curriculum*. Ministry of National Education.
- Ministry of National Education. (2018). *Secondary school mathematics curriculum*. Ministry of National Education.
- Moore, R. C. (1994). Making the transition to formal proof. *Educational Studies in Mathematics*, 27, 249–266.
- National Council of Teachers of Mathematics. (2000). *Principles and standards for school mathematics*. NCTM.
- Papastergiou, M. (2009). Digital game-based learning in high school computer science education: Impact on educational effectiveness and student motivation. *Computers & Education*, 52(1), 1–12.

- Selden, A., & Selden, J. (2007). *Overcoming students' difficulties in learning to understand and construct proofs* (Report No. 2007-1). Tennessee Technological University.
- Tural, H. (2005). *İlköğretim matematik öğretiminde oyun ve etkinliklerle öğretimin erişimi ve tutuma etkisi* (Master's thesis, Dokuz Eylül University).
- Tural Sönmez, M. (2012). *6. sınıf matematik derslerinde web üzerinden sunulan eğitsel matematik oyunlarının öğrenci başarısına etkisi* (Master's thesis, Çukurova University).
- Umay, A., & Kaf, Y. (2005). Matematikte kusurlu akıl yürütme üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 188–195.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

The Impact of Next-Generation Approaches in Science Education on Academic Achievement: A Meta-Synthesis Study

Nilgün ONURSAL¹

Mehmet Can DAL²

İsmail KAYA³

¹Assist. Prof. Dr., Department of Science and Mathematics Education, Siirt University, Siirt, Türkiye. ORCID ID: 0000-0002-2460-6475

²Dr, Ministry of National Education, Türkiye

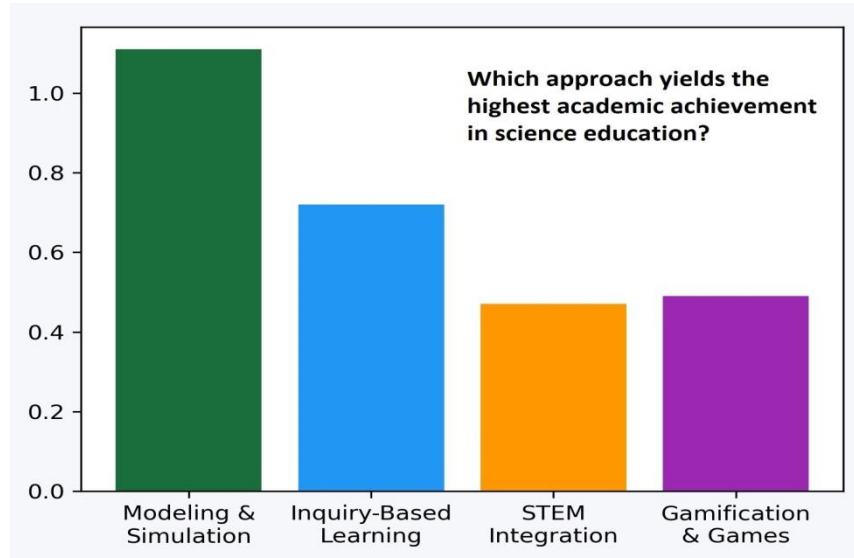
ORCID ID: 0000-0001-6474-6053. e-mail: mcandal123@gmail.com

³MSc, PhD Candidate, Harran University Graduate Education Institute, Şanlıurfa, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-7389-2837. e-mail: ismkaya21@gmail.com

*Corresponding Author, e-mail: nilgunonursal@gmail.com

GRAPHICAL ABSTRACT

ABSTRACT

This study aims to reveal the impact of modern pedagogical approaches used in science education on academic achievement through the synthesis of existing meta-analyses and systematic review studies. Along with the rapid development of educational technologies and the increasing importance of student-centered models, the necessity of determining which method provides higher learning outcomes based on evidence-based data constitutes the primary motivation of this study. Within the scope of the research, comprehensive meta-analyses published in international academic databases such as Taylor & Francis Online, Aimspress, and ResearchGate were examined, and the data obtained from these studies were systematically combined. Methodologically, a comparison hierarchy was established based on the "g" unit, an effect size indicator that brings different research results together on a common ground.

Analysis findings demonstrate that the most significant increase in achievement among the examined approaches occurred in Modeling and Simulation applications, with an effect size value of approximately 0.78. This high value proves that utilizing digital and physical models to concretize abstract scientific concepts exerts a medium-high and high-level positive effect on student success. On the other hand, the Inquiry-Based Science Education approach contributes to the process by providing a medium-level increase in achievement with an effect size value of approximately 0.50, while the Gamification method contributes with a value of 0.49. Similarly, Project-Based Learning (0.45), STEM/STEAM Integration (0.42) offering an interdisciplinary perspective, and Argumentation-Based Teaching (0.40) approaches that enhance students' reasoning skills also demonstrated significantly positive effects.

These results confirm that all next-generation approaches positively affect student performance, critical thinking skills, and attitudes toward the course compared to traditional teaching methods. However, it should not be overlooked that the magnitude of these effects may vary depending on various moderator variables, such as the characteristics of the implementation group, cultural context, and the techno-pedagogical competencies of the practitioners. Consequently, it is recommended to enrich science curricula particularly with modeling and simulation tools that yield high effect sizes, and to systematically integrate other student-oriented methods into instructional processes. This study provides educational stakeholders with a comprehensive and quantitative data-driven perspective on which approaches produce more efficient results.

Keywords: Science Education, Meta-Analysis, Effect Size, STEM, Inquiry-Based Learning.

1. INTRODUCTION

Science education has evolved from traditional teacher-centered models to next-generation approaches that place the student at the center and encourage active learning, with the aim of imparting 21st-century skills and adapting to technological transformation. In this transformation process, methods such as inquiry-based learning, STEM integration, gamification, and modeling have become integral parts of science curricula. However, the impact of each of these methods on academic achievement and conceptual understanding varies. For educators and policymakers, determining which approach provides higher learning outcomes is of great importance in terms of utilizing resources and time efficiently.

When the literature is examined, numerous experimental studies conducted to measure the effectiveness of these methods and meta-analysis research bringing these studies together draw attention. In particular, modeling-based science education is considered one of the most powerful tools for concretizing abstract concepts. A comprehensive meta-analysis study conducted by Jing et al. determined that technology-facilitated modeling applications reached a remarkably high

effect size of 1.45 on academic achievement, whereas general modeling activities generated a medium-to-high effect of 0.76 (Jing et al., 2016). Similarly, Uysal and Kanadlı reported the effect of mathematical modeling instruction on academic achievement in science and mathematics courses as 0.97 (large effect) (Hatice & Kanadlı, 2022). These data statistically confirm that modeling approaches are among the most effective methods in science education.

STEM education, which offers an interdisciplinary approach, is also one of the most frequently researched topics in recent years. While Cao et al. calculated the overall effect of STEM education on students' learning outcomes as 0.46 (medium level) (Cao et al., 2025), Karaşah Çakıcı et al. reported this value as 0.44 (Çakıcı et al., 2021). Thomas and Larwin, who examined STEM applications at the middle school level, state that STEM education, into which inquiry-based processes are incorporated, supports student achievement with an effect size of 0.55 (Thomas & Larwin, 2023).

On the other hand, gamification and game-based learning approaches also hold an important place in the digitalizing world of education. Tsai and Tsai stated that digital game design creates a moderate effect at a level of 0.64 in science learning (Tsai & Tsai, 2020). However, it was also emphasized in a meta-analytic review conducted by Gui et al. that this effect could regress to between 0.27 and 0.49 depending on the game mechanics and design features used (Gui et al., 2023).

These scattered data in the existing literature reveal the necessity of a holistic comparison regarding which next-generation approach offers the highest efficiency in science education. This study aims to present a comparative evaluation by bringing together the effect sizes of different approaches through existing meta-analysis syntheses.

1.1. Research Question

Science education has entered a radical process of transformation to raise individuals who can respond to the complex problems of the 21st century. At the center of this transformation lies the integration of interdisciplinary approaches and the dissemination of student-centered pedagogies. The systematic review conducted by Cao et al. in 2025 reveals that although STEM education is adopted on a global scale, its impact on learning outcomes is still controversial (Cao et al., 2025). Similarly, Karaşah Çakıcı et al. state that the effect of STEM applications on science achievement remains limited to 0.44, and this situation varies depending on the content and implementation style of the method (Çakıcı et al., 2021). In this context, determining which next-generation approach increases academic achievement the most has become a critical necessity both theoretically and practically.

There is separate evidence in the literature regarding the effectiveness of different approaches such as modeling, gamification, inquiry-based learning, and problem-based learning. However, most of these studies evaluate their own method in isolation without comparing it with others. For instance, while Jing et al. report that technology-facilitated modeling reaches an extraordinary effect size of 1.45 (Jing et al., 2016), Uysal and Kanadlı find mathematical modeling to be effective at a "large" level with 0.97 (Hatice & Kanadlı, 2022). In contrast, Tsai and Tsai indicate that digital game-based learning is moderately effective with 0.64 (Tsai & Tsai, 2020), while Gui et al. state that the effect of gamification mechanics remains within the 0.27–0.49 band (Gui et al., 2023). These differences make it difficult for researchers to provide a clear answer to the question "Which method is the best?".

This research question aims to systematically compare the effects of next-generation approaches in science education on academic achievement. Thomas and Larwin drew attention to the importance of the content of the method by finding that when inquiry processes are included in STEM, the effect increases to 0.55 (Thomas & Larwin, 2023). Santhosh et al., on the other hand, emphasized the critical role of technology integration by reporting that virtual simulation and argumentation-based models create a large effect at a level of 0.81 in biology education (Santhosh et al., 2024). In this context, our research question aims to reveal how different approaches, such as modeling, STEM, gamification, and inquiry-based learning, rank in terms of their effect sizes on academic achievement, and which moderator variables influence this ranking.

1.2. Purpose of the Study

The primary purpose of this study is to comparatively analyze the effects of next-generation approaches used in science education on academic achievement through the meta-synthesis method. In this context, the effect sizes (g) of different pedagogical approaches, such as modeling-based learning, STEM education, gamification, inquiry-based learning, and problem-based learning, will be determined, thereby revealing which method provides the highest achievement. The fact that Jing et al. placed technology-facilitated modeling at the top with 1.45 (Jing et al., 2016), Uysal and Kanadlı included mathematical modeling in the "large effect" category with 0.97 (Hatice & Kanadlı, 2022), and Syahwin et al. found that virtual laboratory-assisted guided inquiry creates significant differences in physics achievement (Syahwin et al., 2022) constitutes the fundamental reference points of this comparison.

The secondary purpose of the study is to examine the moderator variables that determine the effectiveness of these approaches. For example, it is observed that while STEM education generally shows a moderate effect at the level of 0.44–0.46 (Çakıcı et al., 2021; Cao et al., 2025), it rises to 0.55 when integrated with inquiry processes (Thomas & Larwin, 2023), and the effect increases when combined with project-based learning (Agustin et al., 2022). Similarly, considering that game design is effective with 0.64 in digital game-based learning (Tsai & Tsai, 2020) but general game mechanics remain in the 0.27–0.49 band (Gui et al., 2023), how the content and implementation style of the method affect achievement will be analyzed in detail. The study by Mukagihana et al., which examines the impact of the 5E model and simulation-assisted laboratories in teacher education approaches (Mukagihana et al., 2021), provides an important data source for this moderator analysis.

The tertiary purpose is to offer evidence-based recommendations derived from the findings to science teachers, curriculum developers, and policymakers. While the study by Karaca et al., which emphasizes the importance of meta-analysis methods in educational research, supports the methodological reliability of this synthesis (Karaca et al., 2024), the analysis by Uluçınar, proving the high effect of problem-based learning on science achievement (Uluçınar, 2023), serves as a guide for practical applications. This study aims to contribute to data-driven decision-making processes in science education by determining which approach is more effective in which learning environment.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Research Type: Systematic Review and Meta-Analysis Synthesis

This research is designed according to the systematic review and meta-analysis synthesis (umbrella review) method in order to evaluate the effectiveness of next-generation approaches in science education from a holistic perspective. This method aims to provide the highest level of scientific

evidence by bringing together existing meta-analyses that synthesize individual experimental studies rather than the individual studies themselves (Karaca et al., 2024). As indicated by Karaca et al., such syntheses play a critical role in determining general trends and establishing an interdisciplinary hierarchy of evidence by systematically combining quantitative data (Karaca et al., 2024).

2.2. Data Sources and Data Collection Process

While determining the scope of the research, science-focused meta-analysis studies published between 2016 and 2025 across academic platforms such as Taylor & Francis Online, Aimspress, and ResearchGate were screened. In the data collection process, quantitative meta-analyses synthesizing experimental and control group studies that measure only student achievement and report standardized effect size values (e.g., Cao et al., 2025; Hatice & Kanadlı, 2022; Tsai et al., 2020) were set as the inclusion criteria. During this process, the methodological quality, heterogeneity analyses, and publication bias controls of each selected study were meticulously examined within the framework of scientific standards proposed by Karaca et al. (Karaca et al., 2024).

3. FINDINGS

In this section, the results of the meta-synthesis analysis regarding the effects of next-generation approaches in science education on academic achievement are presented. The effect size values of the synthesized meta-analyses were interpreted according to Cohen's classification (small: 0.20, medium: 0.50, large: 0.80).

3.1. Effectiveness of Modeling-Based Approaches

Modeling-based approaches in science education stand out as the methods with the highest effect size on academic achievement. The meta-analysis conducted by Jing et al. reported that technology-facilitated modeling applications reached an extraordinarily high effect size of 1.45 (Jing et al., 2016). This value demonstrates that students' modeling of complex science phenomena through digital tools dramatically increases learning outcomes. Similarly, Uysal and Kanadlı determined the effect of mathematical modeling in science and mathematics education as 0.97, proving that this interdisciplinary transition affects achievement at a "large" level (Hatice & Kanadlı, 2022).

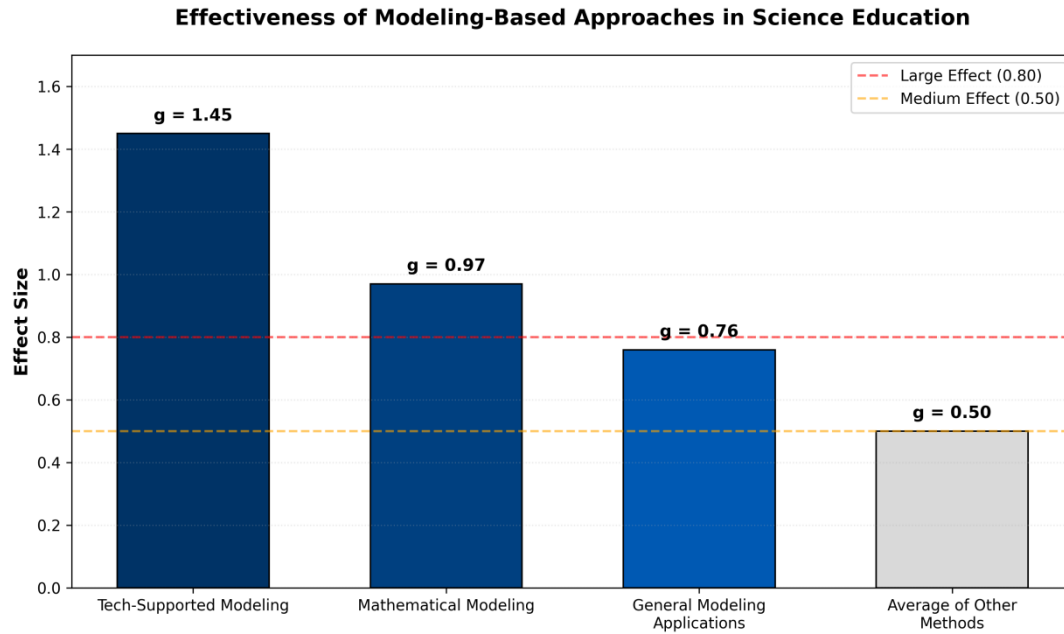

Figure 1. Comparison of Effect Sizes of Modeling-Based Approaches on Academic Achievement in Science Education

This high effectiveness of modeling approaches can be explained by the process of students concretizing abstract concepts. The study by Jing et al. states that technology integration strengthens the modeling process, thereby increasing students' conceptual understanding levels (Jing et al., 2016). On the other hand, Uysal and Kanadlı emphasize that mathematical modeling supports students' analytical thinking skills by developing their ability to express science phenomena through mathematical language (Hatice & Kanadlı, 2022).

3.2. The Impact of STEM Education on Academic Achievement

The impact of STEM education on academic achievement varies depending on the content and method of the implementation. The systematic review conducted by Cao et al. in 2025 revealed that STEM education generally has a moderate effect at a level of 0.46 (Cao et al., 2025). Similarly, Karaşah Çakıcı et al. calculated the effect of STEM applications on science achievement as 0.44 (Çakıcı et al., 2021). These values indicate that STEM education alone has a limited effect but can be strengthened depending on its content. The most important factor increasing the effect of STEM education is the integration of inquiry processes. Thomas and Larwin found that when inquiry processes are incorporated into STEM, the effect increases to 0.55 (Thomas & Larwin, 2023).

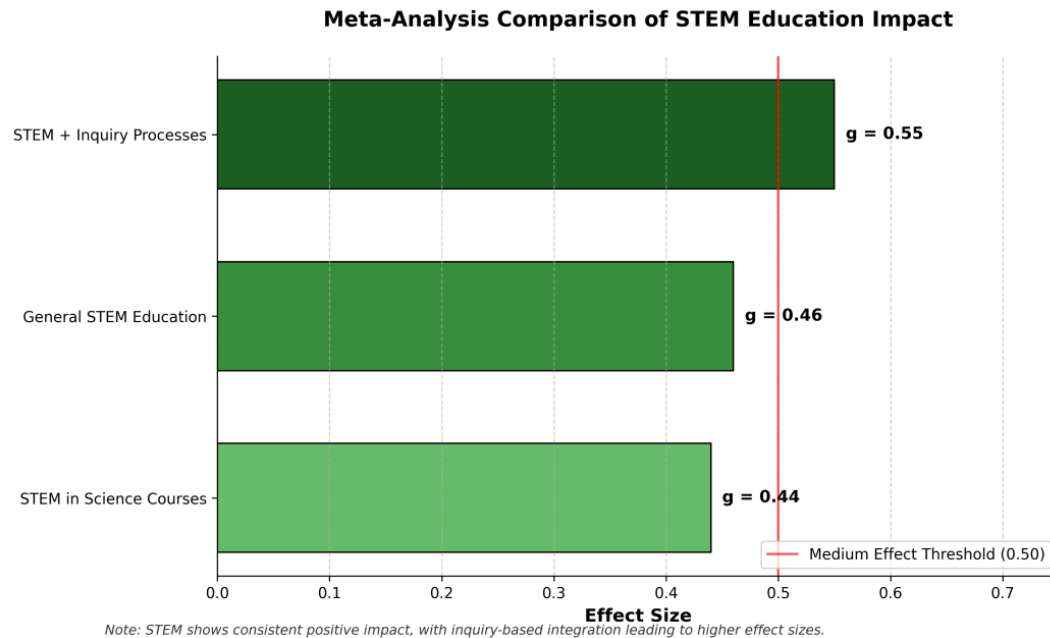

Figure 2. Effect Sizes of Academic Achievement across Different Implementations of STEM Education

This situation emphasizes the importance of incorporating scientific process skills rather than just using tools. On the other hand, Agustin et al. state that STEM-based project-based learning creates positive effects on science learning; however, this effect depends on the quality of the project design (Agustin et al., 2022).

3.3. Gamification and Digital Game-Based Learning

Although gamification and digital game-based learning approaches increase student motivation, their impact on academic achievement remains more limited compared to other methods. While Tsai and Tsai found a 0.64 level of increase in achievement in digital game-based science learning (Tsai & Tsai, 2020), Gui et al. reported that the effect of gamification mechanics remained between 0.27 and 0.49 (small/medium) (Gui et al., 2023). This difference demonstrates the critical role of game design on learning outcomes. Tsai and Tsai state that for game-based learning to be effective, the game must be designed for educational purposes (Tsai & Tsai, 2020). Conversely, Gui et al. emphasize that general game mechanics (points, badges, leaderboards) are not sufficient on their own and that the game must be integrated with the learning objectives (Gui et al., 2023).

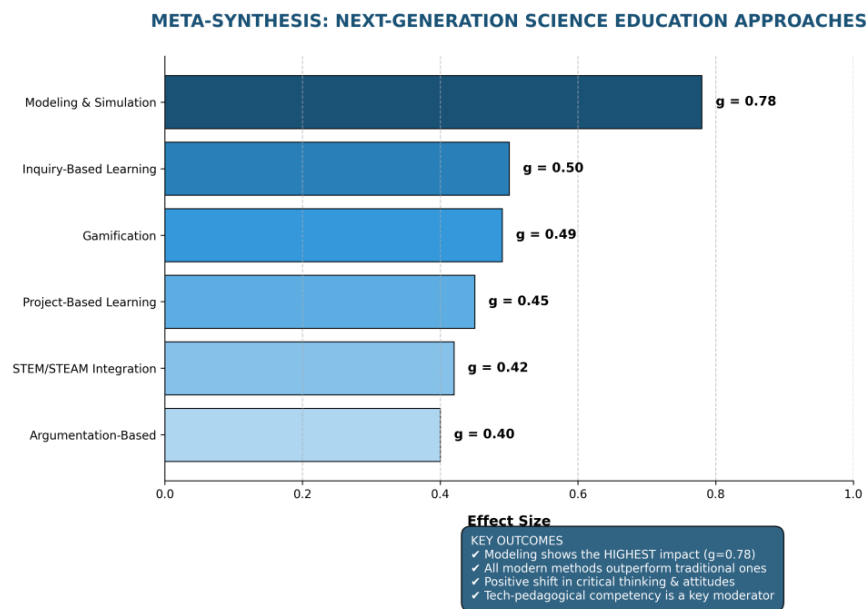
3.4. Inquiry and Problem-Based Learning Approaches

Inquiry-based learning and problem-based learning approaches stand out as highly effective methods at a "large" level on science achievement. Syahwin et al. determined that virtual laboratory-assisted guided inquiry created a large effect at a level of 0.81 in physics learning (Syahwin et al., 2022). Similarly, Santhosh et al. reported that virtual simulation and argumentation-based models possessed a large effect with 0.81 in biology education (Santhosh et al., 2024). Uluçınar states that problem-based learning is highly effective on academic achievement in science education; however, this effect depends on the quality of teacher guidance (Uluçınar, 2023). On the other hand, Mukagihana et al. revealed that the 5E model and simulation-

assisted laboratories were effective in the learning outcomes of pre-service teachers, but these effects were related to the duration of the implementation (Mukagihana et al., 2021).

3.5. The Effect of Moderator Variables

The synthesized data demonstrate that effect sizes are influenced by different moderator variables. Grade level, implementation duration, and technology use are at the forefront of these variables. Thomas and Larwin emphasize that the effect of STEM education at the middle school level is lower compared to the high school level, and this situation is associated with the cognitive development levels of the students (Thomas & Larwin, 2023). Implementation duration also stands out as a critical moderator. Mukagihana et al. highlight that the effect of short-term implementations is limited, whereas long-term and systematic implementations reach higher effect sizes (Mukagihana et al., 2021). Technology use, on the other hand, is a major factor that increases the effect size, particularly in modeling and inquiry processes (Jing et al., 2016; Syahwin et al.,

2022).

Figure 3. Comparison of Effect Sizes of Next-Generation Approaches in Science Education on Academic Achievement

In summary: while the approach with the highest effect size on academic achievement in science education is technology-facilitated modeling (1.45), this is followed by mathematical modeling (0.97) and inquiry-based virtual laboratory applications (0.81) (Hatice & Kanadlı, 2022; Jing et al., 2016; Syahwin et al., 2022). STEM and gamification approaches, on the other hand, offer a more stable improvement, mostly at a "medium" level (Cao et al., 2025; Tsai & Tsai, 2020).

4. DISCUSSION

This research has demonstrated the effects of next-generation pedagogical approaches in science education on academic achievement from a comparative perspective. The synthesized meta-analysis findings show that methods such as modeling, STEM, gamification, and inquiry-based learning possess different levels of effectiveness in increasing science achievement. 4.1. Strengths of the Study: The Superiority of Modeling and Simulations The most striking finding of the research is that technology-facilitated modeling and simulation-based applications are the fundamental

factors that maximize academic achievement. The effect size level of 1.45 reported by Jing et al. proves that this method exhibits a far superior performance compared to traditional science education approaches (Jing et al., 2016). This situation can be explained by the fact that modeling processes allow students to mentally construct and concretize abstract science concepts. The 0.97 effect level identified by Uysal and Kanadlı on mathematical modeling also supports that the interdisciplinary nature of science education—particularly its integration with mathematics—deepens conceptual understanding (Hatice & Kanadlı, 2022). Furthermore, it was observed that the effect of inquiry-based processes increases when supported by virtual laboratories and simulations. While Syahwin et al. state that virtual laboratories create a large effect at a level of 0.81 in physics achievement (Syahwin et al., 2022), Santhosh et al. identified a similar momentum of achievement in simulation-assisted biology education (Santhosh et al., 2024). These findings demonstrate that the key to success in science education is not merely "the use of technology," but the integration of technology into "scientific modeling and inquiry" processes. Conversely, the fact that the overall effect of STEM education remains within the 0.44 to 0.46 (medium level) band (Çakıcı et al., 2021; Cao et al., 2025) reveals that the effectiveness of this method can only increase when combined with active processes such as inquiry (0.55) (Thomas & Larwin, 2023).

4.2. Limitations of the Study: Heterogeneity and Cultural Variables

An important limitation of the study is the high heterogeneity among the synthesized meta-analyses. Karaca et al. draw attention to the fact that the multilevel structure of data in educational research and differing sample characteristics can influence results (Karaca et al., 2024). In the examined studies, particularly the variation in the effects of STEM education between the middle school and high school levels (Thomas & Larwin, 2023) and the fact that implementation durations alter outcomes in pre-service teacher education (Mukagihana et al., 2021) create a methodological variation. In addition to this, cultural and geographical differences emerge as a significant limitation. The demographic differences (students' ethnic backgrounds and socio-economic statuses) emphasized in the study by Thomas and Larwin show that next-generation approaches may not produce the same effect on every student group (Thomas & Larwin, 2023). Moreover, findings from studies focusing on specific regions, such as the Indonesian sample by Syahwin et al. (Syahwin et al., 2022), may not fully align with general trends on a global scale (e.g., Cao et al., 2025). This situation serves as a reminder that educational approaches do not offer a "one-size-fits-all" solution, and that the local context and student profile are critical moderators.

4.3. Educational Implications and Recommendations

The research findings reveal that an "evidence-based" approach must be adopted in the restructuring process of science curricula. It is highly recommended to systematically integrate technology-facilitated and mathematical modeling applications, which possess high effect sizes such as 1.45 and 0.97, into the curricula (Hatice & Kanadlı, 2022; Jing et al., 2016). It is essential that teachers are trained not only in tool utilization but also on how to incorporate these tools into scientific modeling and inquiry processes (Mukagihana et al., 2021). In conclusion, although popular approaches like STEM and gamification (with effects ranging from 0.27 to 0.64) are valuable for increasing motivation, educators who wish to maximize academic achievement need to shift their focus toward "modeling" and "virtual laboratory-assisted inquiry" processes (Gui et al., 2023; Santhosh et al., 2024; Syahwin et al., 2022; Tsai & Tsai, 2020). In modern science education, technology should be positioned not merely as a presentation tool, but as a cognitive tool through which students can construct and test their own models (Jing et al., 2016). This

strategic transformation will enable the cultivation of individuals with high science literacy and advanced scientific thinking skills.

5. CONCLUSION

This research has comparatively analyzed the effects of next-generation pedagogical approaches used in science education on academic achievement through the systematic review and meta-synthesis method. The primary purpose of the study was to determine the effect sizes of different approaches, such as modeling, STEM, gamification, and inquiry-based learning, thereby revealing which method provides the highest achievement.

The research findings clearly demonstrate that the approach maximizing academic achievement in science education is technology-facilitated modeling. The effect size level of 1.45 identified by Jing et al. proves that this method creates an extraordinary achievement momentum compared to traditional approaches. Following this, the fact that mathematical modeling ranks within the "large effect" category with 0.97 emphasizes the critical role of the interdisciplinary nature of science education—particularly its integration with mathematics—in deepening conceptual understanding.

The overall effect of STEM education remaining within the 0.44 to 0.46 (medium level) band indicates that this popular approach alone has a limited impact. However, as identified by Thomas and Larwin, the rise of the effect to 0.55 when inquiry processes are incorporated into STEM reveals the importance of the content and implementation style of the method. Similarly, the fluctuating effect levels of gamification and digital game-based learning approaches between 0.27 and 0.64 show that although these methods are valuable for increasing motivation, they remain limited in maximizing academic achievement.

The fact that inquiry-based learning and virtual laboratory applications possess a large effect with 0.81 proves that the key to success in science education is not the use of technology itself, but rather the integration of technology into scientific process skills. The findings identified by Mukagihana et al. on teacher education emphasize that the success of this integration depends on the pedagogical competence of teachers and the duration of the implementation.

In conclusion, this research reveals that an "evidence-based" approach must be adopted in the restructuring process of science curricula. It is recommended to systematically integrate technology-facilitated and mathematical modeling applications, which possess high effect sizes, into curricula; to train teachers on how to incorporate these tools into scientific modeling and inquiry processes; and to position technology as a cognitive tool in science education. This strategic transformation will enable the cultivation of individuals with high science literacy and advanced scientific thinking skills.

6. REFERENCES

Agustin, Y., Lufri, L., Amran, A., & others.. Meta-Analysis of the Influence of the STEM-Based Project Based Learning Model on Science Learning.

Cao, X., Lu, H., Wu, Q., & others.. Systematic review and meta-analysis of the impact of STEM education on students learning outcomes.

Gui, Y., Cai, Z., Yang, Y., & others.. Effectiveness of digital educational game and game design in STEM learning: A meta-analytic review.

Jing, L., Luo, P. H., Wang, Q., & others.. Using Technology to Facilitate Modeling-Based Science Education: Lessons Learned from a Meta-analysis of Empirical Research.

Karaca, D., Aydın, B., & Atılgan, H.. Eğitim Araştırmalarında Çok Düzeyli Meta-Analiz Modelleri: Örnek Uygulamalı Bir Rehber [Multilevel Meta-Analysis Models in Educational Research: A Practical Guide].

Karaşah Çakıcı, Ş., Kol, Ö., & Yaman, S.. The Effects of STEM Education on Students' Academic Achievement In Science Courses: A Meta-Analysis.

Mukagihana, J., Nsanganwimana, F., & Aurah, C. M.. Effect of instructional methods on pre-service science teachers learning outcomes: A meta-analysis.

Santhosh, M. E., Bhadra, J., Ahmad, Z., & others.. A meta-analysis to gauge the impact of pedagogies employed in mixed-ability high school biology classrooms.

Syahwin, S., Hardianti, T., & Fitriana, S.. The Effect of Guided Inquiry Learning by Virtual Laboratory Assistance in Physics Learning in Indonesian Senior High Schools: A Meta-Analysis.

Thomas, D. R., & Larwin, K. H.. A meta-analytic investigation of the impact of middle school STEM education: Where are all the students of color?

Tsai, Y.-L., & Tsai, C.-C.. A meta-analysis of research on digital game-based science learning.

Uluçınar, U.. The Effect of Problem-Based Learning in Science Education on Academic Achievement: A Meta-Analytical Study.

Uysal, G., & Kanadlı, S.. The effect of teaching based on mathematical modeling on students' academic achievement in mathematics and science education: A meta-analysis.

Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri: Bir Derleme

The Effects of Global Warming and Climate Change on Human Health: A Review

Nilgün Onursal¹

Velit Karacadağ²

Rabia Çakır³

Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nilgun.onursal@gmail.com

Çarıklı Milli Egemenlik İlkokulu, velit.karacadağ@hotmail.com

Kozluk Farabi Ortaokulu, rabiasabahh@gmail.com

ÖZ

Bu inceleme, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Sanayileşme, fosil yakıt kullanımı ve artan sera gazı emisyonları, küresel iklim sisteminde önemli ve potansiyel olarak geri döndürülemez değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler, aşırı sıcaklıklar, doğal afetler, bulaşıcı hastalıkların yayılması, ruh sağlığı sorunları ve sosyoekonomik kırılganlıklar da dahil olmak üzere insan sağlığını çok boyutlu olarak etkileyen çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Özellikle savunmasız gruplar arasında çocuklar, yaşlılar, kronik hastalığı olan bireyler ve düşük sosyoekonomik geçmişe sahip kişiler yer almaktadır. Bu grupların iklim değişikliğinin olumsuz sağlık etkilerine daha duyarlı olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar sınırlıdır ve bu alanda disiplinler arası araştırmalara duyulan ihtiyacın giderek arttığını vurgulamaktadır.

ABSTRACT

This review aims to comprehensively address the impacts of global warming and climate change on human health. Industrialization, the use of fossil fuels, and increasing greenhouse gas emissions are causing significant and potentially irreversible changes in the global climate system. These changes manifest in various ways that affect human health multidimensionally, including extreme temperatures, natural disasters, the spread of infectious diseases, mental health issues, and socioeconomic vulnerabilities.

Particularly vulnerable groups include children, the elderly, individuals with chronic illnesses, and those from lower socioeconomic backgrounds. These groups are considered more susceptible to the adverse health effects of climate change. In Turkey, studies focusing on the health impacts of climate change are limited, highlighting a growing need for interdisciplinary research in this area.

The consequences of climate change are not uniform and can vary significantly across

İklim değışikliğinin sonuçları tekdüze değildir ve farklı bölgeler ve popölasyonlar arasında önemli ölçüde değışebilir. Örneğin, aşırı sıcaklık, ısıya bağlı hastalıklara yol açabilir ve önceden var olan sağlık sorunlarını kötüleştirebilir. Sel ve kasırğa gibi doğal afetler, anlık fiziksel zarara ve uzun vadeli ruh sağlığı sorunlarına neden olabilir. Ayrıca, iklim modellerindeki değışiklikler, vektör kaynaklı hastalıkların dağılımını değıştirerek, daha önce etkilenmemiş bölgelerde salgın riskini artırabilir. Bu zorlukların üstesinden gelmek, halk sağlığı, çevre bilimi ve politika oluşturma dahil olmak üzere çeşitli sektörler arasında koordineli bir çaba gerektirir. Bu alanlar arasında iş birliğini teşvik ederek, iklim değışikliğinin sağlık üzerindeki etkilerini azaltmak ve savunmasız nüfusları korumak için daha etkili stratejiler geliştirebiliriz. Bu yaklaşım, gelecekteki iklimle ilgili sağlık tehditlerine karşı direnç oluşturmaya da yardımcı olacak ve herkes için daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir gelecek sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Küresel ısınma, iklim değışikliği, insan sağlığı, çevresel riskler.

different regions and populations. For instance, extreme heat can lead to heat-related illnesses and exacerbate pre-existing health conditions. Natural disasters such as floods and hurricanes can cause immediate physical harm and long-term mental health challenges. Additionally, changes in climate patterns can alter the distribution of vector-borne diseases, increasing the risk of outbreaks in previously unaffected areas.

Addressing these challenges requires a coordinated effort across various sectors, including public health, environmental science, and policy-making. By fostering collaboration among these fields, we can develop more effective strategies to mitigate the health impacts of climate change and protect vulnerable populations. This approach will also help in building resilience against future climate-related health threats, ensuring a healthier and more sustainable future for all.

Keywords: Global warming, climate change, human health, environmental risks

1. GİRİŞ

Gelişen sanayi faaliyetleriyle birlikte kullanılan üretim yöntemleri ve artan tüketim alışkanlıkları, tüm canlıları etkileyen çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Onursal vd., 2019). Özellikle ağır metal atıklarının suya, toprağa ve havaya karışması, ekosistemlerin bozulmasına ve canlı yaşamının olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır (Dal vd., 2021; Onursal, 2022).

İklim değışikliği, sanayileşme süreci ve artan insan nüfusunun bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel bir sorun olarak kabul edilmektedir. İnsan faaliyetleri sonucu artan karbon ayak izi ve buna bağlı olarak yükselen sera gazı emisyonları, küresel ısınmayı tetikleyerek insan yaşamı üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır. Değişen iklim koşulları; doğal afetlerin artmasına, ölümlere, yaralanmalara ve göç hareketlerine neden olmasının yanı sıra çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır (Akalin, 2013).

İklim değışikliği günümüzde insan sağlığını tehdit eden en önemli küresel sorunlardan biri olarak değeriendirilmektedir. İklimsel değışiklikler yalnızca fiziksel sağlık üzerinde değil, aynı zamanda psikolojik sağlık üzerinde de etkili olmaktadır. Değişen hava olayları ve mevsimsel düzensizlikler, stres, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunların artmasına katkıda bulunmaktadır.

Türkiye’de yapılan çalışmalar, aşırı yağış görölen alanların zamanla genişlediğini ve riskli bölgelerin arttığını göstermektedir (Çelik vd., 2017). Bununla birlikte, mevsim sıcaklıklarında artış

ve yıllık yağış miktarlarında azalma gözlemlenmektedir (Türkeş, 2012). Bu durum; tarımsal üretim, su kaynakları ve halk sağlığı üzerinde doğrudan etkiler oluşturmaktadır.

Artan sıcaklıklar, insan vücudunun ısı dengesini koruma mekanizmalarını zorlayarak özellikle kronik hastalığı olan bireylerde ciddi sağlık riskleri meydana getirmektedir. Ayrıca aşırı sıcaklıkların iş verimliliğini düşürdüğü ve ekonomik kayıplara yol açtığı belirtilmektedir (Kjellstrom, 2009).

Doğal afetlerin (sel, yangın, heyelan vb.) sıklığındaki artış, hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu tür afetler sonrasında travma, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik sorunların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır (Galea vd., 2005).

İklim değişikliğine bağlı olarak bulaşıcı hastalıkların yayılım alanları genişlemekte; özellikle su ve vektör kaynaklı hastalıkların görülme sıklığında artış gözlenmektedir. Kuraklık ve gıda üretimindeki azalma ise göç hareketlerini tetikleyerek sosyoekonomik sorunları derinleştirmektedir (Black vd., 2011).

2. MATERYAL VE METOD

2.1. Küresel Isınma Nedir?

Sanayi Devrimi ile birlikte artan nüfus ve endüstriyel faaliyetler sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının birikmesi, yeryüzü sıcaklığının artmasına neden olmaktadır. Karbondioksit (CO₂), metan (CH₄) ve diazot monoksit (N₂O) gibi gazların atmosferde yoğunlaşması, sera etkisini artırarak küresel ısınmayı hızlandırmaktadır (Akın, 2006).

Küresel ısınma, atmosferin yeryüzüne yakın katmanlarında ortalama sıcaklığın doğal süreçlerin yanı sıra insan etkisiyle artması olarak tanımlanmaktadır (Aksay & Ketenoğlu, 2005).

2.2. İklim Değişikliği Nedir?

Hava, belirli bir yer ve zamanda gözlemlenen kısa süreli atmosfer olaylarını ifade ederken; iklim, uzun yıllar boyunca gözlemlenen hava koşullarının ortalama özelliklerini tanımlamaktadır (Türkeş, 2008).

İklim değişikliği ise hem doğal süreçler hem de insan faaliyetleri sonucunda iklim sisteminde meydana gelen uzun süreli ve kalıcı değişimler olarak ifade edilmektedir.

2.3. Küresel İklim Değişikliği ve Gözlemler

Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından kurulan IPCC, iklim değişikliğine ilişkin bilimsel verileri değerlendiren en önemli kuruluşlardan biri olarak kabul edilmektedir. IPCC raporlarına göre, son yüzyılda gözlenen sıcaklık artışlarının temel nedeni insan kaynaklı sera gazı emisyonlarıdır (Başalma & Demir, 2006).

3. DÜNYADA KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

IPCC verilerine göre dünya genelinde sıcaklık artışı belirgin bir şekilde devam etmektedir. Atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu sanayi öncesi döneme kıyasla önemli ölçüde artmıştır. Bu artış; buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, okyanus asitlenmesi ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi sonuçlara yol açmaktadır (Koçak & Bozyurt, 2021).

İklim değişikliğinin etkileri ekosistemler üzerinde geniş çaplı değişimlere neden olmakta; bitki ve hayvan türlerinin dağılımı, yaşam döngüleri ve göç davranışları değişmektedir.

3.1. 2021 İklim Değişikliği Raporu Bulguları

- Atmosfere salınan karbon emisyonlarının hızla azaltılmaması durumunda aşırı hava olaylarının sıklığı ve şiddeti artacaktır.
- 2030 yılına kadar emisyonların önemli ölçüde azaltılması gerekmektedir.
- 2050 yılına kadar net sıfır emisyon hedefine ulaşılması zorunlu görülmektedir.
- Deniz seviyelerindeki yükselme ve buz kayıpları hızlanmaktadır.

Bu bulgular, gerekli önlemler alınmadığı takdirde iklim krizinin daha da derinleşeceğini göstermektedir.

4. TÜRKİYE’DE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

4. TÜRKİYE’DE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Türkiye, yarı kurak iklim kuşağında yer alması nedeniyle iklim değişikliğinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Güneydeki çölleşme eğiliminin kuzeye doğru ilerlemesi, kuraklık riskini artırmakta ve tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemektedir (Aksay & Ketenoglu, 2005). Özellikle İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yağış rejimlerinde meydana gelen değişimler, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını zorlaştırmakta ve tarımsal faaliyetler üzerinde ciddi baskılar oluşturmaktadır. Mevsimsel yağışların düzensizleşmesi, uzun süreli kuraklık dönemlerinin daha sık yaşanmasına neden olmakta, bu durum ise hem bitkisel üretimi hem de hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri yalnızca tarım sektörü ile sınırlı kalmamaktadır. Son yıllarda sıcak hava dalgalarının sıklığında ve şiddetinde gözlenen artışlar, orman yangınları, sel ve taşkınlar gibi aşırı hava olaylarının daha yaygın hale gelmesine yol açmıştır. Özellikle kıyı bölgelerinde deniz seviyesi yükselmesine bağlı olarak kıyı erozyonu riskinin artması, yerleşim alanları ve turizm faaliyetleri açısından önemli tehditler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, dağlık bölgelerde kar örtüsünün azalması ve erken erime süreçleri, su kaynaklarının beslenmesini etkileyerek hidrolojik döngü üzerinde önemli değişimlere neden olmaktadır.

Su kaynaklarının azalması, tarımsal verim kaybı ve artan sıcaklıklar, halk sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı riskler oluşturmaktadır. Artan sıcaklıklar özellikle yaşlılar, çocuklar ve kronik hastalıklara sahip bireyler için sağlık sorunlarının artmasına neden olurken, hava kalitesindeki bozulmalar solunum yolu hastalıklarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca iklim değişikliğine bağlı olarak bazı bulaşıcı hastalıkların yayılım alanlarının genişlemesi de önemli bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmektedir. Tarımsal üretimde yaşanan kayıplar ise gıda güvenliğini etkileyerek ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle Türkiye’de iklim değişikliğine uyum ve azaltım politikalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, enerji verimliliğinin desteklenmesi, su kaynaklarının etkin yönetimi ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması bu kapsamda öncelikli stratejiler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli kentlerin oluşturulması, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve toplumun iklim farkındalığının artırılması da uzun vadeli uyum politikalarının önemli bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda atılacak adımlar, hem çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına hem de ekonomik ve toplumsal refahın korunmasına katkı sunacaktır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim değışikliği, insan sağlığını doğrudan ve dolaylı olarak tehdit eden küresel bir kriz olarak değeriendirilmektedir. Artan sıcaklıklar, aşırı hava olayları, su ve gıda kaynakları üzerindeki baskılar ile çevresel değışimler, toplumların sağlık düzeyi üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Bu süreç; fiziksel hastalıkların yanı sıra psikolojik sorunları ve sosyoekonomik etkileri de beraberinde getirmektedir. Özellikle sıcak hava dalgaları, solunum yolu hastalıkları, bulaşıcı hastalıkların yayılımındaki değışimler ve afet kaynaklı sağlık sorunları, iklim değışikliğinin halk sağlığı üzerindeki etkilerinin giderek daha görünür hale geldiğini göstermektedir. Bunun yanında, afetler sonrasında ortaya çıkan stres, kaygı ve travma gibi psikolojik sorunlar bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemekte ve sağlık sistemleri üzerinde ek yük oluşturmaktadır.

Türkiye, coğrafi konumu ve iklim özellikleri nedeniyle iklim değışikliğinin etkilerine karşı hassas ülkeler arasında yer almaktadır. Kuraklık, su kaynaklarında azalma, sıcaklık artışları ve aşırı hava olaylarının sıklığındaki artış, hem çevresel hem de toplumsal açıdan önemli riskler oluşturmaktadır. Bu risklerin sağlık üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin kapsamlı biçimde değeriendirilmesi, etkili uyum ve mücadele stratejilerinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye’de iklim değışikliğinin sağlık üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sınırlı olması, bu alanda daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışmaların sayısının artırılması, farklı bölgelerde ortaya çıkan sağlık risklerinin belirlenmesi ve iklim değışikliğinin toplum sağlığı üzerindeki etkilerinin çok boyutlu olarak değeriendirilmesi, bilimsel bilgi birikiminin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca elde edilecek veriler, karar vericilerin daha etkili ve kanıta dayalı politikalar geliştirmesine olanak tanıyacaktır.

Bu bağlamda:

- İklim değışikliği ve sağlık ilişkisini inceleyen çalışmalar artırılmalı, özellikle Türkiye’ye özgü bölgesel riskleri ortaya koyan disiplinler arası araştırmalar desteklenmelidir.
- Sağlık sistemleri iklim kaynaklı risklere karşı güçlendirilmeli, olası afet ve salgın durumlarına yönelik hazırlık kapasitesi artırılmalı ve sağlık altyapısının dayanıklılığı geliştirilmelidir.
- Toplumun farkındalığını artırmaya yönelik eğitim programları geliştirilerek bireylerin iklim değışikliğinin sağlık üzerindeki etkileri konusunda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.
- Politika geliştirme süreçlerinde halk sağlığı yaklaşımı öncelikli hale getirilmeli, çevre, sağlık, eğitim ve yerel yönetimler arasında koordinasyonu güçlendiren bütüncül stratejiler uygulanmalıdır.
- İklim değışikliğine uyum ve azaltım politikalarının sağlık boyutu dikkate alınmalı, sürdürülebilir çevre uygulamaları ile halk sağlığını korumaya yönelik önlemler birlikte değeriendirilmelidir.

Sonuç olarak, iklim değışikliği ile mücadele yalnızca çevresel bir zorunluluk değil, aynı zamanda insan sağlığını korumaya yönelik temel bir gereklilik olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle iklim değışikliğinin sağlık üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik bilimsel araştırmaların desteklenmesi, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi ve toplumun bilinç düzeyinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Kamu kurumları, akademik çevreler, sivil toplum kuruluşları ve bireylerin ortak sorumluluk anlayışıyla hareket etmesi, iklim değışikliğinin olumsuz etkilerine karşı daha dirençli toplumların oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Uzun vadede sürdürülebilir ve sağlıklı bir yaşamın güvence altına alınabilmesi için iklim değışikliğiyle mücadele ve uyum çalışmalarının kararlılıkla sürdürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2013). İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki etkileri.
- Akın, A. (2006). Küresel ısınma ve iklim değişikliği.
- Aksay, C. S., & Ketenoglu, O. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği.
- Başalma, D., & Demir, Y. (2006). Küresel iklim değişikliği ve etkileri.
- Black, R., Bennett, S. R. G., Thomas, S. M., & Beddington, J. (2011). Migration as adaptation. *Nature*, 478(7370), 447–449. <https://doi.org/10.1038/478447a>
- Blunden, J., & Arndt, D. S. (2020). State of the climate in 2019. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 101(8), S1–S429.
- Çelik, S., Bölük, E., Akbaş, A., & Deniz, A. (2017). Türkiye’de aşırı yağış olaylarının değişimi.
- Dal, O., Onursal, N., Arica, M., & Yavuz, H. (2021). Heavy metal pollution and environmental impacts. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 12345–12356.
- Galea, S., Nandi, A., & Vlahov, D. (2005). The epidemiology of post-traumatic stress disorder after disasters. *Epidemiologic Reviews*, 27(1), 78–91.
- Haines, A., Kovats, R. S., Campbell-Lendrum, D., & Corvalán, C. (2006). Climate change and human health: Impacts, vulnerability and mitigation. *The Lancet*, 367(9528), 2101–2109.
- Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: Review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5(1), 5–11.
- Kerr, R. A. (2007). Global warming is changing the world. *Science*, 316(5822), 188–190.
- Kjellstrom, T. (2009). Climate change, heat exposure and occupational health. *Industrial Health*, 47(1), 1–8.
- Kjellstrom, T., & McMichael, A. J. (2013). Climate change threats to population health. *Global Health Action*, 6(1), 1–9.
- Koçak, K., & Bozyurt, O. (2021). Küresel iklim değişikliği raporları ve değerlendirmeleri.
- Marshall, R. D., vd. (2007). Mental health consequences of disasters. *Journal of Clinical Psychiatry*, 68(Suppl 2), 20–25.
- Onursal, N. (2007). Atmosfer kirliliği ve ozon tabakasının incelenmesi.
- Onursal, N., vd. (2019). Environmental pollution and impacts on ecosystems.
- Türkeş, M. (2008). İklim değişikliği ve Türkiye.
- Türkeş, M. (2012). Türkiye’de iklim değişikliği ve kuraklık riskleri.
- Watts, N., vd. (2015). Health and climate change: Policy responses to protect public health. *The Lancet*, 386(10006), 1861–1914.

Jeopolitik Bir Eşik Olarak Vahan Koridoru: Doğu Türkistan, Türk Dünyası ve Kuşak-Yol Projesi Arasında Fırsat–Risk Dengesi

The Wakhan Corridor as a Geopolitical Threshold: The Balance of Opportunities and Risks Between East Turkestan, the Turkic World, and the Belt and Road Initiative

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ

*Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ÇTL ABD
fatih.celik@erciyes.edu.tr*

Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ktug@bingol.edu.tr

ÖZ

Vahan Koridoru, coğrafi yapısı nedeniyle aşılması güç bir bölge olarak görülmüş ve tarihsel bağlamda bölgede söz sahibi olmak isteyen güç odakları için hep bir tampon bir bölge rolü görmüştür. Bu topraklar emperyalist güçlerin sürekli bir çatışma alanı olmuştur. Uzun süre geri planda kalan bu bölge, Çin'in alternatif ticaret yolları arayışıyla birlikte Vahan Koridoru'nun yeniden jeopolitik önem kazanmasına yol açmıştır. Çin, Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamında Doğu Türkistan'dan çıkardığı ürünleri, Vahan koridoru üzerinden Pakistan'a oradan da diğer noktalara ulaştırmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, söz konusu koridoru Doğu Türkistan, Türk dünyası, Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında değerlendirerek, ortaya çıkan fırsat ve riskleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çin, Bir Kuşak Bir Yol projesi için alternatif yollar planlamakta ve uygulamaktadır. Bu hatlar kısaca şu şekildedir. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC): Doğu Türkistan → Kaşgar → Karakorum geçitleri → Pakistan → Gwadar Limanı. Bu rota uzun fakat daha güvenli olarak hesaplanmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Vahan Koridoru: Doğu Türkistan → Vahan Koridoru → Afganistan → Pakistan. Bu koridor Çin-Pakistan Ekonomik Koridoruna göre daha kısa mesafe ve maliyeti daha düşüktür. Fakat bölgedeki istikrarsızlık nedeniyle Çin bu yolu güvensiz bir rota olarak değerlendirmektedir. Çin'in Avrupa'ya ulaşan alternatif rotalarından birisi de Türk Dünyası üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır. Orta Koridor: Doğu Türkistan → Kırgızistan / Kazakistan → Özbekistan → Türkmenistan → Hazar → Kafkasya → Türkiye → Avrupa. Diğer rotalara göre uzun süredir kullanımda olan fakat Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle içerisinde riskler barındıran Kuzey Koridoru yani Çin-Avrupa Demiryolu Ekspresi güzergâhı şu şekildedir: Doğu Türkistan → Kazakistan → Rusya → Belarus → Polonya → Avrupa.

Bulgular, Vahan Koridoru'nun özellikle Çin açısından alternatif ticaret yolları geliştirme ve Doğu Türkistan'ın ekonomik entegrasyonunu artırma potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, bölgedeki güvenlik sorunları ve siyasi hassasiyetler, bu potansiyelin gerçekleşmesini sınırlayan önemli faktörlerdir. Ayrıca Afganistan'daki altyapı eksiklikleri ve zorlu coğrafi koşullar, koridorun işlevselliğini doğrudan etkileyen temel sınırlılıklar arasında yer almaktadır. Bu

bağlamda, Vahan Koridoru'nun mevcut durumda büyük ölçekli bir ticaret hattı olmaktan ziyade, belirli koşullar altında değerlendirilebilecek alternatif bir güzergâh niteliği taşıdığı söylenebilir.

Çalışmada Çin'in belirlemiş olduğu koridorlara genel hatlarıyla değindikten sonra Vahan Koridoru tarihi süreç bağlamında ele alınarak Çin ve diğer bölgesel güçler adına önemi üzerinde durulmuştur. Çalışma sadece Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesi açısından ele alınmamış aynı zamanda bölgede bulunan Türk halkları adına da değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vahan Koridoru, Çin, Kuşak Yol Projesi, Türk Dünyası

ABSTRACT

The Vahan Corridor has historically been considered a geographically challenging region, functioning as a buffer zone for competing power centers. Over time, it has remained a contested area influenced by imperial and regional rivalries. Recently, however, its geopolitical importance has increased due to China's search for alternative trade routes within the framework of the Belt and Road Initiative (BRI). In this context, China aims to transport goods from East Turkestan through the Vahan Corridor toward Pakistan and onward to global markets.

This study analyzes the Vahan Corridor in relation to East Turkestan, the Turkic world, and the BRI, focusing on emerging opportunities and risks. China's alternative connectivity strategies include several major corridors. The China–Pakistan Economic Corridor (CPEC) connects East Turkestan to Gwadar Port via the Karakoram Passes, offering a longer but more secure route. In contrast, the Vahan Corridor route—East Turkestan → Vahan → Afghanistan → Pakistan—offers shorter distance and lower cost but is constrained by regional instability and security concerns.

Another major route is the Middle Corridor, which passes through Central Asia, the Caspian Sea, the Caucasus, Türkiye, and onward to Europe. Additionally, the Northern Corridor, known as the China–Europe Railway Express, runs through Russia and Belarus to Europe, though it faces geopolitical risks due to recent conflicts.

Findings indicate that while the Vahan Corridor holds strategic potential, its practical implementation is limited by security, political instability, and infrastructural deficiencies, particularly in Afghanistan.

Keywords: Wakhan Corridor, China, Belt and Road Initiative (BRI), Turkic World

Giriş

Vahan Koridoru, Afganistan'a ait dar bir toprak şeridi olup Tacikistan, Pakistan ve Keşmir bölgesinin kesişim noktasında yer almaktadır. Kuzeyde Pamir Dağları, güneyde ise Karakorum Dağları arasında sıkışmış durumda bulunan koridor yaklaşık 350 kilometre uzunluğa sahip olup genişliği 13 ila 65 kilometre arasında değişmektedir (Lambert, 2021).

Afganistan'ın coğrafi yapısı; dağlık alanlar, ovalık bölgeler ve platolardan oluşan üç temel bölgeye ayrılmaktadır. Ülkenin orta kesiminde yoğunlaşan dağlık kuşak, doğuya doğru uzanarak coğrafyacılar tarafından “Vahan Koridoru” olarak adlandırılan yüksek rakımlı geçit üzerinden Çin sınırına ulaşmaktadır. Stratejik ve coğrafi açıdan dikkat çeken bu koridorun vadi tabanları dahi yaklaşık 5000 metre yüksekliktedir (Çerkezoğlu, 2024, s. 10).

Bilgi Kapsulu/photos/vahan-koridoru-afganistandan-çine-kadaruzanan-pamir-ve-hindukuşdağları

Bu yüksek dağlık kuşağın devamını oluşturan Hindukuş Dağları, Vahan Koridoru üzerinden Pamir Platosu ve Çin'e doğru yükselerek Afganistan coğrafyasını adeta doğal bir set gibi batı ve kuzeydoğu yönlerinde ikiye ayırmaktadır. Dağlık alanlar kuzeye doğru, Amu Derya Vadisi istikametinde keskin bir eğimle alçalarak yüksekliği yaklaşık 250–300 metre arasında değişen geniş ovalık sahalara dönüşmektedir. “Afganistan Türkistanı” ya da “Güney Türkistan” olarak adlandırılan bu bölge, Afganistan'ın en alçak coğrafi alanını oluşturmaktadır (Çerkezoğlu, 2024, s. 12).

Vahang Koridoru'nun üst kuzeydoğusundaki Pamirler, kuzeydoğudaki Badakhshan Sıradağları, kuzeydeki Parapamisus Sıradağları ve Afganistan ile Pakistan arasındaki sınırın bir parçasını oluşturan Sefid Kûhibâba Sıradağları bulunmaktadır (Çerkezoğlu, 2024, s. 12). Dağlık bölgelerden oluşan Vahan Koridoru içerisinde bulundurduğu Vahan Koridoru'nun dağlarından çıkan kaynak sulardan beslenen Afganistan için bu bölge hayati derecede değerlidir.

Vahan Koridoru'nun Tarihsel Arka Planı

Vahan'a ilişkin ilk ayrıntılı bilgiler, VIII. yüzyıldan itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahların kayıtlarında yer almaktadır. VIII. yüzyılın ilk yarısında bölgeye gelen Budist keşiş Hye Cho ile aynı yüzyılın ikinci yarısında Vahan'ı ziyaret eden Wu Gong'un aktardıklarına göre bölge,

Arapların hâkimiyeti altına girmiş ve vergiye bağlanmıştır. Her iki seyyah da Vahan hükümdarının askerî ve siyasi bakımdan oldukça zayıf bir konumda bulunduğunu, ayrıca bölgedeki yaşam koşullarının son derece güç olduğunu belirtmektedir. Seyyahların kayıtlarında, Vahan halkının dinî inanç bakımından Budizme mensup olduğu da ifade edilmektedir. 1271-1272 yıllarında bölgeyi ziyaret eden Marco Polo ise Vahan halkının Müslüman olduğunu kaydetmektedir. Marco Polo, bölgenin son derece dağlık bir yapıya sahip olduğunu ve yaşam koşullarının oldukça zor olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Pamir Yaylası'ndan söz ederek burada sürekli yerleşik bir nüfusun bulunmadığını belirtir. Ona göre bölgeden geçen yolcuların yanlarında yeterli miktarda yiyecek taşımaları gerekmektedir; zira yüksek dağlar ve sert coğrafi koşullar nedeniyle avlanmak dahi oldukça güçtür. (Bartholt, 1990, s.68; Çiftçi, 2025, s. 90-91)

Bu koridor yaşam kaynağı olmasının önemi dışında geçmişten bu güne ticari bir geçit noktası olmuştur. Bu bölgede İpek Yolu, Güney ve Kuzey İpek Yolu olarak iki ana kola ayrılır. Güney Kolu güzergâhı Kaşgar şehrinden Pamir Platosuna doğru batıya uzanır, Tacikistan'ın güneyinden Hindukuş Dağlarının kuzey etekleri boyunca uzanır, Afganistan'ı Çin'e bağlayan Vahan Vadisi üzerinden ilerler, Peşaver şehrine daha sonra Hayber Geçidi'ne daha sonra batıda Kâbil'e uzanır. Afganistan'da sırası ile Kâbil'in batısındaki Wardak eyaleti - kuzeybatısındaki Bâmîyan eyaleti ve Murgab Nehri'nin Afganistan uzantısı vadisini takiben Gûr ve Badgis eyaletleri üzerinden Türkmenistan'a ulaşır. Türkmenistan'dan Özbekistan'ın Buhara şehrinde kuzey İpek Yolu ile birleşir. Afganistan'da İpek Yolu Herât şehri üzerinden İran'a, Belh şehri üzerinden Orta Asya'ya, Gâzne ve Kândeher üzerinden Pakistan-Hindistan'a ayrılan güzergâhlar olmak üzere üç farklı güzergâha ayrılır (Çerkezoğlu, 2024, s. 34).

Vahan Koridoru'nun siyasi sınırları, Britanya ve Rus İmparatorluklarının Orta Asya üzerindeki nüfuz mücadelesi olarak bilinen Büyük Oyun sürecinde, Afganistan Krallığına bağlı bir bölge olarak 1893 yılında belirlenen Durand Hattı ile şekillenmiştir (Can, 2024, s. 84). Vadiden geçen kadim ticaret yolu, eski dönemlerden itibaren kullanılmasına rağmen, zorlu coğrafi ve iklim koşulları nedeniyle bölgenin ekonomik gelişimi sınırlı kalmıştır. Tarih boyunca Çin açısından önemli bir geçiş güzergâhı niteliği taşıyan Vahan Koridoru, günümüzde ise barındırdığı güvenlik riskleri nedeniyle daha ihtiyatlı yaklaşılacak bir bölge hâline gelmiştir. Bölgedeki yetersiz altyapı, ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ve Afganistan'da uzun yıllardır devam eden siyasi istikrarsızlık ile çatışma ortamı, koridorun ticaret ve ulaşım potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmesini engellemiştir.

Buna rağmen Vahan Koridoru, Çin, Pakistan ve Türkistan arasındaki bağlantılar bakımından stratejik ve ekonomik önemini korumaktadır. Bu önemin temel nedenlerinden biri, koridorun Çin'in Pakistan'a ve Güney Asya'ya ulaşımında en kısa güzergâhlardan birini oluşturmasıdır. Son yıllarda meydana gelen bölgesel ve küresel çatışmalar da devletler açısından alternatif ulaşım hatlarının, ticaret koridorlarının ve stratejik geçitlerin ne derece önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Çin'in Vahan Koridoru Üzerine Politikaları

Çin'in Vahan koridoru üzerindeki planları çok eskilere dayanmaktadır. Önceleri ticaret yolu olarak gördüğü bölgeyi günümüzde daha çok bir güvenlik koridoru olarak değerlendirdiği söylenebilir. CIA'in daha önce gizliliği kaldırılmış raporlarında (1954, 1959, 1964 ve 1980) belirtildiği üzere, Çin'in bölgedeki etkisinin yeni bir eğilimden ziyade süreklilik arz eden bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Çin'e ait bir askerî tesisin Tacikistan'da, Vahan Koridoru sınırında açıldığı, 2020 yılında ABD Savunma Bakanlığı (DoD) tarafından doğrulanmıştır. Bu

bağlamda, ABD Savunma Bakanlığı'nın 2020 raporunun ortaya koyduğu temel sorular şunlardır: Çin'in bölgedeki askerî faaliyetleri CIA'in 1980 tarihli analizinden bu yana nasıl bir evrim geçirmiştir ve bu süreç bölgesel askerî iş birliğini nasıl etkilemektedir? Ayrıca, bölgede Çin-Rusya iş birliğinin mi, yoksa Çin-Orta Asya iş birliğinin mi (ya da her ikisinin birlikte mi) güçlendiği sorusu gündeme gelmektedir (Lambert, 2021).

Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Çin'in ortaya koyduğu etki, özellikle çevresindeki büyük komşu devletlerden başlayarak giderek genişleyen bir biçimde tüm bölgeye yayılmaktadır. Batılı güçlerin, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin temel endişesi, Kuşak ve Yol Girişimi aracılığıyla yürütülen ekonomik stratejinin zamanla bir "sert güç" (hard power) stratejisine dönüşmesi ve bunun ilerleyen süreçte bölgede daha fazla askerî tesisin gelişmesine zemin hazırlama ihtimalidir (Lambert, 2021). Çin'in "sert güç" politikası sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni değil, başta Çin'e komşu ülkeler olmak üzere diğer temas halinde bulunduğu devletleri de ilgilendirmektedir. Çin'in uzun süredir "sert güç" stratejisini Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler üzerinde uyguladığı görülmektedir. Çin uyguladığı ekonomik yayılmacılığının sonucu bölgede bulunan başta Türk devletleri olmak üzere diğer devletlere sıçramaktadır. Ekonomik yayılmanın devamı da Çin sınırlarında kurduğu askeri üstlerin bir neticesi olarak da "sert güç" politikasına evirildiği görülmektedir. Bu duruma Rusya'nın nasıl tutum sergilediği konusunda net olarak ifadeler bulunmasa da bölgede Rusya'nın olan etkisi göz ardı edilemez. Buna bağlı olarak Rusya'nın da bu duruma onay verdiği düşünülebilir. Tacikistan'da kurulan tesisin açılması, Çin ile Rusya arasındaki artan iş birliğiyle paralel bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Haziran 2019'da Moskova ve Pekin, ilişkilerini "yeni dönemde küresel stratejik koordinasyon ortaklığı" seviyesine taşımış; küresel güvenlik konularında daha yakın koordinasyon ve karşılıklı destek taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca Çin, Rusya'nın stratejik komuta tatbikatına Hindistan, Pakistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan unsurlarıyla birlikte katıldığı görülmektedir (Lambert, 2021). Bu durumların neticesi olarak Çin'in bölgeye yönelik izlediği politikaları Rusya ile anlaşarak yürüttüğü sonucu çıkarılabilir.

Vahan Koridoru'nun Doğu Türkistan Açısından Önemi

Vahan Koridoru, Doğu Türkistan'ın Afganistan üzerinden Güney ve Orta Asya'ya açılan tek kara bağlantısı olması nedeniyle önemli bir jeostratejik konuma sahiptir. Çin'in Afganistan ile olan yaklaşık 90 kilometrelik sınırının bu koridor üzerinden sağlanması, bölgeyi yalnızca Afganistan açısından değil, Doğu Türkistan'ın dış dünya ile bağlantıları bakımından da önemli hâle getirmektedir.

Koridorun önemini artıran bir diğer unsur ise çevresinde yaşayan toplulukların etnik yapısıdır. Vahan Koridoru ve çevresindeki Tacikistan, Kırgızistan ve Pakistan sahalarında Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve diğer Türk toplulukları yaşamaktadır. Aynı zamanda Afganistan sınırları içerisinde de Türk toplulukları bulunmaktadır. Bu durum, koridoru yalnızca coğrafi bir geçit olmaktan çıkararak Türk dünyasının farklı bölgeleri arasında tarihsel ve kültürel etkileşimi sağlayan bir hat hâline getirmektedir. Ayrıca bu durum geçmişten günümüzde bu bölgenin asıl sahiplerinin Türkler olduğunu göstermektedir.

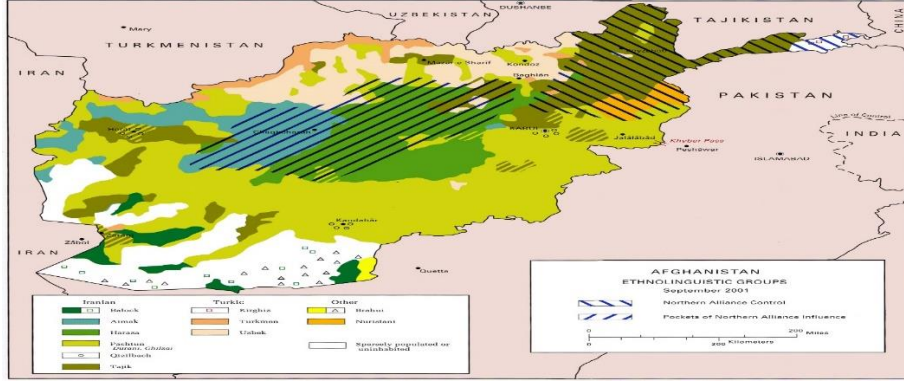
Tarih boyunca Vahan Koridoru, Türkistan ile Güney Asya arasındaki insan hareketliliğinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türk devletlerinin Afganistan üzerinden Hindistan alt kıtasına yönelen askerî, siyasi ve ticari faaliyetlerinde bu bölge dolaylı olarak stratejik bir geçiş sahası işlevi görmüştür. Gazneliler döneminden itibaren Türk siyasi varlığının Hindistan'a doğru genişlemesi, bölgenin jeopolitik değerini daha da artırmıştır.

Doğu Türkistan perspektifinden değerlendirildiğinde Vahan Koridoru, Türk dünyasının doğu ve batı kanatları arasında alternatif bir bağlantı hattı oluşturma potansiyeline sahiptir. Günümüzde siyasi sınırlar ve güvenlik politikaları bu işlevi sınırlandırırsa da koridorun tarihî ve kültürel arka planı, Türk toplulukları arasındaki etkileşim açısından dikkat çekici bir miras ortaya koymaktadır. Çin açısından ise Vahan Koridoru, ekonomik ve ulaştırma projeleri kadar sınır güvenliği bakımından da önem taşımaktadır. Koridorun Doğu Türkistan'a açılması, Çin'in Türkistan ve Güney Asya'ya yönelik bağlantı stratejileri açısından fırsatlar sunarken, aynı zamanda Pekin yönetiminin bölgedeki güvenlik tedbirlerine özel önem vermesine neden olmaktadır. Bu nedenle Vahan Koridoru, yalnızca bir ulaşım güzergâhı değil, aynı zamanda Çin, Afganistan ve Türk dünyasının kesiştiği önemli bir jeopolitik temas sahası olarak değerlendirilebilir.

Vahan Koridoru ve Türk Dünyası

Afganistan eski çağlardan bu yana çok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Adeta dünyanın merkezi konumunda olan Afganistan, Türkistan, Hindistan, İran ve Çin'i birbirine bağlaması bakımında çok büyük önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar, Türklerin bugünkü Afganistan coğrafyasındaki varlığını M.Ö. 1. yüzyılda kurulan Kuşan Devleti dönemine kadar götürmektedir. Kuşanlar'ın kökeni hakkında farklı görüşler olmakla birlikte Türk asıllı oldukları görüşü ağır basmaktadır. Kuşanların ardından, 5. yüzyılda onları mağlup eden Akhunlar gelir (Kara, 2023, s. 12, 15, 36). Kuşanların, Akhunların hüküm sürdükleri bu bölgedeki yerel halk İranî asıllıdır. Tarih sahnesine çıkan Türklerin yayılmacı politikalarının bir neticesi olarak, bu bölgede Akhunların ömrü fazla sürmez ve Göktürklerin 565 yılında Sasaniler ile ittifak yapmaları neticesinde yıkılır ve topraklar Göktürkler ve İranîler arasında paylaşılır (Kafesoğlu, 2016, s. 83,87). Akhunlar Devleti yıkıldıktan sonra Amû Derya'nın güneyinde Toharistan bölgesinde, Sicistan, Bâmîyân, Hûttal ve Kâbil çevresinde birtakım küçük Türk beylikleri de görülmektedir. Bunlar da daha sonra yine Türk asıllı krallıklar olarak varlığını sürdürmüştür (Kara, 2023, s. 27). Bölgede Türkler Kuşanlar Akhunlar, Türkşahiler, Halaç boyları olarak daha sonra da çeşitli beylikler olarak varlığını sürdürmüştür. İlerleyen zamanlar Arapların bölgeye gelmeleriyle Türklerin varlığı devam etse de yönetici konumları değişmektedir. Günümüze kadar Afganistan coğrafyasında Türk varlığı devam edegelmiştir.

Vahan Koridoru'ndaki Türk varlığını günümüzde Kırgızlar oluşturmaktadır. Afgan Kırgızları, Kuzeydoğu Afganistan'daki Bedahşan eyaletinin Vahan Koridoru'nda yoğunlaşmışlardır. Pamirlerin Afgan kısmına Kırgızların göçü XVI-XVIII. yüzyılları arasında başlamıştır. Bu göç XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir (Can, 2024, s.84). Buradaki Türk varlığı yaşam şartlarının zorluğu vb. nedenlerden dolayı azalma eğilimi gösterse de hâlâ devam etmektedir. Koridor komşu ülkeleri birbirine bağlamakla kalmıyor Türk dünyasını da birbirine bağladığı görülmektedir. Bu açıdan hem stratejik hem de ekonomik anlamda koridor çok önemlidir. Tarih boyunca Vahan Koridoru, çeşitli Türk toplulukları için yalnızca bir ulaşım güzergâhı değil, aynı zamanda siyasi baskı ve istikrarsızlık dönemlerinde sığınabilecek bir geçiş yolu olmuştur. Çin ve Sovyet hâkimiyetinin farklı dönemlerde yarattığı baskılar karşısında bazı Türk toplulukları bu koridoru kullanarak daha güvenli bölgelere ulaşmaya çalışmıştır. Bu nedenle Vahan Koridoru, Türk tarihindeki göç ve hareketlilik süreçlerinde özel bir yere sahiptir.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/US_Army_ethnolinguistic_map_of_Afghanistan_--_circa_2001-09.jpg

Sonuç

Günümüzde Vahan Koridoru, yalnızca tarihî ve kültürel bağlar açısından değil, aynı zamanda uluslararası ulaştırma ve ticaret projeleri bakımından da dikkat çekmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Orta, Güney ve Batı Asya arasında yeni bağlantı hatları oluşturma çabaları, koridorun stratejik değerini yeniden gündeme taşımıştır. Benzer şekilde Türk Devletleri Teşkilatı tarafından desteklenen bölgesel entegrasyon ve ulaşım projeleri açısından da Vahan Koridoru, Türk dünyasının farklı coğrafyaları arasında alternatif bir bağlantı hattı oluşturma potansiyeline sahiptir. Her ne kadar mevcut siyasi ve güvenlik koşulları bu potansiyelin hayata geçirilmesini sınırlandırsa da koridorun jeopolitik önemi gelecekte de varlığını koruyacak görünmektedir.

Vahan Koridoru'nun 'geçit' olarak yeniden tanımlanması, tarihsel gerçekliğinden ziyade günümüz jeopolitik ihtiyaçlarının bir yansımasıdır. Bu bağlamda koridor, büyük güç rekabetinin merkezinde yer alan bir stratejik hat olmaktan ziyade, belirli koşullar altında işlev kazanabilecek sınırlı bir jeopolitik imkân alanı olarak değerlendirilmelidir. Vahan Koridoru, tarihsel süreçte İpek Yolu'nun sınırlı fakat stratejik bir parçası olarak ortaya çıkmış, günümüzde ise klasik bir ulaşım hattından ziyade jeopolitik bir rekabet alanına dönüşmüştür. Vahan Koridoru geçmiş tarihte zorlu coğrafi koşulları, yüksek rakımına rağmen ticaret yolu olarak kullanıldığı görülse de günümüzde bu zorlu şartlar ve sınırlı altyapısı, onun büyük ölçekli ticaret akışları için işlevsel bir koridor olmasını engellemektedir. Günümüz ticaret yollarının altyapısının oluşturulmasının maliyeti ve bu altyapının dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunması oldukça güç ve maliyetli olması Vahan Koridoru'nun ticari bir yol olarak kullanılmasını güçleştirmektedir. Buna rağmen, Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Çin'in alternatif ulaşım ve güvenlik hatları arayışı, bu bölgeyi yeniden stratejik tartışmaların merkezine taşımıştır. Özellikle Afganistan'daki güvenlik sorunları, Türkistan'daki güç dengeleri ve Çin-Rusya ilişkilerinin seyri, Amerikan'ın uyguladığı politikalar, koridorun geleceğini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Vahan Koridoru, fiili bir ticaret aksından çok, büyük güçlerin rekabetini ve bölgesel güvenlik mimarisini anlamada kritik bir jeopolitik analiz alanı olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Bartholt, V. V. (1990). Moğol İstilasına Kadar Türkistan. (Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara

Bilgi Kapsulu/photos/vahan-koridoru-afganistandan-çine-kadaruzeanan-pamir-ve-hindukuşdağları

Can, Reyhan Rafet. “Wakhan Koridoru’nda (Afganistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları.” bilig, no. 108, 2024, ss. 83-111, <https://doi.org/10.12995/bilig.10804>.

Çerkezoğlu, S. (2024). Afganistan’ın Siyasi ve Kültürel Tarihi (Tarihi Dönemlerin Başlangıcından 1747 Yılına Kadar), İksat Yayınevi, Ankara

Çiftçi, F. (2025). Afganistan’ın Tarihi Coğrafyası (VII-XVI. Yüzyıl), (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/US_Army_ethnolinguistic_map_of_Afghanistan_--_circa_2001-09.jpg

Kafesoğlu, İ. (2016). Türk Milli Kültürü. Ötüken yayınları.

Kara, F. (2023). Afganistan'da Türklerin yükselişi. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 7(1), 9-40.

Lambert, M. (2021). The American analysis of military and security development in the Wakhan Corridor (1980-2021) (Policy Brief No. 71). OSCE Academy; Norwegian Institute of International Affairs . <http://osce-academy.net/en/research/policy-briefs/>

A Behavioral Portfolio Optimization Framework with Endogenous Risk Preferences: An Illustrative Application of Financial Literacy

Rukiye ŞAMCI KARADENİZ

Siirt Üniversitesi, rukiye.karadeniz@siirt.edu.tr)

ABSTRACT

Financial decision-making has become increasingly challenging as investors face a wider range of financial products, higher market volatility, and greater uncertainty. Although financial literacy has been widely recognized as an important determinant of investment behaviour, it has predominantly been examined through survey-based and empirical approaches. Comparatively little attention has been given to incorporating financial literacy into mathematical decision models that explicitly determine portfolio allocation. This study proposes a conceptual behavioral portfolio optimization framework that extends the classical mean–variance model by allowing investor characteristics to influence effective risk preferences. Rather than treating financial literacy as an isolated explanatory variable, the proposed framework introduces a general behavioral parameter into the utility function and presents financial literacy as an illustrative application of this broader structure. In the proposed model, changes in the behavioral parameter modify the investor's effective level of risk aversion, thereby influencing the trade-off between expected return and portfolio risk. The optimization problem is formulated as a quadratic programming model subject to conventional portfolio constraints, providing a mathematically tractable framework while preserving the flexibility to accommodate different behavioral determinants. Numerical illustrations demonstrate how variations in behavioral characteristics may produce different portfolio allocations under identical market conditions. The results suggest that the proposed framework offers a systematic way of integrating behavioral factors into optimization-based portfolio selection without departing from the analytical structure of modern portfolio theory. By combining insights from behavioral finance with mathematical optimization, the study provides a theoretical foundation for future empirical research in which different investor characteristics, including financial literacy, may be incorporated into portfolio decision models using real-world data.

Keywords: Behavioral Portfolio Optimization, Financial Literacy, Mean–Variance Optimization, Risk Preferences, Mathematical Modeling

1. INTRODUCTION

Financial markets have evolved considerably over the last few decades, increasing both the number and the complexity of financial products available to individual investors. Alongside traditional

savings instruments, investors now face a wide variety of equities, bonds, exchange-traded funds, mutual funds, cryptocurrencies, and other alternative investments. While these developments have expanded investment opportunities, they have also increased the amount of information individuals must process before making financial decisions. As a result, successful investment decisions increasingly depend not only on market conditions but also on investors' ability to understand financial information and evaluate risk appropriately.

The growing complexity of household financial decisions has attracted substantial attention within the fields of economics and finance. Campbell (2006) argues that individuals are increasingly required to make sophisticated financial decisions throughout their lives, including saving, borrowing, investing, and retirement planning. Within this context, financial literacy has emerged as one of the most frequently examined factors associated with financial decision-making. Rather than representing only basic financial knowledge, financial literacy encompasses the ability to understand financial concepts, evaluate alternative investment opportunities, and apply financial information when making economic decisions.

A large body of empirical research reports that higher levels of financial literacy are associated with more favourable financial outcomes. Studies by Lusardi and Mitchell (2007, 2014) indicate that financially literate individuals are generally better prepared for retirement planning and display stronger financial management skills. Similarly, Van Rooij, Lusardi, and Alessie (2011) report that financially knowledgeable individuals participate more actively in stock markets, while Von Gaudecker (2015) finds that higher levels of financial literacy are associated with more diversified household portfolios. Reviews conducted by Hastings, Madrian, and Skimmyhorn (2013) and more recently by Zhang and Chatterjee (2023) further suggest that financial literacy is consistently related to saving behaviour, investment participation, portfolio diversification, and long-term financial well-being across different institutional settings.

Although this literature provides valuable evidence regarding the relationship between financial literacy and financial behaviour, the majority of existing studies adopt survey-based, econometric, or experimental approaches. These studies primarily examine whether financial literacy influences investment behaviour, while comparatively limited attention has been devoted to incorporating behavioral characteristics directly into mathematical optimization models. Consequently, financial literacy is generally analysed as an explanatory variable rather than as an integral component of the decision-making process itself.

At the same time, modern portfolio theory has traditionally approached investment decisions from a mathematical perspective. The pioneering work of Markowitz (1952) established the mean–variance framework, demonstrating that rational investors select portfolios by balancing expected return against portfolio risk. Subsequent contributions extended this framework to multi-period investment problems and continuous-time portfolio selection (Merton, 1969). Despite their analytical elegance, these models generally assume that investors possess homogeneous preferences and identical attitudes toward risk. Such assumptions simplify optimization but may not adequately reflect the diversity of behavioural characteristics observed among real investors.

Behavioral finance emerged as an important extension to classical finance by emphasizing that investment decisions are not determined solely by objective information but are also influenced by psychological factors, cognitive limitations, and subjective evaluations of risk. Prospect Theory proposed by Kahneman and Tversky (1979) demonstrated that individuals evaluate gains and losses asymmetrically, while Behavioral Portfolio Theory introduced by Shefrin and Statman

(2000) suggested that investors often construct portfolios according to psychological aspirations rather than purely statistical efficiency. More recent studies have also reported that financial literacy, risk perception, overconfidence, and related behavioral characteristics influence investment choices and portfolio composition (Aren & Zengin, 2016; Xia et al., 2014). Collectively, these studies indicate that investor heterogeneity represents an important consideration for portfolio decision-making.

Despite the substantial development of both financial literacy research and behavioral finance, relatively few studies have attempted to integrate these insights within formal optimization models. Existing portfolio optimization frameworks generally maintain fixed levels of risk aversion, whereas empirical studies suggest that investors differ systematically in their perception and acceptance of financial risk. This observation motivates the development of optimization models in which behavioral characteristics become endogenous components of the portfolio selection process rather than external explanatory variables.

Accordingly, this study proposes a general behavioral portfolio optimization framework in which investor-specific characteristics influence effective risk preferences through a behavioral parameter embedded within the optimization model. Instead of restricting the framework to a single behavioral determinant, the proposed model is intentionally designed to accommodate different investor characteristics that may influence portfolio decisions. Financial literacy is presented as an illustrative application because previous research consistently identifies it as one of the most influential determinants of financial behaviour. This positioning distinguishes the proposed framework from purely empirical financial literacy studies while preserving its applicability to future research involving other behavioral constructs, including risk perception, investor confidence, and financial experience.

The contribution of this study is therefore primarily theoretical. It introduces a mathematically tractable behavioral extension to the classical mean–variance optimization framework while maintaining the analytical simplicity of quadratic programming. By linking behavioral finance with mathematical optimization, the proposed framework establishes a conceptual foundation that can subsequently be calibrated using survey data, experimental evidence, or observed portfolio allocations. In this respect, the study aims to provide a flexible modeling framework rather than an empirical evaluation of financial literacy itself.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Financial Literacy and Financial Decision-Making

Financial literacy has become one of the central concepts in household finance and consumer economics over the past two decades. Although different definitions have been proposed, the concept generally refers to an individual's ability to understand financial information, evaluate financial products, and apply financial knowledge when making economic decisions. As financial systems continue to evolve and investment products become increasingly sophisticated, financial literacy is considered an important prerequisite for informed decision-making.

Early research primarily examined whether financially knowledgeable individuals exhibit different financial behaviours than those with limited financial knowledge. Hilgert, Hogarth, and Beverly (2003) reported that individuals with higher levels of financial knowledge were more likely to adopt recommended financial management practices, including budgeting, saving, credit management, and investment planning. Their findings suggested that financial knowledge and

financial behaviour are positively associated, although the relationship may also be influenced by demographic and socioeconomic characteristics.

Subsequent research substantially expanded this literature. Lusardi and Mitchell (2007) demonstrated that financial literacy is strongly associated with retirement planning behaviour, showing that financially knowledgeable individuals are more likely to calculate retirement needs and accumulate retirement wealth. In their later review, Lusardi and Mitchell (2014) argued that financial literacy represents an essential component of modern economic decision-making because individuals increasingly bear responsibility for their own financial security. Their review further indicated that financial literacy influences numerous financial outcomes, including saving behaviour, borrowing decisions, investment participation, and retirement preparedness across different countries.

Beyond retirement planning, several studies have examined how financial literacy affects participation in financial markets. Van Rooij, Lusardi, and Alessie (2011) found that financially literate households are significantly more likely to participate in stock markets than households with lower financial knowledge. Similarly, Klapper, Lusardi, and Panos (2013) reported that financial literacy contributes to broader financial inclusion by increasing individuals' willingness to engage with formal financial markets. These findings suggest that financial literacy influences not only the quality of investment decisions but also whether individuals participate in investment activities at all.

Portfolio diversification represents another area in which financial literacy appears to play an important role. Guiso and Jappelli (2008) reported that differences in financial knowledge are associated with differences in portfolio diversification, while Von Gaudecker (2015) demonstrated that financially literate households tend to hold more efficiently diversified portfolios and incur lower welfare losses resulting from inadequate diversification. Bianchi (2018) further documented that financial knowledge is associated with portfolio dynamics over time, suggesting that financially literate investors adjust their portfolios more effectively in response to changing market conditions.

Recent literature has continued to confirm these relationships across different institutional and cultural settings. A systematic review conducted by Zhang and Chatterjee (2023) synthesized evidence from numerous empirical studies and concluded that financial literacy is consistently associated with investment participation, retirement planning, household wealth accumulation, and overall financial well-being. Although the magnitude of these relationships varies across countries and population groups, the review suggests that financial literacy remains one of the most frequently identified determinants of household financial behaviour.

Despite this substantial empirical evidence, most studies investigate financial literacy through survey data, experimental designs, or econometric analyses that explain observed financial behaviour. Comparatively less attention has been devoted to examining how financial literacy can be incorporated directly into mathematical decision models that determine optimal investment choices. Consequently, financial literacy is generally treated as an explanatory variable rather than as a structural component of optimization models.

2.2 Portfolio Optimization and Modern Portfolio Theory

Modern portfolio theory provides the mathematical foundation for quantitative investment decision-making. The seminal contribution of Markowitz (1952) introduced the mean–variance framework, demonstrating that rational investors seek to maximize expected portfolio returns while

simultaneously minimizing portfolio variance. By considering expected return and risk jointly, the model established the concept of the efficient frontier and fundamentally changed the theory of investment management.

Subsequent developments expanded the analytical framework introduced by Markowitz. Tobin (1958) incorporated risk-free assets into portfolio selection and demonstrated the separation between portfolio choice and financing decisions. Sharpe (1964) later developed the Capital Asset Pricing Model (CAPM), which explained the relationship between systematic risk and expected returns under equilibrium conditions. Merton (1969, 1972) further generalized portfolio optimization to continuous-time environments, providing a dynamic framework in which investors continuously revise their portfolio allocations as market conditions evolve.

These contributions established optimization as the dominant analytical approach to portfolio selection. The resulting models have been applied extensively in asset management, pension fund allocation, insurance, banking, and institutional investment. Their mathematical tractability also facilitated numerous extensions involving transaction costs, short-selling constraints, robust optimization, stochastic programming, and alternative risk measures.

Despite these methodological advances, most optimization models share a common assumption regarding investor behaviour. Investor preferences are typically represented through a fixed utility function with constant risk-aversion parameters. Under this assumption, differences in portfolio allocation arise primarily from differences in market expectations rather than differences in investor characteristics. Although this simplification allows mathematically elegant optimization models, it may not adequately capture the diversity of observed investment behaviour among individual investors.

Consequently, several researchers have suggested that incorporating behavioural heterogeneity into optimization models represents an important direction for future portfolio research. Rather than assuming identical investors, optimization frameworks may be extended by allowing investor-specific characteristics to influence the evaluation of portfolio risk and expected return. Such an approach preserves the analytical structure of portfolio optimization while improving its behavioural realism.

2.3 Behavioral Finance and Investor Heterogeneity

Behavioral finance emerged in response to the limitations of traditional financial theory in explaining observed investment behaviour. Whereas classical finance assumes that investors process information rationally and maximize expected utility, behavioral finance recognizes that financial decisions are frequently influenced by cognitive biases, heuristics, and subjective perceptions.

One of the most influential contributions to this field is Prospect Theory proposed by Kahneman and Tversky (1979). Their framework demonstrated that individuals evaluate gains and losses relative to reference points rather than final wealth levels and generally exhibit asymmetric attitudes toward gains and losses. This departure from expected utility theory provided an important explanation for observed investment behaviour that could not easily be explained by classical portfolio models.

Building upon these ideas, Shefrin and Statman (2000) introduced Behavioral Portfolio Theory, arguing that investors often construct portfolios according to psychological objectives rather than statistical efficiency alone. Instead of viewing portfolio selection exclusively as a problem of risk-

return optimization, their framework suggests that investors simultaneously pursue security, aspiration, and other behavioural goals. As a result, actual portfolio choices may differ from those predicted by traditional optimization models even when identical market information is available.

Empirical studies have further demonstrated that investor behaviour varies systematically according to individual characteristics. Aren and Zengin (2016) reported that financial literacy influences investment preferences through its relationship with risk tolerance, while Xia, Wang, and Li (2014) suggested that financial literacy and overconfidence jointly affect stock market participation. These findings imply that differences in financial knowledge may influence investment behaviour not only by improving information processing but also by altering investors' perception and acceptance of financial risk.

Collectively, the behavioral finance literature suggests that investor heterogeneity should not be regarded as random variation but rather as an inherent component of financial decision-making. Nevertheless, most behavioral studies remain descriptive and empirical, focusing primarily on identifying behavioural determinants rather than incorporating them into formal optimization frameworks.

2.4 Research Gap and Theoretical Positioning

The literature reviewed above demonstrates two parallel developments. On one hand, empirical studies consistently report that financial literacy is associated with investment behaviour, portfolio diversification, and participation in financial markets. On the other hand, mathematical portfolio optimization has evolved into a highly sophisticated discipline capable of determining optimal portfolio allocations under different market conditions. Despite their common objective of understanding investment decisions, these two research streams have developed largely independently.

Most financial literacy studies employ econometric or survey-based methodologies to explain observed behaviour after investment decisions have been made. Conversely, optimization models generally determine optimal portfolio allocations without explicitly considering investor-specific behavioural characteristics. Consequently, there remains a limited theoretical framework through which behavioural determinants can directly influence the optimization process itself.

Rather than proposing a new behavioural theory, the present study seeks to establish a mathematical bridge between these two strands of literature. Specifically, it develops a general behavioral portfolio optimization framework in which investor characteristics are represented through an endogenous behavioral parameter affecting effective risk preferences. Financial literacy is introduced as an illustrative application because it is one of the most extensively documented determinants of financial behaviour in the existing literature. However, the proposed framework is intentionally formulated in sufficiently general terms to accommodate other behavioural characteristics, including risk perception, investment experience, confidence, or psychological preferences.

Accordingly, the contribution of the study lies not in providing additional empirical evidence regarding financial literacy, but in demonstrating how behavioural characteristics may be incorporated systematically into a mathematically tractable optimization model while preserving the analytical structure of classical portfolio theory.

3. METHODOLOGY

3.1 Conceptual Framework

The present study develops a conceptual behavioral portfolio optimization framework that extends the classical mean–variance model by allowing investor-specific characteristics to influence effective risk preferences. Unlike conventional optimization models, where risk aversion is assumed to be fixed and identical across investors, the proposed framework considers risk preferences as partially determined by behavioral characteristics.

The underlying motivation is that investors who face identical market conditions may nevertheless construct substantially different portfolios because they evaluate financial risk differently. Previous empirical studies have consistently reported that investor characteristics such as financial literacy, investment experience, confidence, and perceived financial competence influence financial decision-making (Lusardi & Mitchell, 2014; Van Rooij et al., 2011; Aren & Zengin, 2016). Rather than incorporating these characteristics through post hoc statistical analysis, the present framework embeds them directly into the optimization process.

Accordingly, the proposed model distinguishes between market-related information, which remains common to all investors, and investor-specific behavioral characteristics, which modify the effective perception of portfolio risk. This distinction allows the optimization model to preserve the mathematical structure of modern portfolio theory while introducing behavioral heterogeneity into portfolio selection. Figure 1 summarizes the conceptual structure of the proposed framework.

Figure 1. Conceptual structure of the proposed behavioral portfolio optimization framework.

3.2 Classical Mean–Variance Portfolio Optimization

The proposed framework builds upon the classical mean–variance portfolio model introduced by Markowitz (1952). Consider a portfolio consisting of (n) financial assets. Let

$$x = (x_1, x_2, \dots, x_n)^T$$

denote the portfolio weight vector, where (x_i) represents the proportion of total wealth invested in asset (i).

The expected portfolio return is defined as

$$E(R_p) = \sum_{i=1}^n x_i \mu_i$$

where (x_i) denotes the portfolio weight of asset (i), (μ_i) represents its expected return.

Portfolio risk is measured by the variance

$$Var(R_p) = x^T \sigma x$$

Where (σ) denotes the covariance matrix of asset returns.

The traditional mean–variance optimization problem can therefore be written as

$$\max_x E(R_p) - \lambda Var(R_p)$$

where $(\lambda > 0)$ represents the investor's coefficient of risk aversion.

In classical portfolio theory, the parameter $(\lambda > 0)$ is assumed to be fixed throughout the optimization process. Consequently, investors differ only through their expected returns or investment constraints, while behavioral differences are not explicitly represented.

3.3 Behavioral Extension

The principal contribution of the present study is to replace the constant risk-aversion coefficient with a behavioral function. Instead of assuming

$$\lambda = \text{constant}$$

the proposed framework defines $\lambda = \lambda(\theta)$, where (θ) represents a vector of investor-specific behavioral characteristics.

This formulation is intentionally general and does not restrict the model to a particular behavioral construct. Depending on the application, the behavioral parameter may represent

- financial literacy,
- perceived investment competence,
- investment experience,
- subjective risk perception,
- confidence,
- or other investor-specific characteristics.

By introducing behavioral characteristics directly into the utility function, the optimization problem remains mathematically tractable while allowing different investors to evaluate identical financial risks differently. Unlike survey-based behavioral studies, behavioral characteristics are therefore incorporated before the optimization process rather than analyzed only after portfolio decisions have been observed.

3.4 Financial Literacy as an Illustrative Application

To demonstrate the applicability of the proposed framework, this study considers financial literacy as one representative behavioral characteristic.

Financial literacy is normalized to the interval $L \in [0,1]$ where

- (L=0) represents a very low level of financial literacy,
- (L=1) represents a very high level of financial literacy.

For simplicity, the effective risk-aversion coefficient is specified as $\lambda(L) = \alpha(1 - L)$ where $\alpha > 0$ denotes the baseline level of risk sensitivity. This specification possesses several desirable properties. First, it guarantees that $\lambda(L) \geq 0$ for all admissible values of (L). Second, the relationship is monotonic,

$$\frac{d\lambda(L)}{dL} - \alpha < 0$$

indicating that higher financial literacy corresponds to lower effective risk aversion.

Finally, the linear specification maintains analytical simplicity while providing a transparent interpretation of behavioral effects. The proposed functional form should therefore be interpreted as an illustrative specification rather than the unique relationship between financial literacy and investor behavior. Alternative nonlinear functions may be considered in future research.

3.5 Behavioral Portfolio Optimization Model

Substituting the behavioral specification into the classical utility function yields

$$\max_x E(R_p) - \lambda(L)x^T \sum x$$

subject to $\sum x_i = 1, x_i \geq 0, i = 1, \dots, n$. The first constraint requires the entire investment budget to be allocated across available assets. The second constraint excludes short-selling, reflecting the behavior of many retail investors and maintaining consistency with the illustrative nature of the framework. Since the objective function remains quadratic and the constraints remain linear, the optimization problem belongs to the class of convex quadratic programming (QP) problems. Consequently, globally optimal portfolio allocations can be obtained using standard quadratic optimization algorithms.

3.6 Model Assumptions

To maintain analytical clarity, the proposed framework is developed under the following assumptions:

1. Asset returns are represented by their expected values and covariance matrix.
2. Investors allocate all available wealth among the available financial assets.
3. Transaction costs and taxes are ignored.
4. Short selling is not permitted.
5. Financial literacy influences portfolio decisions only through effective risk preferences.
6. All investors observe identical market information.
7. Behavioral differences arise exclusively from investor-specific characteristics.

These assumptions follow the standard structure of mean–variance optimization while introducing only one behavioral modification through the endogenous risk-aversion parameter.

3.7 Theoretical Propositions

The proposed framework gives rise to several theoretical implications.

Proposition 1

For $\lambda(L) = \alpha(1 - L)$, effective risk aversion decreases monotonically with financial literacy.

Proof

Differentiating with respect to (L) yields $\frac{d\lambda(L)}{dL} - \alpha < 0$. Since $\alpha > 0$, the derivative is always negative. Therefore, higher financial literacy is associated with lower effective risk aversion.

Proposition 2

If expected asset returns remain unchanged, increasing financial literacy increases the relative attractiveness of risky assets.

Explanation

As the penalty assigned to portfolio variance decreases, the optimization procedure assigns relatively larger weights to assets offering higher expected returns despite their higher volatility.

Proposition 3

For identical market conditions, investors with different behavioral characteristics generally obtain different optimal portfolio allocations.

Explanation

Although expected returns and covariance matrices remain unchanged, investor-specific behavioral parameters alter the optimization objective.

Consequently, identical financial markets may produce heterogeneous optimal portfolios across investors.

3.8 Numerical Illustration

To illustrate the proposed framework, four representative asset classes are considered:

- Cash
- Government Bonds
- Equities
- Alternative Investments

Stylized expected returns and covariance values are employed to demonstrate the behavior of the optimization model under different levels of financial literacy. Three representative literacy levels are examined:

- Low ((L=0.20))
- Medium ((L=0.50))
- High ((L=0.80))

The optimization problem is solved using MATLAB quadratic programming routines, and the resulting portfolio allocations are presented in the following section.

4. NUMERICAL ILLUSTRATION AND RESULTS

To demonstrate the practical implications of the proposed framework, the optimization model was implemented using MATLAB and solved as a convex quadratic programming problem. Since the primary objective of this study is to introduce a conceptual optimization framework rather than perform an empirical market analysis, stylized asset characteristics were employed to illustrate the behavior of the model under different levels of financial literacy. Such numerical illustrations are commonly used in methodological studies to demonstrate the properties of newly proposed optimization models before empirical calibration.

Four representative asset classes were considered to reflect different levels of expected return and investment risk:

- Cash
- Government Bonds
- Equities
- Alternative Investments

The illustrative asset universe represents the broad structure of a diversified investment portfolio rather than any specific financial market. Expected returns and covariance values were selected to reflect typical differences between conservative and growth-oriented financial assets while preserving the relative ordering of risk and return observed in practice.

Three representative financial literacy levels were analyzed:

Literacy Level Parameter

Low $L = 0.20$

Medium $L = 0.50$

High $L = 0.80$

For each literacy level, the optimization problem was solved independently while keeping expected returns and covariance matrices unchanged. Consequently, any observed differences in portfolio allocation arise exclusively from changes in the behavioral parameter representing financial literacy.

This design isolates the behavioral effect from market effects and allows the influence of investor characteristics to be examined independently of fluctuations in financial markets.

4.1 Portfolio Allocation

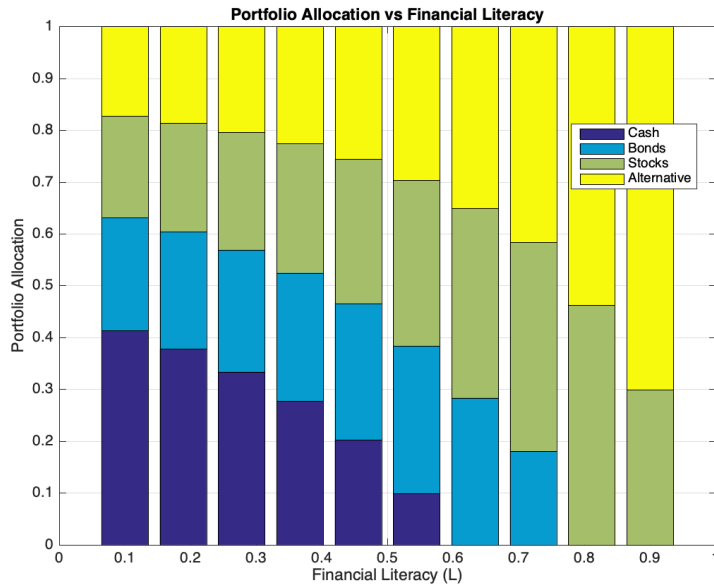
Figure 2 presents the optimal portfolio composition obtained under different levels of financial literacy. The numerical illustration shows a gradual reallocation of wealth from lower-risk assets toward higher-risk assets as financial literacy increases. Investors with lower literacy allocate a larger proportion of wealth to cash and government bonds, whereas higher literacy levels produce portfolios with greater exposure to equities and alternative investments.

Importantly, this reallocation is generated solely by changes in effective risk preferences while all market parameters remain identical. The optimization model therefore attributes portfolio

differences to behavioral heterogeneity rather than differences in expected returns or asset volatility.

These results illustrate the central mechanism of the proposed framework, namely that investor characteristics may systematically influence optimal portfolio composition without modifying the underlying financial environment.

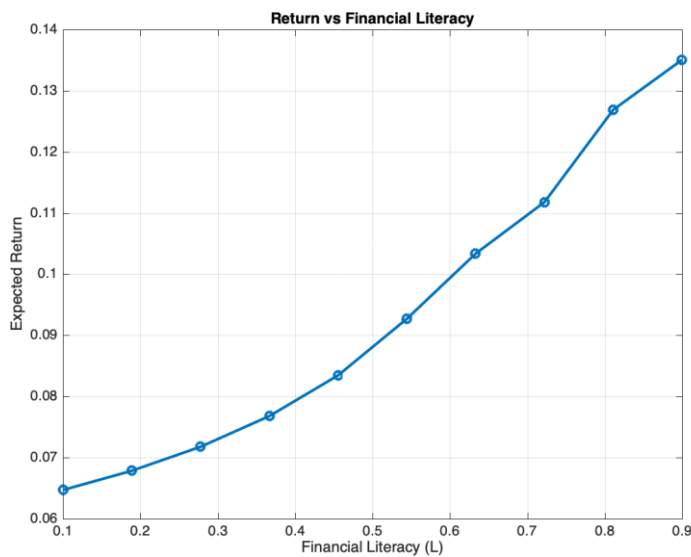
Figure 2. Optimal Portfolio Allocation across Financial Literacy Levels

4.2 Expected Portfolio Return

Figure 3 illustrates the expected portfolio return associated with each financial literacy level.

Figure 3. Expected Portfolio Return

The optimization results indicate that expected portfolio return increases as financial literacy rises. Since higher literacy reduces the effective penalty assigned to portfolio variance, the optimization procedure allocates relatively larger portfolio weights to assets offering higher expected returns.

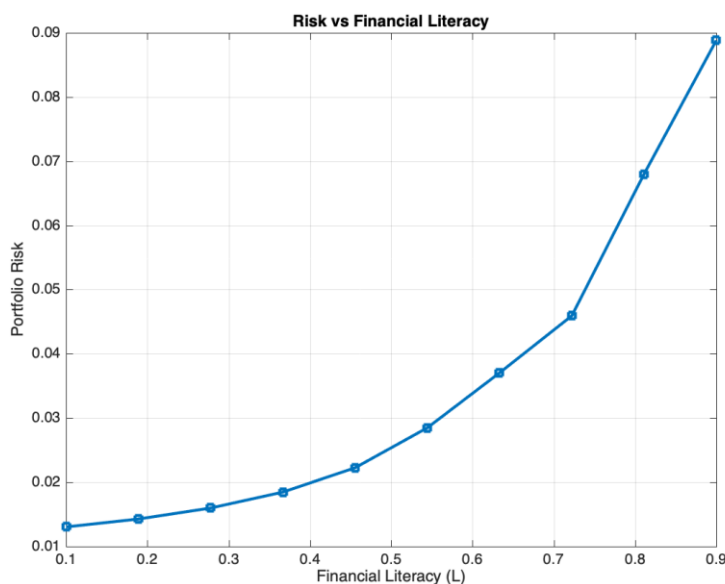
It is important to emphasize that this increase does not result from changes in market opportunities but from differences in portfolio composition generated by the behavioral parameter. Consequently, the proposed framework demonstrates how investor characteristics may alter expected investment outcomes even when all investors face identical financial markets.

4.3 Portfolio Risk

Changes in portfolio risk are presented in **Figure 4**. As expected, portfolios associated with higher levels of financial literacy exhibit higher overall volatility. This result is consistent with the structure of the optimization model because lower effective risk aversion reduces the weight assigned to the variance component of the objective function.

The observed increase in portfolio risk should therefore not be interpreted as irrational investment behavior. Rather, it reflects the optimization model's adjustment of the risk-return trade-off in response to changes in investor characteristics. Investors with higher effective tolerance for financial risk accept greater short-term volatility in exchange for higher expected long-term returns.

Figure 4. Portfolio Risk

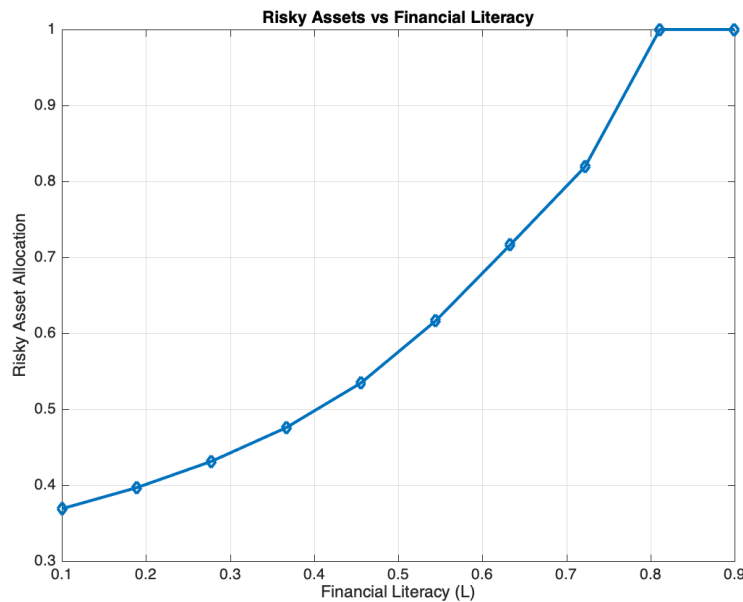
4.4 Risky Asset Ratio

The proportion of wealth invested in risky financial assets is summarized in **Figure 5**. Among all numerical results, the risky asset ratio provides the clearest illustration of the behavioral mechanism embedded in the proposed model. As financial literacy increases, the optimization procedure consistently assigns larger portfolio weights to risky assets while reducing allocations to low-risk investments.

This finding is not imposed by additional constraints or behavioral rules. Instead, it emerges naturally from the optimization process once financial literacy is allowed to influence effective risk preferences. The numerical illustration therefore demonstrates that relatively simple modifications

of the classical utility function can generate heterogeneous portfolio allocations under identical market conditions.

Figure 5. Allocation to Risky Assets

5. DISCUSSION

The numerical illustration supports the conceptual framework proposed in this study by demonstrating how behavioral characteristics may be incorporated directly into portfolio optimization. Unlike conventional empirical studies that examine financial literacy after investment decisions have been observed, the present framework embeds behavioral information within the optimization problem itself.

This distinction represents an important methodological contribution. Existing financial literacy research has consistently reported associations between financial knowledge, stock market participation, and portfolio diversification (Lusardi & Mitchell, 2014; Van Rooij et al., 2011; Von Gaudecker, 2015). However, these studies generally rely on econometric models that explain observed investment behaviour. The proposed framework instead incorporates behavioral characteristics during the decision-making process, allowing investor heterogeneity to influence portfolio construction directly.

From a methodological perspective, the proposed model also preserves the analytical advantages of classical mean–variance optimization. The objective function remains quadratic, the constraints remain linear, and the optimization problem continues to belong to the class of convex quadratic programming models. Consequently, the framework introduces behavioral realism without sacrificing computational efficiency or mathematical tractability.

It should also be emphasized that financial literacy is employed solely as an illustrative application of a more general behavioral optimization framework. The behavioral parameter may equally represent other investor-specific characteristics, including subjective risk perception, investment experience, confidence, or behavioral biases. This flexibility considerably broadens the potential

applicability of the proposed model and allows future empirical studies to calibrate different behavioral determinants using survey data or observed investment decisions.

Accordingly, the contribution of the study should be viewed primarily as theoretical rather than empirical. The objective is not to estimate the quantitative effect of financial literacy on portfolio performance but to demonstrate how behavioral characteristics may systematically modify optimization-based investment decisions.

6. CONCLUSION

This study proposed a behavioral extension of the classical mean–variance portfolio optimization framework by introducing investor-specific characteristics into the risk-aversion component of the utility function. Rather than assuming homogeneous investors with identical preferences, the proposed framework allows effective risk preferences to vary according to behavioral characteristics while preserving the mathematical structure of quadratic portfolio optimization.

Financial literacy was presented as an illustrative application because previous empirical research consistently identifies it as an important determinant of investment behavior. The numerical illustrations demonstrated that variations in the behavioral parameter produce systematic differences in portfolio allocation despite identical market conditions. Investors characterized by lower effective risk aversion allocate larger proportions of wealth to risky assets, leading to higher expected returns accompanied by higher portfolio volatility.

The principal contribution of the study lies in establishing a conceptual bridge between behavioral finance and mathematical optimization. By embedding behavioral characteristics directly into the optimization process, the proposed framework extends traditional portfolio theory without abandoning its analytical tractability. The resulting model provides a flexible foundation for incorporating different investor characteristics into optimization-based portfolio selection.

Several limitations should be acknowledged. The present study employs stylized numerical examples intended to illustrate the properties of the proposed framework rather than empirical estimates derived from observed financial markets. Furthermore, the relationship between financial literacy and effective risk aversion is represented by a simple linear specification for explanatory purposes. Alternative functional forms and additional behavioral variables may produce different portfolio dynamics and should therefore be examined in future research.

Future studies may calibrate the proposed framework using household survey data, experimental evidence, or actual investment portfolios. The model may also be extended through alternative risk measures such as Conditional Value-at-Risk (CVaR), robust optimization techniques, stochastic programming, or multi-period portfolio optimization. Such developments would allow the conceptual framework proposed in this study to be evaluated empirically across different investor groups and financial environments.

REFERENCES

- Aren, S., Zengin, A. N. (2016). *Influence of financial literacy and risk perception on choice of investment*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 235, 656–663. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.047>
- Bianchi, M. (2018). *Financial literacy and portfolio dynamics*. Journal of Finance, 73(2), 831–859. <https://doi.org/10.1111/jofi.12605>

- Campbell, J. Y. (2006). *Household finance*. Journal of Finance, 61(4), 1553–1604. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00883.x>
- Guiso, L., Jappelli, T. (2008). *Financial literacy and portfolio diversification*. European University Institute Working Paper.
- Hastings, J. S., Madrian, B. C., Skimmyhorn, W. L. (2013). *Financial literacy, financial education and economic outcomes*. Annual Review of Economics, 5, 347–373. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082312-125807>
- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M., Beverly, S. G. (2003). *Household financial management*. Federal Reserve Bulletin, 89, 309–322.
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). *Prospect theory*. Econometrica, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Klapper, L., Lusardi, A., Panos, G. (2013). *Financial literacy and its consequences*. Journal of Banking & Finance, 37(10), 3904–3923. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.06.008>
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. (2007). *Financial literacy and retirement planning*. Business Economics, 42(1), 35–44. <https://doi.org/10.2145/20070104>
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. (2014). *The economic importance of financial literacy*. Journal of Economic Literature, 52(1), 5–44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
- Markowitz, H. (1952). *Portfolio selection*. Journal of Finance, 7(1), 77–91. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1952.tb01525.x>
- Merton, R. C. (1969). *Lifetime portfolio selection under uncertainty*. Review of Economics and Statistics, 51(3), 247–257. <https://doi.org/10.2307/1926560>
- Merton, R. C. (1972). *An analytic derivation of the efficient portfolio frontier*. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 7(4), 1851–1872.
- Sharpe, W. F. (1964). *Capital asset prices*. Journal of Finance, 19(3), 425–442. <https://doi.org/10.2307/2977928>
- Shefrin, H., Statman, M. (2000). *Behavioral portfolio theory*. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 35(2), 127–151. <https://doi.org/10.2307/2676187>
- Tobin, J. (1958). *Liquidity preference as behavior towards risk*. Review of Economic Studies, 25(2), 65–86. <https://doi.org/10.2307/2296205>
- Van Rooij, M., Lusardi, A., Alessie, R. (2011). *Financial literacy and stock market participation*. Journal of Financial Economics, 101(2), 449–472. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.03.006>
- Von Gaudecker, H. M. (2015). *How does household portfolio diversification vary with financial literacy and financial advice?* Review of Finance, 19(2), 489–507. <https://doi.org/10.1093/rof/rfu003>
- Xia, T., Wang, Z., Li, K. (2014). *Financial literacy overconfidence and stock market participation*. Social Indicators Research, 119(3), 1233–1245. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0555-9>
- Zhang, Y., Chatterjee, S. (2023). *Financial literacy and household investment decisions: A systematic review*. International Journal of Consumer Studies, 47(5), 1801–1819.

Yapay Zekânın Sağlık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri

Serdar Polat¹

Dursun Kanbur²

¹ *Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye*

² *Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme İstanbul Türkiye*

ÖZ

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin sağlık sektöründe insan kaynakları yönetimi (İKY) üzerindeki çok yönlü etkilerini araştırmaktadır. Makine öğrenimi ve artırılmış gerçeklikten Nesnelerin İnterneti'ne (IoT), bulut bilişim ve büyük veri analitiğine kadar uzanan YZ uygulamaları hızla geliştikçe, sağlık hizmeti sunumunu ve sağlık profesyonellerinin ihtiyaç duyduğu yetkinlikleri kökten değiştirmektedir. Araştırma, YZ'nin beş temel YZ boyutunu nasıl etkilediğini sistematik olarak incelemektedir: iş gücü planlaması ve yetenek yönetimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirmesi, iş tasarımı ve çalışan deneyimi.

Literatür incelemesi ve vaka analizini birleştiren karma yöntemli bir yaklaşımla, bu çalışma YZ'nin İK uygulamaları için sunduğu zorlukları ve fırsatları belirlemektedir. YZ, öngörücü iş gücü planlamasını, kişiselleştirilmiş öğrenme yollarını, otomatik işe alımı ve gerçek zamanlı performans geri bildirimini kolaylaştırırken, gizlilik, algoritmik önyargı ve iş gücü yer değiştirmesiyle ilgili etik endişeleri de gündeme getirmektedir. Araştırma, artırılmış gerçekliğin klinik eğitimi nasıl geliştirdiğini, YZ'nin işyeri güvenliğini ve verimliliğini nasıl iyileştirdiğini ve büyük verinin işe alım ve performans yönetiminde nesnel karar vermeyi nasıl desteklediğini vurgulamaktadır.

Genel olarak, bu çalışma sağlık kuruluşlarının insan kaynakları stratejilerini dijital dönüşüm gündemiyle uyumlu hale getirmelerine rehberlik etmek için kapsamlı bir çerçeve sunmakta ve yapay zekanın bakım kalitesini, iş gücü dayanıklılığını ve kurumsal uyarlanabilirliği artırmak için kullanılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Artırılmış Gerçeklik, Nesnelerin İnterneti, Bulut Teknolojileri, Büyük Veri.

ABSTRACT

This study investigates the multifaceted impact of artificial intelligence (AI) technologies on human resource management (HRM) within the healthcare sector. As AI applications including machine learning and augmented reality to the Internet of Things (IoT), cloud computing and big data analytics rapidly evolve, they fundamentally reshape healthcare delivery and the competencies required of health professionals. Employing a mixed-methods approach that integrates literature

review and case analysis, the study systematically examines AI's influence across five core HRM dimensions: workforce planning and talent management, training and development, performance evaluation, job design and employee experience.

The findings highlight how AI facilitates predictive workforce planning, personalized learning paths, automated recruitment and real-time performance feedback, while also raising ethical concerns related to privacy, algorithmic bias and workforce displacement. Additionally, the study explores how AI-enhanced tools like augmented reality improve clinical training, IoT enables real-time staff monitoring and safety and big data supports data-driven HR decisions. Ultimately, this research provides a comprehensive framework to guide healthcare institutions in aligning their HR strategies with digital transformation agendas, promoting higher care quality, workforce resilience and institutional adaptability.

Keywords: Artificial intelligence, healthcare HRM, augmented reality, Internet of Things, cloud computing, big data.

GİRİŞ

Sağlık sektörü, son yıllarda dijital dönüşümün en yoğun yaşandığı alanlardan biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm yalnızca tanı, tedavi ve bakım süreçlerini değil, aynı zamanda sağlık kurumlarının yönetsel ve örgütsel yapılarını da etkilemektedir. Yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve büyük veri analitiği gibi teknolojiler; sağlık hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesinde giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir (Kelly vd., 2020). Bu teknolojik gelişmeler, sağlık kuruluşlarında insan kaynakları yönetiminin kapsamını, işlevlerini ve önceliklerini yeniden tanımlamaktadır.

İnsan kaynakları yönetimi, sağlık kurumlarında yalnızca işe alım ve personel planlaması ile sınırlı olmayan; eğitim, performans değerlendirme, yetenek yönetimi, çalışan bağlılığı, iş yükü dengesi ve kurumsal sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu süreçleri içeren stratejik bir alandır. Sağlık hizmetlerinin niteliği, büyük ölçüde insan gücünün yetkinliği, uyum kapasitesi ve iş birliği düzeyi ile ilişkilidir. Bu nedenle yapay zekâ destekli sistemlerin sağlık iş gücü üzerindeki etkileri yalnızca teknik bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda yönetsel, etik ve kurumsal bir yeniden yapılanma süreci olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ teknolojilerinin sağlık sektöründeki insan kaynakları yönetimi üzerindeki mevcut ve potansiyel etkilerini bütüncül bir yaklaşımla incelemektir. Bu kapsamda, iş gücü planlaması ve yetenek yönetimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, iş tasarımı ve organizasyonel yapı ile çalışan deneyimi ve iş memnuniyeti olmak üzere insan kaynakları yönetiminin temel bileşenleri üzerinde yapay zekâ temelli dönüşüm alanları değerlendirilmiştir. Son yıllarda yapay zekâ uygulamalarının sağlık sektöründe tanı, tedavi ve yönetim süreçlerinde belirgin değişimlere yol açtığı, buna paralel olarak sağlık çalışanlarının görev tanımlarının ve gerekli yetkinliklerinin de değiştiği bildirilmektedir (Faiyazuddin vd., 2025; Bohr ve Memarzadeh, 2020). Bu çalışma, söz konusu dönüşümün insan kaynakları yönetimi açısından sonuçlarını analiz ederek sağlık kurumları için stratejik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Yapay zekâ ve dijital sağlık ekosistemi

Yapay zekâ, insan zekâsını taklit eden ve öğrenme, karar verme, problem çözme ve dil işleme gibi bilişsel süreçleri gerçekleştirebilen sistemleri ifade etmektedir. Sağlık alanında yapay zekâ; makine öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve bilişsel bilişim gibi alt alanlar üzerinden klinik karar destek sistemlerinden görüntü analizine, sanal asistanlardan kişiselleştirilmiş tedavi yaklaşımlarına kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur (Bhattamisra vd., 2023). Yapay zekâyı klasik yazılım çözümlerinden ayıran temel özellik, veriden öğrenebilmesi ve deneyim temelinde performansını geliştirebilmesidir. Bu nitelik, sağlık hizmetlerinin karmaşık ve dinamik yapısında yapay zekâyı giderek daha etkili hâle getirmektedir.

Bunun yanında artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve büyük veri analitiği gibi tamamlayıcı dijital teknolojiler de sağlık kurumlarında önemli dönüşümler yaratmaktadır. Artırılmış gerçeklik; tıp eğitimi, cerrahi planlama, hemşirelik uygulamaları ve uzaktan konsültasyon gibi alanlarda eğitimsel ve operasyonel avantajlar sunmaktadır (Dargan vd., 2023; Dhar vd., 2021; Tang vd., 2018). Nesnelerin interneti; uzaktan hasta izleme, akıllı hastane sistemleri, ilaç yönetimi ve acil durum müdahalesi gibi işlevler aracılığıyla sağlık hizmetinin sürekliliğini ve verimliliğini artırmaktadır (Sheeba, 2021; Archip vd., 2016; Uslu vd., 2020). Bulut teknolojileri; elektronik sağlık kayıtlarının yönetimi, tıbbi görüntüleme, teletıp ve kurumsal veri paylaşımı açısından esnek ve ölçeklenebilir çözümler sağlarken (Zhou vd., 2010; Ahmadi ve Aslani, 2018; Shakor ve Khaleel, 2024), büyük veri ve veri madenciliği ise klinik karar verme, hastalık gözetimi, hassas tıp ve sağlık sistemi optimizasyonu gibi alanlarda veri temelli yönetim anlayışını güçlendirmektedir (Pandey, 2018; Chao vd., 2023; Dagliati vd., 2018).

Sağlıkta insan kaynakları yönetiminde dönüşüm alanları

Literatür, yapay zekâ teknolojilerinin sağlıkta insan kaynakları yönetimini çok boyutlu biçimde etkilediğini göstermektedir. İlk olarak iş gücü planlaması ve yetenek yönetimi alanında, sağlık kurumlarının gelecekte ihtiyaç duyacağı beceri setleri yeniden tanımlanmakta; dijital okuryazarlık, veri analizi ve teknoloji ile birlikte çalışma yetkinliği ön plana çıkmaktadır (Manoharan vd., 2024; Chiu vd., 2024). İnsan kaynakları departmanları, yalnızca mevcut personelin yönetiminden değil, aynı zamanda dönüşen roller için uygun insan kaynağının hazırlanmasından da sorumlu hâle gelmektedir.

İkinci olarak eğitim ve geliştirme süreçlerinde kişiselleştirilmiş öğrenme yolları, simülasyon temelli öğretim ve dijital öğrenme platformları daha görünür hâle gelmiştir. Artırılmış gerçeklik tabanlı eğitimler, klinik becerilerin daha güvenli ve etkileşimli ortamda geliştirilmesine katkı sunarken; yapay zekâ destekli sistemler çalışanların bilgi düzeylerini ve eksik yetkinlik alanlarını analiz ederek hedefe yönelik eğitim planları oluşturabilmektedir (Dhar vd., 2021; Labrague ve Al Sabei, 2024).

Üçüncü olarak performans değerlendirme ve ölçüm alanında veri temelli yaklaşımlar güçlenmektedir. Yapay zekâ destekli performans analitiği, sağlık çalışanlarının verimlilik, hasta memnuniyeti, klinik sonuçlar ve süreç uyumu gibi çoklu göstergeler üzerinden daha sürekli ve nesnel biçimde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Rosemann ve Zhang, 2022; Varma vd., 2024). Bununla birlikte, performans ölçümünün salt nicel verilere indirgenmesi; bağlamsal faktörlerin göz ardı edilmesi, algoritmik önyargı ve çalışan üzerinde sürekli izlenme baskısı gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Newman vd., 2020; Vayena vd., 2015).

Dördüncü olarak iş tasarımı ve organizasyonel yapı açısından, yapay zekâ sağlık çalışanlarının görev dağılımını ve rol sınırlarını dönüştürmektedir. Örneğin radyoloji, tıbbi dokümantasyon, triyaj ve idari planlama gibi alanlarda bazı süreçlerin otomatikleşmesi, sağlık profesyonellerinin daha

karmaşık, yorum gerektiren ve hasta odaklı görevlere yönelmesini sağlamaktadır (Najjar, 2023). Bu durum, klasik hiyerarşik yapıların daha esnek ve veri odaklı karar mekanizmalarına evrilmesine zemin hazırlamaktadır (Esmacilzadeh, 2024).

Son olarak çalışan deneyimi ve iş memnuniyeti bağlamında yapay zekâ uygulamaları çelişkili sonuçlar doğurabilmektedir. Bir yandan idari yükün azaltılması, vardiya planlamasının optimize edilmesi ve kişiselleştirilmiş destek mekanizmalarının geliştirilmesi, çalışanların tükenmişlik düzeylerini azaltabilir ve mesleki tatmini artırabilir (Alnawafleh, 2024; Sun ve Jung, 2024). Diğer yandan veri güvenliği, mahremiyet, iş güvencesi ve mesleki kimliğin aşınması gibi endişeler çalışan direncine yol açabilmektedir (Reddy, 2024; Almeida vd., 2025).

Gelecek yönelimleri ve yeni eğilimler

Güncel çalışmalar, sağlıkta insan kaynakları yönetiminin giderek daha kişiselleştirilmiş, öngörücü ve uyarlanabilir sistemler tarafından destekleneceğini göstermektedir. Hibrit yapay zekâ modelleri, açıklanabilir karar sistemleri, etik yapay zekâ çerçeveleri ve duygusal zekâ destekli uygulamalar önümüzdeki dönemin öne çıkan başlıkları arasındadır (Saboury vd., 2021). Bununla birlikte, çalışan deneyiminin hiperkişiselleştirilmesi, tükenmişlik riskinin erken tahmini, dinamik yetenek geliştirme sistemleri ve insan-makine iş birliğine dayalı kurumsal modeller sağlık kurumlarının insan kaynakları stratejilerinde daha görünür hâle gelmektedir (Nawaz vd., 2024; Tinguely vd., 2023).

YÖNTEM

Bu çalışma, sağlık sektöründe yapay zekâ temelli dönüşümün insan kaynakları yönetimine etkilerini incelemek amacıyla hazırlanmış betimleyici bir derleme çalışmasıdır. Araştırma sürecinde sistematik derleme mantığından yararlanılmış, ancak çalışma doğrudan bir meta-analiz ya da nicel sentez tasarımıyla kurgulanmamıştır. Tarama sürecinde PRISMA-P yaklaşımının temel ilkeleri dikkate alınmış; konu ile ilgili güncel ve önceki dönem literatür bir arada değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamına 1970-2025 yılları arasında yayımlanan, sağlıkta yapay zekâ, dijital sağlık teknolojileri ve insan kaynakları yönetimi ilişkisini ele alan çalışmalar alınmıştır.

Veri kaynakları olarak SCOPUS, ScienceDirect, Wiley, Springer, MDPI ve benzeri akademik veri tabanlarından yararlanılmıştır. Literatür taramasında yapay zekâ, sağlık hizmetleri, insan kaynakları yönetimi, iş gücü planlaması, performans yönetimi, eğitim ve geliştirme, çalışan deneyimi, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve büyük veri gibi kavramları içeren anahtar sözcük kombinasyonları esas alınmıştır. Tam metnine ulaşılamayan yayınlar ile Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde yayımlanmış çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Elde edilen çalışmalar, konu başlıkları ve içerik ilişkileri temelinde sınıflandırılmış; sağlık sektöründeki insan kaynakları yönetiminin temel bileşenleri çerçevesinde tematik olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın analitik çerçevesi beş temel boyut üzerine kurulmuştur: iş gücü planlaması ve yetenek yönetimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme ve ölçüm, iş tasarımı ve organizasyonel yapı, çalışan deneyimi ve iş memnuniyeti. Bu yaklaşım sayesinde yapay zekâ ve ilişkili dijital teknolojilerin sağlık kurumlarında insan kaynakları yönetimine etkileri yalnızca teknik faydalar üzerinden değil; etik, kurumsal ve yönetsel sonuçları ile birlikte yorumlanmıştır.

BULGULAR

İş gücü planlaması, yetenek yönetimi ve işe alım süreçleri

İncelenen literatür, yapay zekâ destekli sistemlerin sağlık kurumlarında iş gücü planlamasını daha öngörücü ve veri temelli hâle getirdiğini göstermektedir. Hasta akışı, mevsimsel yoğunluk, acil servis başvuruları, yatak kullanım oranları ve hizmet talebine ilişkin büyük verilerin analizi sayesinde kurumlar, gelecekteki personel ihtiyacını daha doğru öngörebilmekte ve vardiya planlamasını daha etkin yapabilmektedir (Alabi vd., 2024; Wang vd., 2024). Bu durum, özellikle yüksek iş yükü ve personel yetersizliği ile karşılaşan sağlık kuruluşlarında kaynak kullanımının optimize edilmesine katkı sağlamaktadır.

İşe alım süreçlerinde ise yapay zekâ tabanlı araçlar; özgeçmiş tarama, aday ön elemesi, yetkinlik eşleştirmesi ve mülakat öncesi değerlendirme gibi aşamalarda zaman kazandırmakta ve süreçlerin standardizasyonunu desteklemektedir (Albassam, 2023; Koshti vd., 2025). Buna karşın, algoritmaların eğitildiği veri setlerindeki önyargıların işe alım kararlarına yansımaya riski, bu sistemlerin etik ve şeffaf biçimde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Newman vd., 2020).

Eğitim, performans yönetimi ve çalışan deneyimi

Yapay zekâ ve ilişkili dijital teknolojiler, sağlık çalışanlarının eğitim ve mesleki gelişim süreçlerinde de önemli dönüşümler yaratmaktadır. Kişiselleştirilmiş öğrenme sistemleri, çalışanların mevcut bilgi düzeyine, uzmanlık alanına ve öğrenme hızına göre uyarlanmış eğitim içerikleri sunabilmektedir. Artırılmış gerçeklik ve simülasyon tabanlı uygulamalar ise özellikle cerrahi eğitim, acil müdahale, hemşirelik uygulamaları ve klinik karar senaryolarında daha güvenli ve etkileşimli öğrenme ortamları oluşturmaktadır (Dhar vd., 2021; Tang vd., 2018; Labrague ve Al Sabei, 2024).

Performans yönetimi alanında yapay zekâ destekli analitik araçlar, geleneksel dönemsel performans değerlendirmelerinin yerine daha sürekli, veri odaklı ve çok boyutlu sistemlerin gelişmesini sağlamaktadır. Klinik çıktıların, hasta memnuniyetinin, işlem sürelerinin ve görev tamamlama performansının birlikte değerlendirilmesi; sağlık çalışanlarına bireyselleştirilmiş geri bildirim verilmesini kolaylaştırmaktadır (Varma vd., 2024; Dash vd., 2019). Bunun yanında iş yükü optimizasyonu, dijital asistanlar ve otomasyon destekli idari süreçler, çalışanların hasta bakımına daha fazla zaman ayırmasına olanak tanıyabilmektedir (Branda vd., 2025; Lo vd., 2024).

Çalışan deneyimi açısından bakıldığında, uygun şekilde yapılandırılmış yapay zekâ sistemlerinin tükenmişliği azaltma, iş-yaşam dengesini destekleme ve çalışan bağlılığını artırma potansiyeli bulunmaktadır. Özellikle vardiya planlamasının iyileştirilmesi, tekrarlayan idari işlerin azaltılması ve destekleyici dijital araçların kullanımı bu açıdan önemlidir (Alnawafleh, 2024; Sun ve Jung, 2024). Ancak çalışanların sürekli izlenmesi, veri gizliliği endişeleri ve iş güvencesine yönelik kaygılar, çalışan deneyimini olumsuz etkileyebilecek unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Bouchikhi vd., 2024; Zakerabasali ve Ayyoubzadeh, 2022).

Etik, yönetsel ve kurumsal etkiler

İncelenen çalışmalar, yapay zekânın sağlıkta insan kaynakları yönetimine sağladığı katkıların önemli etik ve yönetsel sorumluluklarla birlikte geldiğini göstermektedir. Veri güvenliği, kişisel bilgilerin korunması, algoritmik şeffaflık ve karar verilebilirliğin açıklanabilir olması, bu sistemlerin kurumsal düzeyde kabul görmesinde belirleyici unsurlardır (Gawankar vd., 2024; Pesapane ve Summers, 2024). Özellikle sağlık kurumlarında çalışan verilerinin toplanması ve

analiz edilmesi sürecinde rıza, mahremiyet ve kurumsal denetim mekanizmalarının açık biçimde tanımlanması gerekmektedir.

Ayrıca sağlık çalışanlarının yapay zekâ ile iş birliği yapabilmesi için yalnızca teknik eğitim yeterli değildir; dönüşüm yönetimi, mesleki rol uyumu ve kurumsal iletişim de kritik öneme sahiptir. İnsan-makine etkileşiminin destekleyici ve tamamlayıcı biçimde tasarlanması, yapay zekânın çalışanlar tarafından tehdit olarak değil, işlevsel bir destek aracı olarak algılanmasını kolaylaştırmaktadır (Ameen vd., 2025; Reddy, 2024). Bu nedenle yapay zekâ uygulamaları, kurumsal düzeyde insan merkezli yönetişim anlayışı ile bütünleştirilmelidir.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, yapay zekânın sağlık sektöründe insan kaynakları yönetimini dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu, ancak bu dönüşümün yalnızca teknolojik bir yenilik olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalacağını göstermektedir. Yapay zekâ, iş gücü planlamasından eğitim süreçlerine, performans değerlendirmesinden çalışan deneyimine kadar birçok insan kaynakları fonksiyonunda verimlilik, hız, standardizasyon ve kişiselleştirme avantajı sunmaktadır. Bununla birlikte sağlık hizmetlerinin insan ilişkisine dayalı niteliği dikkate alındığında, yapay zekâ destekli uygulamaların karar süreçlerinde insan muhakemesinin yerini tamamen alması değil, onu destekleyen ve güçlendiren bir araç olarak konumlandırılması gerekmektedir.

Özellikle sağlık kurumlarında insan kaynakları yönetiminin yalnızca personel işlemlerinden ibaret olmadığı; mesleki gelişim, çalışan refahı, kurumsal bağlılık ve hizmet kalitesi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yapay zekâ entegrasyonu stratejik düzeyde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, yapay zekâ destekli işe alım ve performans ölçüm sistemleri kurumsal verimliliği artırabilir; ancak algoritmik önyargı, bağlamsal farklılıkların gözden kaçması ve ölçülemeyen insani yeterliklerin ikincil plana itilmesi gibi riskler dikkatle yönetilmelidir. Dolayısıyla teknoloji temelli çözümlerin başarısı, yalnızca yazılım kapasitesine değil; etik ilkeler, kurumsal şeffaflık ve yönetsel sorumluluk düzeyine de bağlıdır.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, dijital yetkinliklerin sağlık çalışanları için artık tamamlayıcı değil, temel mesleki yeterlikler arasında değerlendirilmesi gerektiğidir. Yapay zekâ okuryazarlığı, veri yorumlama becerisi, dijital sistemlerle güvenli çalışma yetkinliği ve teknoloji ile iş birliği kapasitesi, geleceğin sağlık iş gücü profiline dâhil olmaktadır. Bu nedenle sağlık kurumlarının insan kaynakları stratejileri, yalnızca mevcut personel ihtiyacını karşılamaya değil; aynı zamanda yeni yetkinlik setlerine sahip, öğrenmeye açık ve dönüşüme uyum sağlayabilen çalışan profillerini geliştirmeye yönelmelidir.

Bununla birlikte, sağlıkta yapay zekâ uygulamalarının etkileri kurumsal bağlama, ülke politikalarına, altyapı düzeyine ve meslek gruplarına göre farklılık gösterebilir. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmaların boylamsal tasarımlar, kurumlar arası karşılaştırmalar ve meslek grubu temelli analizler içermesi yararlı olacaktır. Özellikle sağlık çalışanlarının yapay zekâya yönelik algıları, adaptasyon süreçleri, direnç nedenleri ve etik farkındalık düzeyleri üzerine yapılacak araştırmalar, uygulamaya dönük politika geliştirme açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojileri sağlık sektöründe insan kaynakları yönetimini dönüştürme potansiyeline sahiptir; ancak bu potansiyelin sürdürülebilir ve adil biçimde hayata geçirilebilmesi için insan merkezli yaklaşım, etik yönetişim, kurumsal hazırlık ve sürekli eğitim birlikte ele alınmalıdır. Sağlık kuruluşlarının yapay zekâya geçişi kademeli, ölçülebilir ve çalışan katılımını

esas alan bir strateji ile yürütmeleri; hem hizmet kalitesi hem de çalışan refahı açısından daha başarılı sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

Abut, S. (2024). AI-based model design for prediction of COPD grade from chest X-ray images: A model proposal (COPD-GradeNet). *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 39(2), 325–338. <https://doi.org/10.21605/cukurovaumfd.1514012>

Ahmadi, M., & Aslani, N. (2018). Capabilities and advantages of cloud computing in the implementation of electronic health record. *Acta Informatica Medica*, 26(1), 24–28. <https://doi.org/10.5455/aim.2018.26.24-28>

Alabi, O. A., Ajayi, F. A., Udeh, C. A., & Efunniyi, F. P. (2024). Predictive analytics in human resources: Enhancing workforce planning and customer experience. *International Journal of Research and Scientific Innovation*, 11(9), 149–158. <https://doi.org/10.51244/IJRSI.2024.1109016>

Albassam, W. A. (2023). The power of artificial intelligence in recruitment: An analytical review of current AI-based recruitment strategies. *International Journal of Professional Business Review*, 8(6), 4. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i6.2089>

Almeida, F., Junça-Silva, A., Lopes, S. L., & Lourenço-Silva, R. (2025). Artificial intelligence (AI), labor relations and human resource management. In *Challenges and opportunities in the artificial intelligence era* (pp. 43–60). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-85272-5_4

Alnawafleh, K. A. (2024). The impact of AI on nursing workload and stress levels in critical care settings. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22, 8529–8542. <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.00643>

Aman, A. I. N. I., Yunus, Y. M., Maelah, R., Embong, Z. A. I. N. I., Mohamed, Z. M., Adznan, S., & Fernandez, D. (2017). Talent pool for global business services: Industry-academia collaboration. *Asian Journal of Accounting and Governance*, 8, 85–91. <https://doi.org/10.17576/AJAG-2017-08SI-08>

Ameen, N., Pagani, M., Pantano, E., Cheah, J. H., Tarba, S., & Xia, S. (2025). The rise of human–machine collaboration: Managers’ perceptions of leveraging artificial intelligence for enhanced B2B service recovery. *British Journal of Management*, 36(1), 91–109. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12829>

Archip, A., Botezatu, N., Șerban, E., Herghelegiu, P. C., & Zală, A. (2016, May). An IoT based system for remote patient monitoring. In *2016 17th International Carpathian Control Conference (ICCC)* (pp. 1–6). IEEE. <https://doi.org/10.1109/CarpathianCC.2016.7501056>

Baig, M. I., Shuib, L., & Yadegaridehkordi, E. (2020). Big data in education: A state of the art, limitations, and future research directions. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17, 1–23. <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00223-0>

Baldassarre, M. T., Caivano, D., Dimauro, G., Gentile, E., & Visaggio, G. (2018). Cloud computing for education: A systematic mapping study. *IEEE Transactions on Education*, 61(3), 234–244. <https://doi.org/10.1109/TE.2018.2796558>

Barnabas, B., & Marvelous, O. (2025). *Combatting IT industry burnouts with centralized AI monitoring of work patterns*. <https://doi.org/10.20944/preprints202502.0010.v1>

- Bhamidipaty, V., Bhamidipaty, D. L., Guntoory, I., Bhamidipaty, K. D. P., Iyengar, K. P., Botchu, B., & Botchu, R. (2025). Revolutionizing healthcare: The impact of AI-powered sensors. In *Generative artificial intelligence for biomedical and smart health informatics* (pp. 355–373). <https://doi.org/10.1002/9781394280735.ch18>
- Bhattamisra, S. K., Banerjee, P., Gupta, P., Mayuren, J., Patra, S., & Candasamy, M. (2023). Artificial intelligence in pharmaceutical and healthcare research. *Big Data and Cognitive Computing*, 7(1), 10. <https://doi.org/10.3390/bdcc7010010>
- Bohr, A., & Memarzadeh, K. (2020). The rise of artificial intelligence in healthcare applications. In *Artificial intelligence in healthcare* (pp. 25–60). <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818438-7.00002-2>
- Branda, F., Stella, M., Ceccarelli, C., Cabitza, F., Ceccarelli, G., Maruotti, A., ... & Scarpa, F. (2025). The role of AI-based chatbots in public health emergencies: A narrative review. *Future Internet*, 17(4), 145. <https://doi.org/10.3390/fi17040145>
- Bini, S. A. (2018). Artificial intelligence, machine learning, deep learning, and cognitive computing: What do these terms mean and how will they impact health care? *The Journal of Arthroplasty*, 33(8), 2358–2361. <https://doi.org/10.1016/j.arth.2018.02.067>
- Bouchikhi, M. E., Weerts, S., & Clavien, C. (2024). The Internet of Things deployed for occupational health and safety purposes: A qualitative study of opportunities and ethical issues. *PLOS ONE*, 19(12), e0315671. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0315671>
- Buckee, C. (2020). Improving epidemic surveillance and response: Big data is dead, long live big data. *The Lancet Digital Health*, 2(5), e218–e220. [https://doi.org/10.1016/S2589-7500\(20\)30059-5](https://doi.org/10.1016/S2589-7500(20)30059-5)
- Chai, M. (2022). Design of rural human resource management platform integrating IoT and cloud computing. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022, 4133048. <https://doi.org/10.1155/2022/4133048>
- Chakravarty, K., Antontsev, V., Bunday, Y., & Varshney, J. (2021). Driving success in personalized medicine through AI-enabled computational modeling. *Drug Discovery Today*, 26(6), 1459–1465. <https://doi.org/10.1016/j.drudis.2021.02.007>
- Chao, K., Sarker, M. N. I., Ali, I., Firdaus, R. R., Azman, A., & Shaed, M. M. (2023). Big data-driven public health policy making: Potential for the healthcare industry. *Heliyon*, 9(9), e19681. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e19681>
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R., & Vrontis, D. (2022). Does remote work flexibility enhance organization performance? Moderating role of organization policy and top management support. *Journal of Business Research*, 139, 1501–1512. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.10.069>
- Chiu, T. K., Ahmad, Z., Ismailov, M., & Sanusi, I. T. (2024). What are artificial intelligence literacy and competency? A comprehensive framework to support them. *Computers and Education Open*, 6, 100171. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100171>
- Dagliati, A., Tibollo, V., Sacchi, L., Malovini, A., Limongelli, I., Gabetta, M., ... & Bellazzi, R. (2018). Big data as a driver for clinical decision support systems: A learning health systems perspective. *Frontiers in Digital Humanities*, 5, 8. <https://doi.org/10.3389/fdigh.2018.00008>

- Dargan, S., Bansal, S., Kumar, M., Mittal, A., & Kumar, K. (2023). Augmented reality: A comprehensive review. *Archives of Computational Methods in Engineering*, 30(2), 1057–1080. <https://doi.org/10.1007/s11831-022-09831-7>
- Dash, S., Shakyawar, S. K., Sharma, M., & Kaushik, S. (2019). Big data in healthcare: Management, analysis and future prospects. *Journal of Big Data*, 6(1), 1–25. <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0217-0>
- Dhar, P., Rocks, T., Samarasinghe, R. M., Stephenson, G., & Smith, C. (2021). Augmented reality in medical education: Students' experiences and learning outcomes. *Medical Education Online*, 26(1), 1953953. <https://doi.org/10.1080/10872981.2021.1953953>
- Esmailzadeh, P. (2024). Challenges and strategies for wide-scale artificial intelligence (AI) deployment in healthcare practices: A perspective for healthcare organizations. *Artificial Intelligence in Medicine*, 151, 102861. <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2024.102861>
- Faiyazuddin, M., Rahman, S. J. Q., Anand, G., Siddiqui, R., Mehta, R., Khatib, M., Gaidhane, S., Zahiruddin, Q., Hussain, A., & Sah, R. (2025). The impact of artificial intelligence on healthcare: A comprehensive review of advancements in diagnostics, treatment, and operational efficiency. *Health Science Reports*, 8(1), 1–18. <https://doi.org/10.1002/hsr2.70312>
- Gawankar, S., Nair, S., Pawar, V., Vhatkar, A., & Chavan, P. (2024, August). Patient privacy and data security in the era of AI-driven healthcare. In *2024 8th International Conference on Computing, Communication, Control and Automation (ICCUBEA)* (pp. 1–6). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICCUBEA61740.2024.10775004>
- Gazquez-Garcia, J., Sánchez-Bocanegra, C. L., & Sevillano, J. L. (2025). AI in the health sector: Systematic review of key skills for future health professionals. *JMIR Medical Education*, 11(1), e58161. <https://doi.org/10.2196/58161>
- Guo, Y., Kuo, M. H., & Sahama, T. (2012, December). Cloud computing for healthcare research information sharing. In *2012 4th IEEE International Conference on Cloud Computing Technology and Science Proceedings* (pp. 889–894). IEEE. <https://doi.org/10.1109/CloudCom.2012.6427561>
- Hassan, M., Awan, F. M., Naz, A., deAndrés-Galiana, E. J., Alvarez, O., Cernea, A., & Kloczkowski, A. (2022). Innovations in genomics and big data analytics for personalized medicine and health care: A review. *International Journal of Molecular Sciences*, 23(9), 4645. <https://doi.org/10.3390/ijms23094645>
- Hodgkinson, G., & Ford, J. K. (2006). *International review of industrial and organizational psychology* (Vol. 21). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/0470013311>
- Kagadis, G. C., Kloukinas, C., Moore, K., Philbin, J., Papadimitroulas, P., Alexakos, C., ... & Hendee, W. R. (2013). Cloud computing in medical imaging. *Medical Physics*, 40(7), 070901. <https://doi.org/10.1118/1.4811272>
- Kelly, J. T., Campbell, K. L., Gong, E., & Scuffham, P. (2020). The Internet of Things: Impact and implications for health care delivery. *Journal of Medical Internet Research*, 22(11), e20135. <https://doi.org/10.2196/20135>
- Koshti, H., Gosavi, P., Pagar, R., Khairnar, P., & Talekar, S. (2025). AI-powered interview preparation system: Integrating resume analysis, HR simulation, and technical skill assessment.

Journal of Engineering Research and Reports, 27(5), 21–33.
<https://doi.org/10.9734/jerr/2025/v27i51489>

Labrague, L. J., & Al Sabei, S. (2024). Integration of AI-powered chatbots in nursing education: A scoping review of their utilization, outcomes, and challenges. *Teaching and Learning in Nursing*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2024.11.010>

Lo, W., Yang, C. M., Zhang, Q., & Li, M. (2024). Increased productivity and reduced waste with robotic process automation and generative AI-powered IoE services. *Journal of Web Engineering*, 23(1), 53–87. <https://doi.org/10.13052/jwe1540-9589.2313>

Manoharan, G., Sharma, P., Chaudhary, V., Chatterjee Biswas, P., Sharma, M. K., & Lourens, M. (2024). The future of work: Examining the impact of AI/ML on job roles, organizational structures, and talent management practices. In *2024 International Conference on Trends in Quantum Computing and Emerging Business Technologies* (pp. 1–6). IEEE. <https://doi.org/10.1109/TQCEBT59414.2024.10545125>

Matlani, P., & Londhe, N. D. (2013, January). A cloud computing based telemedicine service. In *2013 IEEE Point-of-Care Healthcare Technologies (PHT)* (pp. 326–330). IEEE. <https://doi.org/10.1109/PHT.2013.6461351>

Miloslavskaya, N., & Tolstoy, A. (2016, August). State-level views on professional competencies in the field of IoT and cloud information security. In *2016 IEEE 4th International Conference on Future Internet of Things and Cloud Workshops (FiCloudW)* (pp. 83–90). IEEE. <https://doi.org/10.1109/W-FiCloud.2016.31>

Najjar, R. (2023). Redefining radiology: A review of artificial intelligence integration in medical imaging. *Diagnostics*, 13(17), 2760. <https://doi.org/10.3390/diagnostics13172760>

Nawaz, N., Arunachalam, H., Pathi, B. K., & Gajenderan, V. (2024). The adoption of artificial intelligence in human resources management practices. *International Journal of Information Management Data Insights*, 4(1), 100208. <https://doi.org/10.1016/j.ijime.2023.100208>

Newman, D. T., Fast, N. J., & Harmon, D. J. (2020). When eliminating bias isn't fair: Algorithmic reductionism and procedural justice in human resource decisions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 160, 149–167. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.03.008>

Nocker, M., & Sena, V. (2019). Big data and human resources management: The rise of talent analytics. *Social Sciences*, 8(10), 273. <https://doi.org/10.3390/socsci8100273>

Pandey, K. K. (2018, November). Challenges of big data to big data mining with their processing framework. In *2018 8th International Conference on Communication Systems and Network Technologies (CSNT)* (pp. 89–94). IEEE. <https://doi.org/10.1109/CSNT.2018.8820282>

Pandy, G., Pugazhenth, V. J., Murugan, A., & Jeyarajan, B. (2025). AI-powered robotics and automation: Innovations, challenges, and pathways to the future. *European Journal of Computer Science and Information Technology*, 13(1), 33–44.

Peddisetti, V., Kandregula, P. K., John, J. A., Poomdla, S., George, K., & Panangadan, A. (2024, February). Smart medication management: Enhancing medication adherence with an IoT-based pill dispenser and smart cup. In *2024 IEEE First International Conference on Artificial Intelligence for Medicine, Health and Care (AIMHC)* (pp. 137–144). IEEE. <https://doi.org/10.1109/AIMHC59811.2024.00032>

- Pesapane, F., & Summers, P. (2024). Ethics and regulations for AI in radiology. In *Artificial intelligence for medicine* (pp. 179–192). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-443-13671-9.00001-6>
- Rathore, M. M., Ahmad, A., Paul, A., Wan, J., & Zhang, D. (2016). Real-time medical emergency response system: Exploiting IoT and big data for public health. *Journal of Medical Systems*, 40, 1–10. <https://doi.org/10.1007/s10916-016-0647-6>
- Reddy, S. (2024). Generative AI in healthcare: An implementation science informed translational path on application, integration and governance. *Implementation Science*, 19(1), 27. <https://doi.org/10.1186/s13012-024-01357-9>
- Rosemann, A., & Zhang, X. (2022). Exploring the social, ethical, legal, and responsibility dimensions of artificial intelligence for health: A new column in *Intelligent Medicine*, 2(2), 103–109. <https://doi.org/10.1016/j.imed.2021.12.002>
- Saboury, B., Morris, M., & Siegel, E. (2021). Future directions in artificial intelligence. *Radiologic Clinics*, 59(6), 1085–1095. <https://doi.org/10.1016/j.rcl.2021.07.008>
- Schroeder, R., & Axelsson, A. S. (Eds.). (2006). *Avatars at work and play: Collaboration and interaction in shared virtual environments* (Vol. 34). Springer Science & Business Media.
- Seth, D., Najana, M., & Ranjan, P. (2024). Compliance and regulatory challenges in cloud computing: A sector-wise analysis. *International Journal of Global Innovations and Solutions*. <https://doi.org/10.21428/e90189c8.68b5dea5>
- Shafie, M. R., Khosravi, H., Farhadpour, S., Das, S., & Ahmed, I. (2024). A cluster-based human resources analytics for predicting employee turnover using optimized artificial neural networks and data augmentation. *Decision Analytics Journal*, 11, 100461. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2024.100461>
- Shakor, M. Y., & Khaleel, M. I. (2024). Recent advances in big medical image data analysis through deep learning and cloud computing. *Electronics*, 13(24), 4860. <https://doi.org/10.3390/electronics13244860>
- Sheeba, P. S. (2021). An overview of IoT in health sectors. In *Emerging technologies for healthcare: Internet of Things and deep learning models* (pp. 1–24). <https://doi.org/10.1002/9781119792345.ch1>
- Shukla, P. K., Stalin, S., Joshi, S., Shukla, P. K., & Pareek, P. K. (2023). Optimization assisted bidirectional gated recurrent unit for healthcare monitoring system in big-data. *Applied Soft Computing*, 138, 110178. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110178>
- Sun, Y., & Jung, H. (2024). Machine learning (ML) modeling, IoT, and optimizing organizational operations through integrated strategies: The role of technology and human resource management. *Sustainability*, 16(16), 6751. <https://doi.org/10.3390/su16166751>
- Tang, R., Ma, L. F., Rong, Z. X., Li, M. D., Zeng, J. P., Wang, X. D., ... & Dong, J. H. (2018). Augmented reality technology for preoperative planning and intraoperative navigation during hepatobiliary surgery: A review of current methods. *Hepatobiliary & Pancreatic Diseases International*, 17(2), 101–112. <https://doi.org/10.1016/j.hbpd.2018.02.002>

- Tinguely, P. N., Lee, J., & He, V. F. (2023). Designing human resource management systems in the age of AI. *Journal of Organization Design*, 12(4), 263–269. <https://doi.org/10.1007/s41469-023-00153-x>
- Uslade, A., Blanc, N., Kohlmuller, M., Torres, A., Siret, S., Tachet, C., ... & Rochette, E. (2022). Infrared augmented reality device versus standard procedure for peripheral venous catheterisation in children less than 3 years old: A quasi-experimental cluster randomised controlled trial. *Journal of Clinical Nursing*, 31(11–12), 1628–1635. <https://doi.org/10.1111/jocn.16017>
- Uslu, B. Ç., Okay, E., & Dursun, E. (2020). Analysis of factors affecting IoT-based smart hospital design. *Journal of Cloud Computing*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s13677-020-00215-5>
- Varma, A., Pereira, V., & Patel, P. (2024). Artificial intelligence and performance management. *Organizational Dynamics*, 53(1), 101037. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2024.101037>
- Vayena, E., Salathé, M., Madoff, L. C., & Brownstein, J. S. (2015). Ethical challenges of big data in public health. *PLoS Computational Biology*, 11(2), e1003904. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1003904>
- Wang, J., Lu, T., Li, L., & Huang, D. (2024). Enhancing personalized search with AI: A hybrid approach integrating deep learning and cloud computing. *Journal of Advanced Computing Systems*, 4(10), 1–13. <https://doi.org/10.69987/>.
- Wang, S., Parsons, M., Stone-McLean, J., Rogers, P., Boyd, S., Hoover, K., ... & Smith, A. (2017). Augmented reality as a telemedicine platform for remote procedural training. *Sensors*, 17(10), 2294. <https://doi.org/10.3390/s17102294>
- Zakerabasali, S., & Ayyoubzadeh, S. M. (2022). Internet of Things and healthcare system: A systematic review of ethical issues. *Health Science Reports*, 5(6), e863. <https://doi.org/10.1002/hsr2.863>
- Zheng, H., Feng, Y., Gao, Y., & Tan, J. (2018). A robust predicted performance analysis approach for data-driven product development in the Industrial Internet of Things. *Sensors*, 18(9), 2871. <https://doi.org/10.3390/s18092871>
- Zhou, M., Zhang, R., Zeng, D., & Qian, W. (2010, October). Services in the cloud computing era: A survey. In *2010 4th International Universal Communication Symposium* (pp. 40–46). IEEE. <https://doi.org/10.1109/IUCS.2010.5666772>

Osmanlı-İran Savaşlarının Finansmanında Bir Masraf Kalemi: Diyarbekir Voyvodalığı (1723-1746)

A Source of Expenditure in The Financing of The Ottoman-Iranian Wars: The Voivodeship of Diyarbekir (1723–1746)

Prof. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU

*Prof. Dr. Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
ugurtarih@hotmail.com*

ÖZ

Şah İsmail, 1501 yılında 12 imam kültüne ve Ehl-i beyt sevgisini merkeze alan Kızılbaş Şii inancına dayalı merkezi Tebriz olan İran'da Safevi Devleti'ni kurdu. Kızılbaş Şii mezhebini Anadolu'da Alevi Türkmenler arasında yayamaya çalışmasıyla Osmanlı Safevi ilişkileri gerginleşti ve 250 yıllık bir savaş dönemine girildi. 1514 yılında Çaldıran'da yapılan savaş Yavuz Sultan Selim kazandı ve Safevi tehlikesi Anadolu'dan bertaraf edilmişti. Ancak bu gerginlik Kanuni Sultan Süleyman döneminde devam etmiş Doğu Anadolu, Irak ve Kafkasya'da önemli toprak kazanımları sağlanmıştı. II. Selim döneminde 1578 yılında başlayan savaş 12 yıl sürmüş ve yapılan Ferhat Paşa Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Fakat Safevi tahtına geçen Şah I. Abbas İran ordusunda sağladığı güçlü reformlarla birlikte kaybedilen toprakları geri aldığı gibi Osmanlılara ait Bağdad'ı ele geçirmesiyle de önemli bir üstünlük sağladı. Osmanlı Sultanı IV. Murad, Safevi Devleti'nin eline geçen Revan ve Bağdad'ı yeniden Osmanlı toprağına kattı. İranlılarla 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Osmanlı-İran arasında yapılan bu antlaşmayla uzun bir sükûnet devri hâkim oldu. Ancak 1722 yılında İran'da ciddi iç karışıklıklar ortaya çıktı. Afganların doğudan, Rusların ise Kafkasya'dan saldırıya geçmesi Osmanlı Devleti'ni telaşlandırdı. Ardından İran'a harp ilan edilmesi kararı alındı. Osmanlı orduları İran'ın batısında ve Kafkasya'da önemli ilerlemeler sağladı. Ancak İran'da ordu kumandanlığına getirilen Tahmasb Kulu Han Nadir'in başarıları neticesinde kaybedilen topraklar geri alındı. Savaş 1746 yılına kadar sürdü.

Osmanlı-İran arasında 1723- 1746 yılları arasında devam eden savaşların en önemli yönlerinden biri de savaşın finansmanı olmuştur. Savaşın sürdürülmesinde askeri ve lojistik unsurların etkili ve verimli kullanmanın yanı sıra bu unsurları idame ettirmek, kaynakları etki ve verimli kullanmak oldukça önemlidir. 17. Yüzyılda uzun süren savaşlar ve istikrarsızlık dönemlerinde Osmanlı merkezi hükümeti kaza ve sancakları Has haline getirerek sancakbeyi yetkisine haiz voyvodalar tayin etmiştir. Taşrada Merkeze bağlı hazine gelirlerini tek bir çatı altında toplamaya memur edilmiş voyvodalar kontrollerinde büyük bir mali güç oluşturmıştır.

Diyarbakir voyvodalığı sahip olduğu bu gelirle Osmanlı serhaddinde bulunan kalelerin mevâcib, iâşe nakliye, menzil gibi önemli giderlerini karşılayan bir kalem olmuştur. Osmanlı arşin kaynaklarından istifade edilerek bu durum ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Voyvoda, Diyarbakir, Mevacib, Safevi, Finansman

ABSTRACT

Shah Ismail founded the Safavid State in Iran in 1501 and attempted to spread his Qizilbash Shia sect in Anatolia. The Safavid State's efforts to spread its sect among the Anatolian Turkmen strained Ottoman-Iranian relations. Following Sultan Selim I's victory over Shah Ismail at Chaldiran in 1514, a significant portion of Eastern and Southeastern Anatolia, including Diyarbakır in 1515, came under Ottoman rule. Ottoman-Iranian wars continued throughout the 16th and 17th centuries. In 1722, taking advantage of internal turmoil in Iran, the Ottoman Empire declared war on Iran, and the war continued intermittently until 1746. In the early years of the war, the Ottomans achieved significant successes. However, with the appointment of Nadir Shah as commander of the Safavid army, who subsequently declared himself ruler, the course of the war changed, and the Safavids achieved significant victories.

One of the most important aspects of the wars between the Ottoman Empire and Persia, which lasted from 1723 to 1746, was the financing of the war. In order to sustain the war, the effective and efficient use of military and logistical elements, as well as maintaining these elements and using resources effectively and efficiently, was crucial. During the long periods of war and instability in the 17th century, the Ottoman central government transformed districts and provinces into Has (private estates) and appointed voyvodas (governors) with the authority of a sancakbey (governor). These voyvodas, tasked with consolidating the treasury revenues of the provinces under a single authority, created significant financial power under their control. The Diyarbakir voyvoda, with its revenue, became a source of funding for the important expenses of the fortresses on the Ottoman frontier, such as salaries, provisions, transportation, and postal services. This situation has been demonstrated using Ottoman ardin (tax on the Ottoman scale) data.

Keywords: Voivode, Diyarbakir, Salaries, Safavid, Financing

GİRİŞ

Diyarbakir, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Dicle Nehri'nin yukarı kısmında, nehrin sağ kıyısında kurulmuş olup kuzeyde Doğu Toros dağları, batıda Karacadağ, güneyde ise Mardin tepeleri ile çevrelenmiş çukur bir bölgenin merkezi konumundadır (Darkot, 1978). Jeopolitik konumu, elverişli iklimi, verimli tarım ovalarıyla tarih süreçte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış dönemin büyük güçlerinin hâkim olmaya çalıştığı bir bölge olmuştur. Anadolu'dan Suriye ve ardından Irak'a giden ticaret yoluyla Akdeniz'i Basra körfezine bağlarken, Harput ve Sivas üzerinden diğer bir yol ise Diyarbakir'i Karadeniz'e bağlamaktadır. Dolayısıyla Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir kavşak noktasında yer almıştır. Ayrıca Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden İran'a ve Azerbaycan'a ulaşmakla da adeta ehemmiyetli yolların merkezinde bulunmaktadır (Honigmann, 1970; Darkot, 1978).

Kadim dönemlerde şehrin adı Âmid olup ismini nereden aldığı ve hangi tarihte kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. M.Ö 1250 yıllarında bölgeyi ele geçiren Asur hükümdarlarının kılıç

kabzalarındaki çivi yazılarında şehre Âmid isminin verildiği anlaşılmaktadır (Balin, 1966). Halife Hz. Ömer döneminde İslam orduları bölgeyi fethettikten sonra Rebîa Araplarının iki büyük kabilesinden biri olan Bekir b. Vâil kabilesi, Dicle Nehri'ne yerleşmeleriyle birlikte bölge 8. yüzyıldan itibaren kaynaklarda Diyâr Bekr ismiyle zikredilmiştir (Göyünç, 1994). Türklerin hâkimiyetine girmesinden sonra Âmid ismi kullanılmaya devam etmiş bazı Türk kaynaklarında Kara Hâmit veya Kara Âmid şeklinde isimlendirilmiştir. Şehre kara sıfatının eklenmesinin sebebi ise şehri çevreleyen surlarının siyah bazalt taştan yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bölge Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Diyarbakır adı Eyaletin tümünü ifade ederken bu eyaletin merkezini ise günümüz Diyarbakır merkezine karşılık gelen Amid oluşturmaktadır (Çelik, 2014).

Selçuklu Sultanı Alparslan 1070 yılı Temmuz ayında harekete geçerek Malazgirt ve Erciş kalelerini zapt ettikten sonra Meyyâfarikin ve Âmid yöresine geldi. Buradaki mahalli beyler Sultan'a itaatlerini arz ettiler (Kafesoğlu, 1989). Sultan Melikşah 1084 yılında büyük bir Selçuklu ordusunu Diyarbakır'e göndererek bölgeyi idaresi altına aldı (Merçil, 2006). 1183 yılında Selahaddin Eyyubi Amid şehrini kuşatarak bölgenin idaresini Nureddin Muhammed'e verdi (Şeşen, 2009).

1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu Moğolların hâkimiyetine girmiş ve ardından Moğol İlhanlı hükümdarı Hülagu Han 1259 yılında Diyarbakır ve çevresini zapt etmiştir. Gazan Han 1303 yılında Diyarbakır'ı Mardin Artuklu Sultanı el-Melikü'l-Mansûr II. Necmeddin Gazi'ye bırakmıştır (Göyünç, 1994). Timur'un 1402 yılında Yıldırım Beyazıd ile yapılan Ankara Savaşı'nda Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey Timur'un ordusuna katılmış ve bu bağlılığından dolayı Timur tarafından kendisine Diyarbakır tevcih edilmiştir (Erem ve Uyar, 2002). Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasının ardından Diyarbakır ve çevresi Safevilerin eline geçti (Sümer, 1999).

1501 yılında Kızılbaş Şia inancına mensup Şah İsmail, Tebriz merkezli İran'da kurmuş olduğu devletin sınırlarını kısa sürede genişletti. Anadolu'ya gönderdiği müritleri vasıtasıyla Kızılbaş Şia inancının yayılmasını amaçladı. Böylece Osmanlı- Safevi devletleri arasında Kafkasya, İran, Irak ve Doğu Anadolu'da 250 yıl sürecek kanlı savaşların ve mezhep propagandalarının yapıldığı bir döneme girildi (Emecen, 2010; Gündüz, 2010; Sümer, 1999; Uzunçarşılı, 2011)

Yavuz Sultan Selim gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra Yenişehir, Seyitgazi, Konya üzerinden Sivas'a ve ardından Erzincan'a geldi. Muhtemel bir Alevi ayaklanmasına karşı Sivas-Kayseri arasına 40 bin asker yerleştirdi. 23 Ağustos 1514 tarihinde Eleşkirt üzerinden İran Azerbaycan'ın Çaldıran Ovası'na geldi (Varlık, 1993). 24 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran Ovası'nda yapılan savaşta Osmanlı ordusunun ateşli silah ve top üstünlüğü sayesinde Şah'ın ordusu kısa sürede dağıldı (Celâl-zâde Mustafa, 1990; Uzunçarşılı, 2011). Ekim 1515 tarihinde Diyarbakır ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girdi ve bölgede bulunan Türk ve Kürt aşiretleri Sultan'a itaatlerini arz ettiler. Mezopotamya ile İran, Anadolu ve Halep ticaret yollarının kesiştiği bir yerde bulunan Diyarbakır'ın fethi Osmanlı hazinesine önemli bir katkı sundu. Diyarbakır Eyaleti'nin geliri 1528 yılında 25 milyon akçe ile Osmanlı Devleti'nin tüm Balkanlarda elde ettiği gelirin sekizde birine karşılık geliyordu (İnalçık, 2009).

Kanuni Sultan Süleyman İran üzerine Irakeyn seferini düzenledikten sonra 20 Ekim 1535 tarihinde Diyarbakır'e gelmiştir. Diyarbakır'de 20 gün kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür. 1554 tarihinde İran'a düzenlediği ikinci seferinde de Diyarbakır'e uğramış ve 8 gün kalmıştır (Yinanç, 1978).

Bağdad Valisi Bakir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmed Paşa, Şah Abbas'ın vaatlerine kanarak iş birliği yaptı ve 3 ay süren bir muhasaranın ardından Bağdad Safevi Devleti'nin eline geçti (Uzunçarşılı,

2011). Osmanlı ordularının Bağdad Kalesi'ni almak için yaptığı teşebbüslerin başarısız kalması üzerine Sultan IV. Murad bizzat sefere çıktı. 6 Mart 1637 tarihinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçti. Üsküdar'da 15 gün konakladıktan sonra Anadolu'ya hareket etti (Küpeli, 2014). Sultan IV. Murad Konya'dan Haleb'e ve oradan da Birecik Kalesi'ne geldi. Sultan Birecik'te kendisi için hazırlanan kayığa binerek Dicle Nehri'nden Diyarbakır'a geldi. Diyarbakır'da bir süre konakladıktan sonra Musul üzerinden Bağdad'a doğru hareket etti (Evliya Çelebi, 2013; Naima, 2007; Peçevi, 1992). Sultan IV. Murad'ın Bağdad seferi başarılı oldu ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra 17 Ocak 1639 tarihinde İstanbul'a dönmek için yine Musul üzerinden Diyarbakır'a geldi. Bağdad'ta bulunan İmam-Azam Ebu Hanife'nin türbesi için saf gümüşten bir kapı, bazı avizeler ve değerli kandilleri Diyarbakır'ın meşhur kuyumcularına yaptırdı. Sultan IV. Murad Diyarbakır'da 71 gün kaldıktan sonra Sivas üzerinden İstanbul'a doğru hareket etti (Naima, 2007).

Diyarbakir Eyaleti'nin ilk idari taksimatı 1515 yılında yapılmış Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümü Diyarbakir Eyaleti özelinde teşkilatlandırılmış sonradan Erzurum, Van ve Rakka Eyaletlerinin kurulmasıyla Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı kimi sancaklar bu eyaletlere bağlanmıştır. 1515 yılı Diyarbakir Eyaleti taksimatına bakıldığında eyaletin merkezi olan Kara Hamid (Âmid) ile birlikte 36 sancağın bulunduğu görülmektedir.³ 1578-1581 yılları arasında Diyarbakir Eyaletine bağlı sancak sayısı 46'ya yükselmiştir (Ünal, 1986). 1717-1730 yılları arasında Diyarbakir Eyaleti'nde 30 sancak, 1735- 1740 yılları arasında 14 sancak bulunmaktaydı.

4

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel analiz yaklaşımı temelinde, analitik ve tasvirsal bir yöntem benimsenmiştir. Araştırmanın veri kaynağını, Osmanlı merkezi bürokrasisinin karar ve uygulamalarını yansıtan III. Ahmed döneminde ait Mühimme defterlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi içinde yer alan 1943 ve 3598 numaralı defterler, Bab-ı Defteri Büyük Kale Kalemi Defteri içinde yer alan 32459 numaralı defter, Muallim Cevdet Tasnifi, Cevdet Maliye Tasnifinde yer alan kimi belgelerden faydalanılmıştır. Arşiv kayıtlar belge tenkidi yöntemine tabi tutularak içerik analizi gerçekleştirilmiş; belgelerde yer alan hüküm, emir ve kayıtlar tarih metodolojisinin bağlam, terminoloji ve uygulama düzeyinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, ilgili literatürde yer alan ikincil kaynaklarla arşiv verileri mukayese edilerek mevcut bilgilerin teyidi sağlanmış hem de yeni bulguların literatüre katkı sunacak şekilde düzenlenmesi sağlanmıştır.

Osmanlı- Safevi Savaşlarının Seyri ve Diyarbakir Voyvodalığı

Safevi Devletinin başında bulunan Şah Hüseyin döneminde devletin düzeninde ve otoritesinde sıkıntılar baş gösterdi. Şah Hüseyin'in gevşekliği yüzünden 1722 yılında İran'da özellikle de sınır boylarında muhtelif aşiretler isyan etmişlerdi (Uzunçarşılı, 20011). Afganlı Mir Üveysoğlu Mahmud Han da Şah Hüseyin'e isyan ederek 1720 yılında Kirman, Yezd ve Meşhed'i aldı ve 1724 yılında İsfahan'a kadar ilerledi ve şehri kuşattı. Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa İran'ın içinde

³Bu sancaklar şunlardır; Kara HÂmid (Âmid), Kemah, Harput, Ruha (Urfa), Erbani, İspir, Bayburt, Kığı, Çemişgezek, Hazzo, Atak, Palu, Süleymaniye, Birecik, Eğil, Çermik, Hısn-ı Keyfa, Cere, Çapakçur, Fusul, Hilvan, Bitlis, Sason, Cezire, Hizan, Siverek, Berdinç, Heytan, Zeriki, Musul, Çüngüş, Poşadı, Hacuk, Sincar, Ulus Aşireti, Genç. (Göyünç, 1969; Yılmazçelik, 1996).

⁴ 1717- 1730 yılları arasında Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı sancaklar ve idari statüleri şu şekildedir: Âmid (Paşa Sancağı), Hazzo (Hükümet), Eğil (Hükümet), Tercil (Hükümet), Palu (Hükümet), Genç (Hükümet), Çermik , Hançuk Sancağı, Pertek (Ocaklık), Hısn-ı keyfa Sancağı, Manazgird (Ocaklık) Sancağı, Çemişgezek Sancağı, Harput Sancağı, Siverek Sancağı, Kulb Sancağı (Ocaklık), Sağman Sancağı, Ağca kal'a (Uşnu) Sancağı, Dasini Sancağı, Sincar Sancağı , Cezire (Hükümet), Atak (Ocaklık), Ergani (Ocaklık), Mihrani (Ocaklık), Çapakçur, Siird, Göregil, Meyyâfarikin , Bestan , Nusaybin , Habur (Kılıç, 2021, s.204).

bulunduğu karışıklığı İstanbul'a bildirmişti. Özellikle Tebriz'de bulunan Fransız ve İranlı tüccarlar da Erzurum ve İzmir'de bulunan ortaklarına İsfahan'ın muhasara altında olduğunu bildiren mektupları İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da divanda yapılan müzakereler neticesinde İsfahan şehri düştüğünde İran'ın diğer şehirlerinin istilaya uğrayabileceği vurgulanıyordu. Bunun üzerine Mayıs/Haziran 1722 (H. 1134) tarihinde İran sınırında bulunan valilere gönderilen emirde İran'a karşı harekete geçilmesi hususunda izin verildi (Çelebizade, 2013; Uzunçarşılı, 2011). Yıllardır Safevilerin baskıcı Şii politikalarından bezen Kafkasya'da bulunan Sünni Dağıstan ve Şirvan halkı da isyan etmişti. Dolayısıyla İran hem doğuda hem de kuzeyde büyük karışıklıklar içine girmiş ve 200 yıllık Safevi iktidarı temellerinden sarsılmıştı (Aktepe, 1970).

Rus Çarı Petro İran'ın içinde bulunduğu iç karışıklıktan istifade etmeyi düşünmüş Şirvan ve Bakü'yü istila etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Kafkasya'da Kabartay ve Lezgiler üzerinde hâkimiyet kurmayı istiyordu. Nihayetinde Ruslar Hazar kıyılarını ve 7 Ağustos 1723 tarihinde de Bakü'yü işgal ettiler (Çelebizade, 2013, Unak, 1942, Zinkeisen, 2011)

Erzurum Valisi İbrahim Paşa İran'a düzenlenecek harekât için Erzurum'a geldi ve burada gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 17 Aralık 1722 tarihinde Kars'a doğru harekete geçti. Osmanlı orduları 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 19 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'e vardı. Burada 100 gün kalan Osmanlı orduları Gence'ye doğru hareket etti ve 28 Eylül 1723 tarihinde Gence'ye ulaştı (MAD.d. 1943, s. 4) İstanbul'dan Diyarbakır Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya 18-28 Mart 1723 tarihinde (H. evasıt- Cemaziye'l-evvel 1135) gönderilen emirde Tiflis'in fethine memur edilen ve Kars'ta bulunan Vezir İbrahim Paşa'nın Kars'tan ayrılmadan önce kapusu halkıyla birlikte bir an önce ulaşması emredilmekteydi (MHM.d 131, s.67 /158). Diyarbakır Sancağı Alaybeyine de 7-17 Nisan 1723 tarihinde (H. evâil-i Receb 1135) gönderilen hükümde; kendisinin de gerekli hazırlıklarını tamamlayarak Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa'ya katılması ve hangi gün harekete geçerse kendisinin de O'na refakat etmesi emredilmekteydi. Emre karşı çıkması durumunda sadece alaybeyliğinin elinden alınmakla yetinilmeyeceği ayrıca cezalandırılacağı da kendisine bildiriliyordu (MHM.d 131, s. 122/334).

Osmanlı orduları savaşın ilk yıllarında büyük başarılar elde etti. Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa'ya İstanbul'dan 1-10 Ekim 1723 tarihinde gönderilen emirde Rafızilik düşüncesinde inat ve ısrar gösteren Safevi komutanlarının öldürülmesi ayrıca Kirmanşah, Tebriz ve Revan'a üç taraftan saldırılması Azerbaycan ve Osmanlı topraklarına yakın olan ve henüz Mahmud Han'ın eline geçmemiş yerlerin zaptı istenmişti (MHM.d 131, s. 265/711). Nihayetinde Revan'ın Kalesi'nin iç kale surlarının alınmasıyla kuşatma başarıya ulaştı. 3 Ekim 1724 tarihinde (H. 14 Muharrem 1137) Revan Kalesi'nin fethi tamamlandı. Merkezi hükümet tarafından Azerbaycan'da henüz alınamayan Gence ve diğer mahallerin alınması hedeflendi (MHM.d 132, s. 121/426). Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa'nın Revan Kalesi'nin alınmasında gösterdiği başarıdan dolayı da 29 Ekim-17 Kasım 1724 tarihinde Diyarbakır'e ek olarak Revan Eyaleti tevcih edilmiş ve 15.000 kuruş bahşiş verilmiştir. 29 Ekim- 17 Kasım 1724 tarihinde maiyetindeki ordusuyla birlikte Revan Kalesi'nde kışlaması emredilmiştir (MHM.d 132, s. 134/476).

Hemedan 58 gün süren bir kuşatmanın ardından 31 Ağustos 1724 tarihinde zapt edildi (Uzunçarşılı, 2011). Hemedan'ın alınmasından sonra 1725 yılı Nevruz ayında Luristan'ın alınması hedeflendi ve bu maksatla Cizre hâkimine 6-16 Ocak 1725 tarihinde emir gönderildi. Gönderilen emirde maiyetinde bulunan kapusu halkı ve aşiret güçlerinden oluşan 100 nefer ile Hemedan Kalesi'nde bulunan Bağdad Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'ya katılması emredildi (MHM.d 132, s. 191/718).

3 Ekim 1727 tarihinde Safevi Devleti ile dokuz maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Bu maddelerin en önemli yanı; Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan Eyaletlerinin Osmanlı topraklarına katılmış olmasıdır. Osmanlı Sultanı İran'ın tamamında müminlerin başı ve halifesi olarak görülecekti (Zinkeisen, 2011). Şah II. Tahmab'ın ordu kumandanlığına getirdiği Nadir Kulu Han bu antlaşmayı tanımadı. Nihavend Kalesi'ni 1 Temmuz 1730 tarihinde, Hemedan'ı 7 Temmuz ve 12 Ağustos da Tebriz'i ele geçirdi. 1730 tarihinde İstanbul'da çıkan Patrona Halil isyanıyla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, İran sınırındaki hudut komutanları arasındaki anlaşmazlıklar Nadir'in işini kolaylaştırmış ve topraklarını genişletme imkânı elde etmişti (Minorsky, 2001).

Patrona Halil İsyanı sona ermesi ve I. Mahmud'un tahta çıkarak devlete çeki düzen vermesi üzerine Safevi savaşlarının şekli bir anda değişmişti. Osmanlı orduları Irak ve Azerbaycan'da tekrar harekete geçti. Hemedan, Kirmanşah, Urmiye ve Tebriz'i ele geçirmesiyle iki taraf arasında 10 Ocak 1732 tarihinde antlaşma yapıldı (Özcan, 2006; Şem'dâni-zâde, 1976). Buna göre; Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan, Erdelan İran'da kalacak; Osmanlılar ise Gence, Tiflis, Revan, Şirvan ve Dağıstan'a sahip olacaktı. Ancak bu antlaşma her iki tarafı da memnun etmemiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştı (Minorsky, 2001). Safevi Devleti'nin başına üç aylık şehzade III. Abbas tahta geçti ve Nadir kendisini 31 Ağustos 1732 tarihinde Şah vekili olarak atadı (Kütükoğlu, 1979). İran ordusu Osmanlılara karşı üç koldan saldırıya geçti. Birinci ordusu Azerbaycan'a özellikle de Gence 'ye, ikinci ordusu Kerkük'e, kendisinin de bulunduğu üçüncü ordusu da Erbil'e gelerek Kerkük'teki diğer ordusuyla birleşip Bağdad Kalesi'ni kuşattı (Minorsky, 2001).

Bağdad'ın kurtarılması için harekete geçen Topal Osman Paşa 1733 yılı Ramazan ayının 13. gününde (27 Şubat 1733) Erzurum'a gelmişti. Burada bir gün kaldıktan sonra Diyarbekir'e doğru hareket etti (C.AS. 31126, s. 1). Gerekli hazırlıklarını tamamladıktan Mardin üzerinden Musul'a gelen Topal Osman Paşa 19 Temmuz 1733 tarihinde Semerra civarında Ducum denilen yerde İran ordusunu yendi. Haber İstanbul'a gelince Sarayburnu'nda, tophane ve tersanede top şenlikleri yapıldı (Özcan, 2006, Subhi Mehmet Efendi, 2007; Şem'dâni-zâde, 1976). 13 yıl süren Osmanlı-İran savaşlarında Nadir'in sulh teklifinde bulunması üzerine barış görüşmeleri başladı. Osmanlı Devletinin barış görüşmelerine yanaşmasında İran'a karşı elde edilen başarısızlıklar, Rusların Osmanlı topraklarına yaptığı ansızın saldırılar etkili oldu. Mogan'da 10 Şubat 1736 tarihinde başlama görüşmelerde her iki taraf da Sultan IV. Murad döneminde kabul edilen sınırlara çekilmeyi kabul etti (Subhi Mehmet Efendi, 2007; Uzunçarşılı, 2011). Nadir 27 Ocak 1736 tarihinde Mugan'a geldi ve 8 Mart 1736 tarihinde tahta çıktı. İran da Safevi dönemi sona ererken Avşarların hâkimiyeti başladı (Minorsky, 2001). Nadir Şah'ın Bağdad ve Kars kaleleri kuşatmalarının da başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 4 Eylül 1746 tarihinde İran ile Osmanlı Devleti arasında barış yapıldı. Her iki devlet arasındaki sınırlar IV. Murad döneminde imzalanan Kasr-i Şirin Antlaşması esas alınarak yeniden kabul edildi (Uzunçarşılı, 2011).

Voyvodahgın Teşkili

Kelimenin menşei Slavca olup asker anlamındaki voy/ voyska ile sürmek manasındaki voda/ vodity kelimelerinin birleşiminde oluşmuştur. "Asker sürücü" manasına gelen kelime zamanla bir ülkenin yöneticisi, başkumandanı olarak tesmiye edilmiştir. Osmanlı resmî belgelerinde Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri için voyvoda tabiri kullanılmıştır (Maxim, 2013). Osmanlı mali terimi içinde de kullanılan bu ibare, vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendisi ya da başkası adına vergi tahsil eden memurları nitelemektedir. Muhassıl ya da mütesellimden farkı ise tımar, zeamet ve hasların yanında merkezi hazineye ait gelirler ile vakıf gelirlerini tahsil edebilmesidir. Voyvodalık uygulamasının kökenleri 15. yüzyıla kadar gitmekte olup 16. yüzyılda yaygınlık

kazanmış ve Osmanlı eyalet maliyesinin vergi gelirleri tahsilinde önemli bir kuruma dönüşmüştür. 16.yüzyılın ikinci yarısında vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek dereceli askeri zümre mensupları kendilerine tahsil edilen gelirlerin toplanması için voyvodaları görevlendi (Özvar, 2013).

17. Yüzyıldan itibaren uzun süren savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar, mali bunalımlar nedeniyle merkez hazinesinde para sıkıntısı çekilince kaza ve sancaklar Has haline getirilerek sancakbeyi yetkisine haiz voyvodalar atanmaya başladı. Voyvodalar genellikle halkın güvenin kazanmış mahalli ileri gelenlerinden atanmaktaydı. Vergilerin toplanılmasının yanında asayişin sağlanması, lüzumu halinde askerin toplanarak sefere gönderilmesi gibi görevleri mevcuttu. Voyvodalar, 18. yüzyılda vali ve mutasarrıfların adına görevlendirilmek, doğrudan imparatorluk merkezinde bulunan hazinelere bağlı yerlere, hazine idareciliğine atanmak suretiyle iki farklı görevde gruplanmışlardı. Bu şekliyle atanan voyvodalar bulundukları yerin idari ve mali tek sorumlusuydu. Bu yönüyle vali ve mütesellimler kendilerine müdahale edemez ve vergi alamazlardı (Yılmazçelik, 1999).

Osmanlı-İran savaşlarında Diyarbekir Voyvodalığı savaşın finansmanında önemli gider kalemini oluşturmuştur. Bilhassa askerlere ödenen mevacic ödemlerinde, zahire masraflarında, menzillerin giderlerinde Diyarbekir voyvodalığından istifade edilmiştir.

Mevâcib Ödemeleri

Mevâcib, sözlükte “yapılması, verilmesi gerekli olan” mâ vecbe kelimesinden gelmektedir. Mevâcibin terimsel anlamı ise asker ve memurlara belirli dönemlerde verilen maaşları ifade etmektedir ve bu bağlamda ulûfe ile aynı anlama gelmektedir (Afyoncu, 2004). Ulûfeli askerlerin mevacicleri üç ayda bir olmak üzere senede dört dönemde ödeniyordu. Hicri ayların üç isminin baş harfleri alınarak 4 dönem belirlenmiştir (Uzunçarşılı, 1988). Diyarbekir voyvadalığı tarafından 8 Ocak 1727 tarihinde süvari neferlerine 2.300 kuruş, 19 Eylül 1727 tarihinde İsfahan Kalesi’nde bulunan yeniçerilere ise 5.000 kuruş ödeme yapılmıştır (C.ML. 474/ 19305). İran hududunda bulunan bazı kalelerin mevacicleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Diyarbekir Voyvodalığına Serhat Kalelerinde Görevli Yeniçerilerin Mevacicleri (C.ML. 474/ 19305.)

Kalenin Adı	Tarih	Askerî Sınıf	Yapılan Masraf
Tiflis	30 Haziran 1728	Dergâh-ı Âli Yeniçerileri	23.808 kuruş 13 para 1akçe
Faş	23 Nisan 1728	Dergâh-ı Âli Yeniçerileri	1.316 kuruş 7 para 2 akçe
Kerkük	28 Ocak 1728	Dergâh-ı Âli Yeniçerileri	4.085,5 kuruş 9 para 1 akçe
Tiflis	20 Haziran 1728	Dergâh-ı Âli Cebecileri	4.035 kuruş 4 para
Faş	3 Mayıs 1728	Dergâh-ı Ali Yeniçerileri	2.664 kuruş 13 para

Tiflis	20 Haziran 1728	Dergâh-ı Topçuları	Âli	4.469 para	kuruş	9
Kutaisi	23 Mayıs 1728	Dergâh-ı Yeniçerileri	Âli	4.634 para	kuruş	12

Yukarıdaki tabloda mevaci b ödemlerinin en fazla Tiflis Kalesi'nde hizmet eden Dergâh-ı Âli yeniçerilerine yapıldığı görülmektedir. Tiflis'i Gürcistan'da yer alan Kutaisi ve Faş kaleleri izlemektedir. En az masraf ise Kerkük Kalesi'nde bulunan yeniçerilere yapılmıştır. Tiflis Kalesi'nin Safevi Devleti hududuna yakın olması, askeri -jeopolitik konumu, diğer kalelere göre daha ehemmiyetli olması nedeniyle askeri personelin sayıca fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

İaşe ve Nakliye

17. ve 18. yüzyıllarda büyük orduların yaptığı savaşların 7, 10 ve 12 yıl gibi uzun aralıklarla devam etmesiyle ordu iaşesinin önemini gittikçe artırmıştır. Zahire temini savaş süresince devletlerin öncelikli çözülmesi gereken sorunlarından birini oluşturmuştur (Clausewitz , 2011).

Sefere çıkacak Osmanlı ordusunun tüm ihtiyaçları önceden belirlenirdi. Ordunun sefer sırasında ihtiyaç duyduğu temel gereksinimleri zamanında ve titizlikle sağlanırdı. Ordunun hangi güzergâhlardan geçeceği, kışlak mahalleler, askerin iaşesi, hayvanların yemi, ordu ağırlıklarının nakliyesi, orduya katılacak eyalet askerleri ile ordunun finansmanı gibi hususlar belirli kaidelere göre tertiplenirdi. Osmanlı Devleti sefer kararı aldıktan sonra seferle ilgili önceden bir hazırlık yapardı. Ordunun hangi bölgelerden geçeceği konak yerlerinin belirlenmesinin ardından ilgili yerlerdeki mahalli yöneticilere emirler gönderirdi. Söz konusu emirlerde orduya katılacak askeri unsurlar, ordunun iaşesi ve finansmanı ile ilgili hükümler gönderilerek ordunun sefere sırasında herhangi bir sıkıntı yaşamamasına özen gösterilirdi (Kılıç, 1999). Gündelik hayatın önemli besin kaynağı olan buğday ve arpanın sefer dönemlerinde ordunun ihtiyacının karşılanması için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi buğdayın yabancı ülkelere satımının yasaklanmasıdır. İran seferlerinde bu yasaklamalar devam etmiştir. Yabancı tüccarlara zahire satanlar tespit edildikleri takdirde kalebentlikle cezalandırılmıştır (Genç, 2013).

14 Mart 1724 tarihinde Tebriz Seraskeri Abdullah Paşa'ya gönderilmek üzere Diyarbakir Eyaleti'ne tabi kazalardan Nişli Mehmed marifetiyle 80.000 kile arpa ve 30.000 kile buğday davarlara yüklenip Tatvan İskelesine nakledilmesi istenmekteydi. Söz konusu zahirenin masrafının da Diyarbakir voyvodalığı, avarız ve nüzul malından verilmesi emredilmiştir (MAD.d. 3598, s. 19).

Safevi hükümdarı Nadir Han Osmanlı ordularına karşı önemli başarılar elde edip 1730 yılında Hemedan, Kirmanşah ve Tebriz'i ele geçirmişti (Ateş, 2012). Bu durum karşısında Van Kalesi'nin tahkimatına önem verilmiş ve ordunun ihtiyaç duyduğu zahire Diyarbakir'den temin edilmiştir. Diyarbakir naibine, mütesellim ve voyvodasına gönderilen emirde daha önceden Diyarbakir Eyaleti'nin kazalarında temin edilen zahirenin Tatvan İskelesi'ne gönderilmesi istenmekteydi. 9 Mart 1731 tarihli belge kaydında zahirenin satın alınması işinde Ömer Ağa görevlendirilmişti. Van Kalesi'ne gönderilmek üzere Tatvan İskelesi'ne 20.000 İstanbul kilesi⁵ buğday ve 40.000 İstanbul

⁵ Garo Kürkman 1 İstanbul kilesini ortalama 25 kg olduğunu ifade etmiştir. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Ocak 2013, İstanbul, s. 378. Halil İnalçık ise bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de

kilesi arpa gönderilmiştir. Söz konusu zahire Diyarbekir Eyaleti'nin kazalarına düşen hisselerine göre toplanmış ve mühürlenerek deftere kaydedilmişti. Kaydedilen mühürlü defterin bir sureti İstanbul'a diğer bir sureti ise Tatvan İskelesi'ne gönderilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için belirlenen rayiç bedeli 105'er akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için 65 akçe belirlenmiştir (D.BKL.d. 32459, s. 2.) Rayiç fiyatlarında büyük bir artış gözlenmektedir. Zira 9 Mart 1724 tarihli belgede buğdayın rayiç fiyatının kile başına 40 ve arpanın 30 akçe olduğunu belirtmiştik (C.AS. 40964). Dolayısıyla 1724 yılına göre buğday ve arpa da fiyatların 2 katından fazla bir artış gözlenmektedir. Piyasada zahire darlığının fiyatın yükselmesinde etkili olduğu tahmin edilmektedir. Mübaşir Ömer Ağa'nın satın aldığı zahirenin ücretin peşin olarak ödemesi istenmiştir. Aynı tarihte Diyarbekir naibine ve mübaşir Ömer Ağa'ya gönderilen diğer bir hükümde, Diyarbekir'den Tatvan İskelesi'ne gönderilen zahirenin nakliye masrafı da kile başına belirlenmiştir. Kile başına belirlen nakliye ücreti 65,5 akçedir. Nakliye ücretinin bedeli ise 7.500 kuruştur. Bu meblağın 1730-1731 (H. 1743) yılı Diyarbekir voyvodalığı malından karşılanması için Mübaşir Ömer Ağa'ya emir gönderilmiştir (D.BKL.d. 32459, s. 2).

Yeniçeri askerlerine *zarar-ı nan* adı altında ekmek fiyat desteği ve *zarar-ı lahm* adı altında et fiyat desteği vermek için de *vakf-ı nukûd* adı altında özel bir nakit fonu kurulmuştu. Böylece sefer dönemlerinde günlük verilen tayinatların dışında ek malzemelerin alınması için de ödenekler hazırlanmıştır. Yeniçeri bölükleri sefer sırasında ihtiyat fonu kurarak ortak mutfak masraflarının karşılanması maksadıyla para toplamış ve savaş dönemlerinde ortaya çıkabilecek fiyat artışlarını bir ölçüde engellemeye çalışmıştır (Murphey, 2007). 5 Mart 1727 tarihinde Bağdad Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin et masrafı Diyarbekir voyvodalığına karşılanmıştır. Söz konusu masraf 4035,5 kuruştur. 28 Ocak 1728 tarihinde Kerkük Kalesi'nde bulunan yeniçerilere zarar-ı lahm adı altında 885 kuruş, 10 para 2 akçe ödeme yapılırken, 23 Mayıs 1728 tarihinde Kutaisi Kalesi'nde bulunan yeniçerilere 761 kuruş, 2 para ve 2 akçe ödeme yapılmıştır. 4 Nisan 1727 tarihinde İsfahan'da bulunan yeniçerilerin tayinatları için de 15.000 kuruş 9 akçe masraf yapılmış ve bu meblağ Diyarbekir voyvodalığı malından ödenmiştir (C.ML. 474/ 19305).

Kalelerde görevli yeniçerilerin ihtiyaç duyduğu kışlık elbiselerinin masrafları (*baha-i zemistani*) Diyarbekir voyvodalığına karşılanmıştır. 28 Ocak 1728 tarihinde Kerkük Kalesi'nde bulunan yeniçerilere 289 kuruş, 23 Nisan 1728 tarihinde Faş Kalesi'nde bulunan yeniçerilere, 888 kuruş, 23 Mayıs 1728 tarihinde Kutaisi Kalesi'nde bulunan yeniçerilere 306 kuruş, Tiflis Kalesi'nde bulunan yeniçerilere 2026,2 kuruş kışlık elbise masrafı ödenmiştir (C.ML. 474/ 19305).

Menzil

Osmanlı Devleti'nde resmi haberleşmeyi sağlayan posta teşkilatını ifade etmektedir. Menzil; inmek, konaklamak, misafir olmak anlamına gelen nüzul kelimesinden türemiştir ve iki konak arası, bir konak yol, posta ve posta beygirlerinin bulunduğu yer anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, Orta Çağ İslam devletlerinin *berid*, Moğol ve İlhan devletlerinin *yam* adını verdikleri haberleşme teşkilatını örnek alarak menzil teşkilatını kurmuştur (Halaçoğlu, 2004).

Osmanlı Devletindeki mevcut yol sistemleri ekonomik, siyasi ve askeri bakımından büyük bir öneme haiz olmuştur. Ordunun bir yerden bir yere nakli, ticari ürünlerin taşınması, merkez ile taşra arasındaki haberleşmenin sağlıklı bir şekilde yürümesi yol sisteminin akıcılığına ve elverişliliğine bağlı olmuştur (Çetin ve Sak, 2004) Osmanlı Devleti askeri seferleri kolaylıkla yürütülebilmek maksadıyla Anadolu ve Rumeli'yi birtakım kollara taksim etmişti. İstanbul'dan başlayarak

24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004, s. 251. Çalışmamızda bir İstanbul kilesinin değerini 25 kg üzerinden hesaplamaktayız

Anadolu ve Rumeli'ye doğru uzanan yollar ve güzergâhında bulunan şehirler sağ kol, sol kol ve orta kol olmak üzere üç ana güzergâhtan oluşmaktaydı. (Şentürk, 2002). Orta kol ise Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakir, Nusaybin, Musul ve Kerkük üzerinden Bağdad ve Basra'ya varmaktaydı (Altun, 2002). 27 Ocak 1727 tarihinde Ergani menziline giderleri için 2.175 kuruş, 23 Haziran 1728 tarihinde Ergani menziline bulunan bargirler için 416,5 kuruş ve 7 Eylül 1728 tarihinde Diyarbakir menzili için 1.450 kuruş masraf ortaya çıkmış ve bu masraflar Diyarbakir voyvodasınınca ödenmiştir (C.ML. 474/ 19305).

SONUÇ

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına ilhak olan Diyarbakir, verimli tarım alanları, sahip olduğu jeopolitik konumu, İpek yolunun güzergâhında, Basra-Bağdad uluslararası ticaret ağının üzerinde konumlanmasının sağladığı avantajlarla mali açıdan büyük bir gelire sahip olmuştur. 1723-1746 yılları arasında süren ve her iki taraf için yıpratıcı olan Osmanlı- Safevi savaşlarında, Osmanlı ordunun askeri-lojistiği için elzem olan savaşın masraflarının karşılanmasında Diyarbakir voyvodasının önemli bir masraf kalemi teşkil ettiği sonucuna varılmıştır. Uzun süren savaşlarda ordunun insani gücü ve kapasitesinin yanında ordunun mali açıdan desteklenmesi cephanenin üretimi ve sınır hattına intikali, ulûfe ödemeleri, zahire ve menzil masraflarının karşılanması gibi son derece karmaşık askeri organizasyonların sağlanması, sürdürülebilirliği, devletin finansal gücüyle ilişkili olmuş ve Diyarbakir voyvodasınınca finanse edilen mali kaynaklar Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne, devamlılığına, askeri kapasitesine büyük bir fayda sağlamıştır.

Uzun süren İran savaşlarının sınır/serhat kalelerinde hizmet eden askerin moral ve motivasyonları açısından oldukça önemli olan Osmanlı mali kaynakları içinde önemli gider kalemini ulûfe/mevâcib masraflarının bir bölümü de Diyarbakir voyvodasınınca karşılanmıştır. Kafkasya'da özellikle Tiflis, Faş, Kutayisi gibi serhat kalelerinde hizmet eden dergâh-ı ali yeniçeri, topçu, cebeci sınıflarına mensup neferlerin mevâcib ödemeleri gerçekleştirilmiştir. İran hududunda sınır, serhat kalelerinde bulunan ordunun iâşesinin önemli bir bölümü de Diyarbakir merkez ve çevre kazalarından Diyarbakir voyvodasınınca satın alınmıştır. Zahireler, bargirler vasıtasıyla taşınarak Tatvan İskeleyi'ne nakledilmiştir. Tatvan İskeleyi'nde gemilere yüklenen zahireler, Van ve Edremit iskelelerine ulaştırılmış ve oradan da Tebriz de bulunan Osmanlı ordusuna intikal ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM) No: 131, 132.

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.): No: 1943, 3598.

Bab-ı Defteri Büyük Kale Kalemi Defteri (D. BKL. D) No: 32459.

Muallim Cevdet Tasnifi (C. AS): 40964, 31126.

Cevdet Maliye Tasnifi: 474/ 19305.

II. Telif Eserler

- AFYONCU, E. (2004). “Mevacib”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 418- 420.
- AKTEPE, M.(1970). *1720-1724 Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-namesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ALTUNAN, S. (2002). Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler, Türkler, Ankara, C. 10, 1694- 1707.
- ATEŞ, A. (2012). *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara.
- BALİN, R. (1966). *Diyarbakır*, İstanbul.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, (1990). *Selim-name*, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Uğur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ, (2013). Tarih-i Çelebizâde, C.III, Haz. Abdülkadir Özcan- Yunus Uğur- Baki Çakar- Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınlar.
- ÇETİN, C.- SAK, İ. (2014). “XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller Ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 16, 179- 221.
- CLAUSEWITZ, C. V. (2011). *Savaş Üzerine*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- DARKOT, B. (1978). “Diyarbakır”, *İslam Ansiklopedisi*, C.III, Milli Eğitim Basımevi, 601-626.
- EMECEN, F. M. (2010). “Şahkulu Baba Tekeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 284-286.
- ERDEM, İ.- UYAR, M. (2002). “Akkoyunlular- Akkoyunluların Tarihi Sahnesine Çıkışı”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1534-1550.
- EVLİYA ÇELEBİ, (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IV/ II- IV/I, Haz: Seyithan Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, S. (2013). *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- GÖYÜNÇ, N. (1994). Diyarbakır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 464- 469.
- GÖYÜNÇ, N. (1968). “XVI. yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: VII, İstanbul, 76- 80.
- GÜNDÜZ, T. (2010). “Şah İsmail”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 253- 255.
- HALAÇOĞLU, Y. (2004). “Menzil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 159- 161.
- HONİGMANN, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Trc: Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1528, İstanbul.
- İNALCIK, H. (2009). *Devleti-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-I*, C. 1, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul.

- KAFESOĞLU, İ. (1989). “Alpaslan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 526-530.
- KILIÇ, O. (2021). *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri (Kuruluştan 19. Yüzyıla)*, C. I, İstanbul.
- KILIÇ, O. (1999). “1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 46, Genel Kurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 109-135.
- KÜPELİ, Ö. (2014). *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe yayınları.
- KÜRKMAN, G. (2013). *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, B. (1979). “Tahmasp II”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 647-655.
- MAXİM, M. (2013). “Voyvoda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 127-129.
- MERÇİL, E. (2006). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.
- MİNORSKY, V. (2001). “Nadir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, 21- 31.
- MURPHEY, R. (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul.
- NAİMA MUSTAFA EFENDİ, (2007). *Târih-i Na'imâ*, C.II, Haz: Mehmet İpşirli, Ankara.
- ÖZCAN, A. (2006). “Nadir Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Diyanet vakfı Yayınları, İstanbul, 276- 277.
- ÖZCAN, A. (2012). “Topal Osman Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 244- 246.
- ÖZVAR, E. (2013). “Voyvoda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 129-131.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ. (1992). *Peçevi Tarihi*, C.II, Haz: Bekir Sıtkı Baykal Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜMER, F. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ŞEM'DÂNİ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, (1976). *Mür'it- Tevarih*, C.I, Haz. Münir Aktepe, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK, H. (2002). “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 1673- 1694.
- ŞEŞEN, R. (2009). “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 337- 340.
- UNAK, F. R. (1942) . “Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi”, *Tarih Vesikaları*, C. II, Sayı. 10, Maarif Vekâleti, Ankara, 284- 299.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*, C. II-III-IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayın Evi, Ankara.
- ÜNAL, M. A. (1986). “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri”, *Ziya Gökalp Üç Aylık Kültür Dergisi*, C. VIII, Sayı: 44, Ankara, 32-54.
- VAK’ANÜVİS SUBHİ MEHMED EFENDİ. (2007). *Subhi Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, İstanbul.
- VARLIK, M. Ç. (1993). “Çaldıran Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 193- 195.
- YILMAZÇELİK, İ.(2014). *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- YILMAZÇELİK, İ.(1996). “XVIII. Yüzyıl ile XIX. yüzyılın İlk Yarisında Diyarbakır Eyaleti’nin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, Sayı: 29, Ankara, 217-232.
- YILMAZÇELİK, İ. (1999). Mali ve İdari Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III/III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2029-2047.
- YİNANÇ, M. H. (1978). “Diyarbakır”, *İslam Ansiklopedisi*, C.III, Milli Eğitim Basımevi, 1978, 601-626.
- ZİNKEISEN, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, İstanbul.

Osmanlı Şarkında Asi Bir Sancakbeyi: Malazgirtli Nuh Bey'in Patnos ve Çevresinde Gerçekleştirdiği Eşkîyalık Faaliyetleri (H. 1164- H. 1750/1751)

A Rebel Sanjak-Bey in The Ottoman East: The Bandit Activities of Nuh Bey from Malazgirt In Patnos And Its Surroundings (H. 1164-H. 1750/1751)

Prof. Dr Uğur DEMLİKOĞLU

Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, ugurtarih@hotmail.com

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşlar, nüfus artışları, ekonomik yapının bozulması, 16. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da devlet otoritesinin, dirlik ve düzenliğin bozulmasına neden olmuştu. Özellikle 1596 yılında Avusturya ile yapılan Haçova Savaşı'ndan sonra firar eden otuz bin sipahi Anadolu'ya gelerek Celali isyancılarına katılmış ve mevcut celali isyanlarının daha da büyümesine sebep olmuştur. Osmanlı merkezi hükümeti Celali elebaşlarıyla gerek müzakere yoluyla gerekse de kuvvet kullanarak bastırmıştı. Ancak Batı'da Avusturya ile Doğuda Safevi Devleti ile 17. yüzyılda uzun soluklu savaşlara girmesi Osmanlı Devleti'ni idari, askeri, mali açıdan büyük zorlukları da beraberinde getirmiş ve bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. 18. yüzyılda Anadolu'nun pek çok yerinde devlet içinde devlet gibi hareket eden komutası altında binlerce askeri olan ve hâkimiyetleri altındaki bölgelerde halkta vergi toplayabilen güçlü feodal beyler /ayanlar ortaya çıktı. 18. yüzyılda İran ile 1723-1746 yılları arasında fasılalarla devam eden yıpratıcı savaşlar, Osmanlı merkezi hükümetinin Anadolu taşrasında idari ve mali gücünü zayıflattı. Osmanlı merkeziyetçi yapısının zayıflaması ayanların daha da güçlenmesine ve başına buyruk hareket etmelerine sebep oldu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin İran sınırına yakın bölgelerinde de kendisini hissettirmiş ve bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde görülmesine sebep olmuştur.

Malazgirt kazasının yerel güçlü bir ayanı olduğu ve Osmanlı Devleti tarafında mezkûr bölgenin sancakbeyi olarak atandığı görülen Malazgirtli Nuh Bey, iptidai zamanlarında Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmiş ancak zamanla Muş Mütesellimi Alaeddin Bey ile birlikte hareket ederek isyan etmiş, akabinde Patnos ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı arşiv kaynakları ve diğer telif eserlerden istifade edilerek Osmanlı Devleti'nin şark serhaddine en uzak coğrafyasında meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşkîyalık, Malazgirt, Patnos, Ayan, Gasp

ABSTRACT

Long-lasting wars, population growth, and the deterioration of the economic structure in the Ottoman Empire had caused a breakdown of state authority and order and stability in Anatolia towards the end of the 16th century. The Ottoman Empire's involvement in long-lasting wars with Austria in the West and the Safavid Empire in the East during the 17th century brought about major administrative, military, and financial difficulties, and this situation continued into the 18th century. 18. During the 18th century, powerful feudal lords/ayans emerged in many parts of Anatolia who acted like de facto states within the state, commanding thousands of troops and collecting taxes from the population in the regions under their control. The destructive wars with Iran that continued intermittently between 1723 and 1746 in the 18th century weakened the Ottoman central government's administrative and financial power in the Anatolian provinces.

Malazgirt Nuh Bey, who was seen to be a local strong cause of the Malazgirt accident and was appointed as the sanjakbei of the region by the Ottoman State, served the Ottoman State faithfully during the early times, but eventually rebelled by acting together with Muş Trustee Alaeddin Bey, and then engaged in banditry activities in Patnos and its surroundings. In this study, by utilizing Ottoman archival sources and other secondary works, the banditry activities that took place in the farthest region from the eastern frontier of the Ottoman Empire are discussed.

Keywords: Banditry, Malazgirt, Patnos, Ayan, Robbery

GİRİŞ

Patnos; Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat Van bölümünün orta kesiminde çöküntü bir ova üzerinde yer almakta olup günümüzde Ağrı'nın nüfus bakımından en büyük ilçelerinden biridir. Kuzeyinde Ağrı'nın Tutak ve Hamur ilçeleriyle, batıda Muş'un Malazgirt ilçesiyle, güney ve güneydoğusunda Bitlis'in Adilcevaz ilçesiyle, doğuda ise Van'ın Erciş ilçesiyle çevrilidir. Yüzölçümü 1.420 km² olup denizden yükseltisi 1650 metredir (Yıldız, 1996). Jeopolitik bakımından Erzurum- Van arasında kavşak bir noktada bulunması tarih süreçte pek çok devletin egemenliği altına girmiştir. Erzurum'dan Tebriz'e giden tarihi ipek yolu üzerinde Hasankale, Tahir Geçidi, Eleşkirt, Ağrı, Taşlıçay, Doğubayazıt yer alırken Ağrı'dan ayrılan diğer bir hat Hamur, Tutak, Patnos üzerinden Van'a ulaşmaktaydı (Ceylan, 2020).

Topoğrafik özellikleri, verimli tarım arazileri, su kaynaklarının bolluğu ve ulaşımın elverişli olması nedeniyle kadim çağlardan önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Urartular Krallığı bölgeye önem vermiş ve MÖ 9 yüzyılın son çeyreğinde Kral İspuini döneminde anıtsal yapılar inşa edilmiştir (Çeki, 2025). Urartulardan sonra Pers ve Bizans devletleri arasında sürekli el değiştirmiştir. 750 yılından Abbasi Devleti'nin hâkimiyet sahası içine girmiştir. 1054 yılında ilk Türk akınlarına maruz kalan bölge Çağrı Bey'in oğlu Yakuti Bey tarafından Selçuklu hâkimiyetine alınmıştır (Halaçoğlu, 1988). Sultan Alparslan iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya düzenlediği seferlerle birlikte bölgede yeniden Selçuklu Devleti'nin egemenliği tesis edilmiştir (Kafesoğlu, 1989). Bazı kayıtlara göre Sultan Alpaslan 1071 Malazgirt Savaşı'nda karargâhını Süphan Dağı'nın Malazgirt yönündeki kuzey eteklerinde bulunan ve Patnos'a oldukça yakın olan Sultan ve Ziyaret dağlarına konuşlandırmıştı (Merçil, Sevim, 1995). Patnos, 1100- 1208 yılları arasında Van Gölü ve çevresinde hüküm süren Ahlatşahların idarisi altında kalmıştır (Sümer,

1989). Moğollar 1243 yılında Kösedağ Savaşı'ndan Selçuklu ordularını yenilgiye uğrattıktan sonra Anadolu'da hâkimiyet kurdular. Patnos ve çevresi Moğol- İlhanlı Devleti'nin idaresi altına girdi. İlhanlı hükümdarı Abaka'nın 1282 yılında ölümünden sonra Van Gölü'nün kuzeyinde Aladağ'da toplanan kurultay Abakan'ın kardeşi Ahmed'i hükümdar tayin etti (Sümer, 1991). Bölge İlhanlılardan sonra Celayir, Karakoyunlu, Timur ve Akkoyunlu Devletleri arasında sürekli el değiştirdi (Sümer, 1992).

Kızılbaş Şia inancına mensup olan Şah İsmail 1501 yılında merkezi Tebriz olan Azerbaycan ve İran topraklarında Safevi Devleti'ni kurdu (Əfəndiyev, 2007; Efendizade, 1990). 1498 yılında Akkoyunlu Rüstem Bey'in ölümü üzerine Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend Bey'e, Irak-ı Arap ve Fars bölgeleri ise Murad Bey'e taksim edilmişti. Ancak Şah İsmail her iki hükümdarı da mağlup etmiş ve Fars, Bağdad, Azerbaycan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini geçirerek devletinin sınırlarını genişletmişti. Kafkasya ve Azerbaycan toprakları üzerinde 250 yıl sürecek Osmanlı-Safevi mücadelesi siyasi, askeri alanlarda kıyasıya bir rekabet başlamıştı (Gündüz, 2010).

Trabzon'da şehzadeliliği döneminde Safevi tehlikesinin sinsiliğini fark eden Yavuz Sultan Selim, kardeşlerini bertaraf edip devlet de tam anlamıyla otoritesini kurduktan sonra Safevi Devleti üzerine sefere çıktı. Osmanlı ordusu Sivas, Kemah, Erzincan, Tercan, Erzurum, Pasinler, Eleşkirt üzerinden Çaldıran'a ulaştı (Kırzioğlu, 1998). 24 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran'da yapılan savaşı Osmanlı Devleti galip geldi ve Safevi Devleti'nin başkenti Tebriz'e girdi. Erzurum, Bayburt, Erzincan, Kars, günümüz Ağrı ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine geçti (İnalçık, 2009; Əfəndiyev, 2007, Efendizade, 1990). 16. Yüzyıla ait tapu tahrir kayıtlarına bakıldığında Ağrı yöresinin yer adlarının tamamına yakınına Türkçe kelimelerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır (Erpolat, 2021).

Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den ayrılmasından sonra Safevi Devleti hasmâne tutumunu devam ettirdi. Özellikle Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb'ın tarafına geçmesi Osmanlı- İran ilişkilerini gerginleştirdi. Şeref Han, Şah'ın yardımıyla Bitlis'te beyliğini yeniden tesis etti (Kılıç, 2006). Van, Bitlis, Adilcevaz, Erciş ve Patnos ve çevresi Safevi Devleti'nin elindeydi. Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında İrakeyn Seferini düzenledi ve Tebriz yolu üzerinde pek çok kale Osmanlıların elinde geçti (Uzunçarşılı, 2011). Ancak Şah Tahmasb'ın Van, Erciş ve civar kaleleri ele geçirmesi Erzurum –Kars bölgelerini tazyik altında tutması üzerine Osmanlı-İran ilişkileri yeniden gerginleşti. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman 1548 yılında ikinci kez Tebriz Seferine çıktı. Şah'ın ordusu bertaraf edilerek Van, Erciş, Adilcevaz, Patnos ve çevresi kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (Kılıç, 2006).

Patnos 1750/1751 yılı Osmanlı idari taksimatı içinde köy statüsünde olup Bayezid Sancağına bağlıdır ve toplamda 250 hane bulunmaktadır. Ayrıca bölgede Buruki, Şeyh Bızınlı, Azizi (Azizan) ve Salari olmak üzere 4 konargöçer Ekrâd (Kürt) aşiretinin meskûn olduğu görülmektedir (C.ZB. 53/2613, vrk. 1). Bayezid Sancağı da Erzurum Eyaleti içinde yer almış ve bölgenin en önemli merkezini oluşturmuştur. Nisan 1870 yılı Erzurum salnamesine göre Antab (Tutak) Kazasına bağlı bir nahiye statüsündedir ve nahiye müdürü ise Mehmed Bey'dir (H. 1287/ M. 1870 yılı Erzurum Salnamesi, s. 93.). Ocak/Şubat 1876 yılı Erzurum salnamesine göre Bayezid Sancağı dâhilinde bulunan Antab (Tutak) Kazasına bağlı olup nahiye statüsü devam etmiştir. Patnos Nahiyesi 'ne bağlı 20 köy bulunmaktadır. Salnamede hane sayısının 250, toplam nüfusun da 3.100 olduğu kayıtlıdır. Müslüman nüfus 850 iken gayrimüslim nüfus 2.250'dir ve gayrimüslim nüfus Müslüman nüfustan 2,5 kat daha fazladır (H.1293/ M. 1876 yılı Erzurum Salnamesi, s.144).

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel analiz yaklaşımı temelinde, analitik ve tasvirsel bir yöntem benimsenerek hazırlanmıştır. Araştırmanın veri kaynağını, Osmanlı merkezi bürokrasisinin karar ve uygulamalarını yansıtan III. Ahmed döneminde ait Mühimme defterleri ile İbnülemin Tevcihat kısmı ile Ali Emiri ve Cevdet Zabtiye koleksiyonunda yer alan belgelerden istifade edilmiştir. Arşiv kayıtlar belge tenkidi yöntemine tabi tutularak içerik analizi gerçekleştirilmiş; belgelerde yer alan hüküm, emir ve kayıtlar bağlam, terminoloji ve uygulama düzeyinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, ilgili literatürde yer alan ikincil kaynaklarla arşiv verileri mukayese edilerek mevcut bilgilerin teyidi sağlanmış hem de yeni bulguların literatüre katkı sunacak şekilde düzenlenmesi sağlanmıştır.

Anadolu’da Osmanlı Taşra Düzeninin Bozulması Güçlü Ayanlar Çağı

16. yüzyılın ortalarından itibaren iktisadi hayatta başlayan sıkıntılar devlet ve toplum hayatında ciddi sarsıntılara sebep oldu. Devletin idari düzeninin bozulması, akçenin değerinin sürekli düşmesi, halktan toplanan vergilerin devletin masraflarına yetmemesi sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilemişti. Artan masraflar karşısında kanunnamelerde miktarı önceden tayin edilmemiş “tekâlif-i divâniyye” vergilerinin kolayca artırılması, devlete ait mukataaların artırma usulüne göre iltizama verilmesi halkı canından bezdirmişti. Yaptıkları hizmetlere mukabil ulûfelerini devletten nakit olarak alanlar veya dirlik tasarrufunda bulunan askeri zümreler paranın değer kaybetmesi ve geçimlerini sağlayamamaları nedeniyle reayanın çeşitli kesimlerine musallat olmuşlardı (Akdağ, 1995).

16. yüzyılın sonlarından başlayıp 17. yüzyıla yayılan devlet otoritesine karşı devletin resmi görevlileri tarafından yerine getirilen başkaldırıışlar Anadolu’yu adeta bir yangın yerine döndürmüştü. Bu dönemde fasılalarla devam eden Osmanlı- Avusturya ve Safevi savaşları merkezi hazinenin gelirlerini azaltmıştı. Artan savaş masraflarının karşılanması da kırsal kesimdeki halkın omuzlarına yüklenmişti. Vergi toplamaya memur resmi görevlilerin keyfi ve haksız uygulamaları da kırsal nüfusun hoşnutsuzluğuna başka bir şekilde sebep olmuştu. Bazı idareci sınıftan kimseler yüksek arpalıklar beklentisindeyken bunlara kavuşamayınca isyan yolunu seçmişti Sancakbeyliği beklentisindeyken merkezi otoriteye başkaldıran ve isyancı konumuna düşen çok sayıda örnek bulunmaktaydı. Ayrıca devletten Avusturya ile yapılan 1596 yılındaki Haçova Savaşı’nda firar eden yaklaşık 30.000 sipahinin Anadolu’daki celali eşkıyalarına katılmasıyla isyanların dozajı artmış ve asi beylerin gücü pekişmişti (Acun, 2002). 16. yüzyılın sonlarında başlayarak 17. yüzyıla yayılan Celali isyanlarında perakende ve perişan bir vaziyette bulunan korumasız köylü halkının yerlerini terk edip dağlara kaçmaya ya da Celali eşkıyalarına katılmaktan başka çareleri kalmamıştı (Özel, 2000).

17. yüzyılın sonlarına doğru taşradaki yerel halkı devlete başkaldıran Celali çetelerine korumak maksadıyla devletin izini verdiği milis örgütler kurulmaya başlandı. Ayanın milis örgütlerin başına geçmesi taşradaki siyasal ve toplumsal gününü de artırdı ve zamanla devlet adına vergi toplama yetkilerine haiz mütesellimlik mevkiini de elde ettiler. Ayanların bölgedeki yerel halkla bağlarının güçlü olması sayesinde önemleri artmış ve yerel halkın çıkarlarını devlet katında temsil etmeye başlamışlardı. Ayanlar güçlerini sürdürmek, etkili olabilmek için yerel halkla ve merkezi devletle iyi ilişkiler kurdular. Taşrada devletin temsilcisi olarak askeri, mali ve siyasi işleri yerine getirdiler Merkezi devletin taşrada asker toplamakta zorluk çektiği, vergi toplama kabiliyetinin zayıfladığı bir dönemde yerel koşulları iyi bilen ayanlar devlet adına bu görevleri yerine getirdiler. Böylece merkezi devlete karşı yeni ve güçlü bir iktidar odağı ortaya çıkmış, 18. yüzyılın ikinci yarısında taşrada yerel unsurlarının siyasi düzeyde ağırlıklarının en fazla hissedildiği bir döneme girilmişti (Pamuk, 2015).

Malazgirtli Nuh Bey'e Sancakbeyliği Tevcihi ve İran Savaşlarında Kafkasya'daki Faaliyetleri

İsminden anlaşıldığı üzere Nuh Bey'in Malazgirt'in yerlisi ve bölgede güçlü bir feodal bey olduğu aşikârdır. Kendisinden önce Malazgirt Sancakbeyliği görevini Mutasarrıf İbrahim Bey yürütmüştür. Ancak Osmanlı merkezi hükümeti 12 Ağustos 1725 (2 Zilhicce 1137) tarihinde Malazgirt Sancakbeyliğine Mutasarrıf Nuh Bey'e tevcih etmiş ve bu durumu Malazgirt kadısına bildirmiştir. Ancak Mutasarrıf İbrahim Bey bu durumdan hoşnut olmamış ve Malazgirt iç kaleye çekilmişti. Bu durumda bölgede ortaya çıkan çift başlılığının ve ihtilafın çözümü konusunda kadıya emir gönderilerek Nuh Bey'in Malazgirt Sancakbeyi olarak atandığı İbrahim Bey'in ise itaat altına (zabt-u rabt) alınması emredilmişti (MHM. d. 133, s. 75/272.). İbrahim Bey'in görevden alınmasının en önemli sebebi 1723- 1724 yılında (H.1136) başlayan İran savaşlarında Gence Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın emrine katılmamasıdır. Bunun üzerine görevden alınmış ve yurtluk ocaklık şeklinde idare edilen sancak Nuh Bey'e tevcih edilmişti (İE.TCT. 17-1862).

1722 yılında Safevi hükümdarı Şah Hüseyin devlet yönetiminde otoritesinin sağlayamaması, safahata düşkünlüğü İran'da büyük bir kargaşaya sebep olmuştu. Afganlı Mir Mahmut İran'ın doğusunda isyan etmiş ve İsfahan'ı ele geçirmişti. Ruslar ise Kafkasya'da ilerlemiş ve Bakü'yü ele geçirmişti. İslam beldelerinin Rusların eline geçmesini engellemek ve İran içinde bulunduğu bu iç karışıklıktan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Azerbaycan ve Batı İran topraklarında hızla ilerledi. Erzurum Valisi İbrahim Paşa Erzurum'da sefer için gerekli hazırlıkları tamamladı (Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013; Uzunçarşılı,2011). 17 Aralık 1722 tarihinde Kars'a doğru harekete geçmişti. 11 gün süren yolculuğun ardından Kars'a varıldı. Osmanlı orduları 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçmişti. 28 gün süren yolculuğun ardından 19 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'e varıldı. Osmanlı orduları Tiflis'te 100 gün kaldıktan sonra Gence' ye doğru hareket etti ve 28 Eylül 1723 tarihinde Gence' ye ulaştı (MAD.d. 1943, s. 4). Erzurum Valisi Vezir Hacı Mustafa Paşa Revan'dan hareket ederek Arapçayır'a geldi. Burada ordu için gerekli zahire ve mühimmatı temin ettikten sonra Lori Kalesi'ne ulaştı. 4 Ağustos 725 tarihinde kale ele geçirildi. Ardından Gence Kalesi de 5 Eylül 1725 yılında iki gün süren kuşatmadan sonra fethedildi (Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013).

Malazgirtli Nuh Bey'in sancakbeyliği tevcihinden sonra 1723 yılında başlayan ve 1746 yılına dek aralıklarla devam eden Osmanlı-İran savaşlarının ilk yıllarında devlete önemli hizmetlerde bulunduğu mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'in ilk görev yeri Azerbaycan'ın Gence ve Şirvan bölgelerinde olmuştur. 13-23 Şubat 1726 (H. evâsıd-ı Cemaziyülahır 1138) tarihinde Emrinde bulunan kapusu halkıyla birlikte Erzurum Valisi olup Gence ve Şirvan taraflarına serasker olan Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine katılmıştır. Aynı hüküm Bayezid Sancakbeyine de gönderilmiştir. Bayezid Sancakbeyinin emrinde bulunan güzide 2.000 kapusu halkıyla Mustafa Paşa'ya katılması istenmiştir. Tabi bu hizmetlerin karşılığında Osmanlı Sultanı III. Ahmed tarafından Bayezid ve Malazgirt Sancakbeylerine 1 top hil'at (hil'ât-ı mûrisü'l-behçet-i sultani) hediye edilmiştir (MHM.d. 133, s. 116/ 403-410). 23 Şubat- 4 Mart 1726 (H. evâhir-i Cemaziyülahır) ve 27 Ekim- 5 Kasım 1726 tarihlerinde Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'e gönderilen hükümde 300 nefer mükemmel kapusu halkıyla birlikte Vezir Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunmayı sürdürmesi emredilmişti (MHM.d. 133, s. 125,361 / 480,1192).

Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında Lezgilerin çıkarmış olduğu isyanlar Osmanlı Devleti açısından ciddi problemleri beraberinde getirmiş ve bu isyanların bastırılması mühim bir kuvvetin bölgede bulundurulması zarureti hâsıl olmuştur. Gürcistan'ın Kahet Eyaleti ile Azerbaycan'ın Gence havalisinde Lezgi taifesinden Çartale eşkıyaları bölgedeki köyleri basıp reâya ve berâya

zarar vermişlerdi. Bunun üzerine isyanın bastırılması maksadıyla bölgede bulunan Erzurum Valisi Gence ve Şirvan Seraskeri Mustafa Paşa'nın ordusuna katılması yönünde Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'e ve Bayezid Sancakbeyine 3- 13 Ocak 1728 (H. evâhir-i Cemaziyülevvel 1140) tarihinde emir gönderilmişti. (MHM.d. 134, s. 301/1064-1065). Yine aynı tarihte İstanbul'dan Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşına gönderilen hükümde, Lezgi taifesinden Çartale eşkıyalarının kendi hallerinde durmayıp, Kehat Eyaleti'nde ve Gence havalisinde bulunan köyleri bastığı reâyâ ve berâyaya zarar verdikleri ve halkın firar etmek zorunda kaldıkları belirtilmiş, eşkıyanın bertaraf edilmesi için Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine Bayezid Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa, Malazgirt Sancakbeyi Nuh, Şelve Sancakbeyi Ahmed, ve Diyadin Sancakbeylerinin katılması emredilmişti (MHM.d. 134, s. 302/ 1072). Nuh Bey'in Kafkasya da yaptığı hizmetler karşılığında Malazgirt Sancakbeyliği kendisine yeniden tevcih ve ihsan buyruldu (İE.TCT. 14-1588).

Çar ve Tala Lezgileri İstanbul'a elçi göndererek özür ve itaatlerini bildirmişlerdi. Ancak sözlerinde durmayıp Gürcistan'ın Tob-Karaağaç havalisinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş köy ve nahiyeleri basarak reâyaya zarar vermişlerdi. Eşkıyanın bertaraf edilmesi için Gence Muhafızı Mustafa Paşa ve Tiflis Muhafızı İshak Paşa kuvvetleri görevlendirilmişti. Bu ordunun başına Gence Muhafızı Mustafa Paşa başbuğ tayin edilmişti. 14-24 Ekim 1728 (H. evâsıd- ı Rebiyülevvel 1141) tarihinde Eleşkirt Sancakbeyi ve Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'e gönderilen hükümde aşiret kuvvetleriyle birlikte bölgede bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine katılması yönünde emir verildi (MHM.d. 135, s. 210/ 717-718).

Malazgirt Sancakbeyi Nuh'un İran seferlerinde hizmet ettiği diğer bir yerde Tebriz olmuştur. 15 Haziran 1730 (29 Zilkâde 1142) tarihinde Erzurum Eyaleti'ne bağlı Diyadin, Malazgirt, Hınıs ve Mecingerd sancak mutasarrıflarına gönderilen emirde Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın kuvvetlerine katılarak Tebriz'de bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın emrine gönderilmiştir. Vezir Mustafa Paşa'nın emrine Bayezid Mutasarrıfı Mahmud Paşa, Eleşkirt ve Şelve mutasarrıfları da kapusu halkıyla katılmıştı (İE. TCT. 17- 1862).

Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey 28 Ekim 1734 (H. 30 Cemaziyülevvel 1147) tarihinde Hazine-i Hassa'ya teslim edilmek üzere 1.000 kuruş pişkeş (hediye) göndermişti. Nuh Bey'in Osmanlı merkez idaresi ile ilişkiler oldukça iyidir ve bu durum kendisine 26 Ekim 1737 (H. 2 Receb 1150) tarihinde sancakbeyliği payesinin verilmesiyle yeniden taçlanmıştı (AE.SMHD I, 129-9434, vrk. 3). Ancak 31 Ocak 1740 (H. 2. Zilhicce 1152) tarihli belgede Malazgirt Sancağında bazı kimselerin tasallut ve istila ile halkın ekserisinin başka yerlere göçürdüğü, kalan ahalinin dahi binek ve diğer hayvanları olmadığından ziraat yapamadıkları, perişan bir vaziyette bulundukları ve fukara ehline merhamet edilmesine yönelik bilgiler bulunmaktadır (AE.SMHD I, 129-9434, vrk. 1). 1738 tarihli belgeden hareketle Bitlis Han'ı Süleyman Bey'in kethüdası olan Alâeddin, Muş Mütesellimi Mirza ve Hal Ömer oğlu Mehmed ile birlikte bölgede eşkıyalık faaliyetlerini yaptıkları anlaşılmaktadır. İsyanların bastırılması için Alaeddin, Bitlis Han'ı tarafından 1747 yılında Muş müteselliğine getirildi. Ancak eşkıya liderleri devletten daha iyi mansıplar almak için de isyan ediyorlardı. Devlet zaman zaman eşkıya liderlerine daha yüksek makamlar vererek bu isyanları bastırması öteden beri kullandığı bir yöntemdi. Ayrıca İran harplerinden dolayı bölgede sükûneti sağlamak oldukça önemliydi. Muş Mütesellimi Alaeddin bölgedeki isyanları bastırmak için atanmıştı ancak İran ile iş birliği yaparak isyan faaliyetlerini daha da artırmıştı. Bu isyana Nuh Bey'de destek vermişti (Uzun, 2018).

Patnos'ta Gerçekleştirdiği Gasp ve Katliamlar

Malazgirt Sancak Beyi Nuh'un Patnos merkez ve çeperinde yer alan nahiye ile köylerde Müslüman, gayrimüslim fark etmeksizin cinayet ve gasp suçlarını işlediği, ev ve ekinleri yakıp yıktığı bölgede büyük bir terör estirdiği görülmektedir. Nitekim 1750/1751 yılı (H. 1164) tarihli belgede *Malazgirdli Nuh Bey'in Patnos ve tevabi kurların nehâb-ı gârât eyledikleri emvâl ve eşya defteridir* şeklinde bir başlık atılmıştır. Bu başlığın altında Patnos merkezden başlayarak sırasıyla diğer nahiye ve köylerin maruz kaldıkları gasp ve cinayetler ile maddi zararın kıymeti kaydedilmiştir. En büyük cinayetin Patnos merkezinde işlendiği görülmektedir. Nuh Bey, Patnos merkezinde 23 kişiyi katletmiş ve 3 kişiyi de tutsak (yesir) almıştır. Ayrıca 15.000 kuruş nakit parayı da gasp etmiştir. Patnos merkezinde bulunan 250 hanenin çalınan eşyaların kıymeti de 15.000 kuruştur. Malazgirtli Sancak Bey'i Nuh Bey, Van Eyaleti'ne bağlı Bayezid ağalarına ait zeamet gelirleri içinde yer alan kimi köylerde de gasp ve cinayetler işlediği görülmektedir. Sarısu Nahiyesi 'ne bağlı Zomik (Yukarıgöçmez Köyü) Köyü'nde Sarısu Nahiyesi'nin Subaşı katledilmiştir. Mehmed Bey'in köyü olan Grakom (Eskikonak) Köyünde 3 kişiyi katletmiş ve köyün ekinlerini itlaf etmiştir. Evkâf gelirleri Medine-i Münevvere 'ye ait olan Kurdingaz (Örendik Köyü) Köyü'ne baskın düzenleyerek 2 kişiyi, Huzelan Köyü'nden de 3 kişiyi öldürmüştür. Van'a bağlı Sarısu Nahiyesi'nde Yusuf Ağa'nın köyü olan Çakırbey Köyü'nde 3 gayrimüslimi, Karakilise (Bağbaşı Köyü) Köyü'nden de 7 gayrimüslim, Tacanid (?) Köyü'nden de 7 gayrimüslimi katletmiştir (C.ZB. 53-2613).

Patnos'ta bulunan Buruki, Şeyh Bızınlı, Azizi (Azizan) ve Salari olmak üzere 4 konargöçer Ekrâd (Kürt) aşiretlerinden toplamda 50 baş at, 2.300 baş karasığır, 9.000 baş koyun gasp edilmiştir. Malazgirtli Nuh Bey'in bölgede Müslümanlar için mukaddes sayılan vakıf mallarına saldırması da İslami değerleri önemsemediğini, gözünün ne denli dönmüş olduğunu bir göstergesidir. Bölgede herkes tarafından bilinen Şeyh Sultan Ahmed Evkafına ait 8 baş camız, 50 baş karasığır, 4 adet at, 80 baş koyun, 3 adet araba, 150 kile ambarda bulunan tahıl gasp ettiği görülmektedir. Ayrıca vakıf toprakta meskûn olan 9 haneyi ateşe verdiği ve bu hanelere verdiği maddi zararın tutarının da 1.500 kuruş olduğu belgede belirtilmiştir (C.ZB. 53-2613.). Aşağıdaki tabloda Malazgirt Sancak Beyi Nuh'un Patnos ve çevresinde gasp ettiği köy ve nahiyelerin tablosu verilmiştir.

Tablo: 1750/1751 (H. 1164) Yılı Malazgirtli Sancakbeyi Nuh Bey'in Patnos ve Çevresinde Yaptığı Gasp ve Cinayetler (C.ZB. 53-2613)

Yerleşimin Adı (Köyler)	Köyün Şimdiki Adı	Med ek ve Camı z (Baş)	Öküz ve İnek (Baş)	Karasığır (Baş)	At (Baş)	Koyun (Baş)	Araba (adet)	Ambarda Tutulan Tahıl (Kile)	Zarara Uğrayan Hane Sayısı ve Eşyalarının Kıymeti
Patnos	Patnos	350	1370		67	33.000	95 adet Kıymeti: 1.000 kuruş	7.000	250 hane 15.000 kuruş
Kanlıca	Karatoklu	Camı z ve	—	300	25	1500	30 adet	3.000	70 hane

		inek: 80							7.000 kuruş
Kızılkaya	Yalçinkaya	50	—	150	20	500	15	500	50 hane 50.000 kuruş
Davduk	Demirören	30	—	200		300	15	200	30 hane 70.500 kuruş
Haçlu	?	30	—	700	15	700	16	500	40 hane 10.000 kuruş
Kokin	Çukurbağ	—	—	350	10	300	10	500	35 hane 10.000kuruş
Mozalon	Baltacık	30		200	30	700	10	500	25 hane 10.000 kuruş
Sufikeçeli	Keçelbaba Köyü (?)	—	—	50	3	100	3	150	10 hane 1.000 kuruş
Tutak (?)	Tutak	—	—	—	10	—	—	1.500	Köyden alınan nakit para: 2.500
Zomik	Yukarıgöç mez	70	—	550	14	1.300	17	1.400	40 hane 10.000 kuruş
Grakom	Eskikonak	50	—	190	—	350	—	Ziraatları itlaf edilmiştir.	—
Kurding az	Örendik	100		60		500		2.000	

Kalçefe	?			70		400		150	Köyün zararı: 1500 kuruş
Çamurlu	Çamurlu	12		100		500		150	Ev eşyaları gasp edilmiştir.
Huzelan	?			200		10		200	35 hane 2.500 kuruş
Derecik	Derecik	5		45				100	11 hane 1.000
Göçek	?	80		230			600	200	50 hane 10.000
Akçaviran	Akçaören			260			700	300	58 hane Zararın Kıymeti bilinmiyor
Kilise	Bağbaşı/ Sarısü Nahiyesi/ Van	8		30			190		15 hanenin ev eşyası gasp edilmiştir.
Çakırbey	Çakırbey/ Sarısü Nahiyesi/ Van	50		27			65	Revgân-ı Sade (sade yağ) 300 kıyye	Gasp edilen nakit akçe: 30 kuruş
Temacanınid (?)	?	122		300			1500		
.....sufia				110		9	500	100	3 nefer gayrimüslim katledilmiştir.

Yukarıdaki tabloda Malazgirt Sancakbeyi Nuh'un Patnos ve çevresinde maiyetindeki birliklerle işlediği gasp ve cinayetlere bakıldığında en fazla zararı Patnos'ta yaşandığı görülmektedir. Patnos ile birlikte Kanlıca, Kızılkaya, Davduk, Haçlu, Kokin, Mozalon, Sufikeçel (?) ve Tutak (?) olmak üzere toplam 9 köy tamamen yakılmıştır. Patnos ve çevre köylerde 31'i Müslüman ve 20'si gayrimüslim olmak üzere toplamda 51 kişi katledilmiştir. En fazla hayvan ve erzak gaspının nüfus bakımından çevre köylere göre en kalabalık köy statüsünde bulunan Patnos'ta yaşanmıştır (C.ZB. 53-2613). Malazgirtli Nuh Bey'in Patnos ve Tutak çevresinde yapmış olduğu katliamlarda göçebe taifelerinden Mematlu ve Sepki eşkıyalarından destek almıştır (Karataş, 2014)

Erzurum Valisi Çeteci İbrahim Paşa, Muş Mütesellimi Alaeddin'in bölgede sürdürdüğü isyanının büyümesi ve devlet için tehlike arz etmesi üzerine 9 Ağustos 1754 tarihinde Erzurum'dan Mercimek Kalesi'ne doğru harekete geçmiştir. Muş Mütesellimi Alaeddin kendisine bağlı 400 nefer tüfenkçi eşkıya birliğini Mercimek Kalesi'ne bırakarak Havit (Hoyt) Kalesi'ne firar etmiştir. Çeteci İbrahim Paşa Mercimek Kalesi'ne gelerek Kale'nin etrafına metrisler açmış ve 2 gün süren muhasaranın ardından kaleyi zapt etmiştir. Eşkıyaların çoğunu öldürmüş, Muş Mütesellimi Alaeddin ve oğulları firar etmiştir. Bu haberin bölgede duyulması üzerine Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'de firar etmekten başka bir seçeneği kalmamıştır (C.HD. 65- 3220; Uzun, 2018). Nitekim belgede Muş Mütesellimi Alâeddin ve Malazgirt Sancakbeyi Nuh'un adamlarından kiminin katledildiği kiminin de firar ettiği belirtilmiştir. Firar ve maktul duruma düşmüş eşkıyaların Malazgirt Sancağında 15, Hınıs Sancağında 11 ve Bitlis Sancağında 16 olmak üzere tasarrufu altındaki toplam 42 adet mahlûl kalan zeamet ve tımarlar isimleri, esamileriyle birlikte kaydı deftere edilip başkalarının tasarrufuna verilmiştir (C.DH. 306-15257).

Sonuç

Patnos ve çevresi Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyetine kalıcı bir şekilde girmesinin ardında Osmanlı Devleti'nin serhatteki sınır bölgelerinden birini teşkil etmiştir. Anadolu'da 16. yüzyılın sonlarından başlayıp 17. yüzyıla kadar devam eden Celali isyanlarının sıklıkla asayiş, güvenlik problemlerinin yaşandığı devlet otoritesinin kaybolduğu bir dönem olmuştur. 18. yüzyılda devlet otoritesi zayıflarken bölgede ayanlar gittikçe güçlerini artırmış, devletten daha fazla iltimas, rütbe ve arpalık taleplerinde bulunmuşlardır. Bu talepler karşılanmadığında bölgede devlet için ciddi sorunlara neden olana feodal beyler ortaya çıkmıştır. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesinde de kendisini ziyadesiyle hissettirmiştir.

Malazgirtli Nuh Bey, Malazgirt sancakbeyliği uhdesine aldıktan sonra III. Ahmed döneminde 1723 yılında başlayan İran savaşlarında Osmanlı ordusuna katılmış, bilhassa Kafkasya'da ve Tebriz'de maiyetinde bulunan 2.000 neferiyle birlikte başarılı faaliyetlerde bulunarak devlete sadakatle hizmet etmişti. Bunun hizmetinin karşılığında devlet tarafında ödüllendirilerek Malazgirt'te uzun bir süre sancakbeyliği görevini sürdürmüştür. Ancak Muş Mütesellimi Alaeddin Paşa'nın devlete isyanı ve daha fazla makam ve yetki talepleri üzerine kendisine katılarak bölgede gasp ve cinayetler işlemiştir. Bu gasp, cinayet ve yağmanın en fazla hissedildiği bölge İran sınırına yakın bir bölgede yer alan Patnos ve çeperindeki köylerde kendisini göstermiştir. Patnos ve çeperinde yer alan 9 köy tamamen yakılmıştır. Müslüman gayrimüslim fark etmeksizin bölgede büyük cinayetler işlenmiştir. Ekinler talan edilmiş, at, koyun, camız, inek, karasığır gibi köylülerin geçim kaynağı olan hayvanlara el koymuş, nakit paralar gasp edilmiştir. Bu yerleşim yerleri içerisinde cinayet, yağma da en büyük zararı Patnos görmüştür.

Bölgede İslam inancında hususi bir yer tutan Allah'ın mülkü olarak görülen Şeyh Sultan Ahmed Evkafına ait malların gasp ve talan edildiği belgeden anlaşılmaktadır. Bu durum Nuh Bey'in hiçbir

ahlaki, dini bir hassasiyete sahip olmadığı ne denli gözü dönmüş biri olduğunun göstergesidir. Devlet bölgeden asayiş ve düzenin sağlanması gayesiyle Erzurum Valisi Çeteci İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir. 1754 yılında Erzurum Valisi Çeteci İbrahim Paşa, Muş Mutesellimi Alaeddin ve çetesinin üzerine harekete geçmiş kendisini mağlup etmiştir. Bu yenilginin ardından Alaeddin, oğulları ve maiyetindekiler firar etmek zorunda kalmıştır. Bu mağlubiyetin bölgede duyulması üzerine Malazgirtli Nuh Bey'de firar ederek bölgeden uzaklaşmıştır. Asi iki beyin adamlarının kimisi firar etmiş kimisi de öldürülmüştür. Muş Mutasarrıfı Alaeddin ve Malazgirt Sancakbeyi Nuh Bey'in tasarrufunda bulunduğu zeamet ve tımarlar alınarak başkalarına verilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM) No: 131, 132.

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.): No: 1943.

İbnül Emin Tevcihat (İE.TCT.) : 14-1588, 17- 1862.

Ali Emiri Sultan I. Mahmud Dönemi (AE.SMHD I): 129-9434.

Cevdet Tasnifi- Zabtiye (C.ZB.): 53-2613.

Cevdet Tasnifi- Hazine-i Evrak (C.HD): 65- 3220.

Cevdet Tasnifi – Dahiliye (C.DH): 306-15257.

H. 1287/ M. 1870 yılı Erzurum Salnamesi

H.1293/ M. 1876 yılı Erzurum Salnamesi

II. Telif Eserler

ACUN, F. (2002). Celâli İsyânları (1591-1611), C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 695- 708.

AKDAĞ, M. (1995). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”, İstanbul.

CEYLAN, N. (2020). 2019 yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 360-373. Doi Numarası: 10.48145/gopsbad.814297

ÇEKİ, S. (2025). “Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Patnos'ta Tespit Edilen Orta Demir Çağı (Urartu Kaleleri)”, (Tez No: 966887) Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ, (2013); Tarih-i Çelebizâde, C.III, Haz. Abdülkadir Özcan- Yunus Uğur- Baki Çakar- Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınlar.

ƏFƏNDİYEV, O. (2007). Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, Bakı, Şərq-Qərb.

EFENDİZEDE, O. (1990). “Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair”, XI. Türk Tarih Kongresi, C. II, Ankara, 813-820.

ERPOLAT, M. S. (2021) “Eleşkird, Şelve, Diyadin, Ovacık Ve Bayezid Kal'ası Sancaklarının (Ağrı İlinin) XVI. Yüzyıldaki Demografik Yapısı Ve Yer Adları”, Mustafa Çokay Anısına Türkiye Ve Türk Dünyası Araştırmaları-XI, Editör: Yunus Emre Tansü, Ankara, s. 291-376.

- GÜNDÜZ, T. (2010). “Şah İsmail”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 253- 255.
- HALAÇOĞLU, Y. (1988). “Ağrı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. I, İstanbul, 479-481.
- İNALCIK, H. (2009) ; *Devleti-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-1*, C. 1, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (1989). “Alpaslan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 526-530.
- KARATAŞ, Y. (2014). *Bayezid Sancağı ve İdarecileri*, Kitapevi, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, F. (1998). Osmanlılar’ın Kafkas- Elleri’ni Zaptı (1451-1590), Ankara.
- Remzi KILIÇ, R. (2006). Kanuni Devri Osmanlı- İran Münasebetleri (1520-1566), İstanbul.
- MERÇİL, E. (2006). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.
- MERÇİL, E.; SEVİM, A. (1995).Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZEL, O. (2000). “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, 735-743.
- Şevket PAMUK, Ş. (2014). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul.
- SÜMER, F. (1992). *Kara Koyunlular (Başlangıcından Cihan Şah’a Kadar)*, C. I., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- SÜMER, F. (1989). “Ahlatşahlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II., İstanbul, 24- 28
- SÜMER, F. (1991).“Argun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. III., İstanbul, 355-357.
- UZUN, C. (2018). “Muş Mütesellimi Alaaddin İsyanı”, *Journal of History and Future*, Volume: 4, Issue: I, April, 38-51. DOI: 10.21551/jhf.397826
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*, C. II, IV/I Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- YILDIZ; M. Z. (1996). *Patnos’un Şehir Coğrafyası* (Tez No: 51837), (Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Spor Antrenörlerinin Duygusal Zekâ ve Antrenörlük Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Kişiliğin Aracı Rolü

The Mediating Role of Personality in The Relationship Between Sport Coaches' Emotional Intelligence and Coaching Efficacy Levels

Hamza YAVUZ¹

Serdar ADIGÜZEL²

¹Siirt Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Antrenörlük Eğitimi Bölümü

²Doçent Doktor, Siirt Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

ÖZET

Bu çalışma, spor antrenörlerinin duygusal zekâ ve antrenörlük yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya Türkiye genelinde çeşitli spor branşlarında görev yapan, en az iki yıllık antrenörlük deneyimine sahip 140 lisanslı antrenör katılmıştır. Veri toplama sürecinde Sporda Duygusal Zekâ Envanteri (Schutte vd., 1998; Görgülü ve Adiloğulları, 2015), Antrenör Öz Yeterlik Ölçeği (Feltz vd., 1999; Koçak, 2020) ve Eysenck Kişilik Anketi Gözden Geçirilmiş Kısa Formu (Francis vd., 1992; Karancı vd., 2007) kullanılmıştır. Hayes PROCESS makrosu Model 4 aracılığıyla gerçekleştirilen aracılık analizleri, 5000 bootstrap örneklemeyle yürütülmüştür. Bulgular, dışa dönüklük, nörotisizm, psikotisizm ve yalan kişilik boyutlarının hiçbirinin duygusal zekâ ile antrenör yeterliliği arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol üstlenmediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte duygusal zekânın antrenör yeterliliği üzerindeki doğrudan ve toplam etkisinin tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgular, duygusal zekânın antrenör yeterliliğini açıklamada güçlü ve bağımsız bir belirleyici olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Antrenörlük Yeterliliği, Kişilik Özellikleri, Aracı Rol

ABSTRACT

This study aims to examine the mediating role of personality traits in the relationship between sport coaches' emotional intelligence and coaching efficacy levels. A total of 140 licensed coaches with at least two years of coaching experience across various sports branches in Turkey participated in the study. The Sport Emotional Intelligence Inventory (Schutte et al., 1998; Görgülü & Adiloğulları, 2015), the Coaching Efficacy Scale (Feltz et al., 1999; Koçak, 2020), and the Eysenck Personality Questionnaire–Revised Short Form (Francis et al., 1992; Karancı et al., 2007) were used as data collection instruments. Mediation analyses were conducted via Hayes PROCESS macro Model 4 with 5,000 bootstrap replications. Results indicated that none of the personality dimensions extraversion, neuroticism, psychoticism, or lie served as a significant mediator in the relationship between emotional intelligence and coaching efficacy. However, the direct and total effects of emotional intelligence on coaching efficacy were statistically significant across all

models. These findings suggest that emotional intelligence is a strong and independent predictor of coaching efficacy.

Keywords: *Emotional Intelligence, Coaching Efficacy, Personality Traits, Mediating Role*

1. GİRİŞ

Duygusal zekâ kavramı, son yıllarda spor bilimleri alanında sahada faaliyet gösteren antrenör, spor psikoloğu ve yöneticiler gibi uygulayıcılar tarafından spor psikolojisinin temel yapı taşlarından biri olarak kabul görmektedir (Meyer ve Fletcher, 2007; Thelwell vd., 2008). Bireysel farklılıkların teorik çerçevesinde incelenen ve ölçülmesine yönelik çeşitli araçlar geliştirilen duygusal zekâ, psikoloji literatüründe en kapsamlı biçimde araştırılan konular arasında yer almaktadır; ancak alandaki bazı araştırmacılar bu süreçte köklü bir paradigmatik dönüşümün gerçekleşmediğini ileri sürmektedir (Carroll, 1989; Lohman ve Rocklin, 1995). Spor bağlamında ele alındığında duygusal zekânın yalnızca sporcular için değil, antrenörler için de belirleyici bir işlev gördüğü vurgulanmaktadır (Laborde vd., 2011). Antrenörün takım içindeki etkililiği büyük ölçüde duygusal zekâ kapasitesiyle ilişkilendirilmekte; duygu tanıma, duygu düzenleme, empati ve etkili iletişim gibi bileşenler antrenörün mesleki performansının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Thelwell vd., 2008).

Antrenörler ile sporcular arasındaki etkileşim, sportif başarının belirleyici unsurlarından biri olarak uzun süredir araştırma konusu olmaktadır (Toros ve Duvan, 2011). Bu etkileşim sürecinde antrenör davranışlarının, sporcunun hem teknik gelişimini hem de psikolojik refahını doğrudan şekillendirdiği ortaya konulmuştur (Chelladurai, 1984; Smoll ve Smith, 1984; Côté vd., 1995). Antrenörün kendi yetkinliklerine ilişkin özgüveni ve sporculara katkı sağlayabileceğine dair inancı, antrenörlük yeterliliği kavramıyla açıklanmaktadır (Feltz vd., 1999; Kenow ve Williams, 1992). Bu inancın yüksek olduğu antrenörlerin, çalıştırdıkları sporcuların performanslarının da anlamlı biçimde arttığı görülmekte; söz konusu ilişkinin antrenör yeterliliğiyle doğrudan bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (Ashton ve Webb, 1986; Coladarcı, 1992).

Antrenörlerin sergiledikleri mesleki davranışlar, sahip oldukları kişilik özellikleri ve sporcularla kurduğu iletişim biçimi; motivasyon düzeyi, teknik-taktik beceri aktarımı ve psikolojik destek gibi pek çok boyutu doğrudan etkilemektedir (Konter, 1996; Sullivan ve Gee, 2008). Bu bağlamda kişilik özelliklerinin antrenörlük süreçlerinde nasıl bir işlev üstlendiğini anlamak, alanın gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Duygusal zekânın antrenör yeterliliği üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıdaki çalışma, bu ilişkinin araştırılmaya değer olduğuna işaret etmektedir (Hwang vd., 2013; Thelwell vd., 2008). Dolayısıyla bu araştırma; spor antrenörlerinin duygusal zekâ ve antrenörlük yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı ve kişilik özelliklerinin bu ilişkideki aracı rolünü test etmeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Grubu

Araştırma, Türkiye genelinde çeşitli spor branşlarında faaliyet gösteren, en az iki yıllık deneyime sahip, lisanslı ya da sertifikalı 140 spor antrenörü üzerinde yürütülmüştür. Örneklem, demografik ve mesleki çeşitliliği yansıtacak biçimde hem kadın hem erkek antrenörlerden oluşturulmuştur. G*Power analizi temel alınarak örneklem büyüklüğü belirlenmiş; ciddi psikolojik veya fiziksel sağlık sorunu bulunan bireyler ile antrenörlük deneyimi iki yılın altında olanlar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların demografik özellikleri, spor branşları, antrenörlük deneyimleri ve sportif geçmişlerine ilişkin bilgileri edinmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Sporda Duygusal Zekâ Envanteri: Schutte vd. (1998) tarafından geliştirilen ve Lane vd. (2009) tarafından spor ortamına uyarlanarak revize edilen envanterin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Görgülü ve Adiloğulları (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 18 maddeden ve beş alt boyuttan oluşan envanter 5'li Likert tipi dereceleme ölçeğiyle yanıtlanmaktadır. Genel iç tutarlık katsayısı 0,91 olarak belirlenmiştir.

Antrenör Öz Yeterlik Ölçeği: Feltz vd. (1999) tarafından kavramsallaştırılan antrenörlük yeterliliği yapısına dayanan ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Koçak (2020) tarafından yapılmıştır. 5'li Likert tipi yapıya sahip 21 maddeden oluşan ölçek; performans yeterliği, psikolojik yeterlik, öğretim yeterliği, kişilik edindirme yeterliği ve yönetim yeterliği olmak üzere beş alt boyut içermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ,86 olarak raporlanmıştır.

Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu (EKA-GGK): Francis vd. (1992) tarafından geliştirilen anketin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Karancı vd. (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. 24 maddeden oluşan ve evet/hayır formatıyla yanıtlanan anket; dışa dönüklük, nörotisizm ve psikotisizm olmak üzere üç temel boyutun yanı sıra geçerlik kontrolü amacıyla yalan alt ölçeğini de kapsamaktadır.

2.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Betimleyici istatistiklerin ve korelasyon analizinin ardından aracılık etkileri Hayes PROCESS makrosu Model 4 kullanılarak test edilmiştir. Dolaylı etkilerin istatistiksel anlamlılığı 5000 bootstrap örneklemeyle oluşturulan güven aralıkları üzerinden değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Aracılık analizleri dışa dönüklük, nörotisizm, psikotisizm ve yalan olmak üzere dört ayrı kişilik boyutu için ayrı ayrı yürütülmüştür. Dışa dönüklük modeli sonuçları incelendiğinde, duygusal zekânın dışa dönüklük üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür. Aynı şekilde dışa dönüklüğün antrenör yeterliliği üzerindeki etkisi de anlamsız bulunmuş; bootstrap güven aralıkları dolaylı etkinin sıfırı içerdiğini ortaya koymuştur. Buna karşın duygusal zekânın antrenör yeterliliği üzerindeki toplam ve doğrudan etkileri anlamlılığını korumuştur.

Yalan boyutuna ilişkin model incelendiğinde duygusal zekânın yalan değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı saptanmıştır. Yalan değişkeninin antrenör yeterliliği üzerindeki etkisi de anlamlı değildir; dolaylı etki güven aralıkları sıfırı kapsamaktadır. Bununla birlikte duygusal zekânın antrenör yeterliliğini doğrudan ve anlamlı biçimde yordadığı görülmektedir. Nörotisizm modeli de benzer örüntüyü sergilemiştir: duygusal zekânın nörotisizm üzerindeki etkisi ile nörotisizmin antrenör yeterliliği üzerindeki etkisi anlamsız olup aracılık etkisi bootstrap güven aralıklarınca desteklenmemektedir. Psikotisizm modeli açısından da duygusal zekânın psikotisizm üzerindeki etkisi ile psikotisizmin antrenör yeterliliği üzerindeki etkisi istatistiksel bakımdan anlamsız kalmış; dolaylı etkinin anlamlı olmadığı doğrulanmıştır.

Tüm modeller birlikte değerlendirildiğinde, dört kişilik boyutunun hiçbirinin duygusal zekâ ile antrenör yeterliliği arasındaki ilişkide aracı işlev görmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan duygusal zekânın antrenör yeterliliği üzerindeki doğrudan etkisi her modelde anlamlı ve tutarlı

biçimde ortaya çıkmış; bu durum duygusal zekânın antrenörlük yeterliliğinin güçlü ve bağımsız bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma bulguları, duygusal zekânın antrenörlük yeterliği üzerinde kişilik özelliklerinden bağımsız olarak belirleyici bir etki sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, antrenörlük alanında duygusal zekânın önemine vurgu yapan çalışmalarla örtüşmektedir (Chan ve Mallett, 2011; Thelwell vd., 2008). Duygusal zekânın duygu tanıma, duygu düzenleme, empati ve iletişim gibi bileşenlerinin antrenörün takım içindeki etkinliğini pekiştirdiği alanyazında sıklıkla dile getirilmektedir (Laborde vd., 2011; Meyer ve Fletcher, 2007). Hwang vd. (2013) de duygusal zekânın antrenörlük süreçleriyle doğrudan ilişkisini gösteren araştırmacılar arasında yer almakta ve bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Kişilik özelliklerinin aracı rol üstlenmemesi ise ilginç bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Eysenck'in kişilik modeli kapsamında ele alınan dışa dönüklük, nörotisizm ve psikotisizm boyutları, duygusal zekâ ile antrenör yeterliliği arasındaki ilişkiyi dolaylı yoldan anlamlı biçimde şekillendirmemiştir. Bu durum, söz konusu ilişkinin kişilik özelliklerinden görece bağımsız işlediğine ve duygusal zekânın antrenörlük yeterliliğinin açıklanmasında doğrudan belirleyici bir mekanizma oluşturduğuna işaret etmektedir. Antrenörlerin özgüven ve motivasyon düzeylerinin sporcuların performansına yansıdığına dair erken dönem çalışmalar bu bulguyu dolaylı olarak desteklemektedir (Ashton ve Webb, 1986; Coladarci, 1992; Wood vd., 1990).

Araştırmanın kesitsel desende yürütülmesi, nedensellik çıkarımı yapılmasını kısıtlamaktadır. Gelecek çalışmalarda boylamsal ve deneysel tasarımların kullanılması önerilmektedir. Farklı spor branşları, antrenörlük deneyim düzeyleri ve kültürel bağlamların araştırmaya dahil edilmesi bulguların genellenebilirliğini artıracaktır. Öte yandan antrenörlük yeterliliği ile ilişkili olabilecek liderlik tarzı, tükenmişlik ve psikolojik dayanıklılık gibi değişkenlerin ileriki modellere eklenmesi, alanı daha bütüncül bir perspektiften aydınlatacaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda antrenör eğitim programlarının, duygusal zekâ becerilerinin özellikle duygu farkındalığı, empati, duygu düzenleme ve stres yönetimi geliştirilmesine odaklanılarak tasarlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adiloğulları, İ. (2011). The teachers level of emotional intelligence some of the demographic variables for investigation. *Educational Research and Reviews*, 6(3), 86-92.
- Ashton, P. T., & Webb, R. B. (1986). *Making a Difference: Teachers' Sense of Efficacy and Student Achievement*. Longman.
- Carroll, J. B. (1989). Factor analysis since Spearman: Where do we stand? What do we know? In R. Kanfer, P. L. Ackerman, & R. Cudeck (Eds.), *Abilities, motivation, and methodology: The Minnesota symposium on learning and individual differences* (pp. 43-67). Lawrence Erlbaum Associates.
- Chan, J. T., & Mallett, C. J. (2011). The value of emotional intelligence for high performance coaching. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 6(3), 315-328.
- Chelladurai, P. (1984). Leadership in sport. In J. M. Silva & R. S. Weinberg (Eds.), *Psychological Foundations of Sport* (pp. 329-339). Human Kinetics.

- Coladarci, T. (1992). Teachers' sense of efficacy and commitment to teaching. *The Journal of Experimental Education*, 60(4), 323-337.
- Côté, J., Salmela, J., Trudel, P., Baria, A., & Russell, S. (1995). The coaching model: A grounded assessment of expert gymnastic coaches' knowledge. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 17(1), 1-17.
- Dolaşır, S. (2006). Antrenörlük etiği ve ilkeleri. Gazi Kitapevi.
- Feltz, D. L., Chase, M. A., Moritz, S. E., & Sullivan, P. J. (1999). A conceptual model of coaching efficacy: Preliminary investigation and instrument development. *Journal of Educational Psychology*, 91(4), 765-776.
- Francis, L. J., Brown, L. B., & Philipchalk, R. (1992). The development of an abbreviated form of the Revised Eysenck Personality Questionnaire (EPQR-A): Its use among students in England, Canada, the USA and Australia. *Personality and Individual Differences*, 13(4), 443-449.
- Görgülü, R., & Adiloğulları, İ. (2015). Sporda duygusal zeka envanteri'nin uyarlama çalışması. *Uluslararası Spor Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(2), 83-94.
- Hwang, S., Feltz, D. L., & Lee, J.-D. (2013). Emotional intelligence in coaching: Mediation effect of coaching efficacy on the relationship between emotional intelligence and leadership style. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 11(3), 292-306. <https://doi.org/10.1080/1612197x.2013.763489>
- Karancı, A. N., Dirik, G., & Yorulmaz, O. (2007). Eysenck Kişilik Anketi-Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formunun (EKA-GGK) Türkçe adaptasyonu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 1-8.
- Kenow, L. J., & Williams, J. M. (1992). Relationship between anxiety, self-confidence, and evaluation of coaching behaviors. *The Sport Psychologist*, 6(4), 344-357.
- Kenow, L., & Williams, J. M. (1999). Coach-athlete compatibility and athlete's perception of coaching behaviors. *Journal of Sport Behaviour*, 22, 251-259.
- Koçak, Ç. V. (2020). Antrenör öz yeterlik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 25(4), 313-329.
- Konter, E. (1996). Bir lider olarak antrenör. Alfa Basım Yayım.
- Laborde, S., Brüll, A., Weber, J., & Anders, L. S. (2011). Trait emotional intelligence in sports: A protective role against stress through heart rate variability? *Personality and Individual Differences*, 51(1), 23-27.
- Lane, A. M., Meyer, B. B., Devonport, T. J., Davies, K. A., Thelwell, R., Gill, G. S., & Weston, N. (2009). Validity of the emotional intelligence scale for use in sport. *Journal of Sports Science & Medicine*, 8(2), 289-295.
- Lent, R. W., & Lopez, F. G. (2002). Cognitive ties that bind: A tripartite view of efficacy beliefs in growth-promoting relationships. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 21(3), 256-286.

- Lohman, D. F., & Rocklin, T. (1995). Current and recurring issues in the assessment of intelligence and personality. In D. H. Saklofske & M. Zeidner (Eds.), *International Handbook of Personality and Intelligence* (pp. 447-474). Springer.
- Meyer, B. B., & Fletcher, T. B. (2007). Emotional intelligence: A theoretical overview and implications for research and professional practice in sport psychology. *Journal of Applied Sport Psychology*, 19(1), 1-15.
- Meyer, B. B., & Zizzi, S. (2007). Emotional intelligence in sport: Conceptual, methodological, and applied issues. In A. M. Lane (Ed.), *Mood and Human Performance: Conceptual, Measurement, and Applied Issues* (pp. 131-154). Nova Science.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167-177.
- Smoll, F. L., & Smith, R. E. (1989). Leadership behaviors in sport: A theoretical model and research paradigm. *Journal of Applied Social Psychology*, 19(18), 1522-1551.
- Sullivan, P., & Gee, C. (2008). The effect of different coaching education content on the efficacy of coaches. *International Journal of Coaching Science*, 2(2), 59-66.
- Thelwell, R. C., Lane, A. M., Weston, N. J. V., & Greenlees, I. A. (2008). Examining relationships between emotional intelligence and coaching efficacy. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 6(2), 224-235. <https://doi.org/10.1080/1612197x.2008.9671863>
- Toros, T., & Duvan, A. (2011). Eskrimcilerde algılanan antrenörlük davranışı, kolektif yeterlik ve hedef yönelimleri arasındaki ilişki. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 33-41.
- Wood, R., Bandura, A., & Bailey, T. (1990). Mechanisms governing organizational performance in complex decision-making environments. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 46(2), 181-201.
- Woolfolk, A. E., Rosoff, B., & Hoy, W. K. (1990). Teachers' sense of efficacy and their beliefs about managing students. *Teaching and Teacher Education*, 6(2), 137-148.